



Ez a kötet  
a Magyar Tudományos Akadémia  
Jelenkorkutató Bizottsága kiadványprogramjának  
keretében jelenik meg

# '56

A Századvég Kiadó  
és az 1956-os Magyar Forradalom Története  
Dokumentációs és Kutatóintézetének sorozata

Sorozatszerkesztők

Bak János  
Békés Csaba  
Gyurgyák János  
Hegedűs B. András  
Litván György  
Rainer M. János

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia Jelenkorkutató Bizottsága  
és a Soros Alapítvány támogatásával

# PESTI UTCA – 1956

*Válogatás fegyveres felkelők  
visszaemlékezéseiből*

SZÁZADVÉG KIADÓ • 1956-OS INTÉZET  
BUDAPEST, 1994

Szerkesztette

BINDORFFER GYÖRGYI  
és  
GYENES PÁL

Az 1956-os Magyar Forradalom Története  
Dokumentációs és Kutatóintézetének  
Oral History Archivuma interjúiból  
összeállított kötetek főszerkesztője  
KOZÁK GYULA

© Századvég Kiadó, 1994  
© 1956-os Intézet, 1994

A kiadásért felel Gyurgyák János és Litván György  
Felelős szerkesztő Bak János  
Olvasószerkesztő Tóth Magdolna  
Műszaki szerkesztő Horváth Andrea

A szedés és a tördelés az Osiris Kft. számítógépes rendszerén készült  
Felelős vezető Zséli Jánosné  
Tördelő Sörfőző Zsuzsa

A nyomdai kivitelezés az Eto-Print Kft. munkája  
Felelős vezető Balogh Mihály

ISBN 963 379 021 2  
ISSN 1216–1756

## TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
WITTNER MÁRIA „Lelkiismeret-furdalásom van, hogy életben maradtam”	15
HROZOVA ERZSÉBET „Akire lőnek, az visszalő”	31
KABELÁCS PÁL „Volt értelme”	49
SZIGETVÁRI ISTVÁN „Maga lőtt, mi visszalőttünk, tehát kvittek vagyunk”	67
VIZI IMRE „Fölnyitjuk az ágyút, hát nincs benne ütőszög”	87
NAGYIDAI JÓZSEF „Nekem a Corvinban maradt az egész életem”	99
KAJTÁR IMRE „Nekünk vörös holocaust volt ez a negyven esztendő”	121
SEBESTYÉN MÁRIA „Aki vérzik, azt el kell látni”	137
MÁRTON ERZSÉBET „...mindennap át kellett élnem, hogy elvisznek valakit akasztani”	151
TAKÁCS BÉLA „Biztosítottuk a rádió-összeköttetést a világgal”	165
CSONGOVAI PER OLAF „...azt ajánlottam Kádárnak, a párt lépjen be a forradalomba”	183

MÁTÉFFY CSABA	
„...itt valaminek történnie kell!”	203
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	229
AZ EREDETI INTERJÚK ADATAI	231
NÉVMUTATÓ	233

## BEVEZETÉS

Ezzel az interjúkötettel az '56-os forradalom fegyveres harcosainak sorsát, élettörténetét kívánjuk közkinccsé tenni. Az interjúk segítségével a felkelők életébe és forradalom alatti cselekedeteibe pillanthatunk be. Megismerhetjük a „pesti utca” néhány harcosának sorsát és választ kaphatunk arra a kérdésre is, hogy az utcai harcosok hogyan jutottak el odáig, hogy fegyvert fogjanak a szovjet intervenciós csapatok ellen. Az egykori harcosok beszélnek arról is, hogy milyen elképzelésekkel, mely célokért vállalták az életveszélyt, hogyan alakult életük a forradalom alatt és után, s milyen megtorlást, gyakran az 1989–90-es rendszerváltozásig tartó büntetéseket, hátrányokat kellett elszenvedniük. Évtizedekig őrzött titkokat tárnak fel, titkokat, amelyekért egykor akasztófa járt, titkokat, amelyek – éppen, mert megszűntek titkok lenni – ma már szinte hétköznapivá egyszerűsödött történeteknek hangzanak.

Az eddig megjelent emlékezések és tanulmányok<sup>\*</sup> csak a felkelők egy kis hányadát mutatják be. Bármennyire szorgalmasan kutatjuk is a harcosok sorsát, sohasem fogjuk tudni mindazoknak a nevét, életútját, harcait és szenvedéseit, akik a pesti utcán életüket tették kockára – vagy vesztették el – 1956 októberében–novemberében. Pedig ők voltak azok a mindenre elszánt, jórészt fiatal férfiak és nők, akik szembeszegültek a szovjet hadsereggel, akik korszerűtlen kézfegyverekkel és Molotov-koktélokkal támadtak a tankokra, s leleményességükkel, elszántságukkal – ha csak napokra is, de – megtorpanásra készítették a támadókat. Ez alatt a két hét alatt az egész világ Magyarországra figyelt, és döbbenetben állt szemben a rövid életű csodával. A lapok címlapon közölték a harcosok fényképét (gyakran vesztükre, hiszen e fotók alapján lehetett a bírósági eljárások során azonosítani őket), s lelkesen számoltak be elért harci sikereikről. 1956 végén az amerikai *TIME* hetilap a „Budapesti harcos”-nak ítélte oda az „Év embere” címet.

Sok vita volt már arról, hogy az értelmiség vagy a munkásság volt-e a főszereplője 1956-nak.<sup>\*\*</sup> A szerzők többnyire csak a forradalom gondolati előkészítőit, a Petőfi körös vagy a Nagy Imre köréhez kapcsolódó értelmiségieket vetik össze a forradalom napjaiban megszerveződő különböző bizottmányokkal és a végsőkéig kitartó munkástanácsokkal, de nem adnak kellő súlyt a budapesti utcákon harcoló fiataloknak – s nem

<sup>\*</sup> Így pl. Kresalek Gábor: Mit akartak a felkelők? In: *Világosság*, 1991. 10. szám 734–738. o., Pongrácz Gergely: *Corvin köz 1956*, [H. n.] a szerző kiadása, 1982, 1992., Eörsi László: *A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban*, Századvég – '56-os Intézet, Bp. 1993.

<sup>\*\*</sup> Például: Bill Lomax: Az értelmiség forradalma vagy a munkásoké, In: *Magyar Füzetek* 9–10. Párizs, 1981. 103–133. o. és Bill Lomax: *Magyarország 1956-ban*. Fordította és kiegészítette Krassó György, Aura, Bp. 1989.

annyira fiataloknak –, akik jórészt munkások, bányászok és ipari tanulók voltak. Csak az ő szerepük kellő értékelésével lehet megítélni a munkásság és az értelmiségiek – egymást kiegészítő – szerepét.

A fegyveres felkelők október 23-áról 24-ére virradó éjszaka ragadtak fegyvert a sztálinista rendszer védelmezői, majd a nemzeti felkelés leverésére behívott szovjet erők ellen, s néhány „vihár előtti csendes” napot leszámítva, november 10–11-éig folytatták a harcot. Igaz, hogy „csak” tizenöt-húsz napig voltak történelmi szereplők, de ezért a pár napért egész életükkel fizettek – azok is, akik túléltek a kádárista terrort.

A felkelők csoportjai spontánul szerveződtek. Nagyrészt fiatalokból, akik már a forradalom kitörésének estéjén elég bátrak és elszántak voltak vállalni a fegyveres küzdelmet. Az első lövés a Rádiónál, a VIII. kerületi Bródy Sándor utcában dördült el. Ennek hatására indult néhány teherautónyi ember az Üllői úti laktanyákba fegyvert szerezni. Ezeken a teherautókon zömében fiatal munkások voltak, köztük néhány diák, s ők alkották később is a fegyveresek derékhadát. A fegyveres csoportokhoz később még sokan csatlakoztak, köztük egyetemisták és értelmiségiek is.

Október 30-a után a legtöbb börtönből kiszabadultak a politikai foglyok, s velük együtt olyanok is, akiket az akkori rendszer, joggal vagy anélkül, közbüntényes bűnözőnek minősített. Közülük sokan azonnal igyekeztek elhagyni az országot, voltak, akik ártatlanságuk tudatában a békés életet választották, de nem kevesen csatlakoztak azokhoz a fegyveresekhez, akiknek szabadságukat köszönhatték, s akiknek körében bizonyítani akarták igaz magyarságukat és bátorságukat.

Már a forradalom legelső napjaiban kialakultak azok a góccok, amelyek a fegyveres összeütközések központjai voltak. A felkelők bázisai Budapest stratégiaileg legfontosabb pontjain jöttek létre: a pesti oldalon a Kisfaludy (ma Corvin) közben és környékén, valamint a Kilián laktanya mögötti területeken (Túzóltó utca, Tompa utca, Ferenc tér), a VII. kerületben a Baross tér környékén, a budai oldalon a Móricz Zsigmond körtéren, a Széna téren és a külső kerületekben Pesterzsébeten, Csepelen és Újpesten.

Október 23-a és november eleje között a fegyveresek jogi és politikai helyzete többször is gyökeresen megváltozott. Először statáriális bírósággal fenyegették őket, majd büntetlenséget ígértek nekik, ha leteszik a fegyvert, végül elismerték őket a forradalom katonáinak. A szovjet csapatok fellépése szabadságharcra szélesítette az első éjszaka összeütközéseit és megerősítette a fegyvereseknek azt a hitét, hogy a forradalomnak szüksége van rájuk. A megbuktatott rendszer elleni indulat a fegyveresek körében fogalmazódott meg a legegyszerűbben: a zsarnokot – a korábbi rendszer vezetőit, a pártfunkcionáriusokat, az ÁVH-sokat és a megszálló szovjeteket – el kell tiporni.

Október 28-a után a fegyveresek nagy része Nagy Imre és a kormány mellé állt, a harcok is elcsitultak.

A miniszterelnök október 28-a és november 3-a közötti megnyilvánulásai és tettei a fegyveresekben jogosan ébresztették azt a hitet, hogy Nagy Imre az ő miniszterelnökük, s programja immár azonos az ő követeléseikkel. A szovjet csapatok kivonása, kilépés a Varsói Szerződésből, a nemzeti függetlenség megteremtése, a gyűlölt ÁVH feloszlása olyan politika volt, amely a pesti utca embere számára közérthetően, sőt lelkesítően hangzott. S különösen reményt ébresztő volt, hogy a fegyveres csoportok képviselői találkozhattak a vezető politikusokkal, egyesek magával a miniszterelnökkel, Nagy Imrével is, és elmondhatták követeléseiket, tárgyalhattak a kormánnyal az együttműködésről. Így vált lehetővé a Forradalmi Karhatalmi Bizottság létrehozása és a Nemzetőrség megszervezése a fegyveresek számos csoportjának a részvételével.



A felkelők politikai jelentősége az első perctől kezdve az volt, hogy nem alkudtak meg, és kéréseikkel megakadályozták, hogy a vezetés engedjen a rá nehezedő nyomásnak s szembe tudjon szállni a szovjet követelésekkel. Radikalizmusuk éppen úgy, mint a munkástanácsok meg nem alkuvása, állandóan sarkallta a központi hatalmat a forradalom kezdeti célkitűzéseinek következetes véghezvitelére.

A forradalom napjaiban – s még kevésbé november 4-e után – nem sikerült a lazán szerveződött csoportokat valamiféle központi vezetés irányítása alá vonni. De ha nem volt is rendszeres és szervezett együttműködés a felkelőcsoportok között, az információk rejtett és kibogozhatatlan csatornákon mégis áramlottak, és a harcosok – azonos indulattól vezérelve, mintha csak összehangolták volna tevékenységüket – nagyjából azonos módon cselekedtek. Amint elérték, hogy a szovjet csapatok visszavonuljanak, fegyvereiket a forradalom és az új rend védelmére fordították. A legtöbb helyen maradéktalanul élvezték környezetük támogatását, s abban reménykedtek, hogy követeléseik teljesítése után, már hamarost nem lesz rájuk szükség. Ahhoz azonban minden csoport ragaszkodott, hogy a harci készültséget mindaddig ne adja fel, amíg az alapvető követelések nem teljesülnek.

A szovjet vezetés október 23-a után legalább egy hétig nem döntötte el, hogy végül is új erők bevetésével, erőszakosan vet-e véget a felkelésnek. Az első beavatkozás erői korlátozottak voltak. Úgy tűnt, hogy hajlandók kivonulni az október 24–25-én elfoglalt állásaikból. Az október 25-i vérengzés a Parlament előtt és a vidéki sortűzek híre elsősorban az ÁVH és a pártapparátus ellen bősztette fel az embereket, nem csoda, hogy az egyik legvéresebb „csata” október 30-án az MDP Köztársaság téri pártháza körül bontakozott ki. Ebben ugyan kevésbé a szervezett felkelők, mint inkább a pesti és vidéki „sodródó” elemek vettek részt (s az ismert felkelőcsoportok vezetői el is ítélték az ott elkövetett önbíráskodást, lincselést), de az események mégis azt látszottak bizonyítani, hogy a bukott hatalom fegyverrel védi fellegvárait.

A fegyveres felkelők elszántsága a november 4-i szovjet intervenció után újra jelentőssé vált. Az intervenció szovjet hadsereg az útjába eső magyar katonai egységeket lefegyverezte, a néhol ellenállókat megsemmisítette, s így a Budapestre benyomuló páncélosokkal végül csak a „pesti utca” szállt szembe. A fegyveres ellenállás a világ legnagyobb erejű szárazföldi hadseregével szemben eleve reménytelen volt, s minden hősiessége ellenére csak néhány napig tarthatott. November 8-án a Baross téren, 9-én az óbudai Schmidt-kastélynál és 10-én Kispesten és Pesterzsébeten is befejeződtek a harcok, s a felkelők szétszéledtek. A corvinosok és a IX. kerületiek közül kisebb csoportok még folytatták a reménytelen harcot, amely Csepelen tartott a legtovább, november 11-éig, s eleste azt jelentette, hogy a fegyveres ellenállást sikerült végleg megtörni.

Ma sem tudjuk pontosan, hogy a fegyveres ellenállásban hányan vettek részt, miként alakult az egyes csoportok létszáma és harci ereje, mennyire voltak szervezettek. Erre a kérdésre annál is nehezebb választ adni, mert maguk a harcosok is gyakran mentek át egyik csoportból a másikba, ahogy a harci helyzet hozta. Becslések szerint \* a felkelők összlétszáma meghaladta a 10 ezer főt, esetleg a 15 ezret is elérte, ami városi gerillaharcban rendkívül nagy erőnek számít, különösen a nem erre kiképzett és nehézfegyverzettel, páncélosokkal támadó reguláris erőkkel szemben. A felkelők oldalán állt ügyük igazába vetett hitük, felháborodásuk a hitszegő támadás miatt, és

\* Horváth Miklós történész, a Hadtörténelmi Intézet és Levéltár munkatársa szíves szóbeli közlése alapján.

segítette őket a helyismeret, a fiatalos vakmerőség és az a találékonyság, amely legendássá varázsolta a pesti utca ellenállását.

Karátson Gábor, aki maga is megjárta a börtönt, így jellemzi a forradalom hős fegyvereseit: „Csak sokkal később, '89 után értettem meg, hogy kiből lesz hős. Azokból, akik olyannak születnek, hogy az életük hirtelen össze tud ugrani egyetlen pontba. Akkor, abban a pontban ott van az egész élet. ... Ez valami különös adottság.”\*

A barikádokon ritkán szoktak egyetemi tanárok, ügyvédek, mérnökök vagy éppen írók, művészek harcolni. A barikád a „csőcselék”, a köznép, a pór privilégiuma. Privilégiuma a hősi halálra s privilégiuma a bukás utáni megtorlás elszenvedésére.\*\* De a forradalmat megelőző ellenzékben szerepet játszó értelmiségiek nem hagyták magukra az utca harcosait sem november 4-e előtt, sem utána. A fegyveres csoportok vezetői között azonban nem egy filmes, rádiós, író, újságíró is volt. Számos ponton érintkeztek és együttműködtek egymással. A november 4-i második szovjet intervenció után az illegális sajtótermékek előállítását és terjesztését, a sebesültek kórházba szállítását és gyógyítását, a lakosság és a kórházak élelemmel való ellátását végzők, a titkos szervezetekben röplapokat előállítók és a fegyveres felkelők között szoros volt az együttműködés. Mint ahogy a Csepeli Központi Munkástanács és a csepeli harcosok között eleven kapcsolat állt fenn, ugyanúgy a VII. kerületi fegyveresek és a Péterfy Sándor utcai kórházban illegális lapot előállító újságírók is együttműködtek. Ezek a kapcsolatok azonban nem teljesezhettek ki, mert a fegyveres ellenállás november 4-e után csak néhány napig tartott, míg az értelmiségi ellenállást és a munkástanácsokat – jellegükből következően – csak hosszabb idő után tudta a hatalom felszámolni.

A felkelők számára november 11-én – Csepel elestével – befejeződött a fegyveres harc, el kellett tűnniük a pesti utcáról, különben a biztos halál várt volna rájuk, mert a pufajkások és a szovjet járőrök lettek a pesti utca „gazdái”. Hogy mit éreztek, amikor be kellett fejezniük a harcot, hogy mit éreztek, amikor a vereség tudatában vissza kellett vonulniuk, szét kellett széledniük, arra az interjúk adnak választ.

A forradalom és szabadságharc magyar áldozatainak száma még az akkori hivatalos (de több mint három évtizedig titokban tartott) statisztika szerint is legalább 2500 fő volt. A halottak fele munkás, több mint kétszázan gyerekek, diákok, ipari tanulók voltak.\*\*\* Hogy ezek közül hányan estek el a fegyveres harcban, azt még becsülni sem tudjuk. A szovjet csapatok vesztesége – az újabban előkerült források szerint – 669 halott és 1540 sebesült volt.\*\*\*\* Természetesen nem tudhatjuk, hogy ez a szám mennyire

\* „A vádlottak cselekedetei fiatalságukkal és műveltségükkel magyarázhatók...” Karátson Gáborral beszélget Szabéni Csilla. In: *Beszélő*, 1993. október 23. 25–29. o.

\*\* Az 1958-ban kivégzett Angyal István búcsúlevelében nevezi névtelen csőcseléknek a forradalom harcosait. „Nagy rusztikus kő legyen a névtelen csőcselék emléke, amelyből lettünk, amellyel egyek voltunk és akikkel együtt térünk meg.” A börtönből kicsempészett levelet először a szamizdat *Beszélő* 19. számában, 1987-ben tette közzé Eörsi István, a levél címzettje. Majd megjelent: *Beszélő Összkiadás, 1984–1987*. II. kötet Bp. AB-Beszélő Kiadó. 1992.

\*\*\* Az október 23-i és az azt követő eseményekkel kapcsolatos sérülések és halálozások. In: *Statisztikai Szemle* 68. 1990. 10. 997–816. o. E közlemény szerint megközelítően 20 000 sebesültet láttak el kórházban, illetve rendelőintézetben.

\*\*\*\* *Hiányzó lapok 1956 történetéből, Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*, Bp., Móra Ferenc Kiadó, 1993. 142. old.

megbízható. A szovjet katonai vezetésnek ugyanis az volt az érdeke, hogy bagatellizálja a magyarországi intervenció veszteségeit.

A harcosok, amilyen hirtelen bukkantak fel, szinte a semmiből, s szerveződtek egységekké, ugyanolyan hirtelen tűntek is el. Aki tehetett, s aki felismerte, hogy életét csak a határon túlra menekülve mentheti meg, az elhagyta az országot. Voltak, akik sikeresen visszatértek szűkebb környezetükbe, s ha szerencsésük volt és senki nem tudott fegyveres múltjukról, elkerülték a megtorlást. Igen sokan azonban a kádárista vészbíróságok elé kerültek, ahol a fegyveres harcot minden amnesztiaígéret ellenére „gyilkosságnak” minősítették, és szinte kivétel nélkül halálos ítéletet mondtak ki a vádlottakra. A véletlennek köszönhetően, aki bitófa helyett „csak” hosszú börtönbüntetést kapott – de közel 200 felkelőt kivégeztek.\*

A forradalom fegyveres harcosai voltak azok, akikre a legkeményebben sújtott le a hatalom, s akik börtönből szabadulásuk után is a legvédtelenebbek és legkiszolgáltatottabbak voltak a Kádár-korszakban. De ez érthető is, hiszen ahányan voltak, annyifelől verődtek össze, fiatalok voltak, nem állt mögöttük semmilyen formális vagy informális érdekcsoport. A néhány napos közös harcon túl hiányzott az összetartó „hálózat”, és így ők voltak a legkevésbé képesek a közös érdekérvényesítésre vagy a szolidaritás szervezett megnyilvánulására, de akár még egymás informális támogatására is, s ezt a hatalom is pontosan tudta.

A létezett szocializmus bukásáig a pesti utca harcosait lehetett büntetlenül csőcseléknek nevezni, holott éppen ez a csőcselék adott példát megalkuvásmentességéből, ötvenhat eszméi melletti kitartásból. Ők nem merültek alá, őket a víz alá nyomták, s egy életen át kellett és kell ma is a stigmát viselniük. Az ő sorsukat már nem lehet sem kárpótlással, sem kitüntetéssel visszamenőleg megváltoztatni. A szellemi és lelki nyomorúság, amelyet el kellett szenvedniük, visszafordíthatatlan, jóvátehetetlen. Szinte valamennyien tönkrement egzisztenciák, életük kisíklott, a börtönben és az azt követő évek mellőzöttségében elszenvedett lelki és testi sérülések után csoda, hogy a hitük épen maradt.

Az itt közölt élettörténetek – a szó tudományos, statisztikai értelmében – nem reprezentatívok, de reprezentatívoknak tekinthetjük köznapi értelemben, vagyis úgy, hogy ezek a sorsok lényegüket tekintve nem különböznek a többi, sok száz vagy ezer harcos sorsától. A kötet egyik szerkesztője fájdalmasan igaz szavakkal így jellemzi a pesti utca harcosait: „Tetteiket, cselekedeteiket a forradalmak logikája határozta meg, esetenként durván és kegyetlenül viselkedtek. A forradalom azonban nem ünnepi beszéd egy napfényes délelőttön, nem zászlólobogás a tavaszi szélben, s főként nem patyolattiszta kezek barátságos integetése, hanem gyakran véres és szörnyű események sorozata. Olyan eseményeké, amelyek, lehet, nem felemelőek és távol állnak a forradalom elvont ideájának tisztaságától, de amelyek éppen a forradalom gyakorlatának sajátos természetéből következnek. ... Az interjúkból kibontakozó hétköznapiok eltávolítják az olvasót a forradalom mítoszától és közelebb hozzák a forradalom hétköznapijaihoz. Ezek a hétköznapiok sokkal egyszerűbbek, mondhatni sokkal unalmasabbak, mint romantikus ihletésű film- és olvasmányélményeink. ... Semmi olyan nem történt, ami lenyűgöző lett volna. ... Ezért tarthatjuk fontosnak, hogy az érdeklő-

\* Szokolczay Attila: A forradalmat követő megtorlás során kivégzettekről. *Évkönyv* III. Bp., 1956-os Intézet, 1994.

dők a forradalom hétköznapjait is megismerjük.”\* S tegyük hozzá: a megtorlás nem hétköznapi borzalmait is.

Ebben a kötetben a pesti utca tizenkét egykori szereplője mondja el életét, s azon belül ötvenhatos szereplését. Valamennyien részt vettek a fegyveres ellenállásban, van, aki harcosként, van, aki rádiósként, s olyan is van, aki „csak” segédkezett, sebesülteket és élelmet szállított, kisegítő tevékenységet végzett. Az élettörténeteket az 1956-os Intézet *Oral History Archivuma* gyűjtötte össze. Egy tucat egykori harcos visszaemlékezése természetesen nem tükrözi a fegyveres ellenállás egészét, s távolról sem elegendő ahhoz, hogy rekonstruáljuk mindazt, ami Budapesten történt. De ezt amúgy sem lehetne a történelmi hitelesség igényével megtenni. Éppen a felkelés spontaneitása, a körülmények állandó változása miatt a fegyveres harcokról alighanem mindörökké csak töredékes és hiányos, illetve elkerülhetetlenül szubjektív elemekkel átszótt képünk lesz.

A történész kutatómunkája során kétféle forrásra támaszkodhat: a szóbeli emlékekre és a hivatalos iratokra. Mindkettőnek vannak értékei és hiányosságai. Az egykori szereplők emlékezete a közvetlen élmény hitelességével tudja felidézni a történeteket. A fegyveres harcosok esetében csak ők tudják, hogyan is működtek a csoportok, milyen fegyverzetük volt, mit éreztek és gondoltak, mialatt életüket folyamatosan kockára téve, gyakran lázas önkívületben harcoltak, menekültek, sebesülteket mentettek, fegyvert és élelmiszert rekviráltak. Csak a visszaemlékezésekből ismerhetjük meg a csoportok szervezeti felépítését, a harcosok és a csoportok közötti kommunikáció módozatait, az alkalmazott taktikát és stratégiát – ha ilyenről egyáltalán lehet beszélni. S amit a leginkább megismerhetünk: a fegyveres harcok mindennapjai. Ugyanakkor az emlékezet csalóka és az emberi elme gyarló, feledékeny, és könnyen keverednek benne valós élmények későbbi információkkal, személyes tapasztalatokkal és csak hírből ismert eseményekkel.

Ezért csak szigorú kritikával szabad elfogadnunk forrásként a szóbeli visszaemlékezéseket. Ugyanígyen vagy talán még szigorúbb forráskritikával kell azonban az írásos dokumentumokat is értékelnünk, amelyek a bíróságok irattárából kerülnek elő. Az ezekben szereplő „vallomások” értelemszerűen nem a kihallgatott fegyveres felkelő valódi cselekedeteiről szólnak, hanem vagy arról, hogy a kihallgató tiszt mit akart a vádlott szájába adni, mit akart a vádlottól hallani, vagy éppen arról, hogy a vádlott hogyan igyekszik elkerülni az akasztófát, s ennek érdekében milyen mesével tudja elterelni saját magáról a kihallgató figyelmét. Ezért az egykori harcosok szóbeli visszaemlékezései, hiába az eltelt közel negyven esztendő, sokkal közvetlenebb képet adnak a forradalom napjairól, mint a belügyi kihallgatási jegyzőkönyvek, pedig azoknak minden oldalán ott a vádlott egykorú hitelesítő aláírása.

Mindezt előrebocsátva e kötetet nem történelmi forráskiadványként adjuk az olvasó kezébe, hanem sokkal inkább mint történelmi szociográfiai olvasókönyvet, amelyből az utókor, benne a ma élők többsége képet alkothat magának arról, hogy mi is történt a pesti utcán 1956-ban, a megtorlás milyen kegyetlen volt, s azt hogyan viselték el. S képet kaphatunk arról is, hogy a fegyveres harcosok honnan jöttek, milyen szenvedélyek, indulatok, esetleg véletlenek hatására váltak hőssé és áldozattá, s milyen sors várt rájuk a forradalom leverése után.

\*

\* Gyenes Pál: *A pesti srácok*. Kézirat, 1993.

Bizonyos esetekben a jobb megértést elősegítendő jegyzetekkel igazítjuk el az olvasót. Ezek egy-egy fogalom vagy személy, intézmény stb. első említésénél adnak tájékoztatást, és csak különösen fontos esetekben helyesbítik az emlékezők tárgyi tévedéseit. Ahol részletekbe menő kutatásra lett volna szükség a jegyzet elkészítéséhez, ott attól eltekintettünk. Az interjúkban előforduló rövidítéseket, utalásokat és a börtönzsargon néhány gyakoribb szavát külön jegyzék tartalmazza.

Ez az interjúgyűjtemény a Magyar Tudományos Akadémia Jelenkorkutatási Bizottsága és az '56-os Intézet együttműködésének keretében megjelenő sorozat második kötete. A bizottság anyagi támogatásáért ezúton mondunk köszönetet.

Budapest, 1994. március

*Kozák Gyula*



WITTNER MÁRIA

*„Lelkiismeret-furdalásom van,  
hogy életben maradtam”*

1937. június 9-én születtem Budapesten. Nem nevelkedtem családban, kétéves koromig dajkaságba voltam kiadva. A család csak mint egy távoli fogalom szerepelt a képzeletemben mindaddig, amíg meg nem született a második fiam. Addig csak fogalmaim voltak a családról, elképzelt fogalmak. Azután zárdába kerültem a karmelitákhoz a Maglódi útra, majd levittek vidékre, ahol a rendnek volt még egy iskolája. Az államosítás évében, 1948-ban az egyik iskolai szünetben vittek föl először a nagymamáékhoz, akkor hagytam el először a zárdát. Mindaddig úgy tudtam, hogy az anyám meghalt. Ezen a tavaszon, 12 évesen, elég furcsa körülmények között tudtam meg, hogy mégis él. Kint játszottam az udvaron, amikor jött egy nő és vele egy kislány. Köszöntem, köszöntek. A kislánnyal kint maradtunk az udvaron játszani, és akkor mondta nekem, hogy mondok neked valamit, de el ne áruld. Ez a néni a te anyukád, és én a te húgod vagyok. Ezt talán fel se tudtam fogni. Amikor jött az anyák napja, akkor jutott csak el a tudatomig, hogy először az életben én is írhatok valakinek egy képeslapot...

Az első reflexióm az öröm volt, hogy nekem is van anyukám, később sokszor gondoltam arra, bár sose tudtam volna meg, hogy él. Sosem szeretett, soha nem érezhettem az anyai szeretet melegét. Amikor halálra ítélték, írtam neki, ha már felakasztanak, legalább az unokájának bocsásson meg, és vegye magához. Persze nem is tudom, mit is kellett volna megbocsátania. Talán azt, hogy megszülettem? De nem kaptam választ! Ott álltam élet és halál közt a legkutyább helyzetben, minden reményt elvesztve, és nem jött el hozzám az anyám.

Néha gondolok rá, már nagyon öreg lehet. Mindent meg tudtam volna bocsátani, ha csak egyszer is kicsit éreztem volna, hogy szeret. Vannak olyan pillanatok, amikor nem haragszom rá, amiért mindig kínos teher voltam neki, akit le kellett tagadni, akinek kényelmetlen volt a léte, akinek az apja nem is magyar volt, hanem egy iráni származású perzsaszőnyeg-készítő és -kereskedő. Testvéreimmal együtt egyikünk sem született törvényes házasságból, talán ezért kellett szégyellni bennünket, ezért voltunk kínosak a számára.

A zárdában viszonylag zökkenőmentes volt az életem. Nagyon sokat tanultam, kézimunkáztam – azt hiszem, a munka szeretetére is itt tanítottak meg. Főleg a nyári szünetben, de mindig be voltunk fogva valamilyen könnyebb munkára. Valahogy minden rendben volt, minden a helyén volt. Ez az az időszak, amire ma is nosztalgiával gondolok vissza. Ezek voltak azok az évek, amelyek végül is megalapozták az ember életét. Hinni is itt tanítottak meg, bár nem vagyok nagyon vallásos. Hiszek, mert

minden embernek hinnie kell, hiszek az Istenben. Jobban szeretek azonban egyedül bemenni a templomba és a magam módján imádkozni.

Az 50-es években azután állami gondozásba kerültem Ikervárra egy intézetbe. Itt fejeztem be a hetediket és a nyolcadikat. Ekkor már nagyon szerettem festeni meg rajzolni, és tehetségem is volt hozzá. A tanárim is bátorítottak, így a képzőművészeti gimnáziumba jelentkeztem. Teljesen beleéltem magam, mert a tanárim mind azt mondták, hogy nem létezik, hogy nem vesznek föl. Nem vettek fel... Akkor hirtelen bedugtak a sárvári reálgimnáziumba, bár én szívesebben mentem volna humánba, mert az volt az erős oldalam. A reál viszont nem ment, nem szerettem se a matematikát, se a fizikát, és a második osztály után kimaradtam. Akkor vittek le Szolnokra a Gyermek- és Ifjúságvédő Intézetbe.

Szolnokon ismertem meg Patkóst, ő volt ennek az intézetnek az igazgatója. Vele mind a mai napig tartom a kapcsolatot. Ez az ember 13 évig mindvégig bejárt utánam a börtönbe, hozta be a gyerekeimet. Amikor kiszabadultam, akkor ő indított el az életben és segített, ahol és amikor csak tudott. Segítség nélkül talán nem is ment volna. Mert újra meg kellett tanulni szabadon mozogni, persze az akkori értelemben véve szabadon, meg kellett tanulni élni, meg kellett tanulni a pénzzel bánni, és egyáltalán, meg kellett tanulni lélegezni. Amikor kijöttem, például egyszerűen képtelen voltam egy önkiszolgáló boltban mozogni. Meg kellett tanulnom mindent. Amikor mentem az utcán, úgy éreztem, nagy betűkkel a homlokomra van írva, hogy én most jöttem a börtönből. Állandóan feszélyezve éreztem magam, s ez az érzés szinte soha nem hagyott el. Ezen mind túl kellett jutni. Rengeteget segített nekem ez az ember a feleségével együtt. Azt mondta nekem, hogy „te, ide figyelj, arra kérlek, hogy most már fogd be a pofádat, mert ha most bármiért visszavisznek, nem tudok még egyszer utánad menni, mert eddig mindig a gyerekekre hivatkoztam. De ha nem lettél volna olyan ember, mint amilyen voltál, soha egy lépést nem tettem volna utánad.” Én ezt soha nem felejttem el, amíg élek, mert a világ nem volt ilyen jó. Egész életemben soha nem fogom elfelejteni, mindig bennem marad szállkaként, kemény szállkaként az, hogy hogyan bántak el velünk tulajdonképpen, hogy erkölcsileg hova tettek bennünket. Mi voltunk a söpredék, rosszabbak voltunk az anyagyilkosnál meg az apagyilkosnál, mert azok megtévedt emberek, akik csak egy ember ellen vétettek, míg mi az egész társadalom ellen. Ezt éreztették velünk szinte mindenütt, a börtönben meg különösképpen.

Aztán láttam és tapasztaltam egyet s mást. Mindig párhuzamot vontam: na lám, még azt mondják, hogy mi voltunk a söpredék, és még azt mondják, hogy mi voltunk a rablók, pedig hát fantasztikus dolgokat műveltek az elvtársak! Még azt is ellopták a raktárból, amíg betegállományban voltam, amit én a saját pénzemen hozattam az anyagbeszerzővel. Saját pénzemen hozattam, aztán csak hazaszállíttatta magának a lakására a főnök úr! Az orrom előtt lopták ki a dolgokat, de rám akarták fogni, mert Wittner Máriának priusza volt, s benne volt az is: rablás...

1955-ben született meg az első fiam. Mivel állami gondozott voltam, ő is állami gondozott lett. Tudtam, hogy egyelőre állami gondozásban is marad. Csak avval nem számoltam, hogy addig, ameddig.

Amikor megszűnt az állami gondozásom, a volt igazgatóm, Patkós, hogy megkönnyítse a letelepedésemet, adott egy igazolást arról, hogy pesti születésű, pesti lakos vagyok. Ezekben az időkben ugyanis Pesten nem engedélyezték az állandó letelepedést, ugyanakkor a munkavállalást állandó lakhelyhez kötötték. Anyám nem jelentett be, hiába kértem. Hiába mondtam, hogy csak addig van rá szükség, amíg elhelyezke-



dem dolgozni. Így azután albérletbe mentem, de csak ideiglenesen jelentkezhettem be. Ez annyit jelentett, hogy mindennap, amikor a munkaközvetítőben meglátták a személyimet, kijelentették, hogy nem foglalkoznak velem. Alkalmi munkát vállaltam, havat lapátoltam, takarítottam, mostam. Egy alkalommal mosás közben rosszul lettem. Azt hittem, hogy gyomorgörcsöm van, de nem gyomorgörcs volt, hanem májgyulladás. Több mint két hónapig feküdtem vele kórházban. Amikor kiengedtek, kértem anyámat, hogy legalább egy éjszakára adjon nekem helyet, de kidobott. Azok fogadtak vissza, akiktől elvitt a mentő. Koszt és lakhatás fejében vezettem a háztartást. Náluk ért '56. Innen egyenes út vezetett a barikádra.

Hogy mi vitt oda másokkal együtt engem is? Nem hiszem, hogy határozottan körvonalazódott volna bennem valamilyen tudatos politikai kép arról a rendszerről, amiben éltünk, de voltak benyomásaim a múltból és a jelenről, arról a nyomorról, ami körülvetett bennünket. És biztos, hogy tudat alatt valahol ott élt bennem is az elégedetlenség. De semmi tudatos forradalmiság nem volt bennem, amikor odamentem. Persze, ha én olyan nagyon elégedett lettem volna az életemmel, ha nekem olyan nagyon tetszett volna az, ami volt, akkor valószínűleg nem kötök ki barikádokon. Sok minden élhet elraktározódva az emberben.

Egy rövid ideig egyszer a kunhegyesi járási tanácsnál dolgoztam a begyűjtési osztályon mint gépirónő. Ez volt a legkritikusabb osztály. Innen mentek tovább a megyéhez a vidékről jövő jelentések a beadásokról abból a nyolc községből, ami hozzánk tartozott. Szemtanúja voltam az irodában lejátszódott dolgoknak. Nagyon kis pont voltam ahhoz, hogy szólhassak, akárhogy nem tetszettek nekem az itt történtek. Én csak sajnálni tudtam azokat az embereket, de segíteni nem tudtam. A beadások iszonyatos dolgok voltak. Az instruktorunk csak hétfőn volt bent, ezen a napon volt az összesítés, különben egész héten a padlást söpörte.

Láttam azt, amikor az árvíz elvitt mindent, akkor sem volt kegyelem, akkor sem volt pardon, hiába kértek-könyörögtek. Sosem felejttem el azt az embert, aki bejött és kérte, hogy engedjék el neki a beadást, mert mindenét elvitte a víz, de nem engedték el. Az egy borzasztó embertelen, nagyon antihumánus dolog volt. Nekem diktáltak, én gépeltem, de a véleményem megvolt mindenről. Ezek a dolgok megültek, lerakódtak az emberben.

Nem, nem úgy mentem oda, mint egy tudatos forradalmár, de valahogy mégis odavitt a lábam és a lelkesedés, mert az vele járt. Huszonharmadikán délután már láttam a menetet meg a tömeget – kocsikkal, teherautókkal vonultak. A teherautókról mondták a dolgokat. Este kimentem a Szabad Nép-székházhoz, a Blaha Lujza térre, ahol már hatalmas tömeg volt, és vártuk a 16 pontot. Akkor felröppent a hír, hogy a Rádiónál megöltek egy fiatalembert, aki a 16 pontot akarta felolvasni, és a tömeg áttódult a Rádióhoz. Itt már valóban volt egy halott. Végig ott voltam a Rádió ostrománál egészen a bevételeig. Láttam azt az akciót is, amikor a mentőautót megállították. Gyanús lett ugyanis, hogy túl sokat jön-megy egy mentőautó. Amikor kinyitották az ajtaját, kiderült, hogy fegyvereket hordott be a Rádió hátsó kapuján.

A felkelők a szemben lévő ház tetején foglaltak el lövészokat, ahova azután én is fölmentem. Két srácnak már volt egy-egy dobtáras géppisztolya. Odavittem a táraikat a kémény fövébe, és nekiálltam tölteni őket. Már világos volt jócskán, mire bevettük a Rádiót. Amikor bementünk, a kapu már nyitva volt. Emlékszem, a Rádió épülete föl volt állványozva, és sokan ezekről próbálkoztak bejutni. Az udvar úgy nézett ki, mintha nem is a Rádió, hanem egy fegyvergyár udvara lett volna, szanaszét heverték

a fegyverek. Innen már csak az nem vitt magával fegyvert, aki nem akart. Az udvaron állva meghallgattuk Nagy Imre beszédét\*, akkor már azt is tudtuk, hogy a 16 pontot nem engedték beolvasni. Ezek a követelések azonban fellelkesítettek.

Ezután néhányan elindultunk a Körút felé. Útközben egy Beszkárt-ruhás férfi megállított, és kérte, adjunk neki is fegyvert. Mondtam neki, menjen a Rádióhoz, de aztán végül is odaadtam neki az enyémet, mi meg a társaimmal visszamentünk a Rádióhoz egy másikért, azután elindultunk a Corvin mozi felé.

Amikor a Körúthoz értünk, láttuk, hogy a Körút és az Üllői út kereszteződésében két tank áll. Erre a jelenetre még ma is pontosan emlékszem. Elég messzire álltunk ugyan, de azért jól lehetett látni, hogy egy egész fiatal srác az egyik tank mögé lopakodik. Emlékszem, hogy még a lélegzetünket is visszafojtottuk, annyira figyeltünk, hogy sikerül-e neki, vagy nem sikerül, kilövik vagy nem lövik. Mikor odaért, meggyújtotta a benzines palackot, és belevágta a tankba. A tank kigyulladt. A gyerek szerencsére sértetlenül visszaért. Ez volt az első tank, amit kiégni láttam.

Mire mi megérkeztünk, a Corvin közben már jó néhányan összegyűltek, és már alakulófélben volt egy csoport. Itt találkoztam először a „büntársammal”, Sticker Katival, Havrila Bélánéval. Vele aztán végig együtt voltam, mindaddig, amíg meg nem sebesültem. Kati elvált asszony volt. November 4-e után disszidált, de a vőlegénye hazahívta Svájc-ból azzal, hogy nem lesz semmi bántódása, Kádár megígérte. Aztán kivégezték...

Sokan voltak a Corvin mozinál. A nevüket persze nem tudtam. Pongrátz Gergelyt például akkor csak úgy ismertem: a „Bajusz”, azután Csita, vagyis a Szente. Ezt a fiút az apjával együtt végezték ki. Egymás mellett vannak eltemetve, apa meg a fia. Itt volt már „Csoki”, „Bizsu”, „Szöszi”, azután a „Beszkártos”, és volt egy „Vasutas” nevű is. Ma sem tudom, legtöbbszörnek mi is volt az igazi neve! Ma sem tudom megmondani, ki ki volt. Például, hogy az a beszkártos azonos volt-e azzal a Beszkárt-ruhással, aki tőlem a fegyvert elkérte, amikor a Rádióból eljöttünk, azt sem tudom. Jurának az akkori arca is úgy előttem van. 23-án a Szovjetunióból jött haza a nagynénjéhez a Práter utcába. Folyamőr volt. Ő is rajta van a csoportképünkön Katival és a kiskorú Varga Jancsival együtt. 16 éves volt akkor ez a srác, majd később a harcokban fejlődést kapott, de életben maradt, és 13 évre ítélték. Azután ott volt még Neumann Tivadar, aki gépkocsivezető volt. A Bem laktanya honvédségi garázsát a Vajdahunyad utca 35.-ben Kovács I., a focista őrizte két kiskatonával együtt, a parancsnokuk a Kiss Karcsi volt. Idetartozott még Jánoki Laci és Jánoki Attila, akik testvérek voltak.

A Corvin közben olyan sokan voltunk, hogy később alakult egy csoport a Práter utcai iskolában is, ahová a foglyokat vitték. Azután megalakult a Corvin köz parancsnoksága alatt a Vajdahunyad utca 35. számú házban lévő garázsban még egy kisebb csoport. Ebből a garázból kaptunk gépkocsit meg benzint. A garázs a Práter utcai iskolára nyílt. Ha veszélyes volt az iskolába előlről bemenni, akkor a fiúk letettek hátul egy létrát, felmásztak a garázs lapos tetejére, úgy közlekedtek. Kovács itt állította ki később a nemzetőr-igazolványokat is. Valószínűleg ők mondhatták, hogy a Vajdahunyad utca 45.-ben van egy olyan pince, amit be lehet rendezni. Sticker Kati javaslatára a BM raktárából hoztunk ágyakat meg pufajkát, vattakabátot. Berendeztük, mert

\* A Rádió 1956. október 24-én 8 óra 45 perckor közölte Nagy Imre miniszterelnöki rendelkezését a statáriumról. *A forradalom hangja*, Magyarországi rádióadások 1956. október 23.–november 9. Szerk.: Kenedi János Bp., Századvég–Nyilvánosság Klub, 1989. 515 o. (Századvég Füzetek 3.) 280–281. o.

a Corvin közben már nagyon sokan voltunk. Csak úgy nyüzsgött a mozi! Éjszaka ki-kijártunk járőrözni. A Corvin köznél volt egy munkásszálló, éjszakánként az itt kialakított lőállásokból tartottuk szemmel a környéket. Mindig volt itt éjjel ügyelet, figyeltük az ablakokból, hogy jönnek-e a tankok. A Galéria\* fölött is voltak állásaink, de onnan kilóttak bennünket.

Napközben élelmiszer-szállító kocsikat pakoltunk. Valahonnan kenyeret hoztak, ezeket rakodtuk ki. 26-án volt egy elég kemény összecsapás a Tűzoltó utcában. Közel volt a Corvin közhöz, de nem tudom, hogy kerültem oda. Emlékszem rá, átküldtek a Corvin közbe erősítésért, de mire visszaértem az erősítéssel, addigra tulajdonképpen már vége volt mindennek. Soha nem felejttem el, ahogy az Üllői úton átcikáztam. Vigyázni kellett, mert a Kilián laktanyából könnyen lövést kaphatott az ember.

Amikor folytak a harcok, benzinespalackokat töltöttünk. A későbbiek folyamán, amikor a harcok úgy-ahogy megszűntek és fegyverszünet volt, akkor fegyveres járőr-szolgálatot teljesítettünk. Azután a lakossági élelmiszer-kiosztásnál tartottuk fenn a rendet, illetve magunk is szétosztottuk a kilótt üzletek árukészletét. A közértek kiosztását később teljes egészében rablásnak minősítették a bíróságon.

Egy volt a lényeg: minél többet rábizonyítani egy emberre, akár tette, akár nem tette azt, amivel vádolták. Jó példa erre ez a rablásügy is. Soha ebben a rohadt életben nem tudtam megbocsátani ezt a vádat, és nem tudtam megemészteni sem. Még lakásom se volt, ahova elhordhattam volna a „lopott” holmit. De még azt a házat is szétlőtték, ahol ágyrajáró voltam. Ha igaz lett volna, a rabolt holmiból szépen megélhettem volna a forradalom után. De annyira nem volt pénzem, hogy a körzeti orvosom adott 100 forintot gyógyszerre, azzal, hogy 10 forintoként adjam meg neki. Mire olyan anyagi helyzetbe kerültem, hogy visszaadhattam volna, letartóztattak. Végig az volt bennem, hogy mit gondol rólam ez az orvos, hogy nem adom meg neki az adósságot. '60-ban vagy '61-ben a börtönből tudtam csak visszaküldeni neki a pénzt. Azt válaszolta, hogy a pénz nem várt örömet okozott, de nem a pénz maga, hanem az, hogy visszaadtam. Nekem elégtétel ez a levél.

Határozottan emlékszem, hogy 30-án kijött hozzánk egy Kerekes nevű férfi, azt hiszem a VIII. kerületi kapitányságról és azt mondta, Kopácsi Sándor rendőrfőkapitány parancsba adta, hogy a rendőrök adják át a fegyvereiket. A belvárosi kerületekben már kiosztották, de ha kimegyünk a külső kerületekbe, akkor még biztos kapunk fegyvereket. Ez a dátum azért maradt meg bennem, mert 30-án volt a pártház ostroma. Mi 30-án elmentünk fegyverért. Soha nem felejttem el, mikor leszálltunk a X. kerületi kapitányság előtt a teherautóról és bementünk fegyvert kérni, akkor egy nagydarab törzsőrmester egyszerűen lekapcsolta a pisztolyát, és azt mondta: „Jaj, drága gyerekeim, csakhogy megszabadítottok bennünket a szolgálattól.” Ez nagyon fontos volt, mert ránk akarták verni a Köztársaság téri ügyet, hogy részt vettünk az ottani harcokban. Pontosan ennek a törzsőrmesternek köszönhetjük, hogy ez nem sikerült, mert dátum szerint tudta a napot. Tisztességes tanú volt. Eredetileg nekem csak egy pisztolyom volt, amiről a nemzetőr-igazolványomat is kiállították. Egy grundon tanultunk löni, de úgy pofán csapott, hogy azt mondtam, mielőtt kiütné a fogam, abbahagyom.

Az egyik srác a Práter utcából járőrözés közben – amit a Corvin köz és a Práter utca együtt végzett – elkérte tőlem ezt a pisztolyt, mert neki golyószórója volt csak, és nem akarta mindenhova azt hurcolni, de fegyvertelen sem akart maradni. Odaadtam

\* Az Iparművészeti Múzeum épülete.

neki. A bíróságon elmondtam, hogy dacára annak a fényképnek, ahol fegyverrel a kezemben állok, csak egy pisztolyom volt, azt is kölcsönadtam, de nem hitték el. Erre feláll a 9. rendű vádlott és azt mondja: igazat mondok, mert ő az, aki elkérte a pisztolyt – de nem vették figyelembe. Nemigen érdekelte a bíróságot az igazság. A Tóth Jóska 30-án még Monoron volt, aznap éjjel jött fel egy élelmiszer-szállító kocsival, és utána maradt csak Pesten a mi csoportunkban. Tanúi voltak rá, de a tárgyaláson nem hallgatták meg őket. Hamis tanúk alapján halálra ítélték azzal, hogy ott volt a Köztársaság téren.

A túlérővel szemben végül a Corvin köz is elesett. Eleinte azért tudtuk viszonylag könnyen megvédeni, mert stratégiai szempontból nagyon jó helyen volt. Csak a Kilián laktanyából jöhetett közvetlen belövés vagy szemből, a Galériából. Ahhoz egy tanknak meg kellett volna fordulni, hogy szembeálljon velünk. Nekünk viszont a mozi lépcsőjénél volt egy ágyúnk, és a környező házakban a mi embereink voltak. Azokat lőhették – mint ahogy lőtték is, szép számmal voltak itt belövések. A Corvin közt nem igazán érte találat, csak akkor, amikor aknavetővel támadták már november 4-e után. Egy ilyen aknatűzben sebesültem meg én is november 4-én.

Hajnali fél ötkor kezdődött a támadás. Mindenfelé jártunk, hogy merre, már nem tudom, de valahogy eljutottunk a Futó utcába is, ahol szintén ezen a napon kezdődött a harc. Katit és engem küldtek lőszerutánpótlásért. És ahogy mentünk befele a kapun – Kati ment belül, én mentem kívül –, akkor kapott belövést a Vajdahunyad utca 35. alatti garázs. Akkor ért engem is az aknatalálat. Három helyen sebesültem meg, a combomon, a lábamon és a gerincem mellett egy centire. Először összeestem az ütéstől, de utána rögtön fölugrottam, és bemenekültünk a garázsba. Innen bevitték a Péterfy Sándor utcai kórházba, úgyhogy én már ezután nem vettem részt semmiben. Amikor november 9-én kijöttem, visszamentem a Corvin közbe, de ott már semmiféle csoport nem volt. És itt véget is ér az én forradalmi szereplésem története.

Ahogy visszagondolok a forradalom napjaira, az akkori viselkedésünkre, az az érdekes, hogy nem volt bennünk semmi félelem. Háztetőkön közlekedtünk, volt, hogy egyik utcából a másikba. Valahogy nem is gondoltunk a veszélyekre, valahogy nem is gondoltunk arra, hogy meg is lehet halni, el is találhat egy golyó. Egyszerűen lelkesek voltunk. Igen, azt hiszem, hogy valahogy akkor úgy éreztük, hogy minden ember, aki változást akar, annak tényleg ott a helye a barikádon. Nem vitás, változást akartunk.

Nagy Imrében megbíztunk, hisz ő is változásokat akart, de azért ott a Corvin közben a harcosok között teljes egészében nem volt elfogadott. Megdöbentett Nagy Imre kivégzése! Nagyon jól emlékszem, amikor a Markóban beadták az újságot, amiben ez benne volt. Olyan döbbenethullám ment végig mindannyiunkon, hogy a smaszerek a börtönlázadástól féltek. Mert azt azért nem gondoltuk volna, hogy kivégzik Nagy Imrét, mégiscsak kommunista volt.

Emlékszem, felmerültek dolgok a börtönben a hosszú évek alatt. A fegyveresek igazából nem nagyon akarták elfogadni a felálló kormányt maradéktalanul, berzenkedés és minden megjegyzés nélkül. De aztán történt egy változás az emberben 1989. június 16-án. Azzal, hogy Nagy Imrét ott hagyták a 301-es parcellában, mert a lánya nem engedte áttenni a dízsírhelyre, azzal, hogy ott maradt a fegyveresek között, akkor vált igazán 1956 – most már általunk is elfogadott – miniszterelnökévé. Ma már mondhatjuk, hogy Nagy Imre a fegyveres harcosok miniszterelnöke is volt. Azt hiszem, Nagy Imre június 16-án vált igazán mártírrá, átérzetten és elfogadottan mártírrá. Annak idején voltak olyan hangok hogy na és, kivégezték a Rajkot is, de ma már nem hiszem, hogy ilyen felhangokat hallani lehetne Nagy Imrével kapcsolatban. Ha valaki

esetleg az ellenkezőjét állítja, az igazságtalan. Egyforma volt a hóhérunk, egyformák és névtelenek sírjaink, még a kivégzés formája is egyforma volt. Kötél.

Nagyon sokan értékelik manapság a forradalmat, annyi ember van, aki értékeli, hogy több, mint aki részt vett benne. De mi is értékeljük a forradalmat. Persze nem biztos, hogy olyan értékítélet szerint, mint azok, akik nem vettek részt a fegyveres harcokban. Nem tudom, hogy hogyan lehet kiértékelni egy forradalmi helyzetet az íróasztal mögül. Igaz, az értelmiségiek csináltak egy Petőfi Kör, nem vitatom. Lehet, hogy nem tetszett nekik az, amit Rákosi csinált, sőt biztos vagyok benne, hogy nem, de ez nemcsak nekik nem tetszett, nekünk sem tetszett. Furcsamód nekünk sem tetszett!

A forradalmat nem a reformkommunisták vagy a revizionisták kezdték. A forradalmat magát a nép kezdte el. Ehhez aztán már vajmi kevés köze volt annak, hogy a Petőfi Körben mit tárgyaltak. Az egy külön téma. Egymástól független volt ez a kettő. És nem lehet összemenni, mint ahogy most össze akarják. Sőt, annyira mosogatják, hogy most már átteszik a reformkommunisták kezébe a forradalmat, azért, mert volt köztünk egy Angyal Pista meg más kommunisták, akik ott voltak a barikádokon. De ezek a kommunisták nem ugyanazt akarták, mint azok a kommunisták. Mint ahogy két ujjunk sem egyforma, úgy az elvtársak sem voltak egyformák sem gondolkodásban, sem pedig szemléletben. Az egyik ki nem vitte volna a bőrét a barikádra, míg egy másik, egy Angyal István kivitte. Hát akkor már a kettő nem azonos, hiába volt mindkettő kommunista!

November 9-én, mikor senkit sem találtam a Corvin közben, elhatároztam, hogy disszidálok. Egy csoporttal Székesfehérvár felé indultam, de ott elkaptak bennünket, és bevitték a rendőrségre. Onnan pedig egyenesen Budapestre a Jászai Mari térre, az Országos Rendőr-főkapitányságra vezetett az út. Furcsa módon egypár óra múlva már vittek is kihallgatásra. Valamerre lefele mentünk, de hogy melyik szinten voltunk, nem tudom. Az biztos, hogy föld alatt voltunk, mert egy szellőztetőn át kaptuk a levegőt. Az igazság az, hogy én az életben nem gondoltam volna, hogy onnan kijutok. Két férfi hallgatott ki. Az egyik szemben ült velem, a másik pedig járkált. Azt kérdezték, mit csináltam október 23-ától. Akkor én elmondtam, hogy merre jártam. Legnagyobb megdöbbenésemre egyszer csak telefonáltak valahova, hogy hozzák oda a holmimat, a cipőfűzőt, egyebeket. Megkérdeztem tőlük, hogy elengednek? Az egyik azt felelte, hogy igen, mert az első rész – amiben én is részt vettem – forradalom volt, és csak a második rész – november 4-e után – vált ellenforradalommá, amikor bejöttek az oroszok. Ezért engednek ki. De végül úgy döntöttem, mégis disszidálok. Mödlingig jutottam. Körülbelül egy hónapig voltam kint, amikor visszajöttem, mert úgy voltam vele, hogy ha forradalom volt az első része, akkor nekem semmi problémám nem lehet, meg leültethetik fél Budapestet.

Hazajöttem, mert a gyerekem is itt volt. Munkahelyem nem volt, de végül egy ismerősöm bevitt a Képzőművészeti Főiskolára modellnak. Aztán, amikor vége volt a sulinak, átmentem betanított munkásnak egy üzembe, ahol hópalackokat gyártottak. Nem is tudom, hogy itt kaptam-e fizetést, mert alig dolgoztam valamennyit, amikor letartóztattak. Talán két hetet, nem többet. 1957. július 16-án, a második nagy begyűjtésnél vittek be. Ezen a napon délutános voltam. Éjjel hárman vagy négyen jöttek értem, volt letartóztatási parancs, házkutatás. Megtalálták az osztrák igazolványomat, ezt később fel is akarták ellenem használni, hogy kémkedtem. A Gyűjtőbe vittek. Akkor éjszaka még nagyon sokakat hoztak be. Két hét után vittek a Gyűjtőből a Tolnaiba. Amikor a Tolnaiban először fölvittek kihallgatásra a nyomozómhoz, akkor írárták alá velem a letartóztatási parancsot, tehát aznapi dátummal. Úgyhogy én a bíróságon

hiába hivatkoztam arra, hogy kérem, engem nem 29-én, hanem 16-án tartóztattak le, két héttel előbb, egyáltalán nem vették figyelembe. A bíróság csak azt és úgy vette figyelembe, ami és ahogy neki jólesett. Bizonyítékra nem volt szüksége.

Csak tudnám, minek jöttem haza! Milyen egy hülye voltam! Ezt sokszor megállapítottam magamról a börtönben, meg amikor a siralomházban ültünk. De Kati is, aki Svájcból jött haza, mert a vőlegénye azt üzenté neki, hogy semmi bántódása nem lesz, mert Kádár büntetlenséget ígért mindenkinek. Ilyen szinten hazudni, ez valami nagyon kegyetlen dolog! Ilyen szinten hazudni, hogy embereknek az élete menjen rá! Hogy minél többet haza tudjanak csálni, hogy minél többet fellógathassanak! Ez több mint kegyetlenség, ez aljasság!

A kihallgatások a Tolnaiban folytak, lent a pincében ültem három hónapig. A mellettünk levő zárkában volt a Darvas Iván, vele beszélgettünk elég sokat. A zárka kicsi, benne egy priccs, és fönt a francban egy rácsos ablak. Napközben nem lehetett a priccsre lefeküdni. A pokrócokat összehajtva kellett tartani, a csupasz priccsen aludtunk, és egész éjszaka égett a villany. Azt mondanom sem kell, éjszaka, ha fordult az ember és a kezét önkéntelenül a takaró alá húzta, mert fázott, vagy éppen nem fázott, csak be szokott otthon takarózni alváskor, akkor egyszerűen rárugták az ajtót, hogy majd kiköpte az ijedtségtől a szívét. Ezek borzalmasak voltak. Azóta is elég sokszor előfordul, hogy egyszerűen úgy érzem, hirtelen valamitől kiköpöm a szívemet. A végé se volt elválasztva, három csésze állt egymás mellett. Meg kellett szokni ezeket a dolgokat. De itt legalább végék voltak, nem úgy, mint később a kalocsai börtönben.

Novemberben vagy decemberben lezárták a nyomozást, és átvittek a Markóba. Itt egyszer mellém raktak egy spiclit. Rájöttem. Tudtam azt, hogy meg kell szabadulni a kullancsomtól, provokáltam hát egy veszekedést. Miután a kurva anyámat szidta, össze is verekedtünk. Akkor a fegyőrök vagy rendőrök bejöttek, és gumibottal szétválasztottak bennünket. A csajt kivitték, értem meg jöttek, éjjel fél tizenkettőkor, és vittek fel kihallgatásra. Három nyomozó volt ott, akkor egy kicsit kiosztottak, kaptam 72 óra sötétet, és levittek az alagsorba. Itt is priccs volt, a falról pedig csöpögött a víz. Miután egy ujjatlan nyári ruhában tartóztattak le, bent másik ruhát adtak, valamilyen kiszuperált rendőrszoknyába meg rendőrlúzbá bújtattak, amire egy „R” betű volt ráfestve. Most át kellett öltöznöm a nyári ruhába, és abban lemenni a sötétzárkába. Három nap után vittek vissza.

A Markóban egyik alkalommal a Köztársaság téren készült fotót mutatott nekem Lévai, a nyomozóm, amin egy géppisztolyos nő látszik hátulról. Mindenáron rám akarták fogni, hogy az én vagyok. A nőnek göndör volt a haja, kifejezetten daueroltan göndör. Mondtam a nyomozónak, hogy az én hajamban soha nem volt dauer, mindig természetes hullámos volt. Ez a nő nem én vagyok. Napokig hordtak fel emiatt. Elvonták a cigarettát, mindent az égvilágon. De nem vállaltam. Nem és nem. Az a nő nem én voltam.

Lévait egyébként minden érdekelte, amit '56-ban csináltunk, hol voltunk, merre jártunk, még az is, amit nem csináltunk. Jövés-menés, kihallgatásra fel, kihallgatásról le, tanúkihallgatások, jött egy tanú, azután egy másik, tagadott az ember, amíg csak lehetett. Akkor jöttek a szembesítések. Amikor aztán hárman, négyen az ember képébe mondták, akkor az ember nehéz helyzetbe került. Egyszer a nyomozóm elé rakta a Fehér könyv harmadik kötetét\* és felcapta a 77. oldalon. Ez a csoportkép önmagában

\* Az *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben* című ötkötetes propagandakiadványt nevezték így.

is bizonyíték volt. Soha nem felejttem el, amikor elkezdtek, azt mondták, hogy hatodrendű vádlott leszek, mire a nyomozás véget ért, elsőrendű lettem, nem tudom, minek folytán. Államrend elleni összeesküvés, a törvényes államrend megdöntésére irányuló szervezkedés, többrendbeli meg nem állapítható gyilkosság, többrendbeli meg nem állapítható gyilkossági kísérlet, rablás, háromszori tiltott határátlépés...

Amikor lezárták a nyomozati anyagot, akkor felvittek irattanulmányozásra. Itt voltak a tanúk jegyzőkönyvei is. Ekkor tudtam meg a legelső tanúkihallgatási jegyzőkönyvből, amit 1957. május végén vettek fel, amikor én még szabadlábban voltam, hogy két volt nemzetőr feldobott. Ők is ott voltak a forradalomban, csak ők csináltak egy 180 fokos fordulatot, aztán feldobtak egy-két embert, vagy többet, ki tudja. És ezért ők szabadon maradtak. Az egyik a tárgyalásomra már civilből rendőr őrmesteri rangot ért el, ahhoz pedig dolgozni kellett!

Biztos vagyok benne, hogy nagyon sok embernél, ahogy nálam is, megpróbálkoztak a szervezéssel. Aztán kérdés, hogy ki vállalta, ki nem. Egy levéllel lebuktam a Markóban. Mikor már azt hitték, hogy jól megijedtem, elém tettek egy papírt. Elolvastam, az volt benne, hogy büntetőjogi felelősségem tudatában stb., szóval, hogy szerveznek, és amennyiben erről valakinek beszélek, az államtitok megsértése, amiért egytől öt évig terjedhető büntetést kapok. Akkor én megkérdeztem az operatív tisztőtől, mi lesz, hogyha nem írom ezt alá? Azt mondta, nézze, maga még tárgyalás előtt van. Hát, mondom, tudom, ha nem mondja is. Utána jött a fűzőcske, hogy tudjuk, hogy maga nagyon sok mindennek a kútforrása, nyilvánvalóan be lett köpve. Megmondtam, hogy nem vállalom, mert undorítónak tartom azt, ha valaki megbízik bennem, és én annak a bizalmával visszaélek. Ez az egyik. A másik pedig, hogy én is csak azt a rabkenyeret eszem, amit a zárkatársaim. Tudom, hogy ezzel elvágtam magamat.

A vádiratban többek között az államrend megdöntésére irányuló szervezkedéssel, többrendbeli meg nem állapítható gyilkossággal vádoltak. Persze nem támasztották alá, nem nevezték meg az áldozatokat. Öltünk, oroszokat, akárkiket. Kiosztották a halottakat. Mindegy, hogy minket osztottak rájuk, vagy őket miránk. A vádiratban egymásra találtunk. Aztán a másik vádpont, többrendbeli meg nem állapítható gyilkossági kísérlet! Ez egy nagyon homályos és nagyon mondvacsinált vádpont akkor, amikor forradalom volt. Mert a forradalomban hol van gyilkossági kísérlet?! Nem értem, hogy odalóttünk esetleg, és életben maradt, ez már kísérletnek számít? Aztán rablás és tiltott határátlépés. És az a furcsa, hogy én egyszer mentem ki Ausztriába, és mégis háromszori disszidálás áll a vádiratban. Egyszerűen hatványozták a dolgokat. Már akkor sem értettem, most sem. Semmi nem volt logikus. Voltak olyanok, akiknél megvárták, míg betölti a 18. évét, hogy kivégezhessék, mint például a Mansfeld Péternél.\* Ugyanakkor nálam meg éppen ellenkezőleg. Azt hozták fel másodfokon, a 20. évemet még nem töltöttem be, amikor elkövettem a bűncselekményemet. Hát lehet ezt érteni? Én végig azt hittem, hogy azért vették le rólam a kötelet, mert bár bizonyítottan tekintették a vádat, de létezik egy paragrafus, amelyik mentesít a halálbüntetéstől, ha a cselekmények elkövetésekor még nem töltöttem be a 20. évemet. Ez logikusnak tűnt. De amikor meghallottam a Mansfeld Péter esetét, akkor már nem is volt olyan logikus az egész. Nincs is benne semmiféle logika!

\* 1959. március 21-én, néhány nappal 18. születésnapja után végezték ki Mansfeld Pétert, aki a forradalom idején még 16. évét sem töltötte be. A BHÖ szerint fiatalkorúra nem lehetett halálbüntetést kiszabni.

A tárgyalás 1958. május végén kezdődhetett, és valamivel több mint egy hónapig tartott. Ez annyit jelentett, hogy mindennap reggel fölvittek, ebédszünet, és ebéd után folytatták. Júliusban volt az ítélethirdetés. Teljesen zárt tárgyalás volt, a vádlottakat egyenként szólították, először az I. rendű vádlottat vitték be, aztán jött a II. rendű, és mindig akire sor került. Ugyanúgy jöttek a tanúk, csak a tanúk kimentek utána, a vádlottak utána már bentmaradtak. Ezt sem értem teljesen. Ha egy perben vannak a vádlottak, akkor miért nem egyszerre kell megjelenniük a tárgyaláson? Amikor megnyitották a tárgyalást, mindenkit lehozta, utána mindenkit fölvittek a zárkába, és mindig csak azt vitték le, aki következett. A védőtanúknak nem volt jelentőségük, a vád tanúinak annál inkább. Mikor elmeszakértőire küldtek bennünket, tudtam, hogy halálra ítélnék. Nem volt különösebb vizsgálat ez az elmeszakértői. Kérdezték, megállapították, hogy értelmesek vagyunk arra, hogy fölakasszanak bennünket. Kész.

Kilencen ültünk a vádlottak padján. A perben én voltam az elsőrendű vádlott, Havrila Béláné Kati a II. rendű, Tóth Jóska és a Kóté Sörös Jóska voltak a harmad- és a negyedrendű vádlottak. A négy elsőítélték halálra. A kis Varga Jancsi épphogy betöltötte a 18-at, őt 13 évre ítélték, a Neumann Tivadar, aki sofóri szerepeket látott el, életfogytot kapott. Másodfokon megváltoztatták az ítéletét 15 évre. Bertalan Pál nem tudom, mennyit kapott. Két fiút hozzánk csaptak a Práter utcából, nem is tudom a nevüket.

Az ügyész egy agilis, véresszájú fiatalember volt. Kegyetlen vádbeszédet tartott. Egyikünkénél sem volt mentő körülmény, semmiféle, ki is hangsúlyozta, hogy semmiféle mentő körülménye nincs ezeknek a vádlottaknak. Én itt hallottam először elhangzani ránk vonatkozólag és rám vonatkozóan is a megrögzött ellenforradalmár jelzőt. Mindannyian megrögzött ellenforradalmárok voltunk. Védekezni nem lehetett. Az ügyvédek kirendelték, dupla nullások voltak. A bíró pedig Tutsek volt! Sajnos tudtuk, ki elé kerülünk, hiszen a Tutseknak borzasztó híre volt a Markóban. Érdekes, hogy mindenki milyen várakozással nézett az elé, hogy vajon ki fogja tárgyalni az ügyét, gondolom, kicsit szorongással is! Amikor levittek bennünket irattanulmányozásra és ott volt, hogy ki lesz a tanácselnök, illetve a bíró, a népbíró, akkor tulajdonképpen tudtuk, hogy a sorsunk meg van pecsételve. Legalábbis nekem mint elsőrendű vádlottnak! Ösztönösen éreztük! A nyakunkelőtt elhúztuk a kezünket, hogy ilyen ítélet lesz. Nem lehet más. Közszájon forgott a rabok között, hogy az ismertebb bírók csak halálos ítéleteket hoznak. És ez így is volt. Itt nem számított se jog, se semmi az égvilágon. Az egész tárgyalás úgy folyt le, hogy nem vették figyelembe a mentő körülményeket, a mentő tanúkat nem hallgatták meg. Hiába tiltakozott akármi ellen az ember, hiába mondta azt, hogy ez nem így volt, el volt könnyelve, hogy az márpedig úgy volt, mert annak úgy kellett lennie. Katival mi megbeszéltük, hogy ha kimondják a halálos ítéletet, akkor mi csak véletlenül se mutassunk olyan pófát, hogy ők örülni tudjanak.

Négy halálos ítéletet mondtak ki,\* aztán ebből másodfokon maradt három. Kóté Sörös Józsefé, Tóth Józsefé és Katié. A másodfokú tárgyalás 1959. február 23-án és 24-én

\* A Wittner Mária és társai elleni perben első fokon 1958. július 23-án a FB Népbírószági Tanácsa (bíró: Tutsek Gusztáv), másodfokon 1959. február 24-én a MNLB (tanácsvezető bíró: Borbély János) hirdetett ítéletet. A halálos ítéleteket 1959. február 24-én végrehajtották. A kivégezettek: Havrila Béláné Sticker Katalin gépmunkás (szül. Esztergom 1932. december 26.), Kóté Sörös József vándoriparos, zenész (szül. Monor, 1927. július 17.) Tóth József kocsikísérő (szül. Monor, 1927. július 24.) Forrás: FB 2620/75. Periratszám: FB 8046/1958.



volt. A Katinak meg nekem egy ügyvédünk volt – Szentpétery –, azt hiszem, négy vagy öt ügyvéd volt összesen. Két-két főre esett egy ügyvéd. Még annyi fáradságot sem vettek, hogy egy embernek egy ügyvéd jusson. Az ügyvédek kegyelmet kértek, beadták, és átalakult a bíróság kegyelmi tanácsá, ahol mind a négy halálos ítéletet jóváhagyták; másodfokon az én halálos ítéletemet megváltoztatták, a többiekét nem. A két tárgyalás között elég hosszú idő telt el. Mint halálraítélteket, átvittek a Gyűjtőbe. Először a Gyűjtő kórházába kerültünk, ahol egy hónapig tartottak bennünket. Itt viszonylag nagy ablak volt. Azt már tudtuk a fiúktól, hogy a Farkasék, a Vladimir meg az apja, meg még nem tudom ki, itt sétálnak mindennap. Az ablakból láthattuk őket. Nagyon föl voltam háborodva, hogy raboknak sem vagyunk egyformák. Kiszúrtuk, hogy az óra a kezükön van, meg melegítőben vannak, nem rabruhában, meg nem félóra a séta, nem fegyőrrel, kint bolyongtak szinte egész nap. Kötetlen sétájuk volt.

Aztán átvittek bennünket a Kiszfogházba. Négyen voltunk a zárkában. Márton Erzsi, Kati, a Bakosné meg én. Négy halálraítél. A smasszerok általában papucsban közlekedtek, nem lehetett hallani a lépteiket. Sűrű csend vett körül, csak az törte meg a csendet, ha valahol becsapódott egy ajtó, vagy ha valakit vittek. Jó darabig nem kaptunk könyveket sem. Egyszer nyílik az ajtó, és beadnak egy könyvet. Egyet. Megkérdeztem a smasszertól, hogy mit kezdjünk ezzel az egy könyvvel. Négyen vagyunk. Verekedjünk össze rajta, vagy egy olvasson fel, mint az óvodásoknak? Mert én nem szeretek felolvasni, én magamnak szeretek olvasni. Mondom, négyen vagyunk, miért nem adnak négy könyvet?! Aztán egy kicsit kivertem a huppot. Másnap reggel be is pörgettem magam, mondom a Katinak, hogy kopogok. Elmegyek a nevelőhöz, hát mondom, mi a szart kezdjünk ezzel az egy könyvvel. Kopogok. A Kovács István törzsőrmester volt szolgálatban. Mondom neki, hogy szeretnék menni nevelői kihallgatásra. Ez olyan nyolc óra körül, reggeli után volt. Azt mondja, na jöjjön. Hát én mentem. Kivisz a Kiszfogházból, bevisz egy nagy ajtón, befordulunk balra egy folyosóra. Abból nyílt egy vasrácsos ajtó, azt kinyitotta, és belökött. Szemben egy szalmazsák a földön, baloldalt a falba építve egy kicsi asztal meg egy ülőalkalmatosság. Rádöbbsentem, hogy hol vagyok. És akkor elkezdtem üvöltözni. Nem telt bele tíz perc, visszajöttek hárman egy kényszerzubbonyal. Dulakodni kezdtem a három fegyőrrel, nem akartam, hogy behúzzanak a kényszerzubbonyba. Végül mégiscsak legyűrték. Összeszűjztek, és akkor Kovács rálökött a szalmazsákra, belém rúgott, és miután a számat nem kötötték gúzsba, mondtam a magamét tovább üvöltve. Nem tudom, hogy ugyanazon az oldalon voltam-e, mint a zárkánk, hogy meghallott-e valamit Kati, tény az, hogy nem telt bele húsz perc, szintén kényszerzubbonyba kötve hozták utánam, és bevitték a másik cellába. Aztán versenyt kiabáltunk. Akkor dél körül jött a Szabó, a nevelő, jött két smasszer, aztán én elkezdtem üvöltöni a nevelőnek, hogy én magához kéredzkedtem, és behoztak a siralomházba. A nevelő mindkettőnköt kivetetett a kényszerzubbonyból, elvitt nevelői kihallgatásra. Elmondtam, hogy tulajdonképpen miért akartam nevelői kihallgatásra menni. Azt mondták, hogy az ügyünkről nem beszélhetünk, de akkor mondja meg, hogy mivel foglalkozzunk egész nap. Négy halálra ítélt nő mivel foglalkozzon? Beadtak egy könyvet, mit kezdjünk egy könyvvel? Akkor beadtak négy könyvet, és utána rendszeresen cserélték. Így aztán volt olvasnivalónk. Legalább ennyi maradjon meg az embernek, mielőtt megdöglik, hogy olvasson.

Amikor kimondták a halálos ítéletet, az ember pillanatnyilag föl sem fogta. Gyerekkoromban el nem tudtam képzelni, hogy ha én meghalok, akkor minden ugyanúgy

megy tovább, mintha mi sem történt volna. Azt hittem, hogy én vagyok a világ közepe. Persze azóta rájöttem, hogy nem én vagyok, sőt. Aztán egy idő után eljutott a tudatomig, hogy megölnek. De nemcsak gondolatban vívódott vele az ember, hiszen szinte napi tényként állt mellette a halál. Azok már nem gondolatok, képzelgések voltak, hanem ott volt a maga kézzelfogható valóságában. Mert naponta vitték az embereket akasztani, volt olyan nap, hogy hét embert akasztottak. Egyes napokon „csak” hármat, de volt olyan is, hogy ötöt. Ez attól függött, hogy hány csoportból hány embert ítéltek halálra.

Katit 1959. február 26-án végezték ki. Nem tudom, hogy másokat hogy vittek ki. Kinyílt az ajtó és hívták. Összeborultunk, aztán bejött két fegyőr, megfogták, kézen fogták, és kivitték. Csak néztem utánuk, míg be nem csapódott az ajtó. Pici kis nő volt a Kati, egyenesen, feltartott fejfel ment. Sokszor felmerült bennem a gondolat, Kati utolsó képe, hogy vajon én, ha eljutok odáig, vajon én milyen lettem volna. Eljátszott ezzel a gondolattal is az ember. Nem tudom, hogy én hogy viselkedtem volna, de remélem, hogy jól. Már úgy, hogy nekem tetszően. Mert azt, hogy könnyörögni lássanak, azt semmi szín alatt, inkább belerohadnék a földbe, minthogy könnyörögjek, meg síránkozzak, azt nem tudom elképzelni. Kati is ilyen volt.

Amíg a másodfokú ítélet papíron is meg nem érkezik a fogházba, addig nem szállítják el az embert a börtönbe. Körülbelül egy hónap után érkezett ide a jogerős ítélet, addig a Kisfogházban voltam, utána átvittek a Csillagba. Tudom, hogy április negyedikére volt egy nagyon csekély amnesztia. Hogy is vonatkozott volna rám! Ideg-összeroppanást kaptam, és ököllel bevertem az ablakokat. Kivitték a nevelői irodába, egy lavórt tettek a kezem alá, hogy abba folyjon a vérem. Jól összevagdaltam a kezemet. Az ablakok tejüvegből voltak, és én végig mind bevertem ököllel. Teljesen összeroppanam: üvöltöztem, hogy vissza akarok menni a Kisfogházba, de hogy miért, azt nem tudom. Csak két hét múlva tértem magamhoz. Azután visszavittek megint a Kisfogházba, és utána rövidesen elszállítottak Kalocsára. Ez valamikor április végén volt.

Mikor bekerültem Kalocsára, még voltak osztályidegen zárkák. A kisidős rabokat külön tartották, kétéves ítéletest véletlenül se zártak össze egy tízévesseel. Öt éven felül már nagyidősnek számított az ember. Azok számára is külön zárka volt, akik nem dolgozhattak. Ebbe kerültem én is egy ideig. Csak pár hónap után mehettem dolgozni a varrodába, és attól kezdve két műszakban csak varrtam, varrtam, varrtam... Végül is jobban teltek így a napok, mintha nem csinálnék semmit. Eleinte fárasztó volt, amíg bele nem szokott az ember ebbe az egész dologba. Kalocsán négy személyes zárkák voltak. Egy héten egyszer fürödhettünk, de csak lavórban. Kannákban adták be a vizet. Ebből inni, abból mosakodni, meghatározott időben volt vizelés, volt, hogy megtelt a kübli és nem cserélték ki, ott bűdösödött az orrunk alatt. Förtelmes dolog volt! Előfordult, hogy az ember inkább napokra visszatartotta. Hatvanegyben kezdtek csak Kalocsán építeni a WC-t meg a mosdót. Rettenetesen sokat szenvedtünk a poloskáktól. Az valami iszonyatos volt. Reggelre tele voltunk poloskaszivással, mintha valami fertőző betegségben szenvednénk, úgy tele voltunk. Próbáltuk mi a magunk módján irtani, égetni vattával, de ahogy az emeletes ágyat leemeltük a helyéből, a poloskák fűrtökben lógtak az ágy lábáról. Álomban ne jöjjön elő, förtelmes dolog volt. Az ember alig tudott aludni, sokszor még éjszaka is nekiálltunk poloskázni, reggel meg kimerülten ébredtünk. Most is vakaródzom, ha eszembe jut. Aztán amikor a WC-t, a mosdókat beépítették a zárkába, akkoriban kezdtek az ajtókról benzinlámpával leszedni a

festéket, és megkezdték a módszeres poloskairtást is. Az egyetlen jó dolog a könyv volt, Kalocsán jó könyvtár volt. Az olvasás nagyon sok mindent lekötött az emberben. Később, a vége felé kaptam irodai munkát is, nemcsak varrtam – rajzoltam, dossziékat rendeztem és feliratoztam őket.

A '63-as amnesztiában kiengedték a fejeseket, aztán meg kiengedtek egy csomó spiclit, és akkor mellette még más, pár embert. Amikor az amnesztia kijött és az operatív tiszttörbe járt, megkérdeztem tőle, „mondja százados úr, hazamegyünk?” Azt mondja a Gazdik, „nézze Wittner, ha ölt, ha rabolt, gyilkolt, párttitkárt baszott fejbe, a c) pontba minden belefér”. És mi teljesen beleéltük magunkat, hogy hazamegyünk. De akárhogy is olvastam, ha előlről, ha hátulról, ha oldalról, ha keresztbe, a c) pont nem tartalmazott kizáró okot.

Amikor kezdték végrehajtani az amnesztiát és elmentek a kisebb idősök, akkor a végén sor került a Márton Erzsire, akivel én együtt ültem a halálos zárkán a Kisfogházban. Bár ő azt mondta, hogy 15 évet kapott, én úgy emlékszem, hogy ő is életfogytos volt, őt is a 349-es alapján ítélték el, mint engem. Ő mégis elment harmaddal ugyanolyan vádponttal, mint amilyen nekem volt, a 349-essel. Voltak olyanok is, akiket először kiengedtek, utána meg visszahoztak, hogy kérem szépen, tévedés volt az egész. Amikor lejött Pestről az ügyész, és azt mondta, hogy aki úgy érzi, hogy vonatkozik rá az amnesztia, az menjen ki, akkor én kimentem. Az ügyész visszaküldött, hogy rám nem vonatkozik, mert engem még nem nevelt át a börtön. És akkor én azt találtam mondani, úgy érzem, hogy maga is tudja, hogy mi a börtönnek a nevelő hatása. Aljaskodunk meg vamzerkodunk a harmadért meg a negyedért. Ezzel aztán én be is fejeztem a mondandómat.

Egyszer valamiért a főnevelőnőnél voltam, a Szelénénél, nem tudtam megemésztetni a '63-as amnesztiát, hogy bent maradtunk, szóval egyszer azt találtam mondani a főnevelőnőnek, hogy eltettem a '63-as amnesztiát mint a magyar kormányunk legékeesebb hazugságának egyik bizonyítékát. Mint akit a kígyó csípett meg, úgy ugrott föl az asztaltól, rávágott, és azt mondta: ha még egyszer ki merem nyitni a számat, sose szabadulok onnan.

1970-ben azt mondja nekem a varrodából Szvétekné, aki munkamódszer-átadó volt ott, hogy „tudja Wittner, én soha nem mondtam maguknak semmit, soha nem biztattam magukat, de most higgye el, haza fognak menni”. Ez egy olyan hirtelen lökést adott, hogy hinni kezdtem benne, mert tényleg a Szvétekné soha nem mondta. Vártuk az amnesztiát, vitán felül, mindig vártuk az amnesztiát. Végül is nem amnesztia formájában jött, de valóban még aznap, körülbelül egy óra múlva hívtak bennünket a műszakiba, hármunkat, engem, Hrozova Erzsit és az L. Kiss Margitot, és ott közölték velünk, hogy hozzuk ki a kabátunkat, menjünk le a parancsnokhoz. A csíkos kabát nélkül nem lehetett kimenni a zárkából. A varrodában voltam, visszamentem a gépterembe a kabátokért. A parancsnokiban közölték, hogy egyéni kegyelemmel szabadulunk, öt év felfüggesztéssel, de ha valamelyikünk visszakerül öt éven belül, akkor megkapjuk az új ítéletet, meg amit még otthagytunk.

Igen, kiengedtek bennünket, de nem amnesztiával. Nem lehetett 1970-ben '56-osoknak amnesztiát adni, mert mindenki úgy tudta, '56-osok már nincsenek benn. 1969 őszén megjelent egy Kádár-interjú, amit egy amerikai újságíró készített. Az volt az egyik kérdése, hogy vannak-e még Magyarországon politikai foglyok. Kádár azt hazudta, hogy nincsenek, mert '63-ban mindenkit kiengedtek. Akik még bent vannak, azok azóta kerültek vissza. Élő cáfolatként, bizonyítékként ott voltunk mi hárman!

A keresményemet postán átutaltattam Szolnokra Patkósnak. Magammal csak annyi pénzt vittem, hogy addig tudjak élni, míg meg nem érkezik a pénz Szolnokra. A személyi igazolványomat Budapesten váltottam ki, utána visszamentem Szolnokra. Addigra Patkós szerzett munkahelyet, a méret utáni szabóságban. Azt hiszem, én voltam az egyetlen a méretes férfiszabóságban, aki nem szakmunkás-bizonyítvánnyal dolgozott ott, de merem állítani, hogy dolgoztam úgy, mint a szakképzettek. Patkós nagyon sokat támogatott. Javasolta, hogy ne menjek vissza Pestre lakni, menjek le inkább hozzájuk, mert Pesten nem tud megvédeni. Így Szolnokra költöztem. Amíg nem tudtam albérletet szerezni, az általa vezetett gyermekotthon betegszobájában laktam. Szinte mindennap ott voltam náluk, minden este náluk vacsoráztam, minden nap nyitva állt az ajtajuk. Két év után férjhez mentem, és felköltöztünk Dunakeszire, mert a férjemnek 13 éve volt ott a munkahelye. Ebből a házasságból született a második fiam. Nyolcévi házasság után azonban végül is elváltam.

Először egy varrodában dolgoztam, de a gerincem miatt el kellett onnan jönnöm. Kértem, hogy a felmondási időtől tekintsenek el, mert a gerincem miatt nem tudok tovább dolgozni. Nem tekintettek el a felmondási időtől. Mikor szóltak, hogy a gödi téészben van egy állás valamilyen raktárban, önkényes kilépéssel otthagytam a varrodát. Amikor megkaptam a munkakönyvemet, legnagyobb megdöbbenésemre egy papírt is találtam benne, amiben közlik Kalocsáról, hogy 1959. április huszonvalahányadikától 1970. március huszonvalahányadikáig ott voltam, de ez az idő nem számít bele a munkaviszonyomba. Tehát a varroda utánam ment a börtönbe. A gödi téészben a priuszom miatt csak sóprögethettem a raktárban, igaz, először fel se akartak venni.

Mit mondjak, nem volt aranyélete az embernek. Nagyon sokszor azt mondtam, hogy talán a börtönben még könnyebb volt. Nem voltak jobbak a körülmények, mint bent, csak annyi, hogy szabadok voltunk. Szabadok? Viszonylagos szabadság volt, mert az nem volt élet, ami a mienk volt, egyáltalán nem volt élet. Általában kifelé mindig egy „csak azért is” magatartást vett föl az ember, de otthon, a négy fal között néha nagyon kiborultam. Sokszor mondtam azt, hogy bár kinyírtak volna, nem volna semmi problémám. A priuszom miatt mindig fennállt a gyanú, ha valami eltűnt, elvitték a téeszraktárból, akkor az csak én lehettem. Hogy ugyan minek kellett volna nekem gyújtógyertya meg egyéb ilyen dolgok, az nem számított! Egy alkalommal odajött hozzám a Nagy Feri, az is egy főnök volt, és kérdezi tőlem, hogy hova lettek a gyújtógyertyák. Mondom, figyelj ide, az én varrógépem túvel meg cérnával megy, nincs kocsim. Kérdezzétek meg attól, akinek kocsija van.

A gerincem továbbra sem jött rendbe, és 1980-ban már alig tudtam járni, mert a két aknaszilánk bevándorolt a gerincembe. Szépen beágyazódtak az idegek közé. Nem is tudtam róla. Mire kiderült, olyan állapotban voltam, hogy muszáj volt megoperáltatni magamat. A gerincműtét után leszázalékoltak. Egy év után megpróbáltam újra dolgozni, de három hónap után ismét az ORFI-ban feküdtem.

Így-úgy teltek az évek egymás után. Aztán egyszer hoz a szomszédasszonyom egy fénymásolt papírt. A TIB-nek a felhívása volt, és mondja, hogy lehet temettetni. Elolvastam, és elkezdtem töprengeni. A Kati jutott eszembe, hogy nincsenek hozzátartozói. Arra gondoltam, eltemettetem én. Megírtam, hogy vádlott társamat, Havrila Bélánét, miután nincs hozzátartozója, szeretném eltemettetni. A személyes megbeszélésen megkérdeztem, hogy a másik két társam családja jelentkezett-e, mert ha nem, akkor szeretném őket is eltemettetni. Csináltattam egy nagy koszorút, 56 szál piros rózsa volt benne. Aztán eljött a temetés napja, és én addigra teljesen kész voltam. Attól

féltem, hogy nem tudok fölállni – amikor a virágot leteszem, ottmaradok. Aztán hazamentem, és két hétig nem érdekelt senki és semmi a világon, futhatott a lakás, teljes krízisben voltam.

Ez volt az a termékeny két hét, amikor csak verseket tudtam írni. Azt hiszem, hogy akkor írtam ki úgy magamból mindent, a sok felgyülemlett keserűséget! Aztán írtam a *168 órá*nak egy levelet, hogy kerestetem a társaimat. És akkor megjelent a Tóth Jósának a fia. Szívszorító volt, ahogy az apjának az egyetlen fényképét szorongatta a kezében, ahogy a csoportképet hozta. Ez a fiú pár hónapos csecsemő volt, mikor az apját teljesen ártatlanul kivégezték. Soha nem láthatták egymást. Akkor odaadtam neki az apja sírhelyére vonatkozó papírokat, amiket én kaptam meg. Aztán találkoztam a Fónay Jenővel, többen mondták, hogy már nagyon régóta keresett, nem tudta, hol élek. Végül beléptem a POFOSZ-ba, mert ott a helyem.

Valahányszor kimegyek Kati sírjához a 301-esbe, mindig visszajönnek a hangok. Mindig elementáris erővel törnek rám. Igazságtétel? Alkotmánybíróság? Jó. Én megbocsátok a magam nevében, de kinek bocsássak meg? Tőlem még senki sem kért bocsánatot, senki nem mondta, pardon! Nekem meg lelkiismeret-furdalásom van, hogy én életben maradtam, az ő életüket pedig elvették.

1991



## HROZOVA ERZSÉBET

### *„Akire lőnek, az visszalő”*

Az édesapám, aki cseh származású volt, úgy vette el az édesanyámat, hogy már volt négy árvája, ugyanis az első felesége meghalt. A második házasságából még hárman születtünk, úgyhogy összesen heten voltunk testvérek. Hármónk közül én voltam a legidősebb, 1938. május 5-én születtem, utánam még jött egy húgom és az öcsém. Anyám román cigány volt.

Apám már túl volt a katonakoron, amikor kitört a háború, de öt nyelvet beszélt, hát behívták tolmácsnak. Elvitték a bátyámat és a legidősebb nővérem férjét is. A nővéreim hadiüzemben dolgoztak, hetente egyszer jöhettek haza. Anyám még az ágyhuzatokat is eladta, hogy enni tudjon adni.

Emlékszem, apu csinált nekünk egy fülhallgatós rádiót. Reggelente, amíg anyu engem fésült, a húgom fülén volt, amikor őt fésülte, az én fülemben volt a fülhallgató. Mindig figyelni kellett, mikor mondják, hogy „Bácska, Baja, Budapest – légiriadó!”, hogy anyám rohanjon le velünk a pincébe. Utána ő mindig visszament a lakásba, nem bírta a pincét, pinceiszonya volt.

Végigszenvedte a háborút egyedül, a három kisgyerekével, megvárta szegény, amíg hazajött a bátyám, hazajöttek a férfiak az orosz fogságból, kikezelte apám övsömörét, majd utána elvitte a szíve. Én akkor még nem voltam hétéves, a húgom volt négy és fél, az öcsém meg kettő. Úgyhogy apukám ottmaradt három árvával, de segítettek a nagyobb testvéreim, gondoskodtak rólunk, neveltek bennünket.

Apukám három műszakban dolgozott mint kazángépész, de azonkívül még mindenféle munkát elvállalt. Budán, ahol laktunk, több házban is fűtött, hogy valahogy meg tudjunk élni, iskoláztatni, ruházni tudjon bennünket. Nagyon nehezen éltünk, mégsem dobott el minket magától. Szigorú volt hozzánk, de soha meg nem ütött volna! Ha este nem jöttem haza időben, az ablakban könyökölt és várt. Addig nem tudott elaludni, amíg az egész család rendben otthon nem volt. Istenhívó volt, és titokban akkor is járattott bennünket hittanra a plébániára, amikor ez tilos volt. Én is hiszek Istenben, mert ha nem lett volna Isten, akkor én már nem élnék a halálra ítélesem után. Ma sem tudok úgy elaludni vagy felkelni reggel, hogy ne fohászkodnék hozzá, hogy édes jó Istenem, adjál még nekem annyi erőt, hogy a gyerekeimet felnevelhessem. Igen, az Isten előtt fejet hajtok. Ha elmegyek a templomba, mert néha el szoktam menni, vagy kimegyek az édesanyám sírjához, akkor én ott letérdelek, akár mennyire is fájnak a lábaim. De a papok előtt soha!

Amikor az általánosba jártam, kezdték szervezni az úttörőket. Az első nyolc magyar úttörő között voltam, akit Rákosi Mátyás vörös nyakkendővel felavatott.

Amikor elvégeztem a nyolc osztályt, elmentem a csepeli Egyedi Gépgyárba dolgozni. Egyszerűen nem tudtam elviselni, hogy az apám annyi terhet vegyen a nyakába. Vezettem a háztartást, segítettem a kicsik nevelésében, mert az apám nehezen bírta magát, nehezen mozgott az érszűkületes lábaival. Azért mentem el dolgozni, hogy legalább pár száz forinttal segítsem. De mindig csak annyit tartott meg a pénzből, amennyi feltétlenül szükséges volt, a többit visszaadta.

Mivel 14 éves voltam, 6 óránál nem dolgozhattam többet, azt is csak az apám írásbeli engedélyével. Napközben vasforgácsot söprögettem a marósok meg az esztergályosok után, délutánonként pedig ápolónőképzőbe jártam a Vas utcába. Beléptem a DISZ-be is, mert kötelező volt benne részt venni. Emlékszem, szombat délutánonként felpakoltak bennünket egy teherautóra és mennünk kellett vidékre agitálni, Kecskemétre, Kaposvárra, mikor hova. Szegény parasztok! Azt se tudták, kik vagyunk, sose láttak bennünket. És nekünk kellett őket rábeszélni, hogy adják be a termést, meg lépjenek be a téeszbe. Előre betanították a szöveget, hogy mint lelkes pesti fiataloknak mit kell mondanunk. Azt, hogy ha nem adják be, akkor nekünk, pestieknek nem lesz mit enni. Volt ott Csepelen egy maróstanuló. Megmondta, hogy ne haragudjatok, én nem megyek el, mert nem engednek el a szüleim. Mi akkor még kiskorúak voltunk. Egy hét múlva kirúgták a gyárból. Én ezt nem engedhettem meg magamnak. Nekem szükségem volt a munkára, mert ott volt a beteg, özvegy apám a két kisebb testvéremmel. Kényszerhelyzet volt. Ha nem csináltam volna, akkor kezembe adták volna a munkakönyvemet, és mehettem volna, ahova akarok. Igen. Felültünk a teherautóra és mentünk. Még hozzá dalolva. Mert énekelniük kellett hozzá útközben, ha esett, ha fúj.

Két év ápolónőképző után a Csepel Művek munkáskórházába kerültem kisegítő ápolónőnek, mert akkor még nem volt meg a képesítésem. Közben tovább jártam a képzőbe. 1954-ben levezenyelték Kaposvárra a kórházba. Ott ismerkedtem meg az első férjemmel, Székely Bélával, aki Taszáron a szovjet–magyar katonai repülőtéren volt berepülőpilóta. Gazdag debreceni parasztcsaládból származott, és amikor besorozták, elküldték a Szovjetunióba tanulni. Valami apró baleset miatt feküdt a kórházban. Tizennégy évvel volt idősebb nálam. Az ismeretségből szerelem és házasság lett. 1954-ben, 16 éves koromban szülői engedéllyel mentem férjhez. Az apósom meg az anyósom lenéztek, mert én szegény lány voltam, szegény munkáscsaládba születtem. Én azonban soha nem tagadtam meg a szüleimet, hiszen nem volt miért. Tisztességesen végigdolgozták az életüket, miért kellett volna őket szégyellenem?

Ebből a házasságból született egy gyermekem hat és fél hónapra, de mivel koraszülött volt, az inkubátorban sem élt többet három és fél napnál. Nagyon szerettük egymást a férjemmel, bár az az igazság, hogy nem sokat lehettünk együtt. A taszári reptér szovjet–magyar közös katonai objektum volt, és nagyon szigorúak voltak a rendszabályok.

A férjem rendfokozata repülő hadnagy volt. Amikor Maléter Pál honvédelmi miniszter kiadta a parancsot, hogy álljanak át a katonák a felkelők oldalára, akkorra ő már átállt.\*

Akkor én Budapesten dolgoztam a Baross utcai nőgyógyászati klinikán, már mint diplomás ápolónő. A férjem a segédpilótájával és a műszerészával, akikkel együtt dolgozott, október 25-én érkezett fel Pestre. Addig én ki sem mozdultam a kórházból,

\* Maléter Pál csak 1956. november 1-től volt honvédelmi miniszter. Hrozova Erzsébet férje már korábban átállt.



mert szolgálatban voltam. A rádióból hallottam, hogy mi történt, meg a medikus kollégáktól, akik elmondták, hogy rálövettek a tüntetőkre.

Amikor a férjem értem jött, szoltam a főnövének, hogy megérkezett a férjem Taszárról, és szeretnék szabadságra menni.

Valahonnan Újvári Józsi megtudta, hogy a férjem Pesten van, és üzent neki. Józsi a férjem bajtársa volt, együtt voltak sorkatonák, de a férjemet kiválasztották, és elküldték a Szovjetunióba tiszti iskolára, Józsi meg tiszthelyettesként itthon szolgált tovább. Józsi akkor már átvette a VIII. kerületben a Víg utcai rendőrség parancsnokságát, ahol törzsőrmester volt. Hívta a férjemet, hogy jöjjön, mert szüksége lenne a segítségére meg a katonai szaktudására, mivel a VIII. kerületben kevés a szakképzett ember. Sok volt a szimpatizáns, de olyan, aki katona volt, meg fegyvert viselő és értő ember, olyan kevés volt. Szóval minden kézre szükség volt. Én meg, mivel a kórházban dolgoztam, tudtam gépkocsit szerezni. Ezzel szállítottuk aztán az élelmiszert. Még az iskolában kaptam lövészeti kiképzést, és érttettem a fegyverekhez is.

Úgy éreztem, ott a helyem. Így kerültünk bele az egészbe a férjemmel együtt. Mivel Józsi tudta, hogy én jártam az MHSZ -be\* még iskolás koromban, és tudok bánni a fegyverrel, én nem úgy voltam, mint az a szerencsétlen fiú, akit fölakasztottak, a Kósa Feri, aki akkor tanulta meg a fegyverkezelést, amikor mi megtanítottuk neki, és annak alapján ítélték el, hogy az ujjnyomait megtalálták a géppisztolyon. Én már iskolás koromban tudtam lőni, mert minket kiképeztek. Amikor férjemmel Újvári Józsiékhoz csatlakoztunk, Józsi nekem rögtön adott egy dobtáras orosz géppisztolyt.

A csoportunknak a Víg utcai kapitányságon volt a székhelye. Felvettük a kapcsolatot a Corvin közzel és a Práter utcaiakkal is, végig segítettük egymást. Józsi fegyelmet tartott, a mi csoportunkban szervezetség volt. Mindig ő mondta meg, ki mit csinál, te ide mész, te oda, te itt maradsz segíteni. Józsi maga is katona volt, és az nem úgy volt, hogy na most én erre vagy arra megyek. A Práter utcában szintén katonai szervezetség volt, a Corvin közben is, akármit mondanak is a Corvin köziekről.

Október 28-ára már elég komoly volt a helyzet. Az üzleteket zárva tartották, az emberek éheztek. Ekkor az emberek eljöttek Újvári Józsihoz, hogy tarthatatlan, hogy ott rohad az élelmiszer, és a közértes nem hajlandó kinyitni. A szó szoros értelmében ott rohadt el a felvágott, penészedett, száradt a kenyér, bűdösödött a tejföl, meg savanyodott a tej. A vásárcsarnok már akkorra teljesen üres volt, se zöldség, se hús, semmi. A közértesek pénzért sem adtak ennivalót, ott álltak az emberek hosszú sorokban a Víg utca meg a Bérkocsis utca sarkán, öregek, gyerekek egyaránt. Álltak, vártak és éheztek. A VIII. és a IX. kerületben egyáltalán nem lehetett élelemhez jutni. Ezekben a kerületekben szegény emberek laktak, nem úgy, mint Budán, ahol fel tudtak halmozni. Itt egyik napról a másikra éltek, nem tudtak a spájzukban semmit elrakni, mert ezekben az egyszobás lakásokban még spájz sem volt.

Józsi azt mondta, hogy tenni kellene valamit, mert az emberek éheznek. Szegény Újvári Józsi, kivégezték, ekkor szólt a férjemnek, hogy ki kell nyitattani az üzleteket, meg kocsikat szerezni, hogy máshova is szállíthassunk, vinni kell az ennivalót. Mivel én a kórházban dolgoztam, tudtam szerezni egy autót bentről. Bementem és szoltam a fiúknak, hogy gyerekek, kocsi kellene, mert a VIII. kerület éhezik, nincs mit enniük, szét kellene hordani az ennivalót.

\* A Magyar Honvédelmi Szövetség nevének rövidítése. 1956-ban ezt a félkatonai szervezetet még Magyar Szabadságharcos Szövetségnek nevezték, ennek jogutódja lett – 1967-től – az MHSZ.

Két üzletet nyitattunk ki. Telepakoltuk az autót, és vittük szét a kerületbe, amit tudtunk. Az egyik közértvezető kommunista volt, és nagyon véresszájú, utálta az egész környék. Azt mondta, nem nyit ki, mert ő erre nem kapott parancsot az államtól. Ellenünk volt, és nem tetszett neki, hogy a lakosság velünk szimpatizál. Jó, én tiszteletben tartom azt, ha valakinek elvei vannak, de akkor, amikor emberek százai éheznek, akkor nem lehetnek elvek. Az az áru nem az ő tulajdona volt, hanem azoké, akik megdolgoztak érte. Ekkor ráfogtam a géppisztolyomat erre a hájfejű közértvezetőre, és azt mondtam neki, ha nem nyitja ki a boltot és nem ad ennivalót az embereknek, akkor lelövöm. Igen, kényszerítettem, hogy nyisson ki és adjon az embereknek lisztet, cukrot, ami kell. Nem latolgattam akkor, hogy nekem most mit kell csinálnom. Én mindig beteg emberekkel dolgoztam, és láttam, hogy az emberek hogy szenvednek. Egy percig sem gondolkoztam akkor. Vállalom, és a bíróság előtt is vállaltam. A bíróság szerint mi kifosztottuk az üzletet. Én nem mondom, hogy mindenki becsületes volt akkoriban és nem történtek visszaélések, mert biztos, hogy történtek. Én azonban senkinek a gyűrűjét le nem vettem, senkinek a fogát ki nem vertem és senkit meg nem öltem. Nekem a közértek kinyitításából semmi hasznom nem volt. Még a beteg, nyomorék apámnak sem tudtam tíz deka vaját vinni. Én csak arra vállalkoztam, hogy a VIII. kerületben, a Práter utca, a Víg utca, a Bérkocsis utca, a Rákóczi téri csarnok környékét, ahol Újvári Józsi volt a parancsnok, ellátjuk élelmiszerral. Én abban játszottam a főszerepet, hogy a kórháztól kapott autóval széthordtuk a lakosságnak az élelmet.

Közben rólunk a VIII. kerületi emeletes házak ablakaiból felvételeket készítettek. Az én nyakamban és a társaim nyakában is géppisztoly volt. Ezeknek az alapján csinálták a *Fehér könyveket*. Akkor nekem hosszú, fekete hajam volt. Mindig mozogtunk, szemtől szemben soha nem tudtak fényképet csinálni, mindig csak profilból. A hosszú fekete hajamat fújta a szél, hisz október volt, úgyhogy mindig csak félig tudtak lefényképezni. Ennek ellenére ezekből a „félig-fényképekből” akarták rám bizonyítani a vizsgálati fogságban a Fő utcában, hogy én egy prostituált vagyok, akinek „Japán” volt a beceneve. Ennek a nőnek a férje akkor sorkatona volt a vádirat szerint, nekem pedig bűntársam, mert pontosan a mi csoportunkhoz kapcsolódták. Azt akarták rám bizonyítani, hogy én ennek a sorkatonának vagyok a felesége, hogy én vagyok a „Japán”, mert ugyanolyan hosszú, fekete hajam volt. Igaz, nem volt turcsi orrom, mint neki, és nem az volt a foglalkozásom sem, ami az övé. Engem féloldalról fényképeztek, és az arcomat eltakarta a hajam, nem is voltam a Divatcsarnoknál\*, de rám akarták bizonyítani, hogy én vagyok a „Japán”. Én kisgyerek korom óta soha nem voltam még a környékén sem a Divatcsarnoknak.

Ötvenhat égisze alatt azonban akinek olyan hajlama volt és rabolni meg lopni akart, az nyugodtan megtehetette. És ezért vagyunk mi megbélyegezve, mert a mi nevünk alatt és a mi égiszünk alatt egyszerűen úgy loptak és raboltak, akik akartak, ahogy csak tudtak. Nekünk meg mi jutott? Az utána való, a halál meg az életfogytiglani börtön. Semmi több, nekünk nem jutott semmi több. És akik annak idején a mi nevünkben loptak és raboltak, azok ma is vígan élnek és eddig is vígan éltek, és mi meg szenvedtünk, és még a mai napig is szenvedünk.

Végül aztán Kulcsár Kristóf – így hívták „Japán” férjét – igazolta, hogy nem én vagyok az ő felesége. Mert amit csináltam, azt én mindenkor vállaltam és vállalom, de

\* Az 1956. november 6-án leégett Rákóczi úti áruház.

amit nem, hát azt hogy vállalhattam volna el? Igen, az élelmiszer-szétosztást vállalom. Igen, ráfogtam a fegyvert a közértesre. Igen, hordtam az ennivalót a kocsikkal. A bázisunkra, a rendőrkapitányságra is vittünk élelmet, de csak nyersanyagot, babot, zsírt, lisztet, mert ott volt konyha, ahol tudtunk főzni a felkelőknek.

November elején a fiúk azt mondták, hogy átmennek a Práter utcába a Lestyák Gyuriékhoz, mert Gyuri üzent, hogy erősen szorítják őket az ávósok. Én is velük mentem, de visszaküldtek, mert veszélyesnek látszott a helyzet, de a férjem, Újvári Józsi meg még öt bajtársam ott maradt náluk. Ez akkor volt, amikor felgyújtották az Úllői úti házakat. Akkor az ávósok már erősen lóttek mindenfelé. A Corvin közbe is átmertünk Pongrátzékhoz, hogy mi újság, kell-e segítség. Ez a három brigád tartotta egymással a kapcsolatot. Csakhogy engem a férjem kérésére a Józsi utána már nem engedett ki a kapitányságról, hanem azt mondta, hogy „Erzsikém, most maradj itt, mert itt van rád szükség!” Főzni kellett, már vagy száz ember jött-ment az épületben, meg ott voltak a sebesültek, azokat is el kellett látni, és gondoskodni kellett róla, hogy ne legyen anarchia. Amúgy is elég nagy volt abban az időben a zűrzavar. A férjem is azt mondta, hogy „anyukám, most maradj itt, ha a Józsi azt mondja, hogy most itt van rád szükség, akkor itt van rád szükség”. Mostunk is, mert volt a rendőrségnek egy móso-dája, hogy mégis azért tiszta ruhákban legyünk. Október 29-e után én lényegében ki sem mozdultam a kapitányság épületéből. Mi a Víg utcai rendőrségen kialakítottunk egy elfogadható, emberi körülményekhez méltó szálláshelyet. Nem a cellákban, hanem a rendőrség épületében. Fölvittünk matracokat, lepedőket. A lányok külön aludtak. Már akkor is jöttek a mendemondák. Ezeket meg kell hogy cáfoljam. Nem volt se módunk, se alkalmunk arra, hogy ott bárki szexuális életet éljen. De ami mocskot rólunk összehordtak a Fehér könyvekben meg utána is, hogy aki a forradalomban részt vett, az mind prostituált meg strici volt... Lehet, hogy volt ilyen is, én csak saját magamért tudom megharapni az ujjamat, senki másért nem. A mi közösségünkben, lehet, hogy azért, mert ott volt a férjem és a volt katonatársai, hozzám ilyen szándékkal soha senki nem közelített. Én ugyanolyan voltam nekik, mint egy fiú. Ugyanolyan bajtárs voltam. Rólunk annyi szennyet és mocskot, de annyit hordtak össze! Személy szerint rólam is, holott rólam semmit nem tudtak. Egy fényképem után köröztek, amit egyszer az utcán egy szembejövő férfi készített, hogy megmintázza rólam a szabadságharcosok szobrát, de rólam személy szerint semmit nem tudtak. Azok tudtak, akikkel együtt harcoltam és akiket a fiúkkal együtt megmentettünk.

De a forradalom azért egy ördögi kavalkád volt. Egyszerűen nem lehetett fölismerni, hogy ki kinek a barátja, és ki kinek az ellensége. Hol innen lóttek, hol onnan. Ha ez egy közelharc lett volna, szemtől szembe! De soha nem tudhatta az ember, ki honnan és miért lő. Az egyik az emeletről lőtt, a másik a földszintről, a harmadik az utcasarokról, ahol nem lehetett mást látni, csak a puskacsövet. Ezt sokan eltorzítják és megszipítik, pedig ez így volt a maga piszkos valóságában, hogy ember lőtt emberre, és azt se tudta, hogy az most ellenség vagy barát, egyszerűen csak lőtt... A férjemen végig katonaruha volt, de a civilruhások közül soha nem lehetett tudni, hogy az, aki az ablakból lőtt, az most ávós, vagy rendőr, vagy felkelő. Tudtuk, itt fegyver áll fegyverrel szemben, ránk is lőnek, mi is lövünk, meg is lehet halni. Józsi a 15–16 éves gyerekeket haza is küldte, nem engedte, hogy ott legyenek. Igen, nem titkolom, mert nincs ezen mit titkolni, belekeveredtem a fegyveres harcokba. Akire lőnek, az visszalő. Arra azonban nincs bizonyíték, hogy az én fegyveremtől bárki is meghalt volna. A vádirat is csak gyilkossági kísérletet mondott.

November 2-án vagy talán 3-án azután a férjemék visszajöttek Lestyák Gyuriéktól meg a Corvin közből és mondták, hogy szagot kaptak, jönnek az oroszok. Nem akartam már külön lenni a férjemtől, és mondtam Újvári Józsinak, hogy „ne haragudj, Józsi, most már nekem a Béla mellett a helyem. Az a hír, hogy a határ felől jönnek az oroszok, mondom, ne haragudjál, én most itt hagylak benneteket és megyek a Bélával.”

Mászkáltunk a városban, Csepeltől Erzsébeten át Kispestig, vártuk őket csőre töltött géppisztolyokkal, derekunkon tölténytárral. A fiúknál benzines palack, mert arról is hírt kaptunk, hogy tankokkal jönnek. Mentünk fogadni az urakat a magunk módján, ahogy tudtuk. Nem egy gyerek vetette magát benzines palackkal a tankok elé, de csak jöttek a páncélautókkal meg a tankokkal, és tüzeltek a lakóházakra meg az ártatlan lakosságra, akiknek halvány fogalmuk nem volt arról, hogy például Budapest kellős közepén mi folyik. November 4-én végleg előzönlötték az országot, és Kádár föladta Nagy Imrét. Föláldozta Nagy Imrét azért, hogy ő állítólag megmentse Magyarországot. Hát nagyon megmentette, nagyon!

Mi abban reménykedtünk, hogy ki tudjuk söpörni Rákosiékat, az egész rendszert, az oroszokat. Azok a feszített normák, amik akkor voltak! Az emberek beleőrültek és belerokkantak abba, hogy sztahanovisták legyenek, mert akkor virult a Sztahanov-mozgalom, dolgozni, csak dolgozni, és még többet dolgozni! Fizikailag, lelkileg és idegileg tönkrementek abba, hogy a családjuk megélhetését biztosítani tudják. Most se valami rózsás a helyzet, de akkor elviselhetetlen volt. A harcok alatt mi abban reménykedtünk, hogy ezt az egész szovjet tortúrát felszámoljuk és nem úgy fogunk táncolni, ahogy Moszkvában fütyülnek. Ott aztán nem vették figyelembe a mi magyar nemzeti alkatunkat, a magyar lelki viszonyokat. Minden úgy volt, ahogy ők akarták, ahogy ők ott Moszkvában, nem tudom hány ezer kilométerre tőlünk, kidolgozták. És nálunk a magyar vezetők azt csinálták, amit ott fütyültek. De hogy a magyar munkás mit kínlódott, hány család ment tönkre és hány ember rokkant bele a túlfeszített munkába, arra ők nem gondoltak. A kommunizmus azt mondta, hogy a tőkésék zsákmányolták ki az embereket. Hát akkor mi a kizsákmányolás, ha nem az, amit ők csináltak, hogy a szerencsétlen parasztsaládnak az egy szem kis disznaját, amit nevelgetett, meg azt a kis árpát, meg azt a kis rozst, azt mind elvették. És mi meg Budapesten nagyon kemény pénzért vettük meg. A másik pedig, hogy a nyugatnémetek annak idején kártérítést akartak a zsidóknak fizetni, illetve fizettek is, csakhogy a drágalátos kormány azt mondta, hogy 110 darab Mercedes autót kérnek, nem azt, hogy azoknak a zsidóknak, akik végigjárták Dachaut meg a többi tábor, hogy azoknak adtak volna. Semmit nem adtak, hanem a kormány szépen fölszedte a pénzt. A drágalátos Hruscsovék is, meg ezek, meg azok, meg amazok mindig kihasználták bennünket. Nagyon meg lettünk mentve, mondhatom.

November 4-én szó szerint előzönlötték tankokkal a várost. Jó, géppisztolyunk nekünk is volt, de kérdelem én, mit ér az ember egy géppisztollyal egy tank ellen? Voltak fiúk, akik benzines palackkal a hasukra kötve a tank elé vetették magukat, hogy fölrobbanjanak, mert attól fölrobbantak, de amíg föl nem robbantak, addig lőttek bennünket. Mert lőttek, méghozzá keservesen. Nekünk a legnagyobb fegyverünk egy dobtáras géppisztoly volt! Nekik meg ott volt a tankban a géppuska, ami lényegesen hatásosabb, mint az a kis dobtáras. Ez egy közértesre hatásos, de egy tank ellen, egy tűzhányó ellen, ami föl van szerelve, hát az semmi! Még bent voltunk a Víg utcában, amikor az oroszok előzönlötték az egész fővárost, és Józsi azt mondta, hogy szét kell oszolni. Volt köztünk olyan, aki közel lakott, de mi a férjemmel Budán laktunk, és nem

tudtunk hazamenni. Később pedig szándékosan nem mentem az édesapámhoz, aki akkor már beteg volt a lábával, és mi már tisztában voltunk vele, hogy ezért az egészért, amit mi csináltunk, iszonyatos megtorlás lesz. Például az Újvári Józsinak vidéken lakott a felesége és két kisgyereke volt, de ő se ment haza a szülőfalujába, hanem Kispesten volt egy ideig, hogy kinél, azt nem tudom, mert november 4-e után mi már csak a katonai börtönben meg a tárgyaláson találkoztunk. A börtönben szembehozták velem. A Fő utcában állandóan csengétnek, amikor valakit hoznak meg visznek. Ez egy szándékosan időzített találkozás volt, velem szembehozták az Újvári Józsi meg a Kósa Ferikét, akit kivégeztek. Kiprovokálták azt, hogy találkozzunk, és szót váltsunk, hogy legyen okuk az ávósoknak a beszédet megtorolni. Ezek ugyanazok az ávósok voltak, akik előtte is azok voltak, csak most egyszerűen átkeresztelkedtek rendőrnek.

Szóval Újvári Józsi november 4-én azt mondta, „gyerekek, most már nem tudunk semmit se tenni”. Ki-ki ment a maga útján. Maléter azt mondta, márpedig a hadseregnek át kell állnia a mi oldalunkra, a férjem ezért hagyta el a laktanyát. Végül is parancsot teljesített. November 4-e után pedig, amikor kijött a statárium, azt mondták rájuk, katonaszökevények. Akkor kiadtak egy hamis, hazug nyilatkozatot, hogy aki visszatér a csapattestéhez, az teljes mentességet élvez, amnesztiát kap. Aki volt olyan hülye, és visszament jelentkezni a laktanyájába, azt abban a pillanatban letartóztatták és vitték a katonai börtönbe. Akiket az oroszok kaptak el, azokat azonnal statáriális bíróság elé állították, és kivégezték őket. Én ezért nem engedtem a férjemet visszamenni, azt mondtam neki, amíg tudlak, bújatlak. Egyik barátomtól a másikig bujkáltunk, de laktunk az unokatestvéreimnél is. Azt mondtam Bélának, így is, úgy is börtönbe kerülsz, akkor legalább minél később kerülj oda. Mert hazudtak ezzel az amnesztiával is. Annyit, de annyit hazudtak ezek '56 után! Még akkor is katonaszökevénynek vették a statáriális bíróságon, ha semmit, de semmit nem csinált. Tudtam, ha letartóztatják, nem ússza meg élve. Én meg katonafeleségként szintén halálra lettem ítélve első fokon. Ha nem vagyok katonafeleség, akkor megúszhattam volna életfogytiglannal első fokon. Engem Újváriékkal tárgyaltak, a férjemet pedig külön, Kaposváron, a katonai bíróságon. Én tudtam, hogy őt kivégezték, mert előtte az ő külön kérése volt, hogy engem válasszanak el tőle. Ezért vagyok lánynéven elítélve, és nem mint Székely Béláné. Azt mondta, hogy őt mint katonaszökevényt mindenféleképpen kivégzik, de én nem gyilkoltam, nekem csak gyilkossági kísérletem volt, és miért haljak én meg ilyen fiatalon azért, mert nem mondok le a nevérl. Ragaszkodott hozzá, hogy elváljunk. Nagyon hamar elintéződött, mert az egyik sógorom, a középső nővéremnek a férje a katonai ügyészségen dolgozott. Az ő közbenjárásán és a katonai ügyész jóindulatán múlt az egész, aki megengedte, hogy minden formáság nélkül elválasszanak a férjemtől, hogy én életben maradjak. Ebben a családomnak a nyomása is benne volt – a sok testvérem meg a sógorom. Azt mondták, nekem élnem kell, mert túl fiatal vagyok még ahhoz, hogy meghaljak.

Fél évig tartott a bujkálás, addig jártam a családomat körbe-körbe, kivéve az édesapámat, akit nem akartam, hogy meghurcoljanak miattam. Egyszer februárban találkoztunk a többiekkel, volt egy összejövetelünk, ahol arról beszéltünk, hogy márciusban újra kezdjük...

Júniusig illegálisban éltem. Eldobtam az okmányaimat, de csak megtaláltak, mert a fényképek után felismertek. Nyomozók járták a várost, a férjemet mint katonaszökevényt körözték. Mindenhol akadt egy spicli, aki beárult bennünket. Lépten-nyomon követtek. Azt is kileste valaki, hogy hova rejtettem el a fegyvereket. Valaki

meglátta, hogy viszem le a pincébe a szén alá. Mégis volt bennem egy szikrányi remény, hit, hogy megússzuk. Arra nem is gondoltunk, hogy disszidálunk, mert a férjem a hadsereg tisztje volt, és nem fogadták volna be. De ő se akart elmenni, mert nagyon szerette a szüleit. Ott is voltunk egy darabig. Az a hat hónapos bujkálás borzalmas volt, rosszabb volt, mint mikor lőttek ránk az ablakokból. Mert az emberi méltóságomban voltam megalázva. Én soha az életemben nem szerettem és nem szeretek bujkálni senki elől. Én úgy tartottam kötelességemnek, hogy ha valakinek a felesége vagyok, akkor nyilvánvaló, hogy az utolsó pillanatig kitartok mellette. De Debrecenben sem maradhattunk. Egy hétig voltunk lent, amikor egy régi iskolatársa átjött egyik este azzal, hogy Béla, utazzatok el, mert a debreceni kapitányságon bejelentették, hogy itthon vagy. Engem is köröztek, de a katonaszökevények még fontosabbak voltak. Nyilvánvaló volt, hogy neki halál lesz az ítélete. Akkor visszajöttünk Pestre. Szerencsénk volt, a vonaton nem igazoltattak. Először az unokanővéremhez mentünk. Gyikó Sándorné-nak hívták, már meghalt, azért mondom csak a nevét. Négy gyereke volt, mégis befogadott bennünket, és ameddig tudott, bújtatott. De ő is bérházban lakott, régi bérházban, és ott is feljelentettek bennünket. Ott is akadt olyan valaki, aki figyelmeztetett, hogy menjetek, mert a nyomotokban vannak. Akkor kerültünk ki Csepelre.

Féltem. A harcok alatt nem féltem, mert fegyver volt a kezemben és azt mondtam, ha valaki nekem jön, akkor azt... De akkor féltem, a leghatározottabban állíthatom. Én nem szeretem azt a szót, hogy félelem, de akkor valóban féltem. Nem csak magam miatt, de féltettem azokat is, akik velem jót tettek. Végző soron tudtam, hogy egyszer hurokra kerülünk, ezért egyszer felelni kell. Tudtam, ha minket elkapnak, azok is bajba kerülnek, akik bújtattak bennünket, reszkírozták a saját és családjuk biztonságát. Lelkiismeret-furdalásom volt ezek miatt az emberek miatt. '56 után ennél kevesebbet is halálra ítélték embereket...

Egy nap a férjem elment, és többet vissza se jött. Azt mondta, nyolcra megjön, de csak telt, múlt az idő, és nem érkezett vissza. Azt mondja a barátnóm, „te Pötyi, valami baj lehet, mert elmúlt nyolc óra is, és Béla nem jött meg. Csak nem kapták el?” Egy volt katonatársa üzent neki, hogy okvetlenül beszélni akar vele, de tulajdonképpen törbe csalta a férjemet. Azt is körözték, az is ugyanolyan katonaszökevény volt, de ő spicli volt, azért hagyták kint. Azért nem tartóztatták le, hogy akiknek tud, üzenjen, hogy beszípkázhassák őket. Ennek a férfinak a lakásán tartóztatták le a férjemet. Mondom a barátnőmnek, ide figyelj, én elmegyek, mert a Béla nem jött haza, és nekem nagyon rossz érzésem van, biztos, hogy lebukott. Ahova mondta a férjem, hogy ő megy, ahhoz a volt katonatársához, oda indultam, de mintha a Jóisten vagy a Szűzanya vagy nem tudom ki sugallta volna, hogy ne menjek föl arra a lakásra, visszafordultam. Már késő este volt. Elmentem az édesapámhoz, hogy köszönjek és adjak egy puszit neki. Utána mentem volna tovább. Akkor már megalakult a munkásőrség, és az oroszokkal együtt járőröztek. Ez az őrjárat éjnek évadján igazoltatni akart, de mivel én az összes okmányomat, személyimemet, diplomámat eldobtam, nem tudtam igazolni magam. Egyébként mindegy volt, mert ott volt náluk a fényképem. Így buktam le 1957 júniusában Budáról hazafelé menet a Körúton. Ki az isten gondolta, hogy éjnek éjszakáján bele fogok botlani ebbe az őrjáratba? A nyílt utcán teljesen véletlenül kaptak el. Rögtön letartóztattak, és a Fő utcába vittek. Több mint egy évig ugyanabba az egy szál ruhába, ugyanabba az alsóneműbe öltöztem. Ki kellett mosni, ha nem akartam megbűdösödni, ott szárítottam magam alatt, mert két pokrócot kaptunk. Az egyik pokróc alá raktam a ruhámat, a másikon feküdtem. Akik nem a katonai fegyházban voltak, hanem a

Markóban meg a Gyűjtőben, azoknak lehetett beadni tisztasági csomagot, hozhattak be nekik ruhát. Nekünk semmit, az égedta világon semmit. 1957 karácsonyán hozott föl nekem a fegyőr egy élelmiszercsomagot az édesapámtól meg a testvéremtől. Ez a fegyőr akkor bizony az állását veszélyeztette. Azért azok közt is volt egy-egy rendes ember, de a legtöbbje igazi pribék volt a szó legszorosabb értelmében.

A Fő utcában voltam egészen a tárgyalásig. Közben összeszedték a fiúkat is. Azok a rendőrök, akik nekünk segítettek főzni, meg élelmet adtak 1956-ban a Víg utcában, azok tartóztatták le őket. Először a férjemet is a Fő utcába hozták, de utána elvitték a kaposvári börtönbe. Az volt az utolsó kívánsága, hogy engem hagyjanak életben, mert én csak a házastársi kötelességemet teljesítettem, amikor őt bújattam.

Egy érzés nem hagy engem valahogy nyugodni. Úgy érzem, hogy bár én mindent megtettem, ami tőlem tellett, mégis nekem örökös lelkiismeret-furdalásom van, hogy olyan sok embernek kellett meghalni olyanoknak, akik feleannyit sem követtek el, mint én. Feleannyit se! Például ez a Kósa Feri, aki velem egyidős volt. El se sütötte soha azt a rohadt géppisztolyt, mégis fölakasztották, csak azért, mert az ujjlenyomatát megtalálták rajta. Én megmondom őszintén, én lőttem, még szép, hogy lőttem, mert engem is szétlőttek, szétlőttek a lábamat. Szerencsére nem csontot talált, hanem csak izmot! Sokszor éjszakákon át, amikor nem tudok aludni, de amikor alszom is, előjön ez az egész nyomorúság, amit éveken keresztül végigszenvedtem. Állandóan a börtönnel álmodok. Mielőtt jön a volt börtöntársam meg a bajtársnőm, a Wittner Mari, előtte egy-két éjszakával megálmodom, hogy jönni fog. És mióta felfedték, hogy mi volt a múltam, azóta egyre többet álmodom a börtönnel, és egyre többet vagyok álmomban a börtönben. Ez is borzalmas most, mert húsz évig lapultunk, mert örültünk, ha munkát kaptunk. A saját gyerekeim sem tudták, hogy én börtönben voltam. Akkor tudták csak meg, amikor 1989-ben megkaptam a katonai bíróságtól a papírt, hogy rehabilitáltak. Akkor azt kérdezi a kislányom, akinek most kisbabája van, anyu, mire föl rehabilitálnak téged? Akkor mondtam el a gyerekeknek. Egyedül a férjem, Stanczel László tudta; a gyerekeim édesapja, mert úgy voltam vele, hogy egy életet mégsem lehet leélni hazugságban. Elmondtam neki, hogy én is özvegy vagyok, mint ő, mert az első férjemet kivégezték, és a hátam mögött van tizennégy év börtön. Tudomásul vette, és erről szó se esett soha. A házban se tudta senki.

A letartóztatásom után rögtön elkezdődtek a kihallgatások. Többen hallgattak ki, de csak egynek, a Gruzsa Gábornak a nevére emlékszem. A férjemet teljesen elkülönítették, engem pedig az Újvári Józsiékhoz csaptak. Engem a Fő utcában a kihallgatások során a tiszték soha nem bántottak, mert a fiúk megmondták, ha bántani mernek, nem tesznek vallomást és éhségstrájkba kezdenek.

Amikor rám akarták verni, hogy én vagyok a „Japán”, és a férje azt mondta a szembesítéskor a nyomozónak, hogy „ne haragudjon, csak megismerem a saját feleségemet, az Erzsi nem a feleségem”, akkor én elkezdtem nevetni. Az a sok idegfeszültség jött ki rajtam ebben a nevetésben. Erre azt mondta nekem ez a főhadnagy, aki különben nagyon mézesházos volt, most maga az én kudarcomon nevet? Azt mondta: „A legszívesebben kiverném gumibottal a maga szép fogsorát, de nem tehetem, mert különben a bűntársai nem vallanak.” Másnap megint fölhívatott kihallgatásra. Addig nagyon udvarias volt, egy ujjal hozzám nem nyúlt, csak éppen azt csinálta, hogy szembehozatta velem a „bűntársamat”. Mert akkor úgy mondták, hogy bűntársunk, nem bajtárs. A Meggyesi Jancsi volt az, megkérdezte, hogy „nem bántottak? Mert ha bántottak, azt mondja, akkor egy szót nem szölok.” Mondom, „nem bántottak, Jancsi,

nyugodtan tehetsz vallomást". Erre ahogy elhagytuk a kanyarodót és lefelé mentünk a lépcsőn, megfogta a gumibotot a pribék, de az egy olyan paraszt volt, de olyan paraszt, nem hogy beszélni, de még bőfögni is alig tudott, és a gumibotot szájon vágott. Az ólmos gumibotot egyszerűen belevágott a számba, és a felső fogsoromban az első hat fogam abban a pillanatban kihullott. A csonkok benn maradtak, ömlött a vér a számból. És azt mondta a börtönorvosnak, hogy én elestem a lépcsőn. Én szólni se tudtam a fájdalomtól. Utána meg is műtötték a számat a rabkórházban, és megcsináltatták a fogamat. Mire a tárgyalásra került a sor, addigra már pótolva volt az a hat fogam, ami kiesett. A börtönorvos írt egy jelentést, mert én megmondtam, hogy mi történt, és megmutattam a kiesett hat fogamat is.

A kihallgató tisztek nem ütöttek. Voltak megjegyzéseik, ha nem tetszett valami, de mindig a pribékekkel üttettek, akiknél a gumibot volt. Ha valami olyat mondtam, ami nekik nem tetszett, akkor direkt kiprovokálták, hogy a folyosón egy társammal találkozom. Hol a csoportvezetőnk, Újvári Józsit, hol egy másik fiút hoztak szembe, és mi nem tudtuk megállni, hogy beszéljünk, és akkor utána ütöttek. De például olyan is volt, hogy a kísérem azt mondta, amikor hozták az egyik bajtársamat, hogy álljak a falhoz, és ő egyszerűen elém állt, hogy ne tudjak se jobbra, se balra nézni. Így akarta megelőzni, hogy szót váltsunk, nehogy utána engem meg kelljen vernie. A fiúkat ütötték, mert a tárgyaláson, amikor tudtunk beszélni, akkor elmondták, hogy őket bizony szépen megverték, de mindenkivel aláíraták, hogy a saját jószántából, a saját akaratóból és minden erőszak nélkül tett vallomást.

A Fő utcában majdnem egy évig, amíg a vizsgálati fogság tartott, magánzárkában voltam. A sógorom miatt azonban kaptam könyveket. A fegyőrnek kiadtam egy cetlit, hogy milyen könyveket kérek föl. Én, aki nagy bagós vagyok és annak idején elszívtam ötven darab cigarettát, naponta kaptam tíz darabot. De azt is úgy, hogy ki kellett kopogjak, mert nem adták be egyszerre, nehogy esetleg a nikotinnal megmérgezzem magam. Gyufám se volt. Ki kellett kopogni, ha rá akartam gyújtani. Az meg kinyitotta a kisablakot, odaadta a cigarettát, a számba vettem, meggyújtotta, utána még a csikket is ki kellett adni.

A Víg utcáról egyébként mindent tudtak, volt ott ugyanis egy férfi, egy színész, aki spicli volt. Kapott másfél évet, jutalomból. Igazi ripacs volt, de a forradalom alatt is csak a szája volt nagy. A nyakában lógott a géppisztoly, de meg se merete volna fogni. Aztán volt még egy VIII. kerületi lakos is, az, aki bennünket fényképezett. Nemcsak engem, hanem a fiúkat is. Ez a két spicli segített nekik, e két spicli révén buktunk le a legtöbben.

A közértvezetővel is szembesítettek. Ahogy vége lett az eseményeknek, bejöttek az oroszok, a legelső ő volt, aki följelentett bennünket. Arra hivatkozott, ha ő minket nem jelent fel és nem mondja meg, akkor őt sikkasztás miatt elítélték volna, ne haragudjunk. Azt mondta, hogy ne haragudjunk, de neki muszáj volt megmondani. A tárgyaláson tőlem a bíró megkérdezte, hogy „igaz ez?”. Mondom, igaz. Ráfogtam a géppisztolyt és azt mondtam, hogy „apuskám, ha nem nyitod ki a közértet és nem adsz a népnek ennivalót, lelőlek”. Mindent tudtak, mégis mindig azt mondták, Erzsi, mondjon el mindent, mert így is felakasztják magát, meg úgy is felakasztják. Mondom neki, a Gruzsának, annak a malacképűnek, hogy „ugyan miért akasztanának föl? Én nem öltem meg senkit, rám lőttek, én is lőttem. Azért, mert kényszeríttem a közértvezetőt, hogy nyissa ki a közértet, hogy a népnek legyen mit enni?” Azt mondja, nem azért, hanem azért, mert katonaszökevényt bújtattam. Mondom, „ide figyeljen, az a



katonaszökevény a férjem volt. És ha nem a férjem lett volna, amíg módomban állt volna, akkor is akármelyik bajtársamat elbújtattam volna.” „Jobb lesz, ha mindent megmond, mondta, mert maga így is, meg úgy is kötélén fog lógni.” Ilyen kedves tónusban folyt a kihallgatás. Tulajdonképpen elhittem, hogy fölakasztanak, mert tisztában voltam vele, hogy annál kevesebbért is végeztek ki embereket, mint amit én csináltam.

Tizenkilenc éves voltam, és azért tizenkilenc évesen meghalni mégsem mindegy. Valahogy azonban mindig volt bennem egy olyan utolsó remény, akárhogy féltem is, hogy talán megváltoznak a dolgok, és a Jóisten a segítségemre jön. Féltem, de nem mutattam a félelmet. Lehet, hogy azért tudtam ezt elviselni, mert az én édesapám engem és minden testvéremet úgy nevelt fel, hogy gyerekek, aki valamit csinál, az viselje el a következményét. Kicsi korom óta belém nevelték ezt, és akkor én úgy voltam vele, hogy na most fölkötnék, akkor fölkötnék. Azt tudtam, hogy a férjemet úgymint kivégzik, legfeljebb én is meghalok. Nappal azért reménykedtem, éjszaka meg sírtam és fohászkoztam, hátha a Jóisten megsegít. A dacosság a kihallgatások alatt, meg hogy belenevettem a képükbe, az nem jókedvből volt, hanem mert tudtam, hogy a férjemet mindenféleképpen kivégzik, és gondoltam, ha okozhatok nekik egy kis bosszúságot, akkor úgy okozok, mert másképp nem tudtam, mert nem ugorhattam oda, nem üthettem pofon őket.

A nyomozás sokáig, legalább egy évig tartott, mert a társaimat, a bajtársaimat nem egyszerre, hanem folyamatosan fogták el. És a fiúk nemigen vallottak. Sőt, engem még kétszer vagy háromszor a börtönbüntetésem alatt is elvittek pótnyomozásra. Volt olyan bajtársam, aki kiment külföldre, és utána hazajött a hülye. A Fő utcában szembesítették velem, meg az életben hagyott fiúkkal. A perünkben tizenegyen vagy tizenketten voltunk. Közülünk négyen lettünk halálra ítélve. Én életben maradtam, de a fiúkat, Újvári Józsefet és Kósa Ferit kivégezték.\* A többiek is kaptak jócskán. A vamzer, aki a Víg utcai eseményeket föltárlta a Fő utcán, az a színész másfél évet kapott mindössze. Meg aztán azért is tartott olyan sokáig a nyomozás, mert mindenfélét rám akartak kenni. A Divatcsarnok kirablását, meg egy bank kifosztását. Többszörös rablással akartak vádolni a közértek miatt is.

Még azt is rám akarták fogni a tárgyaláson, hogy amikor szökésben voltunk és bujkáltunk a férjemmel november 4-e után, akkor is követtem el fosztogatásokat. Akkor már nem volt nálam fegyver, mert eldugtam, és nem vettük elő. Amikor bejöttek az oroszok és szétverték bennünket, akkor már csak nem vagyok hülye, hogy fegyverrel a nyakamban sétálgassak az utcán. Így is elkaptak, hát még egy géppisztollyal vagy akár egy pisztollyal is! Állítólag én még akkor is garázdálkodtam az utcán, persze nem egymagamban, hanem többedmagammal. Aztán olyan piti rágalmak, hogy engem itt láttak, meg ott láttak. Több olyan helyet soroltak föl, ahol meg se fordultam. Az ott állítólagosan elkövetett bűncselekményeket is az én nyakamba meg a társaim nyakába akarták varrni. Csak hát amit nem csináltunk, azt nem voltunk hajlandók elvállalni.

\* Hrozova Erzsébet az Újvári József és társai per VI. rendű vádlottja volt. Első fokon 1958. február 28.–március 6. között a Budapesti Katonai Bíróság (bíró: dr. Jacsó János hadbíró százados), másodfokon a MNLB Katonai Kollégiumának különtanácsa 1958. június 25-én (tanácsvezető bíró: dr. Kálmán László hadbíró alezredes) tárgyalta ügyüket. Újvári Józsefet (szül. Bp. 1927. február 26.) és Kósa Ferencet (szül. Bp. 1938. június 11.) halálra ítélték és kivégezték. További ítéletek: Dvorcsák László 5 év, Lipták János 5 év, Hrozova Erzsébet életfogytiglan, Meggyesi János 3 év, Jakab János 1 év és Kulcsár Kristóf 6 hónap börtön. Periratszám: (első fok) B. V. 9/1958., (másodfok): Kt. II. 497/1958.

Ezért tartott olyan sokáig a nyomozás. Először is fölhalmoztak egy csomó vádat. Mi meg tagadtunk, mert nem volt igaz. Akkor előlről kezdték újravizsgálni az egészet. Újra kihallgatták a tanúkat, szembesítettek, mert tanú mindig volt, aki éppen azon a bizonyos helyen látott minket.

Mindenképpen köztörvényeseknek akartak beállítani bennünket, hogy fosztogattunk, garázdálkodtunk, de szerettek volna még rám kenni több gyilkossági kísérletet is. Volt ott köztünk a Víg utcában egy rendőr, aki ott maradt velünk az épületben a forradalom alatt, utána kítették a rendőrségről, mert átállt hozzánk. Azt is beidéztek tanúnak, és ő megerősítette az én vallomásomat, meg a fiúkét is, hogy igenis abban az időpontban, amikor felgyújtották a Divatcsarnokot, én bent tartózkodtam az épületben és el sem hagytam azt. Volt olyan tanú, egy nő, aki azt állította, hogy én márpedig ott voltam. Én megmondtam ennek a nőnek, hogy amit állít, azt be is kell bizonyítani. Van nekem éppen elég, olyasmit nem vállalok el, amit nem csináltam. A tanúk, ezek az állítólagos tanúk, akik mind láttak bennünket az ablakból! Hogy itt voltunk, meg ott voltunk! Nem igaz, mert az ablakokban csak azok voltak, akik lőttek ránk, a többiek elbújtak szépen a pincében! A nyomozó föltette neki a kérdést: „Asszonyom, maga a lövöldözések alatt ki mert állni az ablakba?” „Hát nem – azt mondja – tulajdonképpen a pincében voltunk, de valamiért fölmentem a lakásba.” Jó, ez lehet, de akkor se hiszem, hogy ott lóg az ablakban, mert ott csak azok voltak, akik ránk lőttek. Attól nem félt, hogy akármikor egy golyó lekaszálja? Mert ugye lőttek miránk, mi meg visszalőttünk, ahogy mentünk az utcán. A legfelháborítóbb az volt, hogy azt is rám akarták verni, hogy kint a Köztársaság téren én is akasztottam az ávosokat. Mindent kitaláltak, ami még súlyosbíthatta volna a „bűncselekményemet”. Feltett szándékuk volt, hogy engem felakasztatnak. Borzalmasan idegkimerítő volt állandóan a hazugságok ellen hadakozni. Az az örökös szorongás, hogy jaj istenem, be tudom-e bizonyítani, hogy azt, amit rám akarnak verni, nem én csináltam, az nagyon megviselt.

Már kilenc órakor elkezdtek vallatni. Ebédre felküldtek, de egy órát se pihenhettem, vittek újra és kezdődött minden előlről. Állandóan ismételtetni, hogy nem, az nem én voltam, mert csak mondták, csak rám akarták verni, hogy igen, az te voltál. Én meg csak mondtam az ellenkezőjét, közben meg járt a gyomrom. Egész nap beszéltek és őrlték az idegeimet.

Mielőtt a tárgyalás megkezdődött, levittek bennünket a katonai ügyészhez, ahol átolvashattuk a vádiratot. Rólam az volt benne, hogy katonaszökevényt bújtattam, ez volt a legsúlyosabb vád, de persze ő nem volt szökevény, mert a Maléter parancsára jött el. Aztán háromrendbeli gyilkossági kísérlet, meg a fennálló politikai rend ellen való fegyveres szervezkedés. A Fő utcán nem kaptuk kézhez a vádiratunkat. A többieknek, akiket nem a katonai bíróság ítélte el, a lányoknak, akikkel már Kalocsán találkoztam és akiket a Markóban vagy különböző más bíróságokon ítéltek el, mind megvolt a vádirata. Amikor beadtam a semmisségi kérelmet, a katonai bíróságtól kaptam egy értesítést, hogy kis türelmet kérnek, mert a katonai titkos archívumból kell előszedni az irataimat. Mire megszerkesztették a vádiratot, már csak az volt benne, amit én csináltam. Úgyhogy az ügyészségen már nem írtak bele a vádiratomba hazugságokat. De a fiúk közül volt, akire még a tárgyaláson is rá akartak verni olyat, amit nem csinált.

Az elsőfokú tárgyalás körülbelül másfél hétig tartott. Mindennap vittek bennünket, a fiúkat bilincsbbe verve. Nekem csak mindig hátra téve kellett tartanom a kezem. A fiúkról le nem vették volna a bilincset, pedig akkor le szokták venni, amikor a bíró

előtt van az illető. Az elsőrendű vádlott Újvári Józsi volt, én pedig a negyedrendű. A másodrendű Kósa Feri, a harmadrendű pedig valamilyen idegen nevű fiú volt. Őket mind felakasztották.

Egy dologban igazuk volt, mert akkor, amikor én ráfogtam a fegyveremet arra a közértvezetőre, megmondtam neki, ha nem nyitja ki az üzletet és nem ad ennivalót, hogy tudjunk vinni az embereknek, akkor lelövöm, akkor keresztüllövöm. Tehát életveszélyesen megfenyegettem, mivel ráfogtam a fegyvert. Nem sebesítettem meg, mert mikor meglátta, hogy a géppisztolyom csöve szépen ráirányul a pocakjára, akkor gyorsan elővette a kulcsokat és ordította, hogy majd lesznek neki tanúi, majd ha mindennek vége lesz, lesznek neki tanúi, akik bizonyítani fogják, hogy én őt életveszélyesen megfenyegettem, hogy meg akartam őt gyilkolni. Még csak nem is az, hogy életveszélyes fenyegetés, hanem hogy meg akartam őt gyilkolni, és ő csak a kényszer hatására tette. A tárgyalásra persze beidéztek a közértvezetőt, és ott is mondta a magáét, ott is fújta, és akkor engem fölállított a bíró és azt kérdezi tőlem, hogy nos Erzsébet, megfelel a valóságnak, amit ez a tanú állít? Mondom, igen, megfelel. Mások is látták, voltak, akik ott álltak sorba és könyörögtek neki, hogy nyissa ki az üzletet, hát ott halnak meg éhen a gyerekek, nincs se kenyér, se liszt. És úgy kerültünk mi oda, ahhoz az üzlethez, hogy onnan a környékről az egyik lakó bejött a kapitányságra és mondta Józsinak, hogy valamit kéne csinálni, hogy ezt rávegyük, mert ott forrong a tömeg és nem hajlandó kinyitni, és most már ott tartunk, hogy föltörik a közértet és kifosztják, mert a gyerekeik otthon éheznek. És akkor mentünk mi oda fegyverrel, hogy rájesszünk vagy valami módon rávegyük, hogy nyissa ki az üzletet és ossza ki az élelmiszert. Józsi azt mondta, ha nem muszáj, akkor ne hogy lelőjük, mert akkor az már gyilkosságnak számít. A pasas szerencsére megijedt, amikor ráirányítottam a géppisztolyt, és kinyitott. Ha ellenáll, akkor ha én nem lövöm le, a tömeg lincseli meg. Egy golyó még mindig kellemesebb, mintha valakit darabokra tépnek, mert ott már olyan volt a hangulat. A sok kiéhezett, fölzúdult ember, a sok megaláztatás miatt, aminek kitette őket, hogy ő az állam tulajdonát védi, és nem ad nekik pénzért se élelmiszert, biztos meglincselte volna, vagy közülünk lőtte volna le valaki. Én is megtettem volna.

Meg bizony! Először olyan szépen kértük, megpróbáltuk diplomatikusan megmagyarázni neki, hogy ember, hát legyen esze, maga meddig akarja nézni itt a megszáradt kenyereket, meg a lisztet, a cukrot, amikor éheznek a nép. És jobb magának, hogyha darabokra török a berendezést? És ő egyre csak kötötte az ebet a karóhoz. Mi nem úgy mentünk oda, hogy ripsz-ropisz, lelőjük őt, hanem először próbáltunk beszélni a fejével. De nem ment. Akkor már a fiúk a tömeget úgy tartották vissza a fegyverekkel, hogy tényleg neki ne rohanjanak annak az üzletnek és ne verjék szét, mert megmondták, hogy föltörték volna, és akkor is széthordták volna az ennivalót. Ha nem engedelmessékedik nekünk arra föl, hogy ráfogtam a fegyvert, akkor bizony gyilkosság lett volna a dologból. Lehet, hogy pont én lőttem volna agyon, vagy pedig a tömeg tépte volna szét.

A másik gyilkossági kísérletem, mert háromrendbeli van, az az volt, hogy lőttek ránk, egy ávós lakásából, mi meg visszalőttünk. Annak a lakásnak három ablaka volt, és mind a három ablakból tüzeltek. Átmentünk a túloldalra, és visszalőttünk. Az egyik pasasnak ellőttem a karját, de úgy, hogy benne maradt a golyó, belefúródott a csontjába. Kioperálták belőle a golyót és eltették. Mikor előkerültek a fegyvereink és a kioperált golyó, akkor a fegyverszakértő megállapította, hogy az én géppisztolyomból származik.

Harmadsorban az utcai lövöldözéseket mondták. Amikor bejöttek az oroszok és folytak az utcai közelharcok, akkor eltaláltam egy kiskatonát, aki éppen ugrott volna le egy tankról, és jött volna felénk a géppisztollyal. Csak én gyorsabb voltam. Csak a lábát találtam el, nem halt meg. Még a kihallgatások alatt egyszer azt mondja nekem a kihallgató tiszt, hogy „most szembesíteni fogom az egyik áldozatával”. Milyen áldozatommal? – gondoltam –, én nem öltem meg senkit. Azt mondja, „nem, csak akarta. Ha nem a lábába fúródik a golyó, hanem mondjuk a szívébe vagy a tüdejébe, akkor most maga nagyon csinos gyilkos lenne.” Engem is meglőttek, és engem is eltalálhatott volna egy golyó, úgy, hogy nem a lábamat viszi el, hanem esetleg eltalálja a szívemet vagy a fejemet. Mondtam neki, akkor fegyver állt szemben a fegyverrel, és aki gyorsabb volt, az lőtt. Azt mondja: „Mit ártott magának az a szovjet katona, akire maga rálőtt?” Mondom, mi mit ártottunk neki? Ők miért lőttek ártatlan áldozatokra? Miért jöttek ide egyáltalán? Na, ő is fegyvert fogott énrám, hát én is fegyvert fogtam őrá, és az én fegyverem hamarabb sült el. Ha nem akad meg neki a lába, ahogy mászik ki a tankból, akkor lehet, hogy engem már nem kéne fölakasztani, mert akkor már nem élnék. Ez volt a három gyilkossági kísérletem. Kettő rendben van, két embert megsebesítettem. De a közértes nem volt az. Persze valóban lehetett volna könnyen gyilkosság is, de azt a közértevezetőt csak megijesztettem. Mégis gyilkossági kísérletnek vették.

A bíró Újvári Józsiával elég sokat ordítózott, de azt, hogy sértegetett volna vagy a szemünkbe mondta volna, hogy gyilkosok vagyunk, azt nem mondhatom. Elég feszült volt a légkör. Fölvonultatták a terhelő tanúkat, ez megint nagyon idegesítő volt, mert voltak olyanok, akik még a tárgyaláson is hazudtak. Nekem az volt furcsa, hogy a tanúk szemében félelem volt. Amikor azt mondta a bíró, hogy most mondja a szemébe a vádlottnak, hogy maga ezt és ezt látta vagy hallotta, akkor szinte valamiféle bocsánatkérés is volt a szemükben, szerintem jobban féltek, mint mi. Kinyögték, kinyögték, amit kellett, de bocsánatkérés-féle volt a szemükben, meg voltak félemlítve, na! Olyat is behurcoltak, aki nem is akart eljönni tanúnak, mert azt mondta, hogy ő ezt nem is tudja, mert ő is csak a szomszédától hallotta.

Akármilyen fáradt voltam, az ítélethirdetés előtti éjszakán nem tudtam aludni. Az ügyvédek rendesek voltak. Nekem a testvéreim fogadtak ügyvédet, aki felkutatta a mentő tanúkat, nem elégedett meg azzal, amit a nyomozók mondtak. Utánajárt bizonyos dolgoknak, amiről meggyőződött, hogy nem úgy történt, ahogy a vádiratban állt, és a tárgyaláson nem hagyta. Arra hivatkozott, hogy én véletlenül kerültem bele az eseményekbe, és az adott helyzetben nem tudtam mást csinálni, mert ha már úgy közéjük keveredtem, akkor segítettem, meg hát csináltam, amit csináltam, és így a fiatal koromra való tekintettel legyenek méltányosak. És hogy a férjemet dugdostam, hát istenem, mégiscsak a férjem volt, és mivel hallottuk, hogy aki visszamegy a laktanyába vagy a csapattestéhez, legyen az tiszt vagy közlegény, azoknak nem lesz bántódásuk, és mégis lett, akkor megijedtünk.

Az ügyvédem az ítélethirdetés előtti napon odajött hozzám, hozott ennivalót és azt mondta, hogy ne ijedjek meg, akármilyen ítéletet fognak kihirdetni, mert még a másodfokú tárgyalás után is lehet fellebbezni, nemhogy az első után. Lelkileg felkészített, biztatott, hogy nem végleges a dolog.

Az ügyész halálbüntetést kért az első négy vádlottra. Fölsorolta a neveinket, és úgy verte az asztalt, hogy belevörösödött a feje. Ő volt az egyetlen, aki a tárgyaláson sértő szavakat használt. Nemcsak a bűncselekményeinket sorolta föl, már amit ők annak tartottak, hanem azt mondta, követelem a fizikai életből való, mert nem azt

mondta, hogy kötél általi halál, hanem hogy a fizikai életből való kivonásukat, mert ezek a társadalom szemetjei, és veszélyeztetik a becsületes magyar nép életét. Még rám is mutatott, azt mondta, nő léte nem átalította, hogy egy szovjet katonára ráfogja a fegyvert. Persze az ügyvédem rögtön beadta a fellebbezést. De az ügyész verte az asztalt és mondta az ügyvéd úrnak, hogy mehet maga az istenhez is, ha van, akkor is meg fogom mutatni, hogy amíg én ezt az egyenruhát hordom és amíg nekem ez az íróasztalom, addig akire én halált kérek, azt mind ki fogják végezni. Érdekes, mikor a vádirat ismertetése volt, akkor olyan kedves volt, a tárgyaláson pedig mint akit kicseréltek. Még el is gondolkodtam azon, hogy lehet ez ügyész léte ilyen kedves. Talán nem lesz igazuk a nyomozóknak, hogy ki fognak végezni. De a tárgyaláson, mikor a vádbeszédet tartotta és követelte a mi halálunkat, egyszerűen kifordult önmagából.

Az ítélethirdetés után visszakísértek a zárkába. Lent a tárgyalóteremben nem tudtam sírni, nem bírt bennem föloldódni a feszültség. Csak akkor jutott el a tudatomig, hogy engem halálra ítélték, amikor egyedül maradtam. Akárhogy vigasztalt az ügyvéd, akárhogy vigasztalt a testvérem, mi lesz, ha majd egy olyan bírót fogok ki másodfokon – mert a másodfokot más bíróság tárgyalta –, hogy az ügyvéd akármit is csinál, csak meghagyja a halálos ítéletemet. Borzalmas két hónapot éltem át. A tárgyalást követő második nap átvittek a Gyűjtőbe, a Kisfogházba, ahonnan öt nap után átszállítottak Kalocsára a fellebbviteli tárgyalásig. Rengetegen voltunk politikaiak, két emeletet csak politikaiak töltöttek ki. Kalocsán megvizsgált az orvos, és munkába állítottak. Utána már mindjárt lekerültem a szalagra a többiek közé. Sokan jogerős ítélet nélkül dolgoztunk. Volt, akit onnan vittek el akasztani, tőlünk, amikor már javában dolgozott. Elvitték a tárgyalásra a másodfokra, meglelt a jogerős ítélet, jóváhagyták a halálbüntetést. Csak azért hozták vissza Kalocsára, mert a börtönnek a ruhája volt rajta. Külön cellába tették, már mihozzánk nem engedték föl. Bejött a fegyőrnő, megkérdezte, hogy melyik a szekrénye az illetőnek, összeszedte a személyes holmiját, ami volt, meg a csajkát. A fegyőrnő megmondta, hogy megmaradt a halálos ítélet és már csak leszerelni hozták vissza, és vitték is másnap hajnalban a siralomházba. Nem volt egy kellemes érzés, mit mondjak, a saját tárgyalásom előtt.

Körülbelül egy hónapja hajtottam már a villanyvarrógépet, amikor a megerősítéstől bevérzett a vesém. Még a Fő utcában jól rám vágta a gumibottal, az lehetett az oka. Felvittek a betegszobára, a doktornő azonnal hívta a mentőket és elvittek Tökölre, a rabkórházba, ahol három hónapig feküdtem. Ez idő alatt volt meg a másodfokú tárgyalás. Egy hónap múlva lett volna, hogy engem bevittek, de az orvos nem engedett el. Adott igazolást, hogy olyan fizikai állapotban vagyok, hogy egyszerűen nem tud elengedni. A másodfokú bíróság életfogytiglanra változtatta az ítéletemet. Oda hozták ki nekem a másodfokú ítéletet, mert alá kellett írni.

Amíg halálraítéltként feküdtem, mindig lázas voltam a sok-sok sírástól, és nem gyógyultam semmit. Nagyon szerettem volna akkor ott valamilyen betegségben meghalni. Ha már meg kell halni, legalább ne kössenek fel. De nagyon vigyáztak rám, nehogy valami gyógyszerhez jussak, amivel végezhetek magammal. A másodfokú ítélet után a gyógyulásom is gyorsabb lett. Volt egy rendes fegyőrnő, aki hozott Kalocsáról egy beteget, és azzal megüzentem a lányoknak, hogy életben maradok. Mikor visszamentem, egymás után a nyakamba ugrottak, úgy örültek.

Aztán elkezdődött a 13 év..., akkor még nem tudtam, hogy az mit jelent! Minden nap ötkor keltünk, két műszakban varrtunk, de volt, hogy túlóráztunk, tizenkét órán

át is hajtottuk a gépet, igaz, fizettek érte, ha filléreket is. Mi politikaiak 130 százalékokat teljesítettünk, mert ha a börtönben valákire számítani lehetett, azok mi voltunk. Elváltam a túlórát is, mert ez akkor azt jelentette, hogy több pénzt tudok kiküldeni a nyomorék apámnak, vagy egy levéllel többet írhatok neki vagy a testvéreimnek.

Azért mégiscsak jobb volt, mint a magánzárkán. Egymás közt voltunk, szólhattunk egymáshoz, beszélgettünk. A hosszú idősek, akiknek 15 éven felül volt az ítélete, mint nekünk is, három hónaponként írhattak egy levelet, és három hónaponként kaphattak élelmiszercsomagot. Tisztaságit nem lehetett beküldeni, mert akkor már dolgoztunk, és volt pénzünk. Mi bent a börtönben spájzoltunk magunknak cigarettát, szappant, ezt-azt. Ha nagyon jól dolgoztunk, akkor néha egy-egy jutalomlevelet engedélyeztek. Beszélőnk is csak három hónapban egyszer lehetett. Így teltek-múltak az évek. De élünk. Akármennyit is kellett dolgozni, mindig azt mondtuk Wittner Marival, aki a két éves kisfia miatt jött vissza Bécsből, hogy azután őt is halálra ítéljék, hogy kibírjuk. A gyereket behordták a Marihoz, hogy legalább lássa. Ő a börtönből is gondoskodott a kisfiáról, pénzt küldött, hogy vegyenek ruhát. Marival sokáig egy cellában voltunk, együtt dolgoztunk, és együtt szabadultunk. Két-három évente kicserélték a bandát, de mi a legtöbb időt együtt töltöttük.

A börtönben a legkegyetlenebb ember a parancsnokhelyettes, Mándi József volt. A főparancsnok Hatvani Lajosné volt, vele nem is volt probléma, mert az nem tett különbséget politikai és köztörvényes között. Sőt, a politikaiakkal még jobban is bánt, ha büntetésről volt szó. Ez a Mándi viszont minket politikaiakat ki nem állhatott. Szabályszerűen gyűlölt bennünket, és nem csinált belőle titkot. Ahol lehetett, ütött-vágott minket. Csak úgy röpködtek a sötétzárkák, a levélelvonások, amikor amúgy is háromhavonta kaphattunk egy levelet. Én is ültem háromszor tíz napot szigorított sötétzárkában, e miatt az ember miatt, azért, mert szólni mertem egy szót. Amikor bejött a zárkába és a hamutartóban még volt csikk, mert nem tudtuk kiönteni, öt nap szigorítottat adott. A szigorított még csak elment, de a sötétzárka! Minden másnap kaptunk csak enni ebédre egy darab kenyert, meg egy csajka kávé. Egyszer egy levélközvetítésért, amit egy vamber besűgött, húsz nap szigorítottat adott!

1970. március 25-én szabadultunk. A ruháinkat, amik ott álltak tizennégy évig vagy tizenhárom és fél évig a naftalinban, nem tudtuk fölvenni. A parancsnoknő vetetett nekünk ruhát meg cipőt, meg egy bőrdöty, megvették a vonatjegyünket is. Azt mondták, el leszünk különítve másnap reggelig, nem érintkezhetünk senkivel sem a felügyelőkön kívül. Minket jóformán úgy loptak ki a börtönből másnap reggel. Hat óra nem tudom hány perckor indult a vonat, és az a fegyőrnő, akit kiválasztottunk, ha lehet egy fegyőrt szeretni, azt szerettük a legjobban, mert az soha nem bántott, az soha nem volt goromba, meg nem azt kereste, hogy hogy tudna büntetést kiszabni ránk, kikísért az állomásra. Ha jól emlékszem, a Délibe jött be a vonatunk. Elbúcsúztunk egymástól, én mentem a nővéremhez Szentendrére, Marika meg ment a nagymamája-hoz Erzsébetre és L. Kiss Margit meg ment haza Karcagra.

Egy héttel a szabadulásom után elhelyezkedtem a Korányi Kórházban. Az öngyilkososztályra vettek fel segédápolónőnek, mert ugye, nem voltak meg a papírjaim. Nem volt probléma az elhelyezkedéssel, mert a főápoló, Peterdi Béla kapcsolatban volt az én 1956 előtti főnökeimmel. Két hónapig dolgoztam csupán, amikor a jobb lábamban súlyos ideggyulladás támadt, és kiderült, hogy csontritkulásom is van. Nyolc hétig betegállományban voltam, utána azt mondták az orvosok, hogy én állómunkát többé nem végezhetek. Egy kórházban bizony talpalni kell, főleg egy öngyilkososztályon.

Akkor helyezkedtem el a Vörös Október Ruhagyárban, mert bent a börtönben tizenhárom és fél éven keresztül nyomtuk a pedált, mint az örültek. Nagyobb normát kellett teljesíteni, mint amit a szabad iparban, ezt azután tapasztaltam, amikor már ott dolgoztam. Fillérekekért dolgoztunk, mint a jól beidomított állatok. Aztán a ruhagyárban is levarrtam húsz évet. Szakképesítesem volt, amit a börtönben szereztem.

Sajnos, mire kijöttem, az édesapám már nem élt, 1968-ban meghalt. Szegény, egyszer lebotorkált a levágott lábával Kalocsára, de nagyon-nagyon beteg volt. A lakását én örököltem. Mivel ez a XI. kerületben volt, ott kellett jelentkezni a rendőrségen, mert rendőri felügyelet alá helyeztek tíz évre. Nem zaklattak, de a tudtom nélkül nyomoztak utánam. A munkahelyemen, a lakásomon, amikor én otthon se voltam. Már férjné voltam Stanczel Lászlónál, a gyerekeim apjánál, amikor nekem a házmester néni megmondta, hogy Pötyikém, megint kint voltak a nyomozók és kérdezték, hogy mit csinálsz, jársz-e dolgozni, meg hogy a férjed mit csinál, meg kicsoda.

A gyárban minden további nélkül elfogadtak. A személyzeti osztály vezetőjén és a művezetőmön kívül senki se tudta, honnan jövök. Arra az emberre még a mai napig is nagyon nagy szeretettel emlékszem vissza, mert ami szeretetet és segítséget tudott adni, pedig ő tudta, hogy én honnan jöttem... És soha senki nem tudta meg, hogy én honnan jöttem. És azt nekem soha nem vetették ott a szememre. A rendszerváltásig mindenki előtt titok volt, egyedül a fiamnak a keresztanyja tudta, meg a férjem. Még a gyerekeim se.

1988-ban a férjem meghalt rákban. A gyárban meg kaptam egy új főnöknőt, aki takarítónőből tornázta fel magát a pártiskolával, és ekkor kezdődött el az én kálváriám.

Ottmaradtam munka nélkül a három kiskorú gyerekkel, mert megszüntette a kulcsos liftet. Azt mondta, hogy ott nincs rám szükség, de ha akarok, három műszakban dolgozhatok a rendszeten. Újpalotáról naponta három gyerek mellől Kispestre a műtött beteg lábammal! Azt mondta, ha nem tetszik, mehetek. Mentem. A nyomorék lábammal elhelyezkedtem Újpalotán a szociális foglalkoztatóban. Annyi fizetésem volt ott, amennyit dolgoztam, 1800 és 5000 forint között ingadozott. Már ameddig mozogni tudtam. Most havonta összesen 15 615 forintot kapok, ebben benne van már a két kisebb árverés is. A nagylányom meg gyesen van, a férjét pedig pillanatokon belül elviszik katonának. Most ebből a pénzből tartsak el egy családot!?

A Wittner Marika bement helyettem a Kárpótlási Hivatalba, mindent elintézett, de választ még nem kaptam. Meghalt a férjem, hát most nekem mi lenne? Most még élek, akármilyen nyomorékon meg betegen, de élek. Ha nem lennének körülöttem a gyerekek, akkor nekem mi lenne az életem? Mi lenne az életemből ennyi szenvedés után? Mi örömöm lenne? Sokszor visszajön álmaimban a börtön. A Marikával, ahogy beszélünk, mondom, te Marcsi, az utóbbi időben annyit álmodok azzal a rohadt börtönnel, hogy a húsz év alatt nem álmodtam annyit, mint mostanában. Sokszor reggel a gyerekek azt kérdik, anyu, már megint a börtönben voltál? Mert éjjel fölkiabálok álomban. Nem mindegy ám ez! Ez volt, ezt tettük, ezért vállalni kellett nekünk a felelősséget, de úgy látszik, hogy a múlt kísért. Mert egy ember életéből nem lehet kitörölni a múltat. Kíséri az embert halála napjáig. A múltunk, igen, amit most mindenki kihasznál. Zászlónak használnak bennünket, és a hátunkon akarnak továbblépni. Ma is úgy van, hogy szép ígéretek vannak, szép ígéretek, csak teljesítések, azok nincsenek. Beleöszültünk, belerokkantunk, ráment a fiatalságunk. Én 34 éves voltam, amikor végre szülhettem. De hál' istennek, hogy itt vannak ezek a gyerekek. Most mindenki, de mindenki kap, csak pont mi nem. A fiam járt a plakátokat ragasztani,

hogy így '56, meg úgy '56, meg '89! Hol vagyunk mi, ötvenhatosok? Itt mindenki kap, itt mindenki részes mindenben, de pont akinek a vállán kapaszkodtak a hatalomba, az nincs sehol.

Beadtam a semmisségi kérelmem, mindenem megvan, beadtam a „Kárpótláshoz” is, és várok, várok. És a nyugdíjazásomra is várok, hogy én a saját jogomon megkapjam a nyugdíjamat, mivel most töltöttem be a múlt hónapban az ötvenharmadik éveimet. Most megint annyi erő kéne, hogy fölmásszak a buszra, vagy legyen annyi pénzem, hogy beüljek egy taxiba, hogy a Váci útra bemenjek, mert a társadalombiztosítás nem hajlandó válaszolni az írásbeli kérésemre.

A rendszerváltás nekem eddig csak várakozást hozott. Igaz, most csak egy lakótelepi lakásba vagyok bezárva. Bezárt a betegség, de az is van olyan kegyetlen, mint a pribékek.

1991



## KABELÁCS PÁL

### *„Volt értelme”*

Az az igazság, hogy én egy egyszerű, szegény prolicsaládból származom. Nem volt az őseim közt se gróf, se báró, se földesúr. Ennek ellenére a tárgyaláson a pofámba vágták, hogy nekem még a pólyámon is horogkereszt volt, de hát meg lehet érteni, mert nagyon utáltak azok engem... ahogyan én is utáltam őket...

Egy Mária Valéria-telepi szoba-konyhába születtem bele hatodik gyerekként 1937-ben. Engem még egy fiú és két lány követett, így voltunk összesen kilencen, hat fiú, három lány. A hat fiútestvérből négyen benne voltunk a balhéban. Egyedül Lajos bátyám hiányzik közülünk, akit '56-ban agyonlőttek a Ráday utcában, a többi testvérem hál' istennek mind él. Rudolf bátyám, a legidősebb testvérem, a forradalom után Kanadába disszidált.

Azt mondják, a Kabelács név délszláv eredetű, az anyám családja, a Kairátok pedig állítólag olaszok. Az én szüleim azonban már mindketten Magyarországon születtek. Hát, összejöttek az emberek a határon keresztül, és Magyarországon telepedtek le. Nyugodtan lehet mondani, nagyon kevés magyar van, aki tényleg magyar. Már persze attól függ, ki hogyan érez. Aki magyarnak érzi magát, az szerintem magyar, mert nem az számít, hogy az ember honnan származik, hanem hogy milyen érzelmekkel viseltetik Magyarország iránt. Lehetett látni a '48-as szabadságharcban is, ott sem volt mindenki magyar, nagy százalékban harcoltak benne lengyelek és horvátok is.

Az anyám egy iskolai konyhán dolgozott mint szakácsnő, az apám szobafestő és mázoló volt, de értett a templomfestéshez is. Azt mondták a háború előtt, hogy havi kétszáz pengő fixszel az ember könnyen viccel. Nos, az én szüleim elég jól kerestek, három-, négy-, öt-, hatszáz pengőt is hazahoztak havonta. Meg aztán az anyám sok mindent el tudott hozni a konyháról. De azért kilenc éhes szájat betömni, kilenc gyereket ruházni, taníttatni nem volt kis dolog! Én nem panaszkodom a gyerekkoromra, mindig volt mit enni, és ami a legfontosabb, nálunk mindig jó hangulat volt. Mi testvérek a mai napig nagyon szeretjük egymást, de sajnós a szüleink már nem élnek.

A háborúban apám bokalövést kapott. Ennek köszönhető, hogy túlélte a Don-kanalyt. Valahogy 1944-re nagy nehezen hazakecmergett, amikor is leszerelték. Légóparancsnok volt idehaza, amíg be nem jöttek az oroszok. Sokan tapsoltak akkor nekik, ahogy én visszaemlékszem. Óriási dolog volt azért, hogy ideértek. Az emberek újat, változást vártak. Ez az új be is jött, csak sajnós nem azt hozta, amit az emberek vártak. Az oroszok hozzánk nagyon rendesek voltak, kaját adtak. Ruszki Laci, ahogy mi hívtuk a hozzánk beszállásolt orosz katonatisztet, védett bennünket, no meg a fiatal lányokat, asszonyokat, mert a közlegények loptak, raboltak és erőszakoskodtak a nőekkel. Egy-

szer elkapott két kis bakát. Hátravitte őket a sufnihoz, miközben a puskatussal ütötte, majd a sufnik mögött aztán ott helyben agyonlőtte mindkettőt. A saját szememmel láttam. Végeredményben nem is nagyon utálhattak bennünket az oroszok, mert mi is onnan származunk, az Urál aljából. És akárhogy vesszük, 1917-ben rengeteg magyar harcolt az ő forradalmukban, azok, akik még a '14-es háborúból maradtak kinn... Hát, mondjuk azért olyat is láttam, hogy szedték össze az embereket. A két bátyámat is elvitték, de azok nem hagyták magukat, és Gödöllőnél beugrottak valami lövészárkoszerűségbe, és megszöktek.

A mai elképzelésem persze már más azokról az időkről. Azért kezdtem a múlttal foglalkozni, mert jobb, ha az ember tisztába jön a dolgokkal, ne úgy próbáljon ítélni, hogy semmit se tud. Rengeteget olvastam azóta, és ma már fel tudom mérni, hogy mi is történt akkor valójában.

1948-ban anyám elvált az apámtól, és ettől fogva egyedül nevelt bennünket. A legidősebb bátyám és a nővérem akkorra már saját családot alapított, anyám meg a maradék gyerekeivel elköltözött a Vágóhid utca 40.-be. Az öcsém Szobra került, engem pedig bevágtak Budára a nyolcadik osztályra egy nevelőotthonba. Csak egy fél osztályt jártam ott ki, mert nem bírtam a bezártságot, és megszöktek. Engem ha ütöttek, ha vertek, nem fájt annyira, mint a bezártság. Engem a veréssel nem tudtak lelkileg megtörni, mert kaptam én '56-ban is olyan verést, hogy kék-zöld színben játszott a testem. Csak a térdemen meg a könyökömön tudtam feküdni, úgy elverték. De a bezártságot azt nagyon rosszul bírtam.

Miután a szüleim elváltak, az apám nem támogatta többé a családot, nekem azonban valahogy jó kapcsolatom maradt vele. Ő adott be 1952-ben kőművesnek a Wesselényi utcába, mert abban az évben szobafestőnek nem volt felvétel. Azt gondoltuk, hogy egy ideig itt tanulok, és majd később kivesz, mert mindenáron festő akartam lenni! Megéreztem egyszer a friss fal illatát, és beleszerettem. Aztán mégse lettem az, de annak ellenére, hogy kőművesszakmát tanultam, kitűnően festek, mázolok, tapétázok.

1950-ben nagy megrázkódtatás érte a családot, Lali bátyámat kémkedésért és hazaárulásért lecsukták. Jugoszláviába akart disszidálni, vagy tán kint is volt, és visszafele kapták el, nem tudom. Igaz volt, nem volt igaz? Lényeg az, hogy elítélték Márianosztrára. Hét és fél évet kapott, de 1955-ben kedvezményel szabadult. Akkor elmesélte, mit csináltak vele a Jászai Mari téren. Ha valakit elkezdtek vallasni és nem azt mondta, amit kívántak tőle, mert nem csinálta, vagy gőze se volt, hogy mit akarnak kiszedni belőle, akkor addig ütötték, amíg csak bírta. Nálam ugyanez volt, nagyon keményen vertek. Ezt csináltad?... Nem csináltam... Csináltad?... Nem csináltam... és ütöttek. A kurva anyádat, agyonverlek... Nem csináltam. Még tovább ütöttek. Addig téptek, rúgtak, pofoztak, amíg az ember kinyögte, jól van, csináltam... Belőlem a bátyám elvitele különösen nagy elkeseredést váltott ki, mert valósággal imádtam őt. Abban az időben tizenhárom-tizennégy-tizenöt évesen már kezdett bennem valami gyűlöletféle kialakulni.

Akárhova mentünk, mindenhol megjelent az ÁVO. Akárhova néztünk, ott volt. Úgy tevékenykedett az országban, ahogyan akart. Ott volt, amikor lesöpörték a padlásokat, amikor kierőszakolták a téeszeket, és ha valakinek nem tetszett a pofája, vagy volt egy ellensége és az feljelentette, akkor már vitték is. Jogosan, jogtalanul, nem

\* Az ÁVH központja.

érdekelte őket. Az volt a lényeg, hogy minél többet pusztítsanak maguk körül, hogy minél több ellenséget találjanak. Mert a kommunistáknak mindenki ellenség volt. Pedig az az igazság, hogy nem bántotta őket senki. Istenem, ki volt itt az ellenség!? Az '56-os balhéban is ki volt az ellenség? Mi, a dolgozók? Mi, a magyar nép fiai? A legprolibb, a legszegényebb munkásréteg? Azt mondják, a külföldi behatás... Hol? Nem láttam én egy negyed külföldit se a forradalom alatt, pedig bejártam egész Budapestet. Ugyan kérem! Megmondtam a bíróságon is, talán ezért is ítélték halálra. Ha én külföldit láttam volna, becsületszavamra, annak is odapörkölttem volna, mert semmi köze a mi forradalmunkhoz. Azt el tudjuk mi magunk is intézni. Ha megbukik, hát megbukik. Ha nem, nem. Hát megbukott! Nem lehetett több húszezer, mit húszezer, tízezer embernél a fegyveres felkelő, ha ugyan volt annyi. Ennyi ember ellen jött egy egész hadsereg.

Szóval, egy ideig apámmal együtt jártam maszekolni, de kellett egy biztos munkahely. Abban az időben gyorsan megkérdezték az embert, hogy munkahelye nincs? KMK? Akkor aztán már vitték is! No, ez nem hiányzott. Jöttek egymás után a munkahelyek. Az ingatlankezelőnél karbantartó voltam, majd elmentem a Gazdasági Vasutak Vasútépítési Főnökségéhez sánt fektetni, meg krampácsolni. 1955 nyarán eljöttem onnan, mert túl messze laktunk, és minden két hétben lehetett csak hazamenni. Én meg szerettem otthon, a testvéreim között lenni. Azután kerültem a TŰSPED-hez szemet hordani. Jó nehéz munka volt, hátton hordtuk le a pincébe a tüzelőt, kosarakban. Azt mondták, nem fogom bírni, de hát olyan nincs, hogy ha az ember akarja, nem bír valamit. Meg aztán jó pénz is volt, mert elég sok volt a jutt. Naponta mindig megvolt a 3-400 forintom.

Hétvégeken táncolni, szórakozni, moziba meg bicikliversenyekre jártunk, futballoztunk, mindig együtt a testvéreimmel. Szóval összetartás volt a családban. Egymás nélkül nem is jártunk sehova. Ami a politikát illeti, inkább csak a családtagokkal beszélgettünk. Otthon sok mindent megtárgyaltunk egymás közt, de kifelé, mint mindenki akkor, bizalmatlanok voltunk. Ne szólj szám, nem fáj fejem... Nem is beszélve arról, hogy anyám párttag is volt. A tanácsnál dolgozott akkoriban, egy időben a lakásbizottság elnöke is volt. Ötvenhatban, amikor engem elítéltek, akkor odavágta a párttagkönyvét. Annak ellenére azonban, hogy benn volt a pártban, bődületesen nagy hívő volt. Állandóan egy nagy kereszt lógott a nyakában, nem is nagyon szerették ott benn a tanácsnál. Mondtam is neki sokszor, miért nem inkább csillagot hord? Én magam nem tudom elképzelni, hogy valaminek is behódoljak, ami csak egy elképzelés. Hogy van-e isten vagy nincs, azt döntse el az, aki hisz benne. Én nem hiszek benne, csak az a baj, hogy az olyan kommunistaízű valami, hogy anyagelvű vagyok. Tehát csak azt tudom elképzelni, amit látok és érzékelek, amit meg tudok fogni. Ezen aztán sokat vitatkoztam a börtönben azokkal a papokkal, akikkel együtt ültem.

Az az igazság, hogy a természetünkben az apánkra ütöttünk, lélekben meg az anyánkra. Apám nagyon bohém ember volt. Nem tudom, hogy ő hívő volt-e vagy sem, nem derült ki róla, meg soha nem is kérdeztem, de nem úgy nézett ki. Mi, gyerekek, túl érzékeny lelkületűek vagyunk, de ugyanakkor kellőképpen bohémok is. Egyébként a tizenöt évet nem éltem volna túl, meg a halálra ítélest sem, ha nem vagyok olyan bohém. Úgy hívtak bent a börtönben is, hogy énekes pacsirta. Mít csináltam volna? Kaptam tizenhét évet, azt le kellett ülni. Nem volt mese, le kellett ülni. Nálam nem volt

\* A közveszélyes munkakerülés rövidítése.

az, hogy majd féllal vagy negyeddal elmegyek. Ahhoz úgy kellett volna viselkedni! Tizenöt évig voltam benn, rengeteg fegyelmim volt, dicséret meg egy se. Az én természetemmel miért is adták volna meg a negyedet?

Amikor leváltották Rákosit és jött helyette Nagy Imre, mi úgy láttuk, hogy semmi nem mutat arra, hogy itt enyhülés jönne. Inkább azt lehetett érezni, hogy itt nagy problémák lesznek, nagyon nagy problémák. Valahogy azt lehetett érezni, hogy most a nép egy pillanatra el fog szabadulni... Negyvenötötől ötvenhatig annyit szenvedett ez a nép, hogy most ki fog törni. És így is lett.

Közben én már hallottam a Petőfi Körről, hogy mozgolódás van, a fiatalok, az egyetemisták írogatnak, az újságokban megjelentek bizonyos cikkek. Anyám is, apám is olvasta ezeket, és a bátyáim is mondták, nézd meg te is, miket írnak. Akkor elolvastam. Hát igen, ez nem hülyeség, ezek komoly dolgok, de őszintén szólva még nem nagyon érdekelt. Az az igazság, hogy engem október 23. és az októberi forradalom rázott föl a kábultságomból és álmaimból.

Október 23-án otthon voltam. Késő délután jöttek a haverjaim és hozták a hírt, hogy bent a városban lövöldöznek. Hagyjatok már, ne hülyéskedjétek! De bizony, lőnek. Na, később már hallottam, a mentőautók szirénáznak, de nem gondoltam semmire. A szürkületben úgy tűnt, mintha villámlana benn a városban. Azt mondták a haverok, hogy menjünk be. Dehogy megyek, nem akarom agyonlövetni magam! Aztán csak elindultunk. Előrementünk a telep elejére, onnan tisztán lehetett hallani a lövöldözést, a géppisztolyropogást. A jóistenit neki! Hát ezt mégiscsak meg kéne nézni! Elindultam a város felé, de akkor a haverok már nem voltak sehol. Végigmentem az Üllői úton. A Kilián laktanyánál már nagy tömeg volt. Az emberek be akartak menni az épületbe fegyverekért. Kóvályogtam ott egy darabig, hátha én is hozzájutok valami fegyverhez. Egyszer csak jött Kispestről egy tehergépkocsi, voltak rajta nyolcan vagy tízen. Kinek kell fegyver? – kérdezték. Hát odarohantam. Szerencsém volt, gyors vagyok, elkaptam egy dobtáras géppisztolyt. Kérdeztem, van-e lőszer? Tele van, mondták. Két üres teherautó is állt ott. Valaki egyszer csak azt mondta, megyünk a Rádióhoz! Menjünk! Útközben még egy csomóan fölszálltak. Mentünk a stúdió felé a Körúton, de már akkor lőttek ránk. Hogy ki, azt persze nem tudtuk és nem is figyeltük, mert már sötét volt. A Rákóczi térnél befordultunk. Valamelyik mellékutcában volt egy fegyverlerakat egy üzletszerű helyiségben, amit a sofőrök biztos ismertek, mert nem tévováztak, egyenesen odamentünk. Felhúzták a rolót, feltörték a zárat és kipakoltuk a lerakatot. A fegyvereket föltettük a kocsira, és mentünk tovább a stúdióhoz, mert útközben már hallottuk, hogy lövik az ávósok az embereket. Ahogy mentünk a stúdió felé, a tömeg megállított bennünket. Fegyvert akartak. Akkor kiosztottuk az összeset, ami még volt, végül nem maradt egy se. A stúdió az Uránia mozi mögött volt, onnan lőttek az ávósok kifelé. Az utcán nagy tömeg volt, alig lehetett menni. Fegyver volt nálam, hát szóltam nekik, engedjenek. De még így is alig tudtam előrehaladni, mert olyan nagy tumultus volt. Nagy nehezen bejutottam a szemközti házba. Egyenesen felmentem a padlásra. A padlásablak mellett kinyomtam két cserepet, de akkor már voltak a padláson nyolcan vagy tízen... Odajött hozzám egy harminc év körüli gyerek. Kérdi, „milyen fegyver?” Mondom, „dobtáras géppisztoly”. „Tudod kezelni?” „Hát hogyne tudnám... Nem ördögösség ez, ne kérdezz ilyet, akkor nem tartom a kezemben...” Azt mondja, „van nekem itt egy mauser puskám, ismered?” „Hogyne ismerném. A puska – puska. Hogy mauser vagy karabély, ugyanaz, engem nem zavar.” Annyi volt a különbség, hogy az nagyot ütött. Kaptam tőle – nem mondok sokat, de –

olyan harminc-negyven darab lőszert is. Kicséréltük a két fegyvert. Nekem mindegy, mivel lövök, ha már lőni kell. Nem tudom, hány óra lehetett, kilenc, fél tíz, tíz... az ember nem figyelt oda, hogy most éppen mennyi az idő. A lényeg az, hogy elkezdünk lövöldözni. Nekem azt mondta ez a gyerek, hogy oda lőjek, ahol fényt látok. A fegyver villanását este már jól lehet látni. Jól van, lőjünk oda! Én aztán kifigyeltem egy helyet, mert láttam, hogy állandóan onnan jön a lövés. A mauser puskával – nem tudtam még, hogy mekkora lökete van, mert addig csak karabéllyal lőttem – odapörkölttem. Ipari tanuló koromban rendszeren jártunk lövészetre, tantárgy volt, és az az igazság, hogy nagyon jól lőttem. Én ezeket a dolgokat a bíróságon is mind elmondtam, semmit nem tagadtam le. Mert egyszerűen nem voltam képes letagadni, miért is tettem volna? Amit csináltam – megcsináltam, és vállaltam is. Mászt, amit még rám akartak verni, azt úgyse vittem el. Ha agyonverték, akkor se! Azt mondták, akkor ott biztos megöltem valakit. Mondom, „álljon meg a menet, egy pillanatra. Hát honnan tudjam én azt, hogy megöltem-e, vagy se? Az az illető egyén, aki onnan lőtt, az meg honnan tudta volna, hogy ő nem talált-e el valakit, például engem? Mert ahogy én odalőttem, azonnal jött rá a válasz. Ugyanúgy. Tökéletesen. Az se volt hülye, az biztos. Hogy nem talált el, az az én szerencsém volt. Ha meg én nem találtam el őt, az az övé. Ha eltaláltam, szerencsétlen volt.” Sötétben semmi mást nem lát az ember, csak a villanást. Villan – akkor oda lövök... Lényeg az, hogy ez egész éjszaka így ment. Aztán egyszer csak kaptunk egy olyan sorozatot, hogy jó egy órára be is szüntettük a dolgot. Mert tényleg – nem sok hiányzott, hogy meghaljak. Néha hallottam, hogy a fülem mellett elmegy valami. Magam részéről elég veszélyesnek tartottam, hogy ott legyek, ezért amikor abbahagytuk, elindultam a tetőről lefelé az utcára.

Az utcán már hordták be a sebesülteket a kapu alá, mert a stúdióból a tömeg közé is lőttek, nemcsak ránk. Egy piros parolinos katonatiszt – tüzér volt, ha jól emlékszem –, két csillaggal a váll-lapján, rendes katonai egyenruhában irányította ott a dolgokat. Mikor meglátott, engem hátralökött, hogy „na öcsi, menjél innen, mert eltalálnak”. Pedig a vállamon volt a mauser. Hát, mondom, „én át akarok menni a stúdióba!” „Hogy mennél te oda, mikor ott ávósok vannak? Agyonlőnek!” „Hogy lőnének már agyon! Mit félt maga engem?” Akkor már kezdett hajnalodni. Ez a katonatiszt azt mondta a tömegnek, „emberek, menjenek hátrább, mert most már egyre világosabb lesz, könnyebben fognak célozni”. Úgyhogy kicsit odébb húzódtak, de széjjel azért nem oszlottak. Egy kis baka is előkerült valahonnan. Azt mondja a tiszt ennek a kis bakának, „átmegyünk, de óvatosan, nehogy meglőjenek. Be kell hatolni a stúdióba, s ki kell füstölni az ávósokat, mert a stúdióra szükség van.” Mondom neki, hogy én is megyek. „Sehova – mondja –, vissza, hátra!” Mondom, „én megyek”. „Azt mondtam, hogy nem jössz, akkor nem jössz!” „Még hogy én nem megyek?!” Utánuk futottam. Alighogy beértek a nagykapu alá, én is ott voltam. Azt mondja ez a tiszt, „miért jöttél át? Mondtam, hogy ne gyere át.” Mondtam, hogy „én is akarok menni”. „Na jó, rendben, de nagyon vigyázz magadra.” Na, aztán így mentünk tovább.

Fölmentünk a lépcsőn, ő ment elől egy ívtáras géppisztollyal a kezében. De az épületben már nem volt senki. Egyetlen ávós feküdt az egyik szobában a falnak dőlve, de az már halott volt. Azt mondja a tiszt, „na ennek vége, menjünk tovább”. Megmondom őszintén, elég veszélyes volt. A mai napig sem tudom, hogy tényleg, miért volt ilyen szerencsénk nekünk hármunknak: a tisztnek, a bakának és nekem...

Amikorra végignéztük az emeleteket, jöttek velünk szembe a felkelők. Azt mondták, arra nincsenek ávósok, mert ők már megnézték... Azért ők csak elmentek arra,

ahonnan mi jöttünk, s a fene tudja, miért, mi meg arra, amerről ők jöttek. Lementünk az udvarra, ott feküdtek az ávósok kiterítve. Gondolom, fenn, a szobákban lőtték le őket és onnan húzták le a holttesteket az udvarra. Amikor leértünk, akkor ez a tűzértiszt fölállt a lépcső mellvédjére és azt mondta, hogy el kell foglalni az egész épületrészt, át kell nagyon vizsgálni, mert a stúdióra szükség van. Nézzük meg a pincéket! Akkor kaptunk egy sorozatot, valószínűleg a szemben lévő háztetőről. Mindenki eldobta magát.

Hát ahhoz képest, hogy be se akartam jönni a városba, benne voltam a dolgok kellős közepében. Nem is tudom, hogy sikerült ennyire a sűrűjébe kerülnöm. Amikor jöttem végig az Üllői úton a Kilián felé, akkorra már rohantak az emberek végig az Üllői úton és ordították, hogy „gyilkolják a magyarokat, testvérek, gyertek!” Talán ez volt az, ami szíven ütött. Gyilkolnak – hát kit gyilkolnak? Nem tudtam felfogni, hogy a magyarokat gyilkolják. Miért? És ki? Aztán, amikor a Kiliánhoz kerültem, akkor már mondták, hogy a stúdiónál az ávósok lövöldöznek a tömegre, embereket gyilkolnak, meg amikor már a Corvin Áruházhoz értünk a kocsival, ott is feküdt már néhány ártatlan járókelő, akiket lelőttek.

Szóval lementünk a Rádió pincéjébe. A tisztnek igaza volt, ott bújt meg vagy tizenöt ávós. Kis sorkatonák voltak, sapka egyikén sem volt már. A tiszt persze időben eltűntek. A hátsó kijáratnál ott várta őket a kocsi. Jó néhányan megléptek. A tűzértiszt szólott nekik, hogy jöjjenek ki, kijöttek – feltartották a kezüket. „Tegyétek le”, mondta erre a tiszt. Kivittük őket az udvarra, fiatal gyerekek voltak. Odamentem kettőhöz, rágyújtottunk. Mondom, „hova valók vagytok?” Azt mondja az egyik, „X. kerületi”. „És te?” „Én csepeli vagyok.” Hát, mondom, „akkor gyertek”. Odamentem a tűzértiszthez, hogy én ezt a két fiút elviszem haza, mert ott laknak, ahol én. Megengedte. Akkor mondtam nekik, hogy szedjék le a parolit, megyünk. Egészen a Kilián lactanyáig gyalog mentünk. Ott felkérdezkedtünk egy teherautóra, ami Kispest felé ment, így aztán hazavittem magam a kisávósokkal együtt. Otthon szóltam a haveroknak, hogy jó volna, ha valami ruhát adnának nekik, amiben el tudnak menni, mert ha így mennek, agyonlövik őket. Most őszintén, mit tehet az a szerencsétlen sorozott ávós? Neki is azt mondták, hogy lőj, akkor lőtt, mert lőni kellett, nem volt mese.

Az anyám őrjöngött, hogy hogy képezem, agyon fognak lőni, maradjak otthon. Hiába könyörgött szegény, visszamentem a stúdióhoz, igaz, már kicsikét melegebb körülmények közé, mint előző nap. Kapuról kapura kellett haladni, mert akkor már erősen lövöldöztek mindenütt. Akkor már nem lehetett az utcán csak úgy közlekedni. Sokan rám is szóltak, vigyázzak, mert az előbb ide vagy oda csapódott be egy lövedék.

A stúdiónál akkorra már elég sok halott volt, főleg fiatalok. Néhányan ismét felmentünk az épületbe. Az egyik szobában találtam egy géppisztolyt meg egy táskát, benne egy tárral. A fegyver is tele volt, biztos valamelyik ávós hagyta ott. A mausert betámasztottam egy sarokba, és kicseréltem a géppisztolyra. Akkor már mindenkinek volt fegyvere. Még egy csöpp gyereket is láttam a földön, húzta maga után a puskát. El is vették tőle. Nem tudom, honnan szerezte, de a nagyobb srácok elvették tőle. Volt olyan ember, akinél két fegyver is volt, egy géppisztoly meg egy puska...

Szóval, ahogy rakom a tárba a lőszereket a kabátom zsebéből – mert megint lőni kezdtek innen is, onnan is, hát gyorsan kiürült –, visszanézek, sehol a kollégám, azaz hát ott feküdt. Szépen telinyomták a homlokát... Ezt csak mesterlövész csinálhatta, mert ennyire tökéletesen lőni ilyen messziről csak azok tudtak. Valahogy mégse féltem, nem éreztem a veszélyt. Azt tudtam, hogy bármikor lelőhetnek engem is, mint ahogy

meg is lőttek, de valahogy nem jutott el a tudatomig. Pedig mellőlem nagyon sok embert kilőttek. Én egyszerűen azon csodálkozom, hogy életben maradtam. Mintha teljesen védve lettem volna a fegyverektől. A bátyámat ugyancsak megölték. Kirohant szegény egy Ráday utcai ház kapuján, ahol egy ávóstól elszedték a ruháját meg a szolgálati fegyverét, egy pillanatra megállt, körülnézett, és már szét is vitte egy golyó a nyaki ütőerét. Egy villanás alatt meghalt... Mire én lerohantam utána az emeletről, már halott volt. És még akkor sem éreztem félelmet. Azt hiszem, ha valaki néhányszor átéli a halálfélelmet, egy idő után már nem érdekli. Az első időszak rossz, szokatlan, amikor azonban az ember átesik a tűzkeresztségen, akkor már minden teljesen mind-egy. Nincs félelemérzet.

A stúdiótól 24-én este mentem el, mégpedig azért, mert az egyik lakásban, ahol egy öreg néni jó forró rumos teát adott nekünk, hallottam a rádióban, hogy tegyük le a fegyvert, és akkor senkinek semmi bántódása nem lesz. Az öreg néni is azt mondta, fiaim, tegyétek le, mert baj lesz. Meghaltok, megölnek benneteket ezek a mocskok! De ki hitt nekik? Nem hitt senki. Otthagytam a mamit. Ahogy mentem végig a Körúton, hallom, a srácok beszélnek, hogy „ilyen hülyeséget! Letenni a fegyvert? Ezek nem normálisak!” Legalább éjfélig mondták egyfolytában. Ha akkor lerakom a fegyvert és hazamegyek, akkor most ki tudta volna, hogy én ott voltam? Senki. Semmi bántódásom se lett volna. Mentek a srácok a Körúton, mentem én is velük. Még este elkeveredtem ismét a Kilián laktanyához. Ott is folyt a lövöldözés. Találkoztam a sógorommal. Azt mondja: „Mi van, öcsi?” „Nincs semmi, mondom, most jöttem a stúdióból.” „Mi van ott?” „Á, mondom, a híreket hallgattam.” „Nem megyünk haza?” „Nem, menjen a franc...” Akkor én már ezt mondtam. „Miért mennének?” Azt mondja: „Jó, akkor maradjunk.” Valahogyan bekerültünk a Vajdahunyad utca és az Üllői út sarkán lévő házba. Felmentünk az emeletre, ahonnan már fegyverek lógtak ki. Voltak már ott vagy hatan. A lakók nem voltak a lakásban, gondolom, lementek a pincébe. Szevasztok, szevasztok. Ilyenkor nincs izé, hogy nem ismerlek, ismerlek, ki vagy, hogy hívnak... Fegyveresek vagytok? Akkor jó, szevasztok. Mi van? Hát nincs semmi. Várunk – mondták ők –, állítólag jönnek az orosz csapatok a Népliget felől. A tűzértiszt a stúdiónál azt magyarázta nekem, hogy ha leszereljük az ávósokat, minden rendben lesz... Ha Nagy Imre lesz a göré, és ha lesöprik az ávót, akkor kész, minden van minden. Igen ám, csak hogy 25-én hajnalban a Népliget felől hallottuk a harckocsik dübörgését. Az utcán már rohantak az emberek, hogy jönnek az oroszok, jönnek az oroszok! Azt nem is lehet elmesélni. Nehéz... Ott sebesültem meg... Olyan förtelmes tűzharc volt ott 25-én hajnalban, olyan bődületes tűzharc volt, hogy nem igaz... Láttuk, ahogy jönnek harckocsival, páncélautóval. Ami a legérdekesebb, egy fikarcnyit se ijedtünk meg. Ezek a páncélautók egyébként is tökéletesen sebezhetők a tetejükön, mert nem voltak teljesen befedve. Na most, az ember fogja, bedob felülről egy égő benzines üveget, amit lehetetlen eltaposni! Ha széttörik, még jobban ég. A legtöbb harckocsit így tettük tönkre. Az is tudvalevő, hogy a harckocsinak hátul van a benzintartálya. Oda rádobta az ember a benzines üveget, a kipufogó beszívta a benzinlángot, és bődületesen robbant. Vagy ha nem, akkor addig égett a harckocsi hátulján a benzin – mert nem egy-kettő ment rá, hanem garmadával dobáltuk rá a benzines üvegeket –, amíg átmelegítette a tartályt, s az okozta a robbanást. Körülbelül három órán keresztül tartott egyfolytában ez a csata.

Amikor a Kilián mellett mentek el, onnan is kaptak jócskán golyót is, benzines üveget is. A Kiliánban rengetegen voltak, minden ablakban legalább hat ember lógott.

Alul-fölül, nem is tudom hogy álltak, mert akik alul voltak, azok a párkányra kitétték a fegyvereket, de őfelettük is ott voltak a géppisztolyok.

Amikor vége lett és le akartunk jönni, láttuk, hogy eltűnt alólunk a lépcsőház. Kilőtték az egész földszintet. A Vajdahunyad utcai oldalon ereszkedtünk le az emelet-ről egy kötélén. Éppen ég és föld között lógtam, amikor eltalálták a lábamat. Szerencsére a golyó nem ment nagyon be, úgyhogy a kapu alatt azonnal ki is vették egy csipesszel. Fél napig, ha sántítottam miatta.

Ebben a tűzharcban főleg az oroszok estek áldozatul. A Kilián laktanya vastag falait nem lehetett csak úgy kutyafuttában szétlőni. Azokat az aknatűz tudta csak szétvinni, amit 27-én vagy 28-án a Gellért-hegy tetejéről zúdítottak rá.

Aztán én innen is továbbálltam. Akkor kerültem a Tompa utcába. Az első invázió után vártuk, hogy jön a következő, de csend lett. Még aznap, 25-én megjelent az utcán a magyar hadsereg is. Az Üllői útról a Petőfi híd felé ment egy alakulat, lehetek vagy százan. Még öt percig sem tartott, leszereltük őket. Szegények, nem önként csatlakoztak, fegyvert fogtunk rájuk, és mondtuk, adják meg magukat. Adják ide a fegyvereket. Azt mondta a tiszt, ő nem adja, vegyük el tőle. Hát én tudtam, mire érti, ő önként nem adja, mert esküt tett, nincs mese, na. Erős fedezés alatt odamentünk, és mindegyiktől elvettünk mindent, bocsássa meg a jóisten. Nagyon sok olyan katonatisztet ítéltek el, akit egyáltalán nem lett volna szabad, mert az nem áállt, hanem egyszerűen erőszakkal elvették tőle a fegyverét. Vagy egyszerűen csak nem akarta kockáztatni az életét, és önként odaadta. Miért is ne tette volna? Ki ellen kellett volna harcolnia? Hát a németek jöttek be talán? Nem... az oroszok!

Sokszor szóltak a lakók, hogy ide vagy oda bementek az ávósok, ki kell füstölteni őket, mert félnek. Nekem akkor már egy ívtáras kalasnyikovom volt, azzal mentem utánuk. Bárány Jancsi azonban – különben mi csak „Pirossapkásnak” hívtuk a svájci-sapkája után – nem engedte bántani őket. Összegyűjtöttük őket szépen a Tompa utcai pincében. Jancsi azt mondta, adjunk nekik enni. Bárány nagyon rendes parancsnok volt, nagyon szerettem. A legtöbbet minket küldött ki portyázni, a Kabelácsokat. Mert a bátyáim is odakeveredtek valahogy.

Nem tudom, honnan tudták, hogy a Tompa utcában vagyok, de az az igazság, hogy Lali és Rudi engem kerestek. Haza akartak vinni, és ehelyett otthagadtak. 26-án reggel elmentünk Karcsiért is. A nővérem férje, Laci is vele jött. Feri bátyám 1956-ban katona volt, Tatabányáról vergődött haza, de ő egész idő alatt sehova se ment el otthonról. Laci öcsémet 29-én hoztuk be, mert körül akart nézni a városban. Akkor kint volt velünk a Köztársaság téren, ott megnézte, hogy mi van, még ott bent a pártház kultúrtermében a színpadon zongorázott is egy kicsit, de hogy, hogy nem, beleesett valami gödörbe és eltörött a keze. A Koltói Anna utcai kórházba vittük, ahol begipszelték, utána meg hazavittük. Neki ennyi volt az egész részvétele. Mégis, amikor jöttek ezek a keresések, őt vitték el, nem engemet. Úgy jöttek, hogy Kabelács Lászlót keresik. Két civil nyomozó jött ki a munkahelyünkre – egy helyen dolgoztam vele –, és nem engem keresnek, hanem Kabelács Lászlót. Elvitték az öcsémet...

Amikor hazamentem a melőből, akkor mondta édesanyám, hogy a Karcsi bátyámat menet közben a kocsirol szedték le. Kocsikísérő volt a húselosztónál. Én meg mondom anyámnak, hogy a Lacit meg a munkahelyéről vitték el. Hát, mondom, akkor én bemegyek és megmondom, hogy nem ő... Én már sejtettem, hogy mi van. Anyám könyörgött: „Ne, fiam, ne menj, isten őrizzen, majd kiengedik, itt van pénz, szökjél meg...” „Anyukám, én nem megyek el, én kihozom az öcsémet, nehogy már agyon-



verjék." Bementem, jelentkeztem. Kiderült, hogy engem keresnek. „Akkor az öcsémet engedje el, mondtam, addig semmit nem beszélek.” Ott állt a sarokban, és sírt. „Jól van, azt mondja, el lesz engedve.” Mindjárt kijött valaki, levették róla a bilincset, hazavitték, én pedig ott maradtam...

Na, 25-én este összehívták a parancsnokokat a Kilián laktanyába, ahol Maléter tartott egy beszédet. Én Bárány Jancsival\* mentem oda. Akkor már működött a Corvin köz meg a Tűzoltó utcai csoport is. Ott volt a Szabó bácsi is, de bejöttek a csepeliek is. Hát, a hangulat az nagyon forró volt, mindenki kiabált. Maléter azt mondta, hogy mindenki próbálja úgy szervezni a csoportját, hogy csak fegyverforgatáshoz értő emberek legyenek ott, ne fiatal taknyos gyerekek. Azt is mondta, több mint valószínű, hogy meg fogják alakítani a reguláris hadsereget. Én Maléter nevét már a balhé előtt is hallottam, azt mondták a kiskatonák, hogy nagyon rendes ember. Ismeretlenül is nagyon tiszteltem, megmondom őszintén, hogy mint egy istenre, úgy néztem fel rá – pláne azután, hogy akkor este személyesen is megláttam őt.

Amikor visszamentünk, Bárány Jancsi azt mondta, egyenruhát kellene szerez-nünk. 25-e azért is fontos, mert ha jól emlékszem, ettől a naptól kezdve egészen november 4-éig egy szemernyit se aludtam. Koffeinfiolákat kaptunk, azt ittuk egyfoly-tában. Ami azt illeti, elég ramatyul néztünk ki, még szerencse, hogy nem volt kéznél tükör, hogy elgyönyörködjünk magunkban.

26-án kimentünk az Egressy úti tisztalakásokra egyenruhát szerezni. Egyébként a lakók más címeiket is hozták be, hogy hol laknak ávósok meg katonatisztek, ahonnan biztos tudunk egyenruhát, no és persze fegyvert szerezni.

Jancsi azt mondta, hogy annyi lesz a különbség az egyenruhán, hogy a sapkán meg a parolin csak fehér szín lesz. Ez fogja megkülönböztetni a különleges hadsereget, ami civilekből és az átálló katonákból alakul majd meg.

Parancsba kaptuk, hogy fegyvereket és egyenruhákat szerezzünk be. Mind a három bátyám velem volt, jött még a Riesz Gyuri, a Valló Mátyás, akit Csokinak becéztünk, a Vas Lajos, meg az Ozsváth Karcsi. A teherautót Csoki vezette. A legtöbb lakásban azonban csak rémült nőket és gyerekeket találtunk. Az egész telepen összesen két férfi maradt, a többiek isten tudja, hova bújtak. Mondtam, hogy mint parancsnok én vagyok megbízva a begyűjtéssel, szedjék elő a fegyvert és az egyenruhát. Senkit nem bántottunk, nem vitt volna rá a lélek. Sok mindenben benne voltam, de ilyet nem tudtam volna megtenni, hogy most rajtuk álljak bosszút. A férfiaknak is mondtam, hogy tűnjenek el, mert másodszorra biztos nem velem találkoznak. A bíróságon 69 tanút vonultattak fel ellenem. Ezekből 68-an mellettem vallottak. Ez a két pasas is. Csak egyetlen ávós, az Ács Imre a Ráday utcából, az vallott ellenem, hogy én megfenyegettem és kényszerítettem őt. Ez a pasas a pincében bújt el, lementem és felszólítottam, hogy jöjjön fel a lakásba, mert nem akarjuk betörni az ajtaját. Remegett. Persze, ki ne

\* Október 25-én érkezett Maléter a Kilián laktanyába, s másnap vette fel a kapcsolatot a felkelőkkel a Corvin közben. A tárgyalások napokon keresztül tartottak. Maléter Pál beszéde 1956. október 31-én hangzott el, a Nemzetőrség alakuló gyűlésén.

\*\* Bárány János a Nagy József és társai elleni perben volt az V. rendű vádlott. Első fokon 1958. május 21-én a FB Népbírói Tanácsa (bíró: Tutsek Gusztáv), másodfokon 1959. február 10-én a MNLB Népbírói Tanácsa (tanácsvezető bíró: Borbély János) hirdetett ítéletet a Nagy József és társai elleni perben. Másodfokon négy halálos ítélet született, amelyeket 1959. február 18-án végre is hajtottak. A kivégzettek: Nagy József hentes (szül. Székesfehérvár, 1936. május 29.), Bárány János szerszámlakatos (szül. Répcelak, 1930. január 24.), Szabó Lajos motorszerelő (szül. Budapest, 1930. február 9.), Ivics György villanyszerelő (szül. Budapest, 1936. június 15.). Periratszám: 8016/58. Forrás FB TÜK-iroda.

remegett volna? De nem akart feljönni. Ha nem, nem, akkor a házmesterrel betörjük az ajtót. Na, ez volt a kényszer. De a Fűrész-tanácsnak ennyi vallomás is elég volt. Amit a házmester mondott, hogy nem volt semmiféle erőszak, az nem számított.

Aznap este még kimentünk valahova lőszerért. Lőszer mindig rengeteg volt, térdig jártunk benne. Aznap este a város elég csendes volt, imitt-amott lóttek csak. De ha jött a jelentés, hogy valahol valami balhé van, akkor aztán mi, Kabelácsok, mentünk. Hát ez volt a legnagyobb baj. A Corvin közben, a Kiliánban, a Tompa utcában, a Rádayban, mindenütt ott voltunk.

27-én vagy 28-án megint kaptunk egy parancsot a Jancsitól, hogy menjünk ki a Petőfi híd pesti lejárójához, s próbáljuk valahogy megsemmisíteni azt a harckocsit, amelyik ott áll a híd lábánál, mert az teljesen végiglőheti a Körutat, és nem lehet tőle mozogni.

Hát én megmondom őszintén, amikor ezt meghallottam, azt mondtam, hogy az igazi nagy cselekmény lesz, ha el tudjuk távolítani onnan! Sajnos sehogy nem sikerült. Az aluljárókból mentünk fel a hídra, mert onnan nem láthattak az oroszok. Ezután kellett volna 200 métert egy teljesen belátható sík terepen kúszni. Tudtuk, hogy a harckocsik alatt is ott fekszenek a megfigyelők. Nem vállalta senki. Akkor azt mondtam, hogy én oldalról felmászok a hídra, és a korlátról kidobom. De a bátyáim azt mondták, hogy azt már nem engedik. Pedig jó lett volna, ha sikerül, mert nem láttak ugyan a sötétben, hogy mászkálunk a Tompa utcánál, de nappal, ha egy ember átfutott – prtty... – már lóttek. Nekem a télikabátból a gombomat lőtték le... Az is olyan szerencse volt... Mondom, engem vagy védett a jóisten, vagy nem tudom, miért volt ilyen szerencsém...

Nem feltétlen voltam én vezető, csak az volt, hogy kezdettől fogva mindenben benne voltam, és jobban beleilleszkedtem ezekbe a tűzharcos dolgokba. Aztán én magyaráztam a többieknek, ti ide menjetek, ti oda menjetek, még a bátyáim is hallgattak rám. Mondtam is a Karcsi bátyámnak, amikor tárgyaltak, hogy a bíróságon csak azt kell mondania, hogy én hívtam be a balhéba. Én mentem érte, én hívtam be. A bíróság nehezen vette be, hiába mondta, hogy az öcsém mondta, hogy ide menjünk, oda menjünk. Nincs ebben semmi, hát testvérek vagyunk. Miért mondtam volna neki, hogy márpedig én idősebb, okosabb vagyok? Furcsán jött ki, mert az Ozsváth Karcsi a rendőrségen úgy mondta, hogy minden parancsot én osztottam ki. Ezért lettem szervezkedés vezetésével 1/1-gyel vádolva. S tudvalévő dolog, hogy az tíz évtől kötélig megy... Az 1/2-ben volt a bátyám, az meg öt évtől életfogytiglanig.

Igen, érdekes, Jancsi is mindig felém fordulva beszélt, mindig velem tárgyalt. Talán mert az első pillanattól kezdve velük voltam, megbízott bennem...

Szóval a tank nem sikerült, de Jancsi azt mondta, nem hősi halottakra van szükség, hanem bátor emberekre. Igaza is volt, szükség volt ránk. Mentünk is mindig mindenfele, mert a városban elkezdődtek a rablások. Jancsi bedeszkáztatta a kitért kirakatüvegeket, de sokszor ott kellett helyben vigyázni az üzletre, meg portyáztunk is mindenfele. Mi a Boráros teret, a Körút jobb és bal oldalát ellenőriztük a Kiliánig, a Ferenc körutat a Mester utcáig, meg a Bakáts teret. Mikor átmentünk a Ráday utcába, le egészen a Kálvin térig miénk volt a terep a Szamuely utcával együtt. Mindig heten mentünk együtt, egy ócska Mercedes kocsival. A négy Kabelács, Ozsváth, Riesz, meg a Valló. Egyszer velünk jött Merz Laci is. Folytatódott a fegyverek és az egyenruhák begyűjtése is.

Bárány Jancsi kemény ember volt, állítom, hogy talán nem is volt olyan csoport, akinek ilyen vezetője lett volna, mint ő. Kemény, határozott. Én a bíróságon is azt mondtam, hogy egy szuperember volt, a világon semmit nem engedett meg, ami bemocskolta volna az ügyet, szóval ő tiszta forradalmat akart... De azoknak a hülyéknek úgysem tudtam megmagyarázni. Mert a bíróság nagyon elfogult volt. El kellett ítélni ennyi meg ennyi embert; ennyit meg ennyit fel kellett akasztani, mert ez volt a parancs. Felsőbb parancs a Kádár-kormánytól vagy az oroszoktól, hogy halálos ítéletnél enyhébbet nem szabad adni a proliknak. De miért?! Miért? Nem fasiszták voltunk mi, hanem a magyar nép, a munkásosztály gyermekei...

Amikor az oroszok szétlótták a Tompa utcai pincét 29-ére virradó éjszaka, a sarki baromfi-közértet az előtte álló hosszú sorral együtt, átköltöztünk a Ráday utcába. Az egyetemi szállótól valamivel lejjebb egy földszintes kultúrház lett a központunk. Volt ott egy nagy terem, oda hordtunk át mindent. Nagyon sok cucc volt. Oda jöttek azután a bejelentések, hogy hova kell kimenni. A lakók meg a házmesterek cetliket raktak le a Bárány Jancsi asztalára az ávosok címeivel. Nem az volt, hogy puff, fejünkre ütöttünk és mentünk, célirányosan ment a dolog. A végén azonban én sokszor kinnmaradtam a kocsiban, mert már nem volt kedvem bemenni.

Akkor már túl voltam az első légnyomáson, ami a 28-i éjszakai harcokcsitámadáskor ért. Ekkor volt a második orosz támadás. Förtelmesen lövöldöztünk, mint a hülyék, meg gránátokat dobáltunk. Az ágyúlövés pont két ablak között csapódott be, én meg az ablakban álltam. Egy nap után tértem csak magamhoz.

Amikor 30-án jöttek a hírek, hogy a Köztársaság téren balhé van, őszintén szólva úgy mentünk oda, hogy segítünk. Arról fogalmunk sem volt, miért támadták meg a pártházat. Azt azért sejtettük, ha megtámadták, akkor ott valaki ellenáll. Tehát mi úgy mentünk oda, hogy részt vegyünk a harcban. Mert mi még nem tudtuk, hogy vége van mindennek, tehát hogy ott már lefutottak az események. Mire odaértünk, akkor már ott lógott fejjel lefelé egy ember. Amikor bementünk a pártházba, már szanaszéjjel voltak az iratok, a pártkönyvek, meg a kommunista könyvek – Lenin meg Sztálin művei és egyéb broszúrák... Már amikor mentünk befele, láttam, hogy két holttest le van öntve mésszel.

Végigjártuk az épületet, abban akkor már élő ember nem tartózkodott. Romokban hevert jóformán minden. Székek összetörve, iratok a földön. Előttünk már járhattak ott, azok szórtak széjjel mindent. A Köztársaság tér felőli irodák ablakai pedig be voltak törve.

Ezt az egész mészárlást, ami ott folyt, utólag tudtuk csak meg. Őszintén megmondva, nem volt rendjén való. Meg kellett volna akadályozni. Ha véletlenül a mi csoportunkból, a Bárány Jancsi csoportjából idejében odaérünk, én fogadni mernék, hogy nem hal meg sem az Asztalos sem a Mező Imre. Mert nem engedtünk volna rálőni – ilyen nincsen. Hát hogy lehet? Mindegy, forradalom vagy nem forradalom, akármilyen legyen, de a nemzetközi egyezmény eleve tiltja azt, hogy olyan emberre, aki megadja magát és fegyvertelen – rálőjenek, az egy aljas dolog. Van mód arra is, hogy az elszabadult tömeget meg lehessen állítani! De úgy látszik, ezt ott nem akarta senki.

Mi aztán elég gyorsan eljöttünk onnan, mert nem volt mit csinálni, de a tömeg isten tudja, meddig maradt még. Föld alatti pincéket kerestek, de mire mi odaértünk, akkorra már kitombolták magukat, már egy lövés sem volt.

30-a után csend lett. Nem volt sok dolgunk. Őrségeket adtunk, éjjel-nappal őrség állt a kapu előtt, kétóránként váltotta egymást négy-négy ember. Ez már a Ráday utcai

diákszállón volt. Odaköltöztünk, mert ott sokkal több hely volt, jobban elfértünk. Itt már aludni is tudtunk valamit. Csend volt, nyugalom, mi mégis, mintha vártunk volna valamit, állandóan készültségben voltunk. Azért is volt az őrség. Politikával mi semmit se foglalkoztunk, rádiót se hallgattunk. Annyi elég volt, hogy „hazudtunk délben, hazudtunk este, hazudtunk reggel, de ezután nem fogunk hazudni...” Ki hitte ezt el? Megmondom őszintén, én csak abban hittem, amit a Jancsi mondott. Másban nem bíztam. Amikor a stúdiónál voltam még 23-án, hallottam, hogy a Gerő elmondta mindenféle csürhének a népet, és nekem az már elég volt, hogy egyszerűen felbuzdítson, felpaprikázzon, mert mi az, hogy csürhe? Mi, a munkásemberek vagyunk a csürhe?! Aki keresi a kenyeret? Igaz, Gerőt leváltották, de hát az is kít érdekelt, hogy kit váltanak le, és ki jön a helyére? Mindegyik egyforma. Énnekem legalábbis az volt a véleményem, hogy mindegyik egyforma.

Meg aztán eléggé ki is voltam borulva, mert akkor lőtték le a bátyámat. Ott állt szerencsétlen annak a háznak a kapujában, ahol az az Ács Imre nevű ávos lakott, és valaki meglőtte. Amikor megláttam az ablakból, mi történt vele, mert én is ott voltam a házban, lerohantam. Akkor már egy csomó civil vette körül. Rájuk fogtam a géppisztolyt, és azt mondtam, hogy tűnjenek el, mert mindenkit lelövök. Valóságos sokkhatás ért, rosszul lettem, elájultam. Egy napon keresztül nem is voltam észnél. Később azt mondta a Gyugyor – a Riesz Gyurit hívtuk így – meg az Ozsváth Karcsi – akit felhúztak a Köztársaság tér miatt –, hogy valaki a szemközti épületből pisztollyal lelőtte. Ők átrohantak oda, de senkit se találtak. A testvéreimet annyira leverte az eset, hogy hazamentek, és vissza se jöttek többet.

November 4-én jött az orosz harcokcsitámadás, akkor én megint légnymást kaptam. Csak arra emlékszem, hogy Oláh Arankával és Vas Lajossal fenn vagyunk a tetőn, lenn az udvaron meg hemzsegnek az oroszok. A többiek nem voltak sehol. Lőni akkor már nem mertünk, mert hova menekültünk volna onnan? Szerencsére az oroszok nem csináltak semmit, körülnéztek, azután elmentek.

November 5-én hárman átköltöztünk az Üllői út és a Szentkirályi utca sarkán álló épületbe, ahol rengeteg ágy volt. Az is valamilyen szálló lehetett. Tulajdonképpen vége volt. Nem volt senki, aki a kisebb egységeket összefogta volna. Mert tényleg sok helyen voltak egységek, amelyek ha össze lettek volna fogva, nagyobb ellenállást tanúsíthatnak volna. Ide egy Király Béla, egy Maléter kellett volna. Mít tehetett egymagában akár egy kétszáz fős csoport, csupa kézfegyverrel, ágyúk nélkül? Az oroszok néhány nap alatt elintézték a dolgot. November 7-én Oláh Arankával meg még két társammal elindultunk szépen a határ felé, de a határ előtt elkaptak bennünket. Túl sokan voltunk együtt, nem lehetett hova elbújni ennyi embernek. Akik lemaradtak a csoporttól, azoknak sikerült átjutniuk a határon.

Visszahoztak, de ebből nem lett baj. Az anyám azonban csak nem hagyott nekem békén, állandóan azt mondta, menjek, disszidáljak, próbáljam meg újból, mert neki rossz érzése van. A bátyám is elment, menjek én is. November végén ismét elindultam az öcsémmel meg a menyasszonyjelöltemmel, de másodszor is elkaptak. A Markóban ültem egy hetet, aztán hazaengedtek.

\* Ozsváth Károly műszerész (szül. Bp. 1933. december 1.–1959. május 14.) a Vas Lajos és társai elleni per II. rendű vádlottja. Első fokon 1959. január 26-án a FB (bíró: Mikes István) jogerősen halálra ítélte. Periratszám: 5308. Forrás: FB (1. sz. irattár).

Ötvenhét januárjában kezdtem el dolgozni a Magyar Hirdetőnél mint plakátra-gasztó. Gondoltam, elcsöndesedik minden, s az élet megy tovább. Mert mi lenne? Mi lehetne? Fénykép nincs rólam, csak a társaim tudják, hogy én benne voltam, de hát egyik se köphet, mert hisz ők is benne voltak, és magát senki se akarja elásni.

Végül az Ozsváth vágott be minket, de összetévesztette a nevemet az öcsémével. Sokszor összetévesztettek máshol is, így Lacit vitték el, de aztán kicseréltem őt magammal. Csak besúgásra mehetett a dolog, mert rólunk semmiféle adatuk, semmiféle fényképük nem volt. Én csodálkoztam is, hogy megtudták, de Kecskeméti nyomozó nyíltan meg is mondta, hogy Ozsváth adta fel a csoportot. Nem tudom, miért tette. Neki nagy balhéja volt, mert két ávós felismerte, hogy ott volt a Köztársaság téren. Halálra is ítélték, fel is húzták. Talán bosszúból tette, mert a csoportból valaki ellőtte a lábait egy nőügy miatt ... nem tudom. Talán menteni akarta magát evvel az árulkodással, hogy megússza a dolgot, de ehelyett jól felplankolták őt is.

Először a Kecskeméti nyomozó hallgatott ki a IX. kerületben. No, ez egy nagy vadállat volt. Engem jóformán minden alkalommal aprófára veretett. Itt a csoportból senki más nem volt letartóztatva, csak én meg a Károly bátyám. A tanúkihallgatások során csak Ács és Oláh Aranka vallott ellenünk. Benne erősen csalódtam is. Biztos így akarta magát menteni. Meg persze az Ozsváth, aki sok mindent elmondhatott, mert az az érdekes, hogy olyan tényekkel jöttek elő a Kecskemétiék, hogy egyszerűen megdöb-bentem. Tudtam, hogy hiába tagadok, mert tagadhatok mindent, de amikor olyan tényeket mondtak, ami tényleg igaz volt, akkor nem volt mit tenni. Később a Galambos százados nagyon rendes volt velünk. Nála csak mint tanú voltam, amikor a többi társamat is elfogták, és az ügyükben kellett tanúskodnom. Szerinte amit mi csináltunk, az piszlicsáre dolog volt ahhoz képest, amit mások végeztek.

A csoportból először minket ítélték el a bátyámmal egy kétszemélyes perben, első fokon 1957 májusában, másodfokon júliusban. Első fokon engem a népbíróság halálra ítélt, a bátyám meg életfogytot kapott.

Az elsőfokú bíróság szemmel láthatóan rosszindulatú volt velünk szemben. A tanúk mondták, igen, ismerik a vádlottat. Arra, hogy mit csináltunk, azt válaszolták, hogy semmi különös. Bejött, kérdezte, van-e fegyver, van-e egyenruha, aztán elment. A bíróság megkérdezte, bántotta magát? Mindegyik azt vallotta, hogy semmi bántó-dása nem volt. Az ügyész – Tok Lajosnének hívták – a legsúlyosabb ítéletet kérte rám. Szóval megsemmisítő ítéletet. Annyira lemerevedtem erre, hogy a kezeimet se tudtam mozgatni. Az a nyomorult Kecskeméti még a nyomozati időszakban is azt mondta, mit akartok? Kaptok fejenként öt évet, és el van kapálva. Aztán kötél lett, meg életfogytiglan. Hát igen, BHÖ 1/1-ért halál járt! Szervezkedés vezetésével vádoltak. Hát mert parancsoltam a három bátyámnak. Én voltam az okosabb? Vagy a hülyébb talán? Hát mit tudom én!

Ítélethirdetés után a Markóban bevittek minket egy földszinti zárkába. A bátyám leült a vécére és sírt. Én meg füttyültem: ha összefog majd magyar a magyarral... győzelemmel visszajön a horogkereszt...<sup>\*\*</sup> Hát ezt füttyültem. Más nem jutott az

\* Kabelács Pál és Kabelács Károly (testvérek) ellen lefolytatott kétszemélyes perben első fokon 1957. május 22-én a FB (bíró: Zalai Miklós) mindkettőjükre halálbüntetést szabott ki. Másodfokon 1957. június 25-én a MNLB (tanácsvezető: Molnár László) Kabelács Pál büntetését 17 évre, Kabelács Károly büntetését 15 évre változtatta. Forrás: FB 1770/57.

\*\* Helyesen: „...győzelemre visz majd a nyilaskereszt.”

eszembe. Mit fütyülsz, azt mondja, neked van jó kedved, mikor te vagy halálra ítélve? Mondom, mondd, mit csináljak, drága csillagom, ha elkezdek rovázni\*, akkor is halálra vagyok ítélve, nem? Sajnáltam őt, nős volt már. Szóval jobban örültem volna neki, ha egyedül vagyok.

Aztán néhány óra múlva elvittek a Kiszfogházba. Én akkor azt se tudtam, kiket visznek oda. Csak akkor tudtam meg, amikor betettek a kilenc miskolci felkelő és Preszmayer Ágoston mellé, aki a csepeli összekötőnk volt. A miskolciak közül hatot akasztottak. A kis Lengyel 20 éves volt... A rendszabályok szigorúak voltak, de mi szabotáltunk. Hát mit tehettek velünk, mikor halálra voltunk ítélve? Azt mondta a smasszer, „maga meg fog dögleni, maga meg fog dögleni...” „Maga meg bűdös szemét patkány.” „Magát még elvihetjük a halálos ítélet végrehajtása előtt és agyonverhetjük.” „Na és? Kinyalhatják.” Ezt mondtam neki. Mit lehet még ezenkívül egy emberrel tenni? Felnégyelni? Azt mondták, akkor nem megyünk sétálni. Akkor nem megyünk! Egyébként is csak egyedül lehetett sétálni, tíz méter oda, tíz méter vissza, mert ha ketten sétáltak együtt, akkor ott már szervezkedés volt! A halálraítéltek között! Vigyázni kellett ám! Az az igazság, nem voltam elkeseredve, amikor oda bekerültem. Én még halálra ítélt emberekkel nem láttam, hogy azt éneklék, hogy: Jókedvem van, egye fene az angyalát. Hát, ezért is szóltak nekünk. Mindent megvontak tőlünk, de nem bírtak velünk. Hát azt csináltunk, amit akartunk. A kilenc miskolci, a Preszmayer Ágoston meg én. Azt csináltunk, amit akartunk. Ki jött be oda? Akarom mondani, ki mert bejönni oda?

A másodfokot a Fő utcában a Radó\*\* tárgyalta. Az ügyész nagyon rendes volt, szinte védett engem. A vádbeszédben azt mondta, hogy az elsőfokú bíróság törvénysértést követett el akkor, amikor Kabelács Pál elsőrendű vádlottat halálra ítélte, mert a bűncselekménye nem meríti ki azt a súlyosságot. Kéri a tisztelt bíróságot, hogy ezt az ítéletet változtassa át életfogytiglanra.

Akkorra az anyámék felkérték a Bojtha Bélát ügyvédnek. A védőbeszéde után azt hittem, őt is mellénk ültetik a vádlottak padjára. Azt mondta, hogy „mi kommunisták vagyunk a hibásak abban a dologban, hogy ez a dolog megtörténhetett a munkásemberekkel, mert se kulákok, se grófok, hercegek, bárók emberei nem voltak, és ilyen embereket kell sajnós halálra ítélni nekünk. Kérem a bíróságot, hogy ezt a dolgot próbálja úgy méltányolni, hogy ezek nem lehetnek ellenségei a demokráciának, a szocializmusunknak, kommunizmusunknak – így mondta szó szerint –, mert ahogy az ügyész elvtárs is mondta, ezek teljesen félrevezetett emberek. Kérem a bíróságot, amennyiben egy mód van, változtassák meg az ítéletet, és ez a két ember ne szenvedjen olyan dolgokért, amiért nem felelősek.”

A másodfokú bíróság felmentett az 1/1-es vád alól, 1/2-be tett át, így aztán nem szervezkedés vezetéséért, hanem szervezkedésben való részvételért ítélte el 17 évre. Károly bátyám 15 évi börtönbüntetést kapott. Amikor kivonult a bíróság, akkor engem már lökdöstek, hogy „levették a kötelet a nyakadról”, még a smasszer is mondta, „Pali, le van véve a kötélt”. Hát, őszintén szólva tizenhét év az tizenhét év, de mégis életben marad az ember. Amikor mentünk a Gyűjtőből a tárgyalásra, Karcsi bátyám egész úton azt mondta, „Öcsike, engem nem érdekel, ha kétszáz évet kapok, csak neked levegyék a kötelet”.

\* Argó: siránkozni, panaszkodni.

\*\* Radó Zoltán a MNLB tanácsvezető bírása, aki egyebek mellett a Nagy Imre és társai elleni pert kezdte tárgyalni 1958. február 5-én és 6-án.

A csoportot egyébként összevissza tárgyalták. Bárányt teljesen külön vették, ezen meg is voltam döbbenve. A helyettesét, Vas Lajost a Riesz Györggyel tették egy perbe, de amikor kiderült, hogy Riesz katona volt a forradalom alatt, áttették a katonai bírósághoz, és így a népbíróság egyszemélyes perben csak a Vas Lajost ítélte el 15 évre. A Riesz-t pedig elengedték, mert az előzetessel kitöltöttnek vették az idejét. Semmit nem vallottunk rá. Mit valljunk? Nem volt bizonyítékuk! A Pankai Istvánnak is kitöltöttnek vették az idejét. A többiek meg ki tudja, hová lettek.

A börtönben eleinte szemét, aljas módon bántak velünk. „Állj a falhoz, mert a pofádba rúgok!” Szemben a fallal, felrakott kezekkel kellett állnunk, különben úgy bokán rúgták az embert, hogy ihaj! Kiléptünk a zárkából, a fal felé kellett nézni, nem lehetett máshogy. Szembenézni egy ellenforradalmárral – azt nem lehet! Sétálni ritkán vittek, a kaja szemét volt. Szeszkrumpli meg olyan babfőzelék volt, hogy több volt benne a zsizsik, mint a bab. De a patkányoknak mit adjanak zabálni? Ellenforradalmároknak? Nehogy már felhizlaljuk ezeket a patkányokat, dögöljenek meg, a kurva anyját, a börtönben! Aki nem lett halálra ítélve, annak ott kell megdögleni! A társaság nem volt rossz, csupa olyan tetves ellenforradalmár volt, mint én. Sajnos az idő kimosta a nevüket a fejemből. Pedig nagyon szuper kis társaság volt.

A Gyűjtőből elég gyorsan átszállítottak Vácra. Ott már jobb volt a kaja, meg aztán dolgozni is lehetett. Amilyen munka csak volt, azt elvállaltam. Kifestettem például az egész váci fegyházat, szóval nekem jó dolgom volt. Csak én tudtam létrával menni, más senki. A sztrájk egyébként az amnesztia miatt tört ki, ha jól emlékszem, 1959-ben. A foglyok méltatlannak tartották, hogy többen kimehettek, ők meg nem. Jó sok összkedvezmény lett belőle. Ez azt jelenti, hogy addig, amíg összkedvezmény van, megvonják a beszélőt, nem lehet se levelet, se csomagot kapni. Lehetett ez fél év, de egész év is! Rendes körülmények között negyedévenként volt levélírás, félévenként csomag és beszélő. Ha az ember például egy fél év összkedvezményt kapott, mondjuk márciusban, akkor az a fél év onnan számítódott, és ugrott a beszélő. Ha pont a csomag előtt kapta meg, akkor relatív volt, hogy megengedték-e neki az első meg a második csomagot, de általában nem volt olyan, hogy két csomagelvonás volt. Ha azonban egy év összkedvezmény volt, akkor mindkettő elment. Ha például a levélírás hónapjában kapta az összkedvezményt, akkor két esetben nem kaphatott levelet. Ha beleesett a csomag meg a beszélő is, akkor azokat sem kapta meg. Beszélőre egyébként az jöhetett, akit én megjelöltem. A végén azonban meguntam az egészet, mert teljesen ellaposodott. Egy idő után senkit se akartam látni.

Eleinte, ugye, behívtam az anyámat. De ha már kétszer bejött, akkor a testvéreimet már nem láttam két éve. Akkor az egyik testvéreimet behívtam, bejött, de a másik testvérem is bejött volna. Borzalmas volt. Akkor azt mondtam, lemondok mindenről, senkivel nem tárgyaltam, befejeztem mindenféle tárgyalást. Megmakacsoltam magam, hogy nem beszélek. A szüleim persze szerették volna látni a drága fiukat, szerettek volna beszélni velem, szerettek volna levelet írni nekem, hosszabbat, többet, mint lehetett. Én viszont nem voltam hajlandó találkozni velük. Tudom, nekik sokkal rosszabb volt, mint nekem. Az anyám bejött a börtönparancsnokhoz imádkozni, hogy legalább beszéljenek rá, hogy jöjjenek ki. Nem, azt mondtam, senkivel nem foglalkozom, befejeztem. És ez így is volt.

\* Az éhségsztrájk a váci börtönben 1960 áprilisában volt.

A váci éhségstrájk után ismét visszakerültem a Gyűjtőbe, ahol saját magunk csináltunk rádiót. Az alkatrészeket a smasszerektől szereztük be. Szörnyen tiltották, nem lehetett csak úgy ám összevissza rádiózgatni, híreket, focimeccset hallgatni. Netán még jól éreztük volna magunkat. Rengetegen megbuktak a rádióval. Elvonásokat, fegyelmet lehetett érte kapni. Hogy aztán a nevelőmnek ki mondta, hogy nekem is van rádióm, azt nem tudom. Egyszer behívatott, „Pali, úgy értesültem, hogy magának rádiója van”. Mondom, „igen, van. Megtalálták?” „Nem – azt mondja –, de addig nem fogok nyugodni, míg magának a rádióját meg nem találjuk.” Mondom, „akkor rajta!” Azt gondolták, hogy valami titkos helyre rejtettem a rádiómat. Én meg mindig otthagytam a szemük előtt az asztalfiókban, a gyufásdobozban. Az életben nem találták meg. Kutattak a vaságytól kezdve mindent, a falakat is megfúrták a zárkaajtókulccsal, még az ablakpárkányon is matattak, a matracot felhasították, de hiába.

Azt mondtam a nevelőmnek, ha egy évig nem találják nálam rádiót, akkor elhiszi, hogy nincs rádióm? Azt mondja, akkor elhiszem. Aztán egy év után eszembe jutott, hogy el kellene menni a nevelőmhöz. Letelt az év, nem buktam meg, most mi a helyzet. Elmentem hozzá, sajnós. Mondtam neki: „Nevelő úr, tisztelettel, egy éve, hogy nem találtak rádiót, elhiszi, hogy nincsen?” Azt mondta, „ide figyeljen, Kabelács, amíg én itt leszek, maga az életben innen ki nem szabadul”. Ezt szó szerint így mondta. Ezért nem is kaptam meg a negyedet. Ez volt a bosszúja, hogy egy éven keresztül nem tudott megbuktatni, pedig rengetegszer volt nálunk hippis.

Amikor a negyedemet letárgyalták, egyszer a sétán megjelent Szalai Benő, a függetlenített párttitkár. Azt mondja: „Kabelács, mi van, maga még mindig itt van?” Mondom: „Hát hol lennék?” „Azt hittem, maga szabadult.” Mondom neki, hogy „a nevelőm elvágott, pedig nem is csináltam semmit”. Hacsak azt nem, hogy a Faipari Vállalatnál mint az állat, úgy dolgoztam. A Videotonnak csináltuk a kávékat, a társammal ketten zsinórban kaptuk a jutalmakat. A kinti norma egy nyolcórás műszak alatt hetven darab káva volt, és nem akarták elhinni, hogy mi a Hanusz Lacival – mert ketten voltunk csiszolók – háromszáz darabot csinálunk négy és fél óra alatt. A brigádommal megnyertük a vállalati munkaversenyt is, 180%-ot teljesítettünk. Én még olyan apró hibákat is megláttam a kávékon, amiket a meósok nem vettek észre. Azt mondták, „hogyhogy nem jó, ezen nincsen semmi hiba”. „Nincsen? Tényleg?” Megfogtam a szivacsot, belemártottam a hidrogénba és végighúztam rajta. „Na? Nincsen hiba?” „Ja, azt nem láttuk.” „Elég baj. Én látom, maga nem.” Az az igazság, különleges béren voltam elszámolva, a legmagasabbal, ami akkor ott létezett. Amikor bejött Fajszer a vezérigazgató, ahol volt egy kávégyár, ami a Videotonnak dolgozott, összetett kézzel imádkozott, hogy ha szabadulunk, menjünk oda hozzájuk dolgozni.

Ezerkilencszázhatvanhárom márciusában jött ki az általános amnesztia, és akkor mégis kiengedtek, de nagyon sok olyan társam ott maradt, akiknek nem is volt olyan súlyos a büntetésük, mint az enyém. Nem lehet tudni, milyen törvényszerűség szerint, ha egyáltalán volt ilyen, engedték ki vagy sem az embereket. Szerintem akkor mindenkinek haza kellett volna menni. Mert azt mondták, hogy csak azok maradnak benn, akiknek hazaárulás, gyilkosság vagy kémkedés volt a vádjuk. Szerencsére akkor a bátyámat is elengedték.

Könnyen visszailleszkedtem, mert nem témáztak velem – akkor legalábbis. A börtöntársaimmal nem találkoztam. Az igazság az, hogy mikor én kiszabadultam, de nemcsak akkor, hanem '73-ban is, figyelmeztettek, hogy a politikai nézeteimet próbáljam magamnak megtartani, ne terjesszem, mert abból is csak bajom lesz. Nem láttam értelmét, nem akartam visszakerülni.



Eleinte a zománcgyárban dolgoztam, de ez nagyon bezárt hely volt, és nem bírtam. Megnősültem, és elmentem a FÜSZÉRT-hez szállítómunkásnak. A társamnak volt valami tartozásügye, és ezt egy csomag lopott halkonzervvel egyenlítette ki. Én nagyon megijedtem, mert a legcsekélyebb dologért visszavittek volna. Elmondtam a dolgot a vállalati ellenőrnek, a társam kapott egy fegyelmet, és kész volt. Elsimult az ügy, dolgoztunk tovább. Egyszer csak megjelent a rendőrség, mi a helyzet ezzel a lopással kapcsolatban? Kérdezték, hogy jegyzőkönyvet vettek-e fel? Mondtam, nem, csak elmondtam, mi van, és azt mondták, jól van, majd el lesz intézve. Hülye voltam, hogy nem vettem jegyzőkönyvbe azt, amit elmondtam. Akkor elengedtek, de megmondták, hogy majd még be fognak hívni. Addig-addig ment a dolog, hogy a bíróságon kötöttem ki.

A bírósági tárgyaláson a közértvezető azt mondta, hogy ezt az embert egyáltalán nem is ismerem, és ezzel az emberrel soha nem találkoztam, mármint velem. Ennek ellenére azzal vádoltak, hogy társtettes vagyok. És mivel nekem volt hátralevőm, 1965-ben újra bevettek a Gyűjtőbe. Röhögőgörcsöt kaptam, egyszerűen nem akartam elhinni. Az volt az érzésem, hogy szándékosan kierőszakolták, hogy még egyszer visszavigyenek. Nem én voltam az egyetlen odabenn, aki visszakerült az 1963-as amnesztiások közül...

A haverjaim – akiket nem engedtek ki '63-ban – mind ott voltak, meglepődtek, és jogosan. Örültek, hogy visszakerültem, hát nem azért, hanem mert szerettek. Mikor megláttak, mondták, majd szólunk a görénak, hogy jössz oda dolgozni. De én letargiába estem. Akkor már megvolt a Pali fiam, 1964 márciusában született. Ez a második menet teljesen kicsinált. Nem szégyeltem, heteken keresztül sírtam. Semmiért tartottak benn '73-ig. 1973 júliusában jöttem ki. Akkor engedtek ki negyedkedvezményel. Utána még tíz évre el voltam tiltva a közügyektől.

Amikor szabadultam, Feri bátyám segítségével a Belkereskedelmi Szállítási Vállalat 1. sz. üzemegységéhez kerültem dolgozni, kocsikísérőnek. A főnökeim is azt mondták, nincs semmi probléma, és ne érezzem magam számkivetettnek. Úgyhogy itt dolgoztam tíz évig, még szakszervezeti bizalminak is megválasztottak. Szerencsére normális emberek közé kerültem, akik úgy gondolták, hogy azért, mert valaki benn volt az '56-os forradalomért, az nem biztos, hogy szemét ember, lehet, hogy különb, mint esetleg egy párttag. Hétféteken meg maszekoltam. Jöttek a gyerekek sorba, az első után még négy. És van még egy nagyfiam is, aki nem ebből a házasságomból született. Már van egy kisunokám is, arany kiscsillag!

A piciknek nem beszélek '56-ról, azok úgysem értenék meg, de a két nagyfiam mindent tud. És nem vetnek meg, sőt jobban tisztelnek. Soha nem tagadtam, miért voltam bent, nem szégyeltem, mit szégyelljek rajta? Megbánni se bántam meg. Hülye volnék, ha azt mondanám, hogy megbántam ezt a dolgot. Először is tizenöt évet szenvedtem érte. Sokkal okosabb lettem, sokat tanultam. Elmondhatom azt, hogy egy buta gyerekként kerültem be, és egy okos felnőttként kerültem ki.

Néha arra gondolok, talán nem is volt értelme, hogy az a rengeteg magyar ember meghalt, mert egy élet mindig többet ér, mint bármi más. De ha arra gondolok, hogy minden egyes háború vagy minden egyes forradalom változást hoz, és az utódainknak jobb lesz, akkor volt értelme. Mert mindenért meg kell szenvedni ebben az életben, mindenért. Ingyen semmi nem esik az ölnkbe.



## SZIGETVÁRI ISTVÁN

*„Maga lőtt, mi visszalőttünk,  
tehát kvittek vagyunk!*

1940. március 23-án születtem Székesfehérváron. Apám a MÁV Járműjavítóban dolgozott lakatosként, édesanyám háztartásbeli volt. Apám 1943. február 2-án szívbajban meghalt. Egy évre rá anyám férjhez ment egy Rozner Antal nevezetű emberhez. Anyám tüdőbajban halt meg 1948-ban, amit a háború alatt szedett össze menekülés közben. Menekültünk a front elől, de Devecserben utolért bennünket. Anyám fiatal volt, bujkálnia kellett az oroszok miatt. Közben kapott egy tüdőgyulladást, lebetegedett, és soha többé nem jött rendbe. Ketten maradtunk a nővéremmel. 1948-tól a nevelőapám nevelt bennünket, de a rokonaink azt mondták, hogy neki már semmi köze sincs hozzánk, magukhoz vettek, hogy majd ők nevelnek fel minket.

A nővérem az apai nagyszülőkhöz került, én meg az apai nagyanyám testvéréhez, akinek nem volt gyereke. Ekkor az anyai nagyszüleim bejelentették rám az igényüket, hogy majd ők fölnevelnek, mivel közelebbi rokonaim. Kénytelenek voltak odaadni, de náluk olyan sanyarú volt a sorsom, hogy bementem az árvaszékhez, hogy inkább tegyenek árvaházba, csak ne kelljen ottmaradnom. A nagyanyám úgy kipurciózta az ételt, hogy tán még a macska is többet kapott, mint én. Nem volt se ruhám, se cipőm, és szinte állandóan vertek. Az anyám testvére ráadásul ki-kivett az iskolából, mert tehenei voltak, és gyakran kiküldött vigyázni a jószágokra. Nem csak az övét, hanem még egy csomó más ember tehenét is őriznem kellett, volt olyan, hogy még október végén is mezítláb. Mindig azt néztem, hogy melyik tehen mikor szarik, hogy belelépjek, mert az legalább meleg volt.

1950-ben Székesfehérvárra kerültem az árvaházba. Amikor itt megszűnt az árvaház, áthelyeztek Martonvásárra. Itt voltam 1951–52-ben, majd felső tagozatra Tiszadobra kerültem. Itt nagyon rendes igazgatónk volt, Kelemen Lajos, aki 1956 után is igyekezett segíteni nekem. 1954-ben jelentkeztem géplakatosnak. Felvettek Pestre a Rákosi Mátyás Ifjómunkás Városba. Így hívták az ország első iparitanuló-mintatanintézetét, amely a IX. kerület Timót utca 3. szám alatt volt. A névsorolvasásnál azonban kiderült, hogy esztergályosok közé kerültem, én viszont az apám emléke miatt lakatosnak jelentkeztem. Tizennégy éves voltam, szülők nélkül nevelkedtem, és nem volt senki, aki rávezetett volna, hogy ennek vagy annak a szakmának mi a szépsége, jósága, vagy hogy lehet vele keresni. Bennem csak az volt, hogy ha az apám géplakatos volt, akkor én is az leszek, mert az biztos, hogy jó.

1956. augusztus végéig éltem az Ifjómunkás Városban. Az első évben egy hónapban harminc forint ösztöndíjat kaptunk. Ebből kellett fizetni a kötelező biztosítást, a DISZ-tagdíjat és a sporttagságit. Írd és mondd, maradt 24 forint, ebből

kellett megvenni a tisztálkodási szereket, szappant, fogkefét, cipőpasztát, ezt-azt. Ruházkodni nem nagyon kellett, mert abban az időben még inasegyenruhában jártunk. Fekete nadrág, télen zubbony, tányérsapka és barna félcipő; nyáron pedig világos khakiszínű nadrág, gimnasztyorka és pilotkasapka. A gombjainkon, meg a sapka emblémáján volt egy fogaskerék, benne könyvvel, mellette meg egy franciakulcs és kalapács.

Telente éjszakánként kiszöktünk az intézetből, és eljártunk havat lapátolni. Este tíztől reggel hatig kellett lapátolni. Szégyen ide, szégyen oda, volt, amikor hajnali négykor megléptünk, otthagytuk a keresetet, mert már nem bírtuk a hideget, azt hittük, megfagyunk. Hiába tettünk mi a bakancsba három *Szabad Népet* is. Abba csomagoltuk a lábunkat, de nem sokat ért. Egy éjszakára 28 forintot kaptunk. Máskor elmentem vagont kirakni. Igaz, hogy itt több pénz volt, de időre kellett dolgozni. A hólapátolásnál lehetett lazsálni, de ha a vagont nem raktuk ki a meghatározott idő alatt, elzavartak, és egy fillért se fizettek.

Nagyon meg kellett húznom a derékszíjat, mert nekem nem volt kitől kapjak. Ezekből a pénzekből vettem aztán magamnak egy öltöny ruhát és egy pár cipőt, inget és alsónadrágot. A második évben 60 forintra emelték az ösztöndíjat, így egy kicsit könnyebb lett a helyzetem.

Akkoriban egyébként erősen baloldali beállítottságú voltam, az állami neveltetésem folytán nem is lehettem más. Tagja voltam a DISZ-nek, és felnéztem arra, akire fel kellett nézni, és követtem azt, akit követni kellett. Természetesnek vettem a párt elsőbbségét mindenekeelőtt. Igen, a párt! Ma már ez negyven év után neveltségnek hat, de mi akkor komolyan vettük, hogy Rákosi az apánk, mert ezt nevelték belénk. Az én korosztályom, de azt hiszem, a nálam esetleg egy-két évvel idősebb korosztály sem tudta, hogy ez mennyire nem jó. Abban az időben elfogadott álláspont volt, hogy az, ami az országban megy, az jó. Azzal az ésszel annyit azért tudtunk, hogy sporteseményeknél a Szovjetunió ellen mi nem győzhetünk, mert ő a mi jó nagybácsink, mi meg az ő szegény rokonai vagyunk, tehát hogy ebben politika van. De ezenkívül semmit, semmit. Kritika nem volt. Eleve nem is lehetett, mert a neveltetésünk során mindig azt magyarázták nekünk, hogy ami van, az jó. Belenevelték az emberbe, hogy a dolgozó nép erős, a kapitalisták rosszak, és el akarnak nyomni bennünket, a volt gyártulajdonos egy tróger, mert kizsákmányolta a népet. Abban az időben az ország nagy része is elfogadta ezeket. Voltak emberek, akik kilógtak a sorból, de az biztos, hogy a május elsejei tömegfelvonulásokon nevető embereket lehetett látni, és nem zúgolódókat. Hogy aztán mi járt a fejükben, az más kérdés, de nevetve vonult fel mindenki. A környezetemben nem volt senki, aki más irányba terelte volna a politikai beállítottságomat. Ízig-vérig Rákosi-gyerek voltam – így hívták a környéken a gyerekotthonban lakó állami gondozott gyerekeket.

1955. november 7-ére azonban egyszer csak megváltoztatták az intézet nevét, és átkeresztelték „November 7.” Ipari Tanintézetté. Ebben az időben kezdődött Rákosi leépítése, akkor már nem volt annyira az apánk. A mi volt évfolyamunk volt az első, amelyiknek az iparitanuló-idejét két évről három évre emelték, de a harmadik évben már a Munkaerő Tartalékok Hivatala VII-es intézetébe jártam. A tanintézet Kőbányán volt, a kollégium pedig a IX. kerület Bokréta utca 3. szám alatt. Dolgozni a Villamosgép- és Kábelgyárba, a valamikori Siemens Művekhez jártam Kőbányára. 1956. október elején egy átszervezés miatt páran átkerültünk a Váci útra, a Könnyűipari Gépgyárba. Itt ért 1956-ban a forradalom.

Október 23-án délután mentünk hazafelé a villamoson, amikor a Körúton nagy tömeggel találkoztunk szembe, a Rákóczi út és a Nyugati közötti részen. Nem volt kiabálás, üvöltözés, csendben ment a felvonulás. A villamosról láttuk, hogy transzparenseket visznek, de senki se éljenezte a pártot. Nem is igen értettem, mert nem volt semmilyen ünnep, ami a felvonulást indokoltta tette volna. Hazamentünk a kollégiumba, és egész este pingpongoztunk. Számunkra semmi jele nem volt annak, hogy itt bármi felfordulás is lenne. Később hallottam arról, hogy az egyetemisták felvonultak a 16 pontot követelve, meg hogy a békés tüntetés mellett népellenes kijelentések is elhangzottak. Késő este, a délutánosok mondták, hogy valami nagy zavargás van a városban.

Másnap reggel indultunk volna a gyárba, de a nevelők azt mondták, hogy nem kell dolgozni mennünk, mert valami zűr van.

Október 25-e volt már, amikor kimentünk a városba cigit venni, és a Mester utcán kijöttünk a Nagykörútra, mert azt hallottuk útközben, hogy orosz páncélautók vonulnak a Nyugati pályaudvar felé. Emberek álltak az út szélén, és köpdösték az oroszokat. Ez annyira meglepett, hogy csak csodálkoztam, és nem értettem semmit. Egy darabig egyetlen lövés sem dördült el, csak mentek az oroszok a nyitott páncélautókban, a tömeg meg köpdöste őket. Közben valahonnan a Kilián laktanya felől rájuk lőttek. Erre elkezdett kerepelni a ruszki fegyvere is, de nem a tömegre. Lövés lövést követett, és a Kiliánból egy páncélautót kilőttek. Azt, hogy kinek a kezébe került ott a fegyver, kinek nem, abban az időben még nem lehetett tudni. A lényeg az, hogy egy páncélautót kilőttek, valaki pedig benzinespalackot dobott rá. A többi páncélautó azonban a lövöldözés ellenére is csak ment tovább. Az út szélén homokkal teli faládák sorakoztak. Ezek azt a célt szolgálták, hogy télen, amikor lefagyott a sínpálya és megcsúszott a villamos kereke, onnan vettek homokot, hogy leszórják a sít. Az asszonyok felhúzták a szoknyájukat, abba lapátolták, dobálták a homokot, avval próbálták eloltani az égő páncélautót, amit a palackkal felgyújtottak.

Egyszer csak valaki kiugrott a páncélautóból. Egy szovjet katonatiszt volt. Elkezdett szaladni a Körúton az Üllői út irányába. Valahol a saroknál érte a találat a csuklóján. A tömeg nem esett neki, nem ütötte, nem verte, hanem valaki fogta, és elvitte a kórházba. Mikor eloltották a páncélautót, két katonát találtak benne holtan. Megégették, de tán lövés is érte őket, mert az egyik az kúszó helyzetben volt, mintha mászni akart volna kifelé.

Másnap reggel megint csak nem engedtek bennünket dolgozni, mert akkoriban már erősen dörögtek a fegyverek, mindenünnen lövések hallatszottak. 26-án, miközben a Bokréta utcán az Üllői út felé igyekeztem, a Tűzoltó utca sarkán találkoztam először fegyveresekkel. Volt köztük egy illető, aki mély benyomást tett rám. Ez a fekete hajú, zilált külsejű hadonászó-kiabáló, de nem parancsokat osztogató, hanem inkább hangadó férfi Angyal István volt. Több fegyveressel együtt a Páva utca felé tartott, de nála nem volt fegyver. Hozzájuk csapódtam. Nem tudom ma sem megmagyarázni, hogy miért fordultam meg, miért nem mentem haza a Bokréta utcába. Nem volt akkor még bennem olyan szándék, hogy beálljak közéjük, fegyvert fogjak és harcoljak.

A Tűzoltó utcában volt egy garázs, ott valamiért megálltunk. Akkor én nem maradtam ott, hanem valahogy a Berzenczey utca felé keveredtem. Itt pedig a Göndörbe és fegyveres társaiba botlottam. Wagner Istvánnak hívták, de én az igazi nevét akkor se tudtam, amikor letartóztattak. A Nagykörút felé tartottak. Valaki a kezembe nyomott egy mausert. Mikor megjelentek az Üllői út felől a szovjet harcokcsik, Göndör

azt mondta, hogy aki magyar, lőjön! Göndör felszólítására tüzet nyitottunk a páncélosokra. Ez lehet, hogy olyan volt, mint amikor az elefántot megcsípi egy szúnyog, mert csupán annyi hatása volt, hogy az oroszok gyorsabban mentek el.

A Tűzoltó utcában két garázs volt. Egyik belügyi, de az le volt zárva, onnan nem lehetett kocsikat elvinni. A másik a Garázsipari Vállalaté volt. Göndör odaküldött néhányunkat, hogy vigyázzunk az autókra, hogy ne hordják széjjel. Ebben a garázsban alakult meg a Tűzoltó utcai csoport.

Itt ismerkedtem meg Balogh Tibivel, aki haza akart menni a Reiter Ferenc utcába, mert a szülei semmit se tudtak róla, és már 27-ét vagy 28-át írtunk. Egy teherautó elvitt bennünket, de aztán elfelejtett értünk jönni, pedig megígérte. Az 58. számú ház előtt állt egy MÁV-teherautó. Elkezdünk az oldalán dörömbölni, mire az egyik emeletről leszólt valaki, hogy mit akarunk. Megmondtuk neki, hogy jó lenne, ha bevinne a Tűzoltó utcába. Felhívott a lakásba, és azt mondta, hogy a lövöldözések miatt ő nem megy sehova, de ha tudunk vezetni, akkor itt a slusszkulcs, menjünk. A társam vezetett. A Tűzoltó utcai garázsban aztán leraktuk a kocsit, és az isten tudja, aztán hova lett. A tárgyaláson – tán mert az illető félt, hogy ennek következménye lesz –, azt vallotta ellenünk, hogy felmentünk, felzörgettük a lakásában, géppisztolyt fogtunk rá, megfenyegettük, és kényszerítettük a kocsi átadására. A felesége is ellenünk vallott, hogy amikor ő felénk lépett, hogy „az elvtársak hogy tehetnek ilyet”, akkor Szigetvári – mármint én – azt mondta, „hogyhogy elvtárs, te kurva?!” Tehát lekurváztam, hogy megszűntek az elvtársak, itt nincsenek már elvtársak. Ez egyáltalán nem volt igaz. Annál is inkább nem, mert annyira belénk volt rögződve az elvtárs szó, hogy nem is tudtunk mást modani, és 1956-ban is nagyon sok ember használta ezt a megszólítást.

És 1956-ban a forradalom idején senki, de senki az égadta világon olyan kijelentéseket nem tett, hogy vissza a gyárat, vissza a földet, vissza a házakat, vissza a magántulajdont. Ami ellen ez a felkelés kitört, az kimondottan az orosz megszállás, az ÁVH és a diktatúra volt. Nem is a párt ellen irányult! Azért, mert valaki kommunista volt, párttag volt, azért az általam belátható körzeten belül senkit sem üldöztek, senkit sem bántalmaztak. Azt láttam, hogy volt, aki elégette a pártkönyvét, de nem kényszerre tette, hanem önkéntesen. Angyal István is kommunista volt. Szirmai Ottó pedig, a Tűzoltó utca másik parancsnoka, 1955-ig a Rádió párttitkára volt, rokonságában sok régi illegális kommunistával, tehát azokkal, akik nem '45 után lettek kommunisták vagy párttagok.

Sokan szeretnék elhíttetni most, hogy a párt, a párttagság vagy a párttagsági könyv a mi szemünkben vörös posztó volt. Ez azonban nem igaz. Nagyon sok ávos is jött hozzánk védelemért. Hogy nem tudják, hova menjenek, mert hallják, hogy üldözik az ávosokat. Angyal Pista pedig menedéket adott nekik, annak ellenére, hogy mindannyian tudtuk, kik is ők. Angyal Istvánnal együtt nekünk is az volt a véleményünk, hogy azokért a dolgokért, amik október 23-a előtt történtek, bíróság előtt feleljenek, és a bírósági felelősségre vonásnál állapítsák majd meg, hogy bűnös-e, követett-e el emberellenes vagy népellenes bűncselekményeket. Minket csak az érdekelt, hogy október 23-a után mit csináltak. Tehát az lett volna nekünk a vörös posztó, hogyha véletlenül valakiről megtudtuk volna, hogy a Köztársaság téri pártházat lőtte, vagy a Kossuth téren a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről belelőtt a tömegbe.

Szóval amikor ez a nő ezt a kijelentést tette a tárgyaláson, én felugrottam, hogy ez szemenszedett hazugság. Akkor Tutsek odavágott egyet az asztalra, és azt mondta,

hogy „Szigetvári üljön le és jegyezze meg, ezért még külön szólok a nyakába”. Tutsek Gusztáv volt a bírónk...

Ráadásul ennek a MÁV-os teherautónak nyoma veszett. A bíróság akkori megállapítása szerint a kár 90 000 forint volt, és ezért a nyakamba sóztak még egy fegyveres rablást is. Mivel engem fogtak el és nem Balogh Tibort, mert az idejében disszidált, és attól függetlenül, hogy a teherautót nem is én vezettem, rám kenték az egészet. Egyébként az '56 utáni pereknél tendencia volt, hogy mindenkinek varrjanak a nyakába valamilyen köztörvényes bűncselekményt is. Eredetileg civil ruhában voltunk; mindenki abban, amiben éppen a csoporthoz került.

Angyal Pista a katonai parancsnokságtól vagy a Nemzetőrségtől hozott fegyverés ruhakiutalást, ezért ki kellett menni Újpestre egy volt ÁVH-laktanyába. Angyal Pista –nem tudom, miért– engem küldött ki, nekem szólt. Akkor nem bátorság kellett ahhoz, hogy egy szál géppisztollyal a nyakában bemenjen valaki az ávós laktanyába, hanem felelőtlenség.

A Tűzoltó utcában sokan átöltöztünk katonaruhába. Így ebből a perben lopás lett. Hogy én eltulajdonítottam azt a katonai egyenruhát! Amikor már széjjellőttek ott majdnem mindent, amikor már menekülni kellett, akkor mit csináltam volna? Vetkőztem volna le, akasztottam volna fel oda a katonai egyenruhát, hogy nehogy azt mondják rám véletlenül, hogy én ellopom azt az egyenruhát?

28-a után mi leginkább őrséget adtunk, és a környező boltokra vigyáztunk, nehogy kirabolják. Ha élelemosztás volt, akkor a tejért vagy kenyérért sorban állókra felügyeltünk, a rendet fenntartottuk. Fegyveres harcban nem vettünk részt, de nem is nagyon volt már akkor fegyveres harc, mert 29-én jött a fegyverszünet.

Közben Angyal Pistának mindenfelé jártak, különtárgyalásokra a Parlamentbe, meg a különböző csoportokhoz. Mert amilyen széthúzást csak el lehet képzelni, az mind megvolt a csoportok között. Ott volt a Corvin köz Iván Kováccsal, majd később a Pongrátz testvérekkel, a Baross téren Nickelsburg Laciék, akkor volt a Széna téren a Szabó bácsi-féle csoport. A Tompa utcában a Bányáké volt a jelentősebb csoport. Bizony nem vet jó fényt ránk, de olyan vélemények is elhangzottak a felkelők között, hogy egyes csoportokat le kell fegyverezni. Ebben a felkelőcsoportok némelyike meg is állapodott egymással. Ez az egymás közötti rivalizáláson, és nem Nagy Imre fegyverletételi felszólításán alapult, amit egyébként 27–28-áig állandóan bömbölt a rádió.

Sajnos voltak túlkapások, de az az igazság, hogy egy népmegmozdulásnál olyan nincs, hogy valamennyi salak ne kerüljön a felszínre. A történelemben nem volt még olyan forradalom, ahol ilyesmi ne fordult volna elő. Különösen nagy ellentét volt a Corvin köz és közöttünk. Ez félig-meddig hatalmi villongás volt, de az ávósok begyűjtésében sem voltunk egy véleményen. Mi azt mondtuk, nekünk csak azokat kell felelősségre vonnunk, akik 23-a után csináltak valamit. A Corvin közben nem volt ilyen különbségtétel.

A felkelőcsoportok vezetői között szinte alig lehetett megbeszélést létrehozni. Egy közös koncepció kialakítása, hogy megpróbáljuk egy vezetés alatt összefogni és koordinálni a csoportokat, az sem sikerült. Nem volt közös főparancsnokság. Angyal Pistát mindenütt elismerték, de azért inkább mindegyik csoport önálló akart maradni. A Szabad Népnél Dudásékkal sem volt túlságosan jó a viszonyunk, bár összetűzésünk nem volt.

Október 29-én, amikor kezdtek kivonulni az oroszok, mi biztosítottuk a kivonulásukat. Ha valaki köpdöste őket, akkor mi rájuk szóltunk. Tehát nem akartuk mi őket

ingerelni, annál is inkább, mert akkor már nem volt miért. Hozzáteszem, hogy balekok voltunk, mert azt hittük, hogy ez egy olyan fegyverszünet, amelyet be is tartanak. Azt hittük, örömmámorban úszva, hogy valóban kimennek az oroszok. Ez azért fordulhattott elő, mert abban az időben mi nem ismertük a politikai helyzetet, meg nem is nagyon gondolkoztunk a politikán.

Mindenki azt hitte akkor, mindenki bízott benne, hogy Magyarország végre független lesz. Ha nem így lett volna, akkor gondolom, Maléterék sem mentek volna el tárgyalni Tökölre. Bár voltak jelzések, hogy csak helycsere van, tehát azokat az alakulatokat, amelyek már nem megbízhatóak, lecserélik a ferde szemű kirgiz vitézekkel! Ronda dolog volt, hogy a németek a háborúban lelőtték a szovjet parlamentereket, de semmivel sem volt külön az, hogy egy tárgyalásra menő delegációt olyan körülmények között fogjanak el, ahogy a Maléteréket. Mert nem akárkit, hanem egy ország hivatalos honvédelmi miniszterét és annak a közvetlen környezetét fogták el! Ez sem volt akármilyen!

A fegyverszünet utáni időszakban hol Angyal Pistát kísértem, hol őrséget álltam. Aludni nemigen aludtunk. Az egészségügyisek hoztak koffeintartalmú gyógyszert. Letörtük az ampulla tetejét, és úgy ittuk ki a tartalmát. Ez egy kicsit enyhített a fáradtságunkon, de kipihentek azért nem voltunk. Egy éjszaka őrségben álltam Balogh-gal egy kilőtt ház előtt, ahova a lakosság szerint állítólag oroszok bújtak el. Egyszer csak látjuk, hogy egy árnyék megmozdul. Az orosz! Hol felemelkedik, hol lebukik. Felszólítjuk, semmi válasz. Csönd. Utána megint kezdődik a mozgás, hát odapörköltünk. Sikerült is egy kutyát agyonlőnünk.

A lakosság eléggé félhetett, meg talán vérszomjas is volt egy kicsit, mert állandóan jöttek a bejelentések, hogy hol laknak ávósok. A szemközti házban is volt egy. Mi azonban csak annyit mondtunk az illetőnek, hogy ne hagyja el a lakását, mert nálunk biztonságban van. De ha már elmegy, és a Corvin köznél vagy a Szabad Népnél elkapják, ott már nincs biztonságban. Erre azt mondta, hogy kérem, nekem gyermekeim vannak, és élelemért csak el kell mennem. Akkor aztán tőlünk kapott kenyeret, meg tejet. Ezt a férfit mi megidézttük a tárgyalásra, de Tutsek azt mondta, hiába volt már ez mind jegyzőkönyvbe véve, hogy nem látja indokoltnak ennek az illetőnek a kihallgatását. Nem is hallgatták ki, nehogy valamit még a védelmünkben elmondhasson!

A tűzszünet alatti időszakban – erre nagyon jól emlékszem – jött Angyal Pista egy csomó rendőregyenruhába öltözött személlyel. Először meg is lepődtünk, mert Pista jött középen, és ezek teljesen körbefogták. Majdnem úgy nézett ki, mintha Pista fogoly lett volna, de nem volt egyikükönél sem fegyver. Ávósokhoz besorozott kiskatonák voltak, akik félték hazamenni, és átöltöztek rendőregyenruhába. Pista szerzett nekik valahonnan igazolást, hogy ők sorkatonai szolgálatot teljesítettek. Volt olyan ávós is, aki átállt hozzánk. Egyébként a Tűzoltó utcában elég nagy jövés-menés volt. Sokszor volt itt Csongovai, Szirmai Ottó, de volt olyan is, akit csak egyszer-kétszer láttam. Tankó Tibor fegyveres oktatást tartott nálunk. Sok olyan is volt, akikkel nem találkoztam, mert másfele, más időben jártak.

A Corvin köznek egyébként volt egy bizonyos elszívó hatása. Az nagyobb egység volt. Akadtak olyanok is, akik nálunk voltak egy ideig, később pedig már a Corvin köziekkel találkoztam velük. Én végleges és stabil személynek számítottam a Tűzoltó utcában, egészen november 4-éig velük maradtam. Angyal Pista volt a vezetőnk, őt fogadtam el egyedül. Amit csinált, azt fantasztikus lelkesedéssel csinálta. Pista egy lobogó, izgó-mozgó, beleváló személyiség volt, igazi parancsnok. Pedig soha nem hordott fegyvert. Csak egyszer láttam pisztollyal a kezében hadonászni, de akkor se lőtt vele, csak a kezében volt.



Mi ott a Tűzoltó utcában kimondottan oroszellenesek voltunk. Azt akartuk, hogy az oroszok menjenek ki Magyarországról, hogy legyen egy független, szabad, semleges Magyarország. Ha a németek lettek volna itt, akkor németellenesek lettünk volna, mert kimondottan a független, semleges, szabad Magyarország volt az elképzelésünk. Nem láttunk semmi indokot arra, hogy a Szovjetunióból egyetlen orosz katona is itt tartózkodjon. Tudtuk, hogy amikor 1955-ben Ausztriát elhagyták az oroszok, akkor bizonyos időn belül Magyarországról is ki kellett volna vonulniuk, de megkötötték a Varsói Szerződést, és maradtak. Az volt a véleményünk, hogy hagyjanak bennünket magyarokat Magyarországon békében, majd mi megcsináljuk az életünket, a Szovjetunió pedig menjen vissza a határain belülre. Mi nem rendszerellenesek, hanem Rákosi-ellenesek, Gerő-ellenesek voltunk. Nem szabad párhuzamot vonni a szocialista rendszer és Rákosiék között. Akkor mi már tudtuk, hogy itt bizonyos túlkapások voltak, de ezt mi, akkori fiatalok, nem a társadalmi rendszernek tulajdonítottuk, hanem a vezetőknek, meg az oroszoknak. Igen, a rendszer irányítói ellen voltunk, ugyanúgy, ahogy például teljesen, százszázalékosan elfogadtuk október 28–29-e körül Nagy Imrét. Mert addig nem fogadtuk el. Ugyanis addig állandóan azt bömbölte a rádió, hogy a csőcselék tegye le a fegyvert. Ilyen Nagy Imre-kiáltványok mentek. Akkor nem fogadtuk el. Azt mindenki tudta, hogy Nagy Imre kommunista, a múltja alapján, mert '53-ban már egyszer volt miniszterelnök is. Tudtuk azt is, hogy mivel ő kommunista, itt nem lesz semmiféle revízió, múltvisszaállítás, hanem egy további fejlődési szakasz következik, ami nem vezet olyan eltorzulásokhoz, mint amit Rákosiék vagy Gerőék, Farkas Mihályék csináltak. Tehát mi nem a rendszer ellen lázadtunk fel, hanem kimondottan a visszásságok ellen. Ezeknek a megszüntetése volt a célunk. Nálunk nem volt kommunistaellenes hisztéria, mint például a Köztársaság téren. Pista valamelyik nap azt mondta, hogy Kádár szerint mi vagyunk az egyetlen csoport, amelyről semmiféle atrocitást, túlkapást, kilengést nem hallott. Úgy volt, hogy ki is jön hozzánk november 3-án. Kérte, hogy személyes kísérek menjenek érte, mert azokban, akik őt kísérték volna, nem bízott meg. Ezek el is mentek, de Kádár nélkül jöttek vissza, azzal, hogy Kádár ismeretlen helyre távozott.

A lakosság végig mellettünk állt. Vidékről is hoztak nekünk kaját, de Pista azt is megszervezte, hogy a Péterfy Sándor utcai kórházból kapjunk meleg ételt. A lakosság a november 4-e utáni fegyveres harcok alatt is segített. Amikor már körül voltunk zárva, akkor megmondták, hogy merrefelé lehet lépni, kitörni abból a részből. Etettek, itattak bennünket. Feketekávét hoztak, ha látták, hogy fáradtak vagyunk, pedig nagy szó volt az akkoriban. Megkérdezték, hogy van-e kajánk, nem vagyunk-e éhesek. A lakosság túlnyomó része egyetértett velünk. Ezért én le is álltam vitatkozni a letartóztatásom után a nyomozókkal. Mert azt mondták, hogy itt ellenforradalom volt, a régi rendszernek a visszaállításától kezdve mindent felhoztak, és hogy mennyire gyűlöl bennünket a nép. S én leálltam velük vitatkozni. Mondtak olyat is, hogy minket azért vettek őrizetbe, hogy biztonságban legyünk és a nép meg ne lincseljen bennünket, mert mi a nép ellenségei vagyunk! Csőcselékként kezdtük, gyilkosokként, népellenségként fejeztük be.

Az ablakokba kitett rádióból hallottuk, különösen eleinte, hogy mi csőcselék vagyunk, kezdetben Nagy Imre is lecsőcselékezte a felkelőket\*... Így tudtuk meg, sőt még neveltünk is rajta, mikor bemondták, hogy a IX. kerületet megtisztították az

\* Nagy Imre sohasem nyilatkozta azt a felkelőkről, hogy „csőcselék”.

ellenforradalmároktól meg a csőcseléktől, és lerakták a fegyvert, mi meg ott füttyörésztünk géppisztollyal a nyakunkban. Eleinte kemény megtorlásokat helyeztek kilátásba, azután végül Nagy Imrének a forradalom iránti elkötelezettségével ez véget ért.

November 4-én hajnali 4-kor egy nagy aknavetőtűzre ébredtünk. Tudtuk, hogy újra itt vannak az oroszok, de nem volt pánikhangulat. Nem volt olyan, hogy ennek a hírnek a hallatára megfogyatkozott volna a társaság. Sőt, amikor november 4-én beindult a ruszki henger, akkor sem fröccsent széjjel a társaság. November 4-én, amikor bementem a Bokréta utcába, akkor is jöttek még új srácok fegyvert fogni. Kimentem hozzájuk, és tartottam egy rövid beszédet, hogy a Szovjetunió újból megszegte a szavát, és ismét megtámadták Budapestet. Aki úgy érzi, hogy magyar, az jöjjön, fogjon fegyvert, és verjük vissza a támadást. Szó nélkül eljöttek velem a Tűzoltó utcába, be a garázsba, és kapott mindegyik fegyvert, és megmondták, hogy hol foglaljunk lőállást.

A Bokréta utcával szemben van az Ipar utca. Az Ipar utca sarkán volt abban az időben egy általános iskola. Ott foglaltunk lőállást, már csak azért is, mert ha a Soroksári útról az Ipar utcán jöttek volna az oroszok, akkor mi onnan tűz alá tudtuk volna venni őket. Ha a Nagykörút felől a Mester utcán vagy a Bokréta utcán jöttek volna, hogy a Tűzoltó utcai parancsnokságot körbezárják, akkor szintén tűz alá tudtuk volna venni őket. Tehát egy elég jó sarok volt. Lent maradt két koma, akik az őrseget adták a kapunál, nehogy megleljenek bennünket, a többiek pedig fönt foglaltak el lőállást. A csoport fele az Ipar utca felőli, másik része a Mester utca felőli ablakoknál állt. Egy darabig nem történt semmi különösebb. Erősen benne voltunk már a napban, amikor megjelentek a szovjet harckocsik, de már akkor deszantosokkal, gyalogsággal együtt. Láttam köztük egy olyan személyt, aki géppuskával pásztázta az épületet. Szóltam a gyerekeknek, hogy vigyázzanak! Ennek a Horváth Gyurkának, szerencsétlennek már előtte is szóltam, hogy húzza le a fejét. Most fogta és kidobott egy kézigránátot az ablakon. Megemelkedett és utánanézett, hogy mi lesz a hatása. Csak azt vettük észre, hogy lecsuklott a feje. Rá egypár másodpercre ágyúlövést kapott a helyiség, úgyhogy egy nagy nyílás keletkezett rajta, ahogy a teljes falat kivitte. Menekültünk kifelé, mert valamelyik ruszki még egy könnygázgránátot is bedobott. Kicsit később még visszamentem a helyiségbe Gyurkáért, de amikor megemeltem a fejét, akkor láttam, hogy a golyó az orra fölött a homlokán ment be, és a tarkóján jött ki. Akkor már nem volt mit csinálni, ezért ott hagytam. Lejjebb mentünk, és próbáltunk új lőállást keresni, de annyira körbevették már az épületet mindkét oldalról, és olyan tüzet zúdítottak ránk, hogy ott már tovább semmi keresnivalónk nem volt.

A kihallgatáson azt mondták, mert hát lőttem, méghozzá géppisztollyal, hogy fegyveremtől néhány szovjet katona elesett. Mit mondjak? Én nem néztem, mert az hülyeség. Annyit azért én is tudtam, hogy ha oda lövök valahova, akkor ne nézzem, hogy mi az eredmény. Ők lőttek, én is lőttem... Nekem volt csak géppisztolyom, a többieknek karabélyuk volt. Most, ha a hős szerepében akarnék tetszelegni, akkor azt mondanám, hogy persze, hát halomra lőttem őket. Nem tudom. A rendőrségen is azt mondtam, hogy nem tudom. Lőttem, vizonozták a lövést... Fegyveres harc volt. Én nem láttam. Arra nem volt mód, hogy valaki összeszedje vagy összeszámolja a hullákat, hogy most ezt Szigetvárinak a golyója találta el esetleg, vagy másnak a golyója. Igen, részt vettem a fegyveres harcban, lőttem, rám is lőttek. Soha nem néztem a golyó után, hogy kit-mit talál el.

Amikor legelőször, decemberben elkaptak és átadtak az oroszoknak, miután kihallgattak, akkor az volt az utolsó mondat az orosz kihallgató tisztemtől – tegezett a koma –, hogy én lőttem, ők visszalóttek és kvittek vagyunk.

Az abban az időben fennálló törvények szerint úgy szólt az ítéletem, hogy a BHÖ 349. pontban megállapított, számszerűen meg nem határozható számú gyilkosságért, részben mint tettes, részben mint felbujtó ítélnék el. Ha agyonlőttem valakit, akkor rendben, de ha nem lőttem agyon senkit, ez nem áll. A nyomozati osztály meg az ügyészség is avval magyarázta, hogy ha nem lőttem is agyon senkit, az nem az én érdemem, hanem a véletlen műve, mert én agyon akartam lőni őket. Tehát a megkezdett bűncselekmény egyezik a befejezett bűncselekménnyel. A BHÖ értelmében ezt a tizenvalahány srácot én vittem bele a harcba. Tartottam nekik egy beszédet, és felszólitottam őket az orosz csapatok elleni fegyverfogásra, hangsúlyozva, hogy az oroszok megszegették a megállapodást. Ezért lett végül is a bűntényem BHÖ első pont első bekezdésében meghatározott, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntette.

Most mit csináljak? A srácok elfogadtak vezetőjüknek. Tudták, hogy már előzőleg is harcoltam. Tudták azt, hogy én már azelőtt is ott voltam a Tűzoltó utcában, és akkor amikor mondták, foglaljuk el a tüzelőállást, azt nekem mondták. Nem önkijelölés volt, hogy én leszek közöttük a parancsnok...

Az oroszok teljesen szétlőtték az épületet. A földszinten megbeszéltük, hogy kettesével lelépünk. A Tinódi utca fele menekültünk. Lőttem egy rövid sorozatot, hogy elvonjam az oroszok figyelmét, akkor a másik bejáróból egy srác át tudott rohanni a túloldalra. Úgy beszéltük meg, hogy aki tud, sötétedés után visszamegy a Tűzoltó utcába. Néhányunk vergődött csak vissza. Akkor a Tűzoltó utca még mindig nem adta fel.

Beálltunk a Bokréta utca melletti Viola utcába, és onnan lőttünk az Üllői út felé, mert az utcába befordult egy páncélautó, és próbált befelé jönni. A golyószórónak ugyanaz a határfoka, mint a géppuskának. Nyomjelzős lövedéket is tettünk bele. Minden negyedik-ötödik vagy nyolcadik töltény az volt, hogy ha egy benzinespalackot rádobnak, akkor a nyomjelzős lövedékkel fel lehessen gyújtani.

A következő éjjel átmertünk a Balázs Béla utcába. Állt itt egy négy- vagy ötemeletes épület, ott foglaltunk el tüzelőállást a legfelső emeleten, mivel olyan keskenyek voltak az utcák, hogy ők nem nagyon tudtak bennünk kárt tenni. A lakókra visszatérve, hogy mennyire fogadtak bennünket szimpátiával vagy ellenszenvvel: amikor megjelentünk, azt mondták, hogy gyerekek, menjetek föl a legfelső emeletre, mert oda nem tudnak semmilyen helyzetből sem felfelé lőni. Azt is mondták, hogy ami kaját találunk, nyugodtan együk meg. Fölmentünk. Jött három páncélos. Kidobtunk egy benzinespalackot. Pont a tank jobb hátsó részére esett, ahol a levegőszívó torok van. Kihajoltam és ráengedtem egy sorozatot, de nem volt benne nyomjelzős lövedék. Biztos, hogy észrevehették a benzinszagot, amit beszívott a torok, mert fantasztikus gyorsan elindultak és mentek a Nagykörút irányába. Mérgebem utánuk eresztettem még egy sorozatot. A legelső golyó nyomjelzős volt, de nem találtam el a harckocsit. Ha eltalálom, akkor az biztos, hogy kigyulladt volna, és akkor engem a jóisten sem mentett volna meg a kötélről.

A lényeg az, hogy elmentek, és utána egész messziről próbáltak az épületre lőni, de már nem volt jelentősége, nem volt olyan erős a találat. Innen újra visszamentünk a Tűzoltó utcába, ahonnan aztán átmertünk a Berzenczey utcába, a munkásszállásra.

Ekkor már sokkal kevesebben voltunk. Megfogyatkozott a társaság, mert akkor már aki józanul gondolkodott, az tudta, hogy vége... Aki nem gondolkodott, mint ahogy én se, akiben még buzgott a lelkesedés, az még megpróbálta a lehetetlent. Ma visszagondolva rá, tudom, hogy butaság volt. A mi harcunk a szovjetek ellen ugyanolyan volt, mint a lengyel lovasságnak a német páncélosok elleni támadása. De tán annyiban nem volt mindegy, ezt a mai eszemmel mondom, hogy azért csak felhívtuk magunkra a világ figyelmét. Akkoriban azonban nem gondolkoztam ezen. Akkoriban a fiatalos lelkesedés hajtott, a meggondolatlansággal párosulva. Nem az elsők között voltam, akik lerakták vagy eldobták a fegyvert.

A végén már a Berzenczey utcában sem lehetett maradni. Amikor már anyyira körbefogtak bennünket, hogy már felfelé semerre sem lehetett menni, akkor a pincéken át menekültünk. A házak között áttörték a pincefalakat, hogy el lehessen tűnni. Aznap éjjel, amikor mi a Balázs Béla utca és a Viola utca sarki épületben tüzelőállást foglaltunk el, még találkoztam Angyal Pistával. Volt egy barikád, ahova november 7-én Angyal Pista vörös zászlót tűzött ki. Avval az indokkal, hogy vegyék észre az oroszok, hogy ők '17-ben forradalmat csináltak, mi meg '56-ban csináltunk forradalmat. Hogy így ünnepelje meg és hívja fel a szovjetek figyelmét arra, hogy mi is forradalmat csináltunk. Pista így magyarázta, hogy miért tűzte ki a zászlót. Az iránta érzett elfogultságom miatt egyetértettem vele. Hiába tagadná ma bárki, hogy Pista kommunista volt, az volt. Kommunista beállítottsága, kommunista érzelmei voltak. Ez tény.

Szegény Pista, fel akarta venni a kapcsolatot az oroszokkal, hogy megpróbálja meggyőzni őket, hogy helytelen dolog az, amit csinálnak. Pista nem a fegyverletételről akart az oroszokkal tárgyalni, hanem arról akarta meggyőzni őket, hogy amit csinálnak, az helytelen. Még röplapot is csinált az oroszoknak, orosz nyelven, hogy rossz ügyet szolgálnak.

Lassan a vége felé jártak a harcok, bár szórványos lövöldözések még voltak. A Tűzoltó utcában a garázsban letettem a fegyvert, és visszamentem a Bokréta utcába. Ez november 7-e körül lehetett, akkor, amikor már teljesen reménytelen volt a helyzet. Már november 4-én vasárnap tudtuk, hogy Kádár hívta be az oroszokat. Olyan volt ez, mintha valaki, akiben fantasztikusan megbíztunk, hátba döfött volna. Mert én hallottam Kádárnak azt a nyilatkozatát, amit arra a hírre mondott, hogy nem kimennek, hanem csak kicserélődnek a szovjet csapatok. Ráadásul még Pestet is körülzárták! Kádár akkor azt nyilatkozta, „ez nem igaz, ez nem lehet, de ha így lenne, akkor én lennék, aki először fegyvert fognék a kezembe”. Meg azt is hallottam, hogy mindenképpen el akar jönni hozzánk a Tűzoltó utcába...

Már a Bokréta utcában voltam, amikor a környéken lakók szóltak, hogy az Ipar utca környékén több olyan kézigránát van, ami nem robbant fel. Amit tudtam, összeszedtem. Találtam vagy 15-20 darab fel nem robbant kézigránátot. Volt, ami köteggben volt összecsavarva, volt egyes és kettes, azokat behordtam az iskolával szemközti üres udvarra, nehogy véletlenül a kölykök rálépjenek, vagy véletlenül valaki belerúgjon, mert a falevelek eltakarták. A környéken ismertek, látták, hogy én részt vettem a fegyveres harcokban. Azok szóltak, hogy próbálják eltűnni, mert keresik azt a fiatal embert, aki itt az Ipar utcai iskolában lőtte az oroszokat.

Akkor úgy volt, hogy disszidálok. Egy volt Tűzoltó utcai harcos jött értem egy Pobjedával, hogy menjünk. Mondtam, hogy nem megyek. Lementem helyette Tiszadobra, oda, ahol valamikor gyermekotthonban voltam. Mert a Kelemen Lajos bácsi, az igazgató azt mondta, hogy gyerekek, itt mindig otthonra leltek. November 29-étől

december 24-éig voltam lenn. Budapestről együtt utazott velem a vonaton valamilyen Ladányiné, aki szintén a gyermekotthonba jött a rokonát meglátogatni. Azt hiszem, a II. kerület, Alkotás utca 12. szám alatt lakott. Volt egy TT pisztolyom, amitől nem akartam megválni. Ő meglátta nálam a fegyvert. Az biztos, beszélgettünk arról, hogy részt vettem a forradalomban. Akkor még úgy ment, hogy forradalom. Aztán ez a nő visszautazott. Az iskola igazgatója, Kelemen Lajos bácsi is tudta, hogy én részt vettem a forradalomban.

Pont síeltem, mert ez a kastély egy dombnak az oldalán volt, amikor jön a portás, hogy keresnek, menjek. Ahogy elindultam a sítalppal visszafelé, a bukszusbokrok mögül géppisztolyos karhatalmisták léptek elő, hogy ne mozduljak. Odajöttek, megmotoztak, és mondták, hogy menjek velük. Mondom, „a sítalppal?” „Nem, vegye le a sítalpat, de hagyja ott, ahol van, majd mások elviszik.” Felvittek az igazgatói irodába. Ott kezdtek el magyarázni, hogy adjam elő a fegyvert. Mondom, „nekem nincsen semmilyen fegyverem”. De igenis, mert ők tudják, hogy én úgy jöttem le ide, hogy fegyver van nálam, még hozzá egy Valter-2 típusú pisztoly, ami a rendőrségnél volt akkoriban a szolgálati fegyver. Mondom, nincsen, hát keressék meg, ha ők úgy tudják, hogy van. Mondom, hiába keresik, mert úgysem találják, mert értsék meg, hogy nincsen semmilyen fegyverem. Még akkor azt mondtam, hogy nem is volt. Erre az egyik karhatalmista a géppisztoly tusával úgy betakart, hogy beestem a sarokba. A tápáskodás közben gondoltam, hogy nekiugrok az ablaknak, és eltűnök. De akkor láttam már, hogy két géppisztolyos meredezik kintről is.

Fölforgattak mindent, de semmit nem találtak. Abban az időben még divatban voltak a teherautóból átalakított munkásszállító buszok. Egy ilyenbe ültettek tizenkét karhatalmistával, plusz még hárman ültek a vezetőfülkében. Bevittek Miskolcra. A Tiszai pályaudvarnál van egy laktanya, oda vittek, és egy kitört ablakú zárkába tettek be. A sarokban volt valami szalma, de félig belepte a hó, amit a szél hordott be. December 26-áig a kutya sem szólt hozzám. Akkor néhány részeg géppisztolyos pufajkás beültetett egy Pobjedába, és elindultunk Pestre. Útközben az egyik azt mondja: „mit tökölnék veled, intézzük el, és tüzzünk hazafele”. Megálltak, kiszállítottak és odaállítottak egy fa alá. A másik azt mondja, „és mi lesz, ha felelősségre vonnak?” Ezen elvitatkoztak egy darabig, végül visszatuszkoltak a kocsiba. Útközben kérdik, dohányzom-e. Mondom, igen. Erre az egyik kínálta a cigarettát, s ahogy nyúltam érte, a gumibottal akkorát vágott a kezemre, hogy azt hittem, eltörik. „Akkor szokjál le, a kurva anyád!”

Pesten, a Fő utcán két napig felém se néztek. Akkor már negyedik vagy ötödik nap nem ettem. Inni a vécéből ittam. A Fő utcában már akkor egyes zárkákban volt angol vécé.

Az első kihallgatáson azt mondta a tiszt, hogy attól függetlenül, hogy bármennyire utál, megpróbál híven fordítani. Mert egy orosz hallgatott ki. Kihallgatás közben a ruszki fogja, odadobja a cigarettát, és a tolmácson keresztül mondja, ha dohányzok, akkor gyújtsak rá. Csak néztem a cigarettát, mondanom sem kell, nagyon rágyújtottam volna. Azt kérdi, nem dohányzok? „De – mondom –, de nem akarok úgy járni, mint az úton, amikor Miskolcra felhoztak Pestre.” Ezt mind fordították. Azt kérdi, hogy jártam? Elmondtam. Elmondtam azt is, hogy hogyan állítottak a fa alá. Vége volt a kihallgatásnak, visszavittek, másnapról kaptam napi öt darab cigarettát. Ez minden fogolynak, letartóztatottnak járt. Kértem tüzet. Hallottam, hogy valaki visszakiabál, hogy „kuss, a kurva anyád!” Mondom, de ismerős hang, ki lehet ez? Hát az egyik tiszt úr volt, aki felhozott Pestre, pont a részeges, aki nagyon szívóskodott, hogy nyírjanak

ki. Kinyitja a tátikát, azt mondja, mi a kur... aztán mikor benézett, mintha elvágták volna a szavát. Azt mondja, hogy mit óhajt? Mondom, tüzet kérnék.

Elég az hozzá, hogy amikor elfogyott a cigarettám, akkor is jött még, hogy ad tüzet. Mondtam neki, nem, köszönöm, nem kérek. Nem mondtam azt, hogy nincs már cigarettám, mondtam, hogy nem kérek tüzet. Január 17-én hívtak fel újra kihallgatásra. A ruszki tiszt azt mondta, hogy kivizsgálták, részt vettem-e terrorcselekményekben, és megbizonyosodtak arról, hogy én csak a fegyveres harcban vettem részt. Azt mondja, „maga lőtt, mi visszalóttunk, kvittek vagyunk”. Egy valamire figyelmeztet, ha még egyszer ilyen lesz, ne szóljak bele, hagyjam, hogy intézzék el a nagyokosok.

Visszakaptam a cipőfűzőmet, az igazolványomat és szabadlábra helyeztek. Visszamentem a Bokréta utcába. Az ismerőseim figyelmeztettek, hogy vigyázzak, mert a Horváth Gyurka testvére, aki valami tiszt volt, az nagyon keres. Akkor elmentem Fehérvárra a nővéremékhez. Innen írtam egy levelet a Munkaügyi Minisztériumba, hogy harmadéves tanuló vagyok, letartóztattak, de elengedtek, mert bűncselekményt nem találtak, és szeretnék szakmunkásvizsgára menni. Kaptam egy választ Módos Károly igazgatótól, az MTH 26. Intézetétől, hogy április 5-én jelenjek meg náluk a szakmunkásvizsga letételére.

Feljöttem. A titkárnő azt mondta, hogy foglaljak helyet, és bement az igazgatóhoz, aki kiüzent, hogy várjak, majd szólítanak. Ültem egy fotelban. Egyszer csak kivágódik az ajtó, belép két pufajkás, hogy kéri az igazolványomat. Odaadtam, és amikor visszakaptam, szépen zsebre tettem. Vissza akartam ülni a fotelba, akkor megtámasztottak, hogy nehogy már visszaüljek! Két kocsival jöttek ki értem. Azoknak is mindjárt az volt az első, hogy hol van a pisztolyom.

Ez a Ladányiné jelentett fel engem, ebben biztos vagyok, mert a kihallgatások alatt nem került soha szóba a neve, mégis szembesítettek vele a tárgyaláson. Hiába mondtam, hogy én nem csináltam semmit, és mutattam a szovjet parancsnokság által kiadott papírt, amivel először elengedtek. Azt mondták, „azt hiszed, hogy mi is olyan marhák vagyunk, mint azok, akik az ügyedet vizsgálták?” Aztán, én nem tudom, honnan vettem ezt a hülyeséget, hogy mondom: „nem tudtam, hogy a szovjet NKVD tisztjei hülyék gyülekezete lenne, merthogy ők vizsgálták az ügyemet”. Ezzel tettem az első rossz fát a tűzre. Akkor ott mindjárt gyorsan körbebeszélgették a fejemet.\*\*

Bevittek a Budai 2. sz. Karhatalmi Tisztiezeredhez, a Petőfi Akadémiára. Az első kihallgatásom délelőtt tizenegy órától másnap hajnalig tartott. Nagyon kikészítettek. Összerugdostak, géppisztolytustól kezdve a gumibotig, puskavesszővel, mindennel vertek. Le kellett venni a cipőmet, ráfektettek egy íróasztalra, és verték a talpamat puskavesszővel. Utána pedig helyben kellett futni, és azt énekelni, hogy „állandóan hazudok, állandóan tagadok, állandóan hazudok”. Három hétig voltam a karhatalomnál. Amikor elvittek a Fő utcára, nem tudtam a fenekemre ráülni. Kérdezi a Turányi, hogy miért nem ülök rendesen a széken. Mondom neki, hogy kérdezze meg az elvbarátaitól. Akkor azt mondja, hogy hát Vilmosék tudják, hogy akit kezelésbe vesznek egyszer, avval hogy kell bánni. Innen tudom, hogy Vilmosnak hívták azt az állatot, csak azt nem tudtam, hogy ez a vezetékneve vagy a keresztnéve volt.

A Fő utcán magánzárkában voltam hat hétig, de itt legalább nem bántottak. Igaz viszont, hogy a magánzárkától meg a cigarettaelvonástól depressziós lettem, viszont

\* Megütöttek (argó).

\*\* Többen ütlegelték, verték.

a kaja nagyon jó volt, még téliszalámit is kaptam. Nem a fizikai fájdalom, hanem az idegi kimerültség tett tönkre, mert megcsinálták azt, hogy egy éjszaka négyszer-ötször is felkeltettek. Rárugdosták az emberre az ajtót. Mert a szabály az volt, hogy vagy hanyatt fekvé lehetett feküdni, a két kézzel kint a takarón, vagy pedig oldalt, de nem fal felé fordulva, és a két kéznek akkor is kint kellett lennie. Most ha az ember alszik, akarata ellenére behúzza a kezét. Akkor már rugdosták is az ajtót, felkeltettek, és vigyázzba állítottak.

Egy időre összezártak Fátyol Pistával és Rácz Sanyival. Fátyol Pista utólag nekem vádlott-társam lett, de akkoriban azt sem tudtuk egymásról, hogy ki a másik. Egyszer behoztak negyediknek egy papot. Valamilyik nap szóltak, hogy szedjem össze a holmimat. Akkor félrehívott, hogy gyónjam meg a bűneimet. Mondtam neki, hogy én bizony nem emlékszem, hogy mikor gyóntam utoljára. Ha most felsorolom egy-két bűnömet, a többit meg elhallgatom, akkor az anyyi, mintha nem is gyóntam volna. Inkább vegye úgy, hogy nem tagadom meg a gyónást, de anyyi bűnöm van, hogy nem tudnám felsorolni. Keresztet vetett, azt mondta, hogy imádkozni fog értem, hogy a bűneimből feloldozást nyerjek.

Elvittek a Markóba. Itt voltam '57 júliusától talán '58 januárjáig. Akkor visszavittek pótnyomozásra a Fő utcára. Ott megint magánzárkán voltam vagy három hétig, de a Markó utcai zsúfoltság után jót tett egy kis egyedüllét. A pótnyomozás után megint visszavittek a Markóba. Aztán egy nap felhívtak és a kezembe adták a vádiratot azzal, hogy a tárgyalás napja még nincs kitűzve. Nem sokkal ezután ügyészi kihallgatásra hívtak, és ott közölték, hogy a Budapesti Ügyészség kérte a Fővárosi Bíróság Népbíró-sági Tanácsát, hogy az én ügyemet is csatolják hozzá a Szirmai Ottó és tizenhat társának a peréhez. Megkérdezték, hogy van-e ellenvetésem. Az ügyész mellett álló férfi intett, hogy tegyek ellenvetést. Makacsságból vagy dacból? – rávágtam, hogy nincs.

A tárgyalásra megidézettük Kádárt és Münnichet, de se Kádár úr, se Münnich úr nem óhajtott megjelenni. Elküldték maguk helyett a fullajtárjukat, akik elhúzták szerencsétlen Angyal Pista nótáját. A tárgyaláson én a végén, utolsó rendű vádlottként kerültem sorra. 1958. április 17-én volt ítélethirdetés\*, amiben a Tutsek-tanács kiosztott három halálos ítéletet, Szirmai Ottóra, Szél Sanyira és Angyal Pistára. Hoztak egy húszéves ítéletet Csellik Ferire, én kaptam 15 évet az I/1-ért, és hozzátették aztán a 349-et is. Állítólag a BHÖ első pont első bekezdéséért a legkisebb ítélet a 10 év, és egészen halálig megy. Ehhez hozzájöttek még halmazati bűncselekmények, a 349. paragrafus, a rablás, a lopás, ami kitette az öt évet.

Az elsőfokú ítélet után az ügyész három nap gondolkodási időt kért. Amikor elkezdődött a másodfokú tárgyalás, végigkérdezte a vádlottakat, hogy ki tartja fenn a fellebbezését, mert fellebbeztünk enyhítésért, helytelen ténymegállapítás meg nem tudom még mi miatt. Volt, aki visszavonta, volt, aki nem, én sem. Már az utolsó szó jogára került a sor, amikor azt mondta az ügyvédemnek a bíró, hogy beszéljen velem,

\* A Szirmai Ottó és társai elleni perben első fokon 1958. április 17-én a FB Népbíró-sági Tanácsa (bíró: Tutsek Gusztáv), másodfokon 1958. november 27-én a MNLB Népbíró-sági Tanácsa (tanácsvezető bíró: Cielár Viktor) hirdetett ítéletet. Másodfokon két halálos ítélet született, s további tizenöt személy ellen hoztak másfél évtől életfogytiglani börtönbüntetésig ítéleteket. A kivégzettek: Szirmai Ottó rádiódramaturg (szül. Újpest, 1926. november 16.–1959. január 22.), Angyal István építésvezető (szül. Magyarbánhegyes, 1928. október 14.–1958. december 1.). Forrás: FB TÚK-iroda.

hogy vonjam vissza a fellebbezést, mert a tizenöt évnél lehet több is, és hogy állítólag az ügyész is visszavonta a fellebbezését.

A Népbíróságnál volt olyan, hogyha valakinek például 10 éves volt az ítélete, abból lehetett még kötél is, még akkor is, ha az ügyész nem fellebbezett. A Népbíróságnál az volt, ha az ügyész visszavonja a fellebbezést, de a vádlott tartja, akkor lehet, hogy a tizenöt évből húsz év vagy akár életfogytiglan lesz. Én kötöttem az ebet a karóhoz, hogy nem vonom vissza a fellebbezést. Angyal Pista kérte, hogy vond vissza, Pista, ne gyere velünk a Kisfogházba. Ottó is, Szél Sanyi is kérte, ha életben akarsz maradni, akkor vond vissza, mert akkor gyilkosként téged is elítélnék. Végül megtörttem, és visszavontam a fellebbezésemet.

A másodfokú bíró, Cieslár Viktor, úriember módjára viselkedett. Az egész olyan volt, hogy még az ülnökök is lehajtott fejjel ültek, a jegyzőkönyvvezető nő pedig könnyezett az Angyal Pista utolsó szó jogán elmondott szavain. Azt mondta, hogy követelem, hogy akasszanak fel, nem tudok se madárfütty, se virág nélkül élni. Követelem, hogy akasszanak fel, ne mondják azt, hogy te különb zsidó vagy, mint a többi. Szegedi, az ügyész, aki egy elég vérengzős vádbeszédet tartott, húzogatta a vállát, hogy mit beszél itt maga ilyen badarságokat? Akkor kimondták az ítéleteket, Szirmai Ottó kötél, Szél Sanyi életfogytiglan, Csellik Ferinek helybenhagyták a 20 évet, Angyal Pista kötél. Mikor már rég felsorolták az indoklást, akkor mondták azt, hogy Szirmai Ottó kegyelmet kér, ugye? Igen. És akkor a bíró mondja, hogy Angyal István is természetesen kegyelmet kér. És akkor fölugrott Pista, hogy „Nem! Nem kérek kegyelmet, mondtam már.”

A védőjének hivatalból kötelessége volt a kegyelmi kérvényt beadni. Pista azonban el volt tökéelve arra, hogy neki meg kell halnia. Ő ezzel annyira tisztában volt, hogy legalább gerinces ember módjára halhatott meg. Tény, hogy az ember megpróbál mindent, amikor arra kerül a sor, megpróbálja a megtörténtet meg nem történtté tenni, de Pista az utolsó percig nem próbálkozott. Mert lehet, hogy talán arra vártak, hogy betörjön. Nem tört be. Nem kért kegyelmet. Hogyha valakit megpróbálnak betörni, megpróbálják megtörni, a büszkeségét elvenni, annál keményebb lesz, legalábbis Pista ilyen volt. Pista Kádárékról elég sok kompromittáló anyagot tudhatott. Lehet, hogy hiába is kért volna kegyelmet.

Ottó egy egészen más eset. Ő nagyon ragaszkodott az élethez. Megpróbált olyan dolgokat felhasználni, amelyek emberileg érthetőek, ha valakit halálra ítélnék és életben akar maradni. Emberileg érthető, de neki is tisztában kellett lenni azzal, hogy tőle is meg akarnak szabadulni.

Angyal Pistát december elsején végezték ki, azt hiszem egy hétfői napon, Ottót meg rá jó pár hónapra. Ővele nagyon elbántak. Elhúzták előtte a mézesmadzagot. Ottó kezében olyan munkásmozgalmi dokumentumok voltak, amelyek még a Párttörténeti Intézetnek sem voltak meg, mert Ottó nagyapja Kun Béla és Lenin közvetlen futárja volt a '19-es Tanácsköztársaság idején. Ottó a papírok kiadását attól tette függővé, hogy életben hagyják. Nem tudom, kiadta-e a kezéből ezeket a papírokat, de őt is kivégezték. Az is biztos, hogy nem a szokásos kivégzés volt, mert akire sor került, azt fogták, és reggel kivítették a zárkából, lehetett hallani, mikor a bitót leácsolják... De aznap reggel, mikor Ottót elvitték, nem volt ácsolás. Először azt hittük, kivítették az oroszokhoz, de

\* Vö.: Angyal István *Saját kezű vallomása*, Pesti Szalon Könyvkiadó, Bp. [É. n.] 194 o.



aztán egyszer hallottuk, hogy kivégezték és a hozzátartozói is megkapták, az elhalálozási papírjait.

1958 augusztusában egy éjszaka többünket átszállítottak a Gyűjtőből Vádra. Amikor kiszálltunk a rabszállítóból, üdvözlésül géppuskatussal végigverték valamennyiünket. Azt hiszem, meg akartak félemlíteni, nehogy véletlenül bárkinek is eszébe jusson valamiféle ellenállás. Vácon a „Lordok Házába” kerültem.

Egészségileg, fizikailag eléggé leromlott a társaság. Senki nem dolgozhatott, totálisan el voltunk zárva, és ugyanaz az őrség volt állandóan. Naponta lecsavargóztak, letrógeroztak és lefasízták, én meg meggondolatlanul, kicsikét ifjonti hévvel sokszor visszaszóltam. Ezért aztán rengeteg fenyítésem volt. Kaptam egyszer húsz nap szigorítottat. Mentem a börtönparancsnoktól vissza a cellába, amikor rákezd a Szabó főtörzsőrmester, a körletparancsnok, hogy „na, érdemes szemtelenkedni?” Akkor megmondtam neki, hogy kivel foglalkozzon. Mindjárt vissza is vitt a börtönparancsnokhoz, kaptam még húsz napot. A szigorított fogda az alagsorban volt. Itt még árpilisban is jégréteg fagyott a vízre a vödörben. A nyári zsávolýöltözetet éjjel le kellett vetni, össze kellett hajtani és rá kellett tenni a bakancsra. Megfáztam, arc- és homloküreg-gyulladás kaptam. De azért nagyon humánusak voltak, minden héten volt orvosi ellenőrzés! Amikor a börtönorvos, a Sós fegyőr-százados lejött ellenőrizni, mondom neki, hogy mi a bajom. Ahogy a fejemet lehajtottam, folyt az orrom. Azt mondta, hogy „megérdemli, itt rohadjon meg, ahol van!” Gyógymódnak ez is egy gyógymód, és nem is kerül pénzbe! A kétszer húsz nap után, közte egy nap megszakítással 52 kilóval jöttem fel. A házimunkás mielőtt kiosztotta volna azt a másfél deci kaját, ami a zárkás adag fele volt és csak minden másnap járt, lerakta és elment megebédelni, az ételt pedig szépen otthagya a betonon a folyosón. Amikor visszajött az ebédelésből, akkor adta csak be a jéghideg lötytyöt.

Annyira szörnyűek voltak itt lenni a körülmények, hogy amikor Vác megszűnt politikai börtön lenni, akkor ezt a részt felszámolták. Egy rabtársam egyszer felakasztotta magát itt a törülközőjére, mert annyira kikészült. Attól fogva mindig két embert zártak össze, és a priccsen meg a küblin kívül semmi más nem maradhatott benn, és a priccset nappal fel is kellett állítani.

Amikor megszűnt a „Lordok Háza”, átkerültünk az MZ-1-re. Egy időben a Bibó István is zárkatársam volt. A zárkát a raboknak kellett takarítani, kire mikor sor került. Pista bácsi nem azt mondom, hogy kétkelkező volt, de látszott, hogy nem szokta ezt a dolgot, és meg akartuk kímélni. Nem engedte, szó sem lehet róla, mondta, ő is ugyanolyan rab, mint itt akárki más, és azt mondta, hogy ha megpróbáljuk őhelyette elvégezni, akkor nem szól hozzánk. Mindenki vel tegettette magát, és senkit az égardta világon nem kezelt le. Volt nekem olyan zárkatársam is, akinek doktorátusa vagy egyetemi végzettsége volt, de neki ez annyit jelentett, hogy a másikat már nem kell emberszámba vennie. Bibó Pista bácsi megpróbált a mi alacsonyabb szellemi színvonalunkhoz igazodni. Persze nem sikerült neki, mert nem is sikerülhetett. De az, hogy ne legyen nagyképű valaki, az azért már nagyon sokat jelent emberileg, amikor össze vagyunk zárva. Ebben a feszültséggel teli légkörben, amikor az ember amúgy is sokkal ingerlékenyebb, gyorsan adódik ok az összezördülésre. Mert a négy fal között, azon a kétszer négy és fél méteren van négy személy, elég nehéz létezni.

Amíg nem lett kötelező a munka, a zárkások csak jutalomból dolgozhattak. Munkával jobban telt az idő, és többért lehetett spejzolni. Én nem érdemeltem ki, hogy dolgozhassak, mert elég sűrűn visszaszóltam az öröknek.

A bélyegüzemben dolgoztam egészen 1960. február vége, március elejéig, amikor kezdtek felszámolni Vácon a politikaiakat. A váci éhségstrájk idején én már nem voltam ott, időközben visszavitték a Gyűjtőbe. A Gyűjtőben akkor egy nagyon rövid ideig voltam zárkán, mert elkerültem a játékgyárba dolgozni. Amikor megszűnt, akkor átkerültem a tmk-ba mint esztergályos, itt voltam egészen az amnesztiáig, utána a kávagárba kerültem.

1963. március 23-án, egy szombati napon olvasták fel az amnesztiarendeleletet. Ébresztő után kihajtottak mindenkit a folyosóra, és az Országos Börtönparancsnokság politikai tisztje, egy ezredes, pár főtiszt meg a börtönparancsnok jelenlétében felolvasták. Mi attól függetlenül tudtuk már, hogy megjelent, mert a börtönben csináltunk diódás kis rádiókat. Húszfilléres nagyságúak voltak, és csak a Kossuthot vették. Hallottuk, amikor Kádár mondta, hogy kiengedik az '56-ban elítélteket, hogy a Nyugatnak ne legyünk hidegháborús gyűjtőpont.

Nem lehetett tudni, hogy ki miért kap amnesztiát, vagy miért tartják vissza. Én persze maradtam. A BHÖ 349-re hivatkoztak, ami úgy hangzott, hogy szándékos emberölés, részben mint tettes, részben mint felbujtó. Ebbe minden belefért. Az ítéletnél nem azt nézték, hogy én csak a szovjet csapatok elleni harcban vettem részt, ugyanúgy a BHÖ 349-cel ítélték el azt is, aki részt vett a Köztársaság téri pártház ostromában.

Na mindegy, eltelt durván egy hét az amnesztia után, amikor egyszer csak egy olyan személlyel találkoztam, akiről tudtam, hogy amnesztiával kiszabadult. Feltűnik még néhány amnesztiás ismerős arc, kérdezem az egyikőtől, mi van veled? Azt mondja, hogy jöttek érte este, otthon volt, és behozták. Akit aznap este otthon találtak, azt mind visszahozták. Aztán ezt a durva formát leállították, mert elkezdett a külföld bömbölni. Találtak helyette mást. Mindenféle köztörvényes ügyekkel, bírói ítélettel hozták vissza a fiúkat, olyanokért, amiket talán el se követtek.

Az amnesztia után legalább két év telt el, amíg ugyanúgy tudtunk vigyorogni és nevetni. Amikor jöttek a köztörvényesek és kérdezték, hogy milyen ítéletünk van, akkor azt mondták, ők bediliznének. Mi nem diliztunk be. Átvészeltük ép ésszel, ha nem is ép egészséggel.

Eljött az 1967-es év, amikor szintén nagy megrázkódtatás ért. Fegyelmi okból elutasították a harmadkedvezményt, ráadásul elvittek Szegedre. Rájöttek ugyanis, hogy csak börtönbüntetésre lettem ítélve, mint fiatalos, a Gyűjtő meg szigorítottnak számított. Szeged meg sima börtön volt. A börtönparancsnok Szegeden azzal kezdte, hogy addig, amíg ő a börtönparancsnok, ott politikai nem fog dolgozni. A Gyűjtőben 150 forintért spejzoltam egy hónapban. Az egy fokozattal kevésbé szigorúbb helyen csak 30 forintot engedtek. Lejött egyszer Szegedre az országos börtönparancsnok helyettese. Hát, sikerült vele is összeszólalkoznom. Úgy történt, hogy 12 szem tepertő és 12 szelet kis kenyér volt az ágyamra dobva. Mikor bejött, mint rangidős szobaparancsnok jelentettem, hogy Szigetvári István 50 415. számú elítélt tisztelettel jelentem, zárka létszáma 12 fő, jelen van 12 fő. Körülnéz a zárkában, azt kérdi, „kinek az ágya az?” Mondom, „az enyém”. Azt mondja, „miért van ott az ennivalója?” Mondom, „ez nem az enyém, ez a zárkáé”. Azt mondja, „hogyhogy a zárkáé?” Mondom, „ez a tizenkettőnknek a vacsorája”. Elkezdtünk vitatkozni. Én csak mondtam a magamét, hogy embertelen körülmények között tartanak bennünket, a szigorított börtönből azért hoztak ide, mert csak sima börtönre vagyunk ítélve, de csak 30 forintos a spejzolás, nem engednek dolgozni, tizenkét embernek ennyi kaját adnak, és hogy az ezredes úr is azt hitte, hogy ez egyedül az enyém, pedig ez tizenkét embernek a kajája.

Elég az hozzá, mikor elment az ezredes, jött a körletparancsnok, és meg akart fenyíteni tiszteletlen magatartásért. Mondtam neki, ha az ezredes utasította, hogy megfenyítsen, akkor egy jellemtelen ember, ha meg nem, akkor neki mi köze hozzá! Végül is nem fenyített meg. Ugyan mit is ért volna el vele! Akkor már tíz éve bent voltam...

Pár hét után visszaszállítottak bennünket a Gyűjtőbe. Az ezredessel való vitámnak csak volt annyi mellékszöngéje, hogy amikor vittek vissza, vándorvasba veretett a körletparancsnok. Nem elég az, hogy a bokámhoz lehúzatta a csuklóm, hanem annyira elszorította a láncsal, hogy mire Pestre értünk, fekete lett.

Amikor megtudták a volt munkahelyemen, a kávyágyárban, hogy visszahoztak, akkor mindjárt odavittek dolgozni a szerszámélezőbe. Itt nagyon jól kijöttünk a főnökkel, de hiába kértem negyedkedvezményt, elutasították. Akkor kértem a negyed utáni hátralévőt. A negyedkedvezmény elutasítása után hat hónapot várni kellett, amíg beadhatta valaki a negyed után hátralévő büntetésének az eltörlését. A Csákányi, a tmk-s főnök szólt nekem egyszer, hogy mesterkém, kért magáról a parancsnokság véleményét, mert fogják tárgyalni a negyed utáni hátralévőt. Hetek teltek el nagy izgalomban. Hallottam egyik nap, hogy másnap lesz a házitanács. Olyankor délután be szoktak szólni, hogy másnap, aki megy házitanácsra, az ne vonuljon ki dolgozni. Már zárás volt, ami azt jelenti, hogy a kutyákat ráteszik az ajtóra, és lezárnak mindent, utána már nincs ajtónyitás. A kutya egy olyan szerkezet, amit alul-felül benyomnak az ajtófélfába, és a zár önműködően bezáródik. Plusz középen volt még egy zár. Összesen három zárral voltunk bezárva. A kutyákat nappal nem szokták bezárni, csak a középső zárat. No, már leoltották a villanyt is, amikor mondom a többieknek, hogy nekem lóttek. Tehát ez azt jelenti, hogy nekem nem tárgyalják a negyed utáni hátralévőmet. Egyszer nyílik a tátika, beszél egy főtörzsőrmester, akit úgy csúfoltunk, hogy Szundi, mert mindig amikor megállt, billegett, a szemé csukva volt, mint aki alszik. Azt mondja, „ja, elfelejtettem mondani Szigetvári, hogy holnap reggel nem vonul ki, mert megy a házitanács elé”. 1969. március 12-e volt.

Másnap, amikor a többiek kimentek, kérde tőlem az őr, hogy milyen a ruhám. Mondom, a kabátom rossz egy kicsit. Indultunk lefelé, akkor mondja, hogy a raktárban cseréljem ki egy másikra. Kérde, hogy mit tárgyalnak. Mondom, negyed utáni hátralévőt. Mennyi fenyítése volt? Mondom, tizenhét. Akkor mit akar maga, menjen az isten..., mondta, hogy hova, csak nem gondolja, hogy még majd el is fogják engedni? Hát, mondom, meg kell próbálni. Ha az ember nem próbálkozik, akkor biztos, hogy nem fog sikerülni.

Reggel nyolc órakor már ott voltunk. Déli 12-ig nem történt semmi, akkor az urak elmentek ebédezni. Fél kettő felé jöttek vissza, mi még mindig ott álltunk vigyázz-állásban. Végre kiszóltak, hogy menjünk be. Elkezdik. Egyik komá, valami csöves, elutasítva. A másikkal: elutasítva. Odaérnek hozzám. Azt mondják, „na Szigetvári, most mondja meg, magával mit csináljunk?” Mondom, „hát ahogy a házitanács dönt, az lesz, én nem tudok mit mondani”. Azt mondják, „hát nézze meg! Itt van tizenhét fenyítés! Magát úgy tartjuk nyilván, mint a börtön legszemtelenebb emberét.” Hát most mondjam meg, hogy mit csináljanak velem. Az igaz, hogy van itt vagy húsz jutalom is, de ezt nem a magaviseletem miatt kaptam, hanem a munkám miatt. Hogy egyszer is azért kaptam volna jutalmat, mert úgy viselkedtem, no, olyan nincsen! Én csak hallgattam, hát mit szóltam volna? Mondhattam volna neki azt, hogy azért, mert valaki jól viselkedik, azért senki nem kapott még jutalmat, mert az természetes. Nem szóltam.

De arra el voltam készülve, ha azt mondják, hogy elutasítva, akkor rájuk borítom az íróasztalt, mert akkor már mindegy, akkor úgyis le kell ülnöm. A negyed utáni hátralévő után több lehetőség már nincsen.

Elkezdik mondani megint, hogy hát a munkámmal nincsen semmi baj, de én egy olyan szemtelen ember vagyok, hogy ki kéne találni, ha nem lennék, meg hogy ha elengednének, akkor nem is tudják, mi lenne velük, akkor ki miatt idegeskednének annyit? Gondoltam magamban, a kurva anyád, monddad csak, majd abbahagyod. Azt mondják, meg kéne kísérlni, hogy szabadlábba helyeznek, de féltő, hogy a kinti életben is ezt fogom csinálni, amit itt. Uszítok, lázítok.

A Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából szabadlábba helyeztek. Első reflexem az volt, hogy magamba csíptem, nem álmodom-e. Egy társammal, akivel együtt szabadultunk, megbeszéltük, hogy megvárjuk egymást a kapu előtt, és valahova bemegyünk kajálni, de nem volt a környéken más, csak egy ABC. Mentek befelé az emberek. Látjuk, kosarakat vesznek. Hallottunk róla, hogy ez a valami önkiszolgáló, hát tizenkét év alatt alaposan megváltozott kinn az élet. Mondom, menjünk innen, mert ezt mi nem ismerjük.

A Páva utcai rendőrkapitányságon nagy nehezen visszaszereztem a személyimemet, és leutaztam Fehérvárra a rokonokhoz. Mikor jelentkeztem Fehérváron a rendőrségen, két napot kaptam arra, hogy elhelyezkedjek. Péntek volt, de egy szót se mertem szólni. Nagyon megszeppent ember voltam. Ha az utcán mentem, akkor úgy voltam vele, hogy most mindenki engem néz, hogy én a börtönből jöttem, hogy ez rám van írva. Rettenetes érzés volt! Jó, boldogság volt, hogy kiszabadultam, de a közvetlen utána következő időszakot nem szeretném még egyszer átélni.

Apám egy régi barátja maszek autószerelő volt. Rendes volt, és falból adott egy papírt, hogy felvesz segédmunkásnak. A nevelőapám, aki az egész családból a legtöbbször volt benn nálam, most is mellém állt. Elhelyezett a Finommechanikai Vállalathoz esztergályosnak. Azt tudták az üzemben, hogy tizenkét évet ültem, de hogy miért, azt nem kérdezték, én meg nem mondtam. Hoztak egyszer az üzembe egy új esztergapadot. De csak nekik volt új, mert én odabenn az utolsó két évben ilyenén dolgoztam. Még beindítani se tudták. Erre a padra kerültem. Rendben mentek a dolgok, még lakást is ígértek, mégis otthagytam őket. Elmentem Elekre, mert ott élt a nővérem, az egyetlen rokonom. Az igazság az, hogy elég nagy butaságot csináltam, mert egy kis falu mégiscsak más. REF-em volt, ezért nem vettek fel sehova, csak a téglagyárba kihordónak, de még innen is ki akartak piszkálni. Azt akarták, hogy menjek el a faluból. A párttitkár olyan kijelentéseket tett a pártgyűlésen, hogy „meddig tűrjük még ezt a fasisztát a faluban?”

Hatvankilenc augusztusában megnősültem. Nehezen, de azért sikerült beilleszkednem. A választásokon még a szavazatszedő bizottságba is beválasztottak. Mondtam, hogy ez nem fog menni, mert el vagyok tiltva a közügyektől. Így aztán az Istvánhoz hozzáírtak egy né-t, és a feleségem ment el. Közben kitanultam a villanyszerelést. 1976. április 1-jén Lökösházára kerültem a téesz sóderbányájába villanyszerelőnek.

A nyolcvanas években jártunk már, de a rendőrség még mindig rajtam tartotta figyelő szemét, mert ki-kijártak a sóderbányába, hogy nem izgatok-e, például áremelés után nem hőzöngök-e, nem lázítok-e. Időközben a kotrómesteri és gépmesteri képesítést is megszereztem.

A sóderbányában megbecsültek. 1976-ban még kiváló dolgozó is lettem. 1977-ben jött egy új téeszelnök. Korábban a pártbizottságnál dolgozott Sarkadon. Az nagyon fel

volt háborodva, hogy nincsenek itt rendes emberek, pont egy ilyen személyt tettek meg kiváló dolgozónak! Hogy lehet valaki ilyen múlttal kiváló dolgozó?

1981-ben hazajöttem Elekre a sütőiparhoz karbantartónak, de a téesz nagyon akarta, hogy visszamenjek. Vezető villanyszerelő lettem, anyagilag nem jártam rosszul. 1987. február 25-én végleg otthagytam a téeszt.

Azóta mint kisállattartó dolgozom, libát tömünk a feleséggel. Elég fárasztó, és lutri is, hogy bejön-e. A lányaim már férjnél vannak, csak a 13 éves fiam van itthon.

Ha most játszánám a hős szerepét, akkor azt mondanám, hogy nem bántam meg, hogy részt vettem a forradalomban. De az tény, hogy elrontottam az életemet, mert tizenhét éves koromtól kezdve nekem ebből csak hátrányom származott. El kéne már dönteni, hogy ki csinálta '56-ban a forradalmat! A katonaság, a rendőrség vagy a névtelen tömeg? Ki csinálta a forradalmat? Az utca! És kik aratják most le a babért? Hát legkevésbé sem az egyszerű emberek. Ötvenhat szellemiségéről nem csak beszélni kellene, hanem kellene tenni is valamit értünk. Nem itt kellene tartani, ahol tartunk! Én nem azt akarom, hogy tizenkét év szenvedéséért kárpótoljanak, mert azt nem lehet megfizetni, hanem azért az ingyermunkáért, amit mi ott benn napi négy forintért végeztünk! Nem fizették meg a munkánk ellenértékét, pedig többet és sokszor jobb minőségben dolgoztunk, mint a kintiek! Ki lehet számolni, napi négy forint mennyire jött ki egy hónapban!

Ha még egyszer lenne ilyen forradalom, nem valószínű, hogy kimaradnék belőle. De a sorsomat utána biztosan másként igazítanám. Nem maradnék itt csak azért, hogy máshol ne nézzenek „magyar cigánynak”! Még egyszer nem bíznék abban, hogy ennek semmi következménye nem lesz!

1991



## VIZI IMRE

*„Fölnyitjuk az ágyút,  
hát nincs benne az ütőszeg!”*

1937. január 19-én születtem Kápolnásnyéken. Nagy volt a családnk, édesapám mint fejősgazda, hét gyereket tartott el. Ebből éltünk, meg abból, hogy a nagyobbakat elküldte kiscselédnek. Akkor is nehéz volt, de annyira-amennyire fönntartottuk magunkat. Negyvenötben a földosztás után kaptunk 15 holdat, attól kezdve azon gazdálkodtunk. A Rákosi-rendszerben egyszer, a legnagyobb beszoigáltatási időben, titokban levágtam két disznót. A tanács persze kiszállt, hogy feketén vágtunk. Engem elvittek, a disznókat elvették. Ott aztán felvilágosított a párttitkár meg az ÁVO, hogy nincs jogom a saját disznainkhoz, mert ami a miénk, az nem a miénk, hanem az államé. Így kerültem először összeütközésbe a hatalommal. Akkor nem is tudtam befejezni a nyolc osztályt. Sokan voltunk, a Rákosi-rendszer pedig hajtotta az embert, hogy adót fizetni, beszoigáltatni; lesöpörték a padlást is, nem maradt semmink se. Sokkal nehezebben éltünk, mint '45 előtt. Nekem mint gyereknek is ugyanúgy fel kellett kelnem éjjel az apámmal, hogy kimenjünk aratni. Utána mentem reggel iskolába, mert ha nem tudtunk volna beszoigáltatni, elvitték volna az apámat. Hiába volt földünk, megélni nem bírtunk, mert mindent elvettek.

Emlékszem, még vége se volt a háborúnak, apám már elment Zalába, mert a mi környékünkön már semmi se volt. Hol az oroszok, hol a németek jöttek be, aztán megint az oroszok, és elvittek mindent. Volt egy kis aranyunk, azért cserébe hozott lovat, tehenet, krumplit, lisztet. Lisztet nem láttunk akkor már jó egy éve, korpából sütöttük a kenyeret, mert nem volt más. Mikor már lett valamicske termés és egy kicsit jobban kezdtünk volna élni, elkezdték szorítani Rákosiék a kapcát. Elrendelték, hogy téeszt kell alakítani. Brug Gábor, a téeszelnök, odajött egyszer apámhoz, hogy álljon be. Azt mondta apám: „Én nem megyek téeszbe, magángazda akarok maradni!” Hiába mondtam apámnak, hogy álljon be, nem állt be, de 1949-ben aztán már nem volt pardon. Elvették a földünket, a lovunkat, a tehenünket, be kellett vinni mindent. Akkor az apám egy darabig eljárt a téeszbe, de sehogyan sem tetszett neki, mert kevesebb bérért többet kellett dolgoznia, mint amennyit valamikor a cselédrendszerben dolgozott. Adtak ugyan egypár forintot a lóért, kocsiórt, tehenéért, sertésért, de jóformán alig valamit. Fillérekért szedték össze az emberektől az igásállatokat, hogy a téesz meg bírjon indulni. Voltak olyan előljárók a faluban, akik az elsőik között léptek be. Ezek aztán mindenből duplán kaptak, nagyobb volt az engedményük, és senki nem törődött vele, hogy mit vittek haza a téeszből! Nekik sok mindent elnéztek, de annak az alsó rétegnek, aki nem akart beállni, csak már szorításra, azok nem kereshettek annyit, s ha valamit véletlenül hazavittek, abból ügyet fújtak.

Székesfehérváron dolgoztam egy építőipari vállalatnál mint kőművestanuló, amikor jött a békekölcsönjegyzés. Behívtak, hogy jegyezze békekölcsönt. Mondom, jóformán még nem is keresek semmit, miért jegyeznék? De muszáj nekem is! Itt megint összetűzésbe kerültem velük. Végül nem jegyeztem, ezért aztán jól megverték az ávósok. Fogtam magam, nehogy ez folytatódjon, otthagytam a vállalatot, és hazamentem Kápolnásnyékre egy maszek pékhez. Majd egy idő múlva őt is államosították. Ekkor felmentem Pestre. Végül a Magyar Államvasutaknál kötöttem ki 1954-ben tizenhét évesen. Mindenfélét csináltam itt, mindig máshová tettek. Egy fél évet mozdonyon is dolgoztam mint fűtő. Akkor megint jött a békekölcsönjegyzés.

A vasútnál nagy pénzeket kerestünk. Igaz, éjjel-nappal mentünk, nem volt pihenőidőnk, szinte le sem szálltunk a gépről. Abban az időben muszáj volt dolgozni, mert ha nem, akkor már mindjárt azt mondták: szabotál. Volt úgy, hogy hazaértem, beköszöntem, hogy megjöttem, anyám, de már jött az értesítő, hogy induljak vissza. De békekölcsönt ekkor sem akartam jegyezni. Akkor háromszor hívtak be, mind a háromszor megtagadtam. Mondtam, én nem jegyzek. Voltunk többen is, akik nem jegyeztünk, de én voltam a legnyakasabb és a legfiatalabb is. Behívtak az irodába. Ott úgy vágott pofon egy ávós, hogy a másik pofont a fal adta. Mondom neki, hogy ne haragudjon, miért volt ez? Miért? Puff, még egy. Akkor eleredt az orrom vére. Rácsöppent a csizmájára. Azt mondta: „Te rohadt fasiszta! Nyald le a vért!” Nemigen tehettem mást, és békekölcsönt is jegyezni kellett. A többiek kint voltak a külső helyiségben, és hallották, hogy mi folyik benn. Akkor egy az egyben aláírták. Gondolták, ha engem megverték, akkor őket se fogják kímélni, hát aláírták. Ez nekem annyira szívszorító dolog volt, mert se kulák nem voltam, se gazdag – munkásember voltam, állandóan a létfenntartásomért küzdöttem, hogy meg bírjak élni. Az otthoniaknak se tudtam segíteni, mert állandóan úton voltam.

Egyszer megtörtént, hogy késtünk a vonattal, mert rettenetes hófúvás volt. Minden pályaudvaron volt egy ávós őrszoba. Olyan hatalommal voltak fölruházva, hogy nekik nem kellett, hogy parancsnok vagy valaki szóljon, ők, ha úgy látták a dolgot, bárkit megverhettek! Ezt a késést is megtorolták. Kapott is a két mozdonyvezető jócskán. Aki nem úgy csinálta, ahogy ők parancsolták, azt vitték, ütötték, vágták. Ez az igazság. Itt visszabeszélni nem lehetett, muszáj volt csinálni. Ahol egy ávós megjelent, még a föld is remegett, mert mindenki félt, hogy na, most kit visznek el megint.

Időközben segédmozdonyvezető-gyakornok lettem. Egyszer úgy ki voltunk fáradvá, hogy a főmozdonyvezetővel együtt elaludtunk az egyik állomáson, és kialudt a tűz. A pusztavámi bányászok segítségével begyújtottuk a kazánt, de besúgott valaki, és büntetésként áthelyeztek Ferencvárosba. Ferencváros volt a büntetőtábor. Három-négy hónapja dolgoztam itt, amikor kitört a forradalom. Tizenkilenc éves voltam akkor.

Október 23-án is szolgálatba mentem. Reggel még nem volt semmi. Délután kezdődött a felvonulás, akkor akartak az egyetemisták a Rádióhoz menni. Mikor ezt meghallottam, én is elmentem felvonulni. Otthagytam a szolgálatot, mert kíváncsi voltam, hogy mi lesz. Budáról onnan is indult egy csoport egyetemista, én evvel a hullámmal mentem fölfelé. A Parlamentnél előbb elkezdődött a tüntetés, de mi nem arra mentünk. Beszélgettem a diákokkal, hogy hogyan lesz, mondták, hogy 16 pontot akarnak felolvasni. Abban az állt többek között, hogy szabad Magyarországot akarunk, függetlenséget akarunk, a többiről akkor nem beszéltünk. Megvolt nekem ez a papír nagyon sokáig, aztán elkallódott, azt nem küldtem ki Kanadába. Itthon maradt, aztán



valahol elkallódott. Én nem olvastam el, de azért mentem velük. Éreztem, hogy velük kell tartanom. A diákok azt követelték, hogy szabadság legyen Magyarországon. Mire odaértünk a Rádióhoz, már bement két diák és követelték, hogy a 16 pontot olvassák be a rádióba. A diákoktól hallottam először a Petőfi Körről is.

Estefelé járt már az idő, de nem tudom, hány óra lehetett, amikor eldördült az első lövés. Mi egészen hátul álltunk, és nem láttunk oda. Egy diák elkiáltotta magát, hogy „agyonlőtték!” De hogy kit, azt nem tudtuk. Amikor ez elhangzott, az egész tömeg mint egy darázsészék, felbolydult – kitört a pánik. Azt sem lehetett tudni, hogy ki lőtt. Jobb oldalamon állt egy rendőr – hogy honnét vettem ezt a merészséget, ezt ma sem tudom megmagyarázni –, de úgy gyomorszájba vágtam, hogy összerogyott. Tőle vettem el az első fegyveremet. Akkor már mindenki a rendőrökre támadt.

Az első lövést követte a többi. A rendőrök szabályosan menekülni kezdtek, de akkor már mindenhol jöttek a lövések. A Rádióból is jött egy sortűz. Aztán ment visszafelé is lövés, mert az emberek közben szereztek fegyvert. Hogy honnét, honnét nem, ezen még ma is gondolkodom, egyszer csak odakerült egy teherautó teli fegyverrel. Talán az ávosok akarták valahova vinni, és ezt kiszagolták és leállították az emberek?! Nem tudom. A kocsin két ember volt. Az egyik leszállt, és azt mondta, hogy nem mehet a kocsinhoz senki. Aztán amikor kiderült, hogy nem csak náluk van fegyver, akkor szétszórták a népnek. Amikor már csitulóban volt a dolog, én fogtam magam, és két egyetemistával elindultam felfelé az Üllői úton a Corvin köz felé.

A Kilián laktanyánál az Üllői út–Nagykörút kereszteződésében összetolva álltak a villamosok. A villamosbarikád előtt állt egy orosz harckocsi. Ekkor azt mondta az egyik fiú, hogy jó volna már valamit csinálni, ami robban. Nem tudom, hogy hívták, engem is csak „Vasutas”-ként ismertek, azt, hogy Vizi, nem tudta senki. Szóval azt mondja az egyik, hogy vegyünk ki benzint, van itt a közelben egy kút. Föltörtük a kutat, onnét származott a koktél. Utána feltörtünk egy közértet, hogy üres üveget szerezzünk. Teletöltöttük az üveget benzinnel, és körülcavartuk egy ronggyal. A rongy egyik végét beledugtuk az üvegbe és megráztuk, hogy kifolyjon a benzin a rongyra. Utána meggyújtottuk a rongyot, és rádobtuk a harckocsira. Ezzel a módszerrel később is harcoltunk. 25-én például volt egy ilyen benzinkoktélós ütközetünk. Ahogy jöttek a Körúton, általában el tudtuk vele találni az oroszokat, mert nem bírtak elég gyorsan jönni, csak úgy 35-40-nel, mert a barikád akadályozta őket. Ahány harckocsi vagy páncélautó ott elment, az ott is maradt, valamelyikünk biztos eltalálta. A csökkentett sebesség miatt maradtak ott azon a részen annyian.

A Corvin közben az első napokban körülbelül hatvanan lehetünk. Volt az Üllői úton, meg szétszórva a közeli utcákban is négy-öt emberünk. Volt három fő, aki állandóan a benzint töltötte, mert rendes fegyver nem volt, csak pisztoly vagy legfeljebb géppisztoly, vagy „dióverő” puska, de az is nagyon kevés. Amikor a kilőtt harckocsikból kiugráltak az oroszok, elszedtük tőlük a fegyverüket. Mindig többen és többen lettünk, szükségünk volt a fegyverekre. A kilőtt páncélkocsikból is elhoztuk éjjelente azt, ami megmaradt, és még használható volt. Voltak közöttünk 15-16 éves gyerekek is. Hogy azok mit csináltak! Hogyan lehetett ennyi bátorságuk ilyen fiatal gyerekeknek, nem tudom! Szaladtak a benzinesüveggel, majdnem neki a harckocsinak, addig nem nyugodtak, míg ki nem robbantották.

\* Dióverő puska (48 mintájú puska), amelyet 1948-ban rendszeresítettek a magyar hadseregben, a hossza miatt kapta a nevét.

Az első igazolványokat „matyó lányos” levelezőlapokból csináltuk. Ekkor már volt vezetője a csoportnak, az Iván Kovács László. Ő volt az első, akinek a neve rákerült a „Corvin-gárda” igazolványra. Ő úgy lett megválasztva, hogy elhangzott, legyen egy parancsnok, és akkor ő szólt, hogy ő lesz a parancsnok. Akkor mi, akik ott voltunk corvinosok, egyhangúlag megválasztottuk. Nem kézfeltartással, egyszerűen csak úgy, hogy jó, akkor ő lesz a parancsnok. Iván Kovács azonban lövést kapott, és elvitték valahova, nem tudom, hova került. Így 27-étől Pongrátz Gergely lett a parancsnok. Nem ilyen néven lett megválasztva, hanem „Bajuszként”, mert bajusza volt. Elhangzott, hogy parancsnokválasztás lesz, akarjuk-e. Egyhangúlag akartuk. Elfogadjuk – ennyi volt az egész. Azt hiszem, aznap a választásnál, még egy fegyver is eldőrdült. Mindenki nagyon megijedt, Bajuszék is, akik a Corvin mozi színpadán ültek. Ez úgy volt, hogy egy fiatal kis gyerek mondta, hogy kipucolja a fegyverét, és kivette, ahogy én láttam, a súlyzárt, de vissza is nyomta. Annyira tudatlan volt, hogy amikor rányomta a súlyzárt, lőszert nyomott be. Lezárta, a fegyver ilyenkor automatikusan rátölt, nem is kell ráhúzni, saját magától tölt. A gyerek azt hitte, hogy üres a tár, megfogta és elsütötte a puskát. Ahogy ott ültek fenn a színpadon, a töltény bevágódott a fejük fölé. A gyerek véletlenül oda lőtt be, ahol a főnökök ültek és tárgyaltak.

Az orosz harcokcsik a barikád miatt az Üllői út felől is támadták a Kilián laktanyát. Lőtték rendszeren. A Körút felől érkező oroszok közül három harcokcsi és két páncélos megadta magát, és átállt hozzánk. A 25-e és 28-a közötti harcokban rengeteg ember esett el a Corvin közben. Akármerre fordult az ember, hullákba ütközött. Mi egy kicsit idősebbek voltunk, megfontoltabbak, kiszámítottuk, hogy hogyan támadunk, hova lövünk, hogy helyezkedünk, hogy ne érjen bennünket lövés, de ezek a kis fiatal gyerekek szinte belerohantak a halálba. A harcias érzületük megvolt, de nem tudták, vagy nem gondolták, hogy ők is kaphatnak egy sorozatot. Mi tudtuk, hogy mikor kell megállni, mert különben lelőnek bennünket.

A forradalom első napjaiban a Kilián laktanyával elég feszült viszonyunk volt. Az első napokban észrevettük, hogy egy harcokcsi áll a Kilián laktanya bejárata előtt. Állítólag onnan jött ki az udvarból 25-én és beállt, hogy majd minket fog lőni. Ránk azonban onnét nem lőtt senki. Ha lőtt volna, ahogy szemben állt a harcokcsi, mindjárt széjjelvitte volna a Corvin mozit. Azon a folyosón be tudott volna lőni, és akkor ripityára megy a mozi. De nem lőttek onnan bennünket egyáltalán. Én ott voltam végig, éjjel-nappal azt a környéket jártuk, éjjel-nappal fönn voltunk, de onnét lövés nem dőrdült el. Ha a Maléter meg akart volna bennünket támadni, lehetősége lett volna neki kiadni a tűzparancsot, hisz velünk szemben állt a harcokcsi. Az meg egyáltalán nem igaz, hogy ez a harcokcsi elindult volna felénk, és amikor hátrafelé tolatott kifelé, akkor beszorult két épület közé, és nem tudott kimozdulni. Olyan nincs, hogy be tudjon szorulni, mert ott vannak a nyílászárók szélei, és azok nem engednek. Az a harcokcsi odaállt, hogy egy nagyobb támadás esetén meg tudják védeni magukat.

29-én az oroszok kezdtek elcsendesedni. Ott álltak a Duna partján, már nem harcoltak, csak egymásra lövöldöztek. Nem tévedésből, hanem az átálltakat lőtték. Mert sokan átálltak a magyarokhoz. Azután teljes csend lett. Az éjszakai lövöldözések már nem az oroszoktól jöttek, azok már az ávosok lehettek. Voltak olyan szakaszok, ahol komoly harcok folytak ellenünk. De mindig fedezékből, ablakokból lőttek ránk. Egyik éjjel az őrjáratban – mert az üzleteket feltörték és arra is vigyáznunk kellett, nehogy elkezdődjön a fosztogatás –, mi is kaptunk egy sorozatot. Pesten akkor nagyon sötét volt, mert a lámpákat leszaggatták, ezért szerencsére nem tudtak pontosan célozni.

Szóval elcsendesedtek az oroszok. Erre valaki nem kiadta a parancsot, hogy a barikádokat szét kell szedni!? Nincs már szükség rájuk. Már hogyné lenne! Hiába mondtam, hogy amíg az oroszok itt vannak, nem szabad lebontani a barikádot, mégis elrendelték, hogy szüntessük meg, bár mindenki tudta, hogy a háttérben ott vannak az oroszok. Azután, hogy a barikádok szét lettek szedve, a harckocsik úgy mentek, mintha puskából lőtték volna ki őket, azokat már nem lehetett megsemmisíteni benzinesüveggel.

Október 30-án Pongrátz hazaengedett meglátogatni a szüleimet. Akkor volt nálam egy pisztoly, hat kézigránát meg egy automata magyar karabély. Mindenki sírva könyörgött, amikor megérkeztem, hogy ne menjek vissza. Mondom, megtisztálkodom, meglátogatom a menyasszonyjelöltemet, aztán megyek vissza, mert én felesküdttem a bajtársaimmal együtt, hogy az utolsó csepp vérünkig harcolunk. Este, mikor megyek a menyasszonyomhoz, elkapnak hátulról. Egy jó erős fiatalember volt, azt kérdi, mit keresel itt. A pisztolyomat nem látták, mert bent volt a zsebemben. Gondoltam, agyonlövöm, ha bántani akar. Mondom, hogy a pisztolyom csöve a zsebemben felé van fordítva. Akkor elengedett. Másnap reggel, amikor indulok, hogy jövök vissza Pestre, elkapnak a nemzetőrök, hogy álljak meg. A fegyvert le kell adnom a tanácsnál! Bekísérnek. Rám fogták a fegyvert, amit a helyi szervezettől kaptak. Azt mondja a tanácselnök, hogy rakjam le a fegyvereket. Mondtam, Pista bácsi, ezt nem maga adta, ezért nem a maga vére folyt, nem maga reszkírozta az életét, hanem mi, Budapesten! Ezt a fegyvert maga el nem veheti tőlem. De elveszi, azt mondja. „Jól van, leadom, de két vagy három órán belül visszajövök érte, de már harckocsival!” „Na, visszkapod a fegyvereidet, mindent, de kikísérünk az országútra, fölülsz a kocsira és elmehetsz, semmi akadálya.” Kikísértek, visszajöttem Pestre, jelentkeztem Pongrátz Gergelynél. Portyáztunk, jártuk az éjszakát, hogy az üzleteket ne lehessen kirabolni. Az én kis csapatomban, akikkel együtt jártam, 16 fő volt. Nem egyforma volt a csapatok elosztása. Attól függött, hova kellett menni és mikor. Megvolt, hogy mikor mennyi a pihenő, és ki mikor megy ki. Ez pontosan meg volt határozva. A moziban fakkok voltak, ott pihentünk, az étkezés pedig a Tűzoltó utcában folyt, oda jártunk át. A vidéki felszállítások rendszeresen jöttek a téeszektől, a falu népétől. Akkor nagyon támogattak bennünket mindennel, hoztak fölbontott disznókat, sonkákat, kenyeret, lisztet, tojást, zsírt. Élelmiszerral teljesen el voltunk látva.

Október 31-e után, a teljes csendben, amikor már megalakult a Nemzetőrség, rendszeren fel lett osztva a terep. Már előtte is szervezett volt a járőrözés, mert Pongrátz Gergely korábban is megkövetelte, hogy az üzleteket védjük, nehogy kirabolják. De ezek után pontosan kijelölték, hogy nekik ez a területük, nekik az, mi ezt a részt nézzük, ti azt. Közben szereztünk két ágyút. A Corvin mozi bejáratánál álltak. Még a korai harcokban kilőttünk két páncélkocsit, azokról akasztottuk le. Ezekhez volt megfelelő mennyiségű lőszerünk is. Sajnos nem tudom, ki kezelte az ágyút, mert még akkor se tudtuk egymás nevét. Gúnyneveken szólítottuk egymást. Volt „Tücsök”, „Bogár”, „Korom”, „Szennyes” – mindenféle csúfnevek. Volt „Beszkártos”, „Katona”, én voltam a „Vasutas”. Egy forradalomban, ahol sokakkal találkozok az ember, ha mondta is a nevét az illető, mindet megjegyezni nem lehet, mert ilyen nincs. A Tűzoltó utcaiakkal, azonkívül, hogy ájtártunk étkezni – mert ott volt a főhadiszállás étkezés szempontjából –, nem volt kapcsolatunk, tehát az ottaniak nevét sem ismertem. A Tompa utcaiakkal, ha találkoztunk velük, köszöntünk egymásnak: „Szervusztok! Szervusztok! Hogy vagytok? Jól vagytok! Csend van.” Ennyi volt az egész. A Tűzoltó utcaiak

valamiért nem kedveltek minket. A Tűzoltó utcaiak minket, Corvin közietek, mindig úgy kezeltek, hogy rablógyilkosok vagyunk. Hogy mi az ávósokat kibelegessük, agyonlőjük. Ez persze nem volt igaz. Mi fogságba ejtettük az ávósokat, de nem akartunk ítéletet mondani, mert vártuk, hogy majd a törvény ítélkezik felettük. Azt is terjesztették rólunk, hogy a Corvin közben állandó a marakodás, a küzdelem, a belső viszály. Ez sem volt igaz. Persze olyan nincs, hogy ne lenne valami koccanás. De rendben mentek a járőrözések és a biztosítások, ezt a Gergely nagyon jól megszervezte.

Muszáj volt biztosítani az üzleteket, amik ki voltak löve, hogy ne tudják kirabolni, mert sajnós voltak fosztogatók 1956-ban! Minden értékesebb üzlet előtt volt őr. Ez így volt, aki az ellenkezőjét mondja, az hazudik.

Egy ízben éjjel mentünk ki, amikor, nem tudjuk honnét, megint lőttek ránk. Nappal a lövés után mentünk, de éjjel nem lehetett. Hiába láttuk, hogy főntről jön, és mentünk volna abba az irányba, úgyis eltűnt volna a lövöldöző. Fogtuk magunkat és végigjártuk azt a területet, ami ki volt adva, mert az Üllői úton a harcok következtében végig ki voltak löve az üzletek. Egyik üzletnél észrevettük, hogy van benn valaki. Akit odaállítottak őrségbe, azt sem tudtuk, hova tűnt. Az üzletbe nem mehettünk, mert az ki lett adva, hogy az üzletbe behatolni tilos, hiába vannak benn. Ha nincs őrség az üzlet előtt, őrséget kell hagyni, és erősítést kell hozni. De mire visszaértünk a tetthelyre, akkorára már nem volt ott senki.

30-án odajött valaki a Köztársaság téri pártházról, hogy segítségre van szükség. Pont én voltam kéznél, a csoportommal. Mikor odaértünk, akkor már két vagy három harckocsi lőtte előlről a pártházat. Én mindjárt mondtam az embereknek, hogy nekünk itt nincs semmi keresnivalónk. Hátról föl a tetőkre! Ott, azon a részen lapos tetős házak voltak, mi onnét vettük tűz alá a pártházat. Körülbelül tizenketten voltunk. Három embernél kézigránát is volt, innét dobálták befelé a házba. Szóval két tűz közé fogtuk, előlről és hátról is lőttük őket. Mikor elcsöndesedtek a lövések, a tömeg megtámadta a pártházat. Ott elkaptak egypár ávóst, azokkal csinálták azt a brutális munkát. Láttam, amikor az elsőt megfogták. Én, bármennyire gyűlöltem is őket, ezt nem tartottam jó megoldásnak. Az rendben van, hogy a foglyok bíróság előtt megkapják a méltó büntetést, de ezt így nem kellett volna. De azért nekem a népharag is érthető volt! Az a sok szenvedés, amit ezek nekünk évekig okoztak, most kirobbant! Lőttem volna a nép közé azért, hogy megvédjek valakit, egy olyan embert, aki évekig gyilkolta az embereket? Mondtam a fiúknak: „Menjünk, itt keresnivalónk tovább nincs. Le van fojtva, mi itt végeztünk!” Ezzel fogtuk magunkat és elmentünk vissza. Négy bajtársam azonban már nem jöhetett, mert elestek harc közben.

Szinte az egész forradalom alatt az utcán voltunk. Rádiót nem hallgattunk, újságot nem olvastunk, nem értünk rá ezzel foglalkozni. Voltak parancsnokok, akik benn voltak a moziban, mert ott a színpadon volt az irodájuk, mindig ott ülészttek, ők foglalkozhattak ilyesmivel. Mi nem értünk rá. Honnan szereztünk volna újságot, rádiót? Menet közben erre nem volt lehetőség. A Corvin közbe egyébként gyakran jöttek különböző újságírók. Ezek kérdezték az embert, volt, aki fényképezett is, és volt, aki hagyta, hogy fényképezzék. Kiállt a harckocsi tetejére, és úgy vetette le magát. Én akárhányszor észrevettem, hogy fényképeztek, kivettem a gépből a filmet. Megmondtam, hogy ezt én nem engedem. Nem is engedtem. Volt, amelyik újságírónál majdnem fegyvert kellett használni. De kivettem, mert én azt mondtam, hogy nem engedem. Egyetlenegy sem sikerült, hála istennek. A Fehér könyvben benne vagyok, de annyira profilból készült a kép, hogy nem tudtak azonosítani, és ez nekem nagyon

nagy szerencsém volt. Nem is tudom, miért nem engedtem. Mi mindannyian el voltunk arra szánva, hogy úgyméghalunk. Aki ott részt vett, az tudta, hogy meghal, ha meg nem hal meg és nem győz a forradalom, akkor kivégzik. Lehetett ezt tudni. Hisz a háttérben ott volt a jóisten tudja, mennyi orosz! Konkrét aláírás nem volt, hogy százszázalékosan kimennek, csak olyan szóbeli ígéretés.

Amikor fegyvert fogtam, bíztam benne, hogy győzni fog a forradalom, mert óriási és nagyon elszánt tömeggel találkoztam. Annyira el voltak nyomva, hogy győzniük kell, gondoltam, és azt hittem, hogy a magyarok egységesek lesznek. Nekem még most is az a meggyőződés, hogy ha a magyar hadsereg nem dobta volna el a fegyvert, igaz, hogy komoly dolog lett volna, de az orosz meggondolta volna, hogy mit csinál. Mert egész Magyarországot csak nem pusztította volna el!? Ha a magyar hadsereg is a forradalom mellé áll, nemcsak egy kis része, hanem az egész hadsereg! Ha fiatal gyerekek szembe mertek szállni egy ilyen nagy hatalommal, akkor a hadseregnek is azt kellett volna tennie! A mi elképzelésünk az volt, ha ez a pár ember megállította azt a rengeteg harckocsit, ami jött befelé az országba, akkor ha a magyar hadsereg egységesen szembeszáll mindenütt az oroszokkal, csak meggondolták volna magukat, és ha sokáig tart a harc, akkor a Nyugat is felfigyelt volna ránk. Másképp alakult volna...

November 3-án az éjjeli járőrszolgálatban a társammal átmentünk egy motorkerékpárral Budára. Kimentünk egészen Kelenföldön túlra, egészen Budafokig, mert már a távolból hallottuk a robajlást. Ez túlerő, gondoltuk, de akkor még nem tudtuk, vagy csak nem akartuk tudni, hogy ezek szovjet harckocsik. Amikor visszamentünk, mondtam Pongráznak, hogy „parancsnok bajtárs jelentem, valószínűleg jönnek az oroszok!” Az lehetetlen, hogy azok. Senki se hitte el. Azt hitték, hogy viccelődünk, mert nem mondtuk meg, hogy meddig mentünk el, ugyanis nem lett volna szabad addig elmennünk motorral. Csak egy adott területen belül mozoghattunk volna, a Nyugatitól Kelenföld határáig. De Kelenföldön már hallani lehetett, hát kíváncsiak voltunk, mi az. Hajnalban aztán már mindenki elhitte, mert akkor már egész közelről hallatszott a moraj. Sokan otthagytak bennünket, főleg a későbbben jöttek közül, de az is lehet, hogy elmentek más állást elfoglalni. Mindenesetre kevesen maradtunk. Én akkor fogtam magam, mondom az egyiknek, hogy foglaljuk el a tüzelőállást, itt az ágyú, és töltsük meg a benzinesüvegeket is! Amikor az első harckocsi elment, csak azt vettük észre, hogy már ott sincs, olyan gyorsan elrobogott. Ott állt a két ágyú, gondoltam, hogy ezzel majd kilövünk néhányat. Akkor elhúztuk az ágyú ütőszegét, de az ágyú nem sült el. Mi ez?! A másik se sült el. Fölnyitjuk, hát nincs benne az ütőszeg. Valaki kivette menet közben!\* Akkor arra gondoltunk, hogy egy kicsit kijjebb, a benzines palackokkal semmisítjük meg őket, de olyan nagy sebességgel jöttek, nyolcvan-kilencvennel, hogy ezeket már se kidobni, se kilőni nem lehetett. Szóval teljes győzelemmel vonult végig az orosz a Körúton. Először csak a Petőfi hídról, aztán már minden irányból jöttek. Akármerre mentünk, mindenhol harckocsi állt és mindenhol lőttek.

Én 5-én hagytam el a Corvin közt, két társammal együtt. Az Üllői út melletti mellékutcákon vonultunk a város belseje felé. Akkor már nem lőttünk, mert minek? Harckocsira pisztollyal? Nagyon óvatosan kellett menni, tudtuk, hogy nekünk már nem lehet táncolni. Kapualjakban húzódtunk meg, igyekeztünk óvatosak lenni. Mondtam a gyerekeknek, ne menjünk tovább, húzódjunk le egy pincébe, most már nem

\* Vizi Imre visszaemlékezései ellentmondanak a Pongráz Gergely memoárjában leírt eseményeknek. Vö.: Pongráz Gergely: *Corvin köz* 1956, 209. o.

mehetünk, csak éjjel vagy este. Úgyhogy mind a hárman behúzódtunk egy üres pincehelyiségbe. Az egyik fiú egyszer csak fogja a puskáját, látom, kinyitja az ablakot. Én még akkor nem gondoltam, hogy ő mit akar. Azt hittem, egy kis levegőt enged be, de látom, hogy csőre tölt. Kérdem, „mit akarsz?” „Semmit se.” Látom, kiteszi a puskacsövét. Mondom, „ne már, hogy odalósz, te hülye!” Ebben a pillanatban elhúzta a ravaszt. Nyomjelzős golyó volt a puskában. A harckocsi tetején, meg a kémlelőn állandóan figyeltek az oroszok. Meglátták, hogy honnan lőtték a nyomjelzős golyót, és odapörkölték egyet. Szürkület volt, délután öt óra. Elsütötte a gyerek, rá nemsókára hallom, hogy „zzzzzzzz”, mondom, „ez elment, a kurva anyját!” Hát akna volt, mert azok mennek így: „zzzzzzzzzz”. A második már közelebb csapódott be, a harmadik meg pont az ablakon. Aki mellettem ült, annak az egész melle szétment. Én még akkor mindig nem tudtam, hogy sebesült vagyok, mert nem fájt semmim sem, csak látom, hogy folyik a vér itt is, amott is, a kurva anyját! Csak nem sebesültem meg én is!? De még akkor nem is eszméltem föl. A másik gyerek életben volt, az nem kapott szilánkot. Föl akarok állni. Ahogy állok föl, összerogyok. Mondom, „te, komám, baj van!” „Mi?” Hát, mondom, „nincsenek lábaim!” „Micsoda?” Rám néz, hú, azt mondja, „Szűz Mária, te jószágos Isten!” Mondom, „most már mindegy, kész vagyok! Menj, csinálj valamit!” Hogy hova ment a gyerek, nem tudom, csak egyszer valami messzi hangot hallottam, hogy valami vijjog és szirénázik. Egyszer csak éktelen nagy fényesség támadt – ez lehet, hogy csak azért volt, mert elvesztettem az eszméletemet –, szóval éktelen nagy fényesség lett, mintha egy angyal szállt volna le. Egy hangot hallottam, hogy „ne félj, nem halsz meg!” Ezt háromszor egymás után elismételte. Nagyon mélyről jött, ahogy mondta, „ne félj, nem halsz meg!”

Bekerültem a Korányi Kórházba. Azt mesélték később az ápolónők, hogy amikor bevitték, az orvosok azon tanakodtak, hogyan műtsenek meg, mert se vér, se kötszer nem volt. Valamit csak csinálniuk kell velem, mindenhol bugyogott belőlem a vér, a karomból, a fejemből, a lábamból – nagyon csúnya telitalálat volt.

Egy nővér odafeküdt mellém, ő adta a vért, különben nem tudtak volna megoperálni. Egy hónapig nem is léteztem, azt se tudtam, ki vagyok, mi vagyok. Mikor eszméletemre tértem, kérde tőlem a nővér, hogy tudom-e, hogy mi történt velem. „Hát semmi, mi történt volna?” Azt mondja, „maga ilyen víg kedélyű?” „Miért ne lennék, nincs nekem semmi bajom.” „Nem lepődik meg?” „Nem.” Erre kitakart. A kezeim megvoltak, láttam, hogy mindenhol be vagyok kötözve, ez nem betegség. Hanem mikor észrevettem, hogy az egyik lábam nincs meg, kész lettem.

A család karácsony körül jött meglátogatni, anyám azonnal elsírta magát. Nem akartam megmondani, hogy mi van a lábammal, de a nővérem felhúzta a takarót, elsikította magát és összeesett. Mondtam, „ne sírjatok, hát élek!”

A lábam csak nem akart gyógyulni, és éktelenül fájt is. Átvitettem magam a MÁV-kórházba, ahol ismét megműtöttek. Jó négy-öt hónapig tartott, amíg rendbe jöttem valahogy. Mert igazán sose gyógyultam meg. Mindig volt a lábammal valami. Később már a MÁV-kórházba se mehettem vissza, mert kirúgtak a vasúttól. A nevem is ki volt írva három hónapig a Déliben, hogy Vizi Imre '56-ban ellenforradalmár volt.

Végigjártam jó néhány kórházat. Kiderült, hogy a fejemben meg a mellkasomban, a szívem közelében is van egy szilánk. 1960-ban kaptam végül egy műlábam. Egy hét alatt annyira megtanultam menni, hogy eldobtam a mankót. Éktelen nagy akaratom volt! Fel se vettem, hogy műlábam van. Akkor elmentem a kápolnásnyéki gépállomásra portásnak, de ez csak négy napig tartott. Jön egy kápolnásnyéki, rögtön az első nap,

menni akar befelé. Mondom neki, „álljunk meg, nem szabad bemenni csak úgy a területre!” „Mi, te szemét ötvenhatos, te akarsz itt dirigálni nekünk?” Nem szóltam egy szót se. Meghallotta a gépállomás igazgatója. Behívat: „Ötvenhatos voltál? Akkor a bátyámat ti akasztottátok föl!” „Mi ugyan nem.” „Te szemét ember!” Lenyeltem. Mit csinálhattam mást? A csuda tudja, hogy hol volt a bátyja. Azt mondja nekem erre, hogy csak traktorosnak alkalmaz. Mondom, „nem bírok papírt szerezni, mert múltában van”. Akkor mehetek! A MÁV-kórházból azért szereztem papírt, hogy vezethetek traktort. Azt mondja az orvos nekem, „Vizi, fölakasztanak engem, ha ezt kiadom”. „De nem kapok munkát, főorvos úr, miből éljek?” „Vigyáz magára?” „Igaz becsületesemre, vigyázok.” Megírta a papírt, hogy vezethetek traktort, gépjárművet. Jogosítványom volt, csak nem mertem megmondani, nehogy elvegyék. Azután mint traktoros dolgoztam. Szántottunk rendesen, egy ideig nem volt semmi baj. De aztán nem hagytak békét nekem. Akárhogy dolgoztam, sehogyan se volt jó. Mindig piszkáltak valamiért. Nem voltam én más, csak „az a szemét ötvenhatos”, meg „szemét gyilkos”. Igaz, én is bedühödtem, de mindig provokáltak valamivel, végül a gépállomásról is kirúgtak.

Akkor belefogtam a dinnyébe. Kölcsönt vettem fel, dolgoztam, mint egy állat, hordtam rá a vizet lajtkocsival. Valaki meg tönkretette az egészséget. Azt hittem, megőrülök. Bementem a rendőrségre, hogy még frissek a nyomok, legyenek szívesek kijönni, megnézni. Az összes dinnyémet szétmetélték, kihúzkodták az indát. Azt mondja a körzetes rendőr, hogy majd megyünk. Felültem a ló hátára, kimentem a földre. Hiába várok, már négy óra, öt óra, kezd sötétedni, hét óra. Nem jönnek. Felültem a ló hátára, bementem. Ezek ott mulattak a kápolnásnyéki kultúrházban. Mondom neki, „miért nem jönnek ki, bejelentettem, hogy mit csináltak a dinnyémmel”. Azt mondták, „nem megyünk, ellenforradalmárokal nem foglalkozunk!” Mondom neki, „mit mondtál, te rohadt, szemét kommunista?” Annyira idegsokkot kaptam, hiszen 200 000 forint kárt csináltak nekem, hogy előkaptam a bicskát és hátba akartam szúrni. Ha nem ütök el a kezemet, agyonszúrom. Én mondtam mindent, hogy „ti szemét kommunisták, ti mocskos kommunisták! Ötvenhatban elbújtatok az ürgelyukba, ötvenhatban nem mertetek elémm jönni, ti mocskok, piszkok! Ötvenhatban hol bujkáltatok, hol voltatok? Miért nem akkor vertétek a nyálatokat?” Agresszív és hülye voltam. Jól el is vert a két rendőr. Mondom jól van, dinnye nincs, fölpackoltam a kunyhóból mindent, visszamentem a faluba, és attól kezdve ittam, megmondom őszintén. Közben meg szidtam a kommunistákat, már amikor szabadlábon voltam. Mert elvittek a dinnye miatt, aztán állítólag kukoricát loptam, pedig csak böngészés volt. Azt szedtem össze, amit más otthagyt a kukoricaföldön. Leültem.

Mikor kiszabadultam, megnősültem. Többször szétköltöztünk, majd kibékültünk.

Közben leszálalékoltak, pedig én nem is akartam. De Székesfehérváron azt mondták, ilyen lábakkal nem dolgozhatok – a sütőiparban voltam akkor éppen. Kaptam 800 forint nyugdíjat. Volt bérelt földem, azon gazdálkodtam. A Gabonafelvásárlóba is bejártam dolgozni, de a telepvezető nem tudott pénzben fizetni. Azt mondta, itt van öt zsák búza. Hülye voltam, nem kértem róla papírt. Persze, jött a rendőrség, „Loptad!”. Újabb egy év börtön.

1978-ban, amikor innen kiszabadultam, újra összeköltöztem a feleségemmel, mert annak előtte otthagyt. Kár volt, mert miatta vittek el negyedszer is. Nekiugrasztott a párttitkárnak. Torkom szakadtából ordítottam ötszáz ember előtt, Mária-nap volt, hogy „ti mocskok, ti vagytok kommunisták? Ti népnúzóok vagytok, a társadalom

mocskos szemetjei vagytok. Ti nem emberek vagytok, ti a mocskosok mocskosánál is mocskosabbak vagytok!" A párttitkár visszaüvöltött, „lecsukatlak!" „Nem félek tőled, te talpnyaló!" Kijött a készültség, mindenki félrehúzódott. Leszálltak a rohamkocsiról. Mondtam nekik, „szálljatok föl a kocsira, mert szétrúglak benneteket, ti mocskos kommunisták. Elő mertetek jönni, mert elmúlt az ötvenhat? Ötvenhatban meg elbujtatok, mint a patkányok! Miért nem jöttetek elém ötvenhatban? Ilyen szemét kommunistákat egytől egyig, mintha patkányok lettetek volna, úgy végeztem volna ki. Én ötvenhatos vagyok, ti mocskok, én ötvenhatban is lőttem az ilyen szemeteket, mint ti vagytok." Vad gyerek voltam.

Kaptam 16 hónapot izgatásért. Mikor kijöttem, végleg elváltam a feleségemtől. Kőművesnek helyezkedtem el, de a lábam már nem bírta. Akkor csináltam egy baromfitelepet. Tízezer csirkém volt, de a táp romlott volt, és megdöglött kétezer darab. Hiába mondta a bonctan, hogy a bélgyulladás a táptól volt, nem fizették ki a káromat. Sehol se kaptam jogorvoslatot. Nyolcszázötvenezer forint érték volt rám táblázva. Hiába mentem a vállalathoz, amelyikkel szerződtem, hiába kértem, hogy segítsenek, mert belezavarodok, nem az én hibám. Azt mondták, hogy sajnós, semmit sem tudnak csinálni. Akkor most mi lesz? „Magát terheli a felelősség!" Mondom, „a házam rámegy". „Nem tudunk mit csinálni. Aláírta a szerződést?" „Alá." Mentem fűhőzfához, akárhova mentem, mindenhol elutasító volt a válasz. Később kijött a BARNEVÁL főorvosa. „Nézze, Vizi, ezt meg kell fizetni magának, egyet tudunk csinálni, hogy adunk részletfizetést. Mászt nem tudunk csinálni." Mondom, „doktor úr, bizonyítékok vannak!" „Értse meg, nem bírjuk megnyerni az ügyet! Higgyen énnekem, ha mondom! Alkudjon meg, sokkal jobb lesz." „Bírósággra nem mehetek?" „Úgyis elveszíti, millió és egy ilyen tárgyalás van, és magának nincs szüksége költségekre." Most ötszázötvenezer forint adósságom van, és egyáltalán nem tudom, hogyan, miből fogom kifizetni.

Egy nagy örömöm azonban van. 1988-ban lett egy élettársam, akitől született egy gyerekem, és útban van a második. Most kaptam meg az élettől azt a családi szeretetet és örömet, amire mindig vágytam. De nagyon nehéz azért most is. A lábaim teljesen tönkrementek. Éjszakánként nem alszom, annyira fájnak.

Most nem a rendőrökkel kell szembenéznem, hanem a megélhetéssel. Csak azt nem értem, hogy miért nem ismernek el bennünket, ötvenhatosokat. Nekem megvan az igazi ötvenhatos papírjaim. Az igazolványom sorsa nagyon kalandos volt, ugyanis én az '56-os irataimat kiküldtem Kanadába, mert veszélyesnek tartottam abban az időben. Ha ezeket megtalálják, talán felnyársálnak – gondoltam. A nővérem kapott egy meghívót Amerikába egy ismerősétől 1968-ban. Mondtam neki, hogy ezektől a papiroktól meg akarok szabadulni, valahogy ki kell juttatni. Fölbontottam egy cigarettás dobozt, összehajtottam a papírt és bedugtam mögé. Lezártam, nem látszott rajta, hogy föl volt bontva.

A nővérem nagyon félt, de kivitte. Ott az ismerős agyoncsókolta őt, és megígérte, hogy ő erre a papírra, míg él, vigyázni fog, egész addig, míg értesítést nem kap. Senki nem tudott róla, csak én meg a nővérem.

A rendszerváltás után jött azonban egy ötletem, hogy írok: „Jócsi bácsi, legyél olyan szíves, hogy azt az iratot, amit őriztél Vizi Imrének, kápolnásnyéki lakosnak, küldjed haza." Azt se tudtam, hogy él-e még vagy sem. Egy hónap múlva kapok egy levelet, hozza a postás, Kanadából jött. Fölbontom, kiveszem a Corvin-gárdista papírjaimat belőle. Mellette egy levél meg húsz dollár volt.



Közben a múltam összetört, nem kaptam rá orvoslást. A rendszerváltás óta múltam se kapok, és semmit se tudok elintézni. Azelőtt legalább minden évben kaptam egy múltam a kommunistáktól!

Azóta se kapok semmit. Megkerestem a MÁV-ot, hogy keresem az igazamat, én vasutas voltam, kirúgtak, elvettek tőlem mindent. Nagyon rendesen fogadtak. Kikérdeztek, hol dolgoztam, mi volt a beosztásom. Mondtam, Ferencvárosban, fegyelmivel lehelyezve. Letagadtam, hogy ötvenhatos vagyok. Csak annyit mondtam, hogy ötvenhatban megsérültem, amikor jöttem a munkából. Akkor már akárhova fordultam, mint ötvenhatost sehol sem segítettek. Körülbelül két hét múlva kaptam egy levelet, hogy a magyar állam orvosolta a jogsérelmemet, és mivel 1956-ban ellenforradalmárként kezeltek és elbocsátottak, visszakapom a rendfokozatomat, megkapom az utazási kedvezményemet, a családom is, én is, de anyagi támogatást nem bírnak adni, mert nincs pénzük. Megkaptam a felügyelői rendfokozatot. Egészen meglepődtem, hogy a vasút ezt megcsinálta nekem. Jó érzés volt. Azt azonban nem tudom megmagyarázni, hogy tulajdonképpen hogy van az, hogy akkor van segítség, ha letagadom, hogy ötvenhatos vagyok?

Írtam most egy levelet a tv-nek is, hogy mondják meg őszintén, hogy tulajdonképpen most Magyarországon mi van? Mert ha megmondom, hogy ötvenhatos vagyok, akkor nem foglalkoznak semmivel. Árulja már el nekem valaki, hogy most mi van Magyarországon? Már egyszer mondtam is, a nyakamba akasztom azt a kurva '56-os papírt és kiállok oda, ahol mindenki látja, hogy nézzék meg, ötvenhatos vagyok, és semmit sem kapok. Odatartom a markom, koldulok, mert élnem kell! Maholnap dolgozni sem tudok, koldulnom kell.

Azt se tudom, hogy mit egyek. A feleségemnek kell majd koldulni, hogy adjanak kölcsönt, hogy tudjak menni orvosi vizsgálatra. Már nagy nehezen elértem azt, hogy a Honvédkórházba mehetek, a vasút rehabilitált, a MÁV-kórházba is mehetek, csak nincs miből felutaznom Budapestre.

1991



## NAGYIDAI JÓZSEF

### *„Nekem a Corvinban maradt az egész életem”*

1937. június 14-én születtem egy Földes nevű Hajdú-Bihar megyei községben. Édesanyám háztartásbeli volt. A nyolc gyerek és a házimunka mellett nem nagyon tudott más hivatást betölteni. Édesapám kettős megélhetési forrásból tartotta el a családot. Az egyik egy kis birtok volt, ami egy hét és fél meg egy háromholdas területből állt. Apai részről a családukban szinte minden generációból valaki a hazáért veszett el. Nagypapám az első világháborúban esett el. A neve szerepel Földesen a hősi emlékművön. Minden március 15-én, de sokszor máskor is, ha korán mentem iskolába, előresiettem a többiektől, és magamba zárt büszkeséggel el-elolvastam azt, hogy az én nagypapám meghalt a hazáért. Az édesanyámtól tudom, hogy '33-tól, amikor apámmal megesküdtek, apám tizenháromszor volt távol a családtól. Valami kiképzőosztagnál szolgált, és ezért időnként behívták bizonyos időre. Ez volt a család másik pénzforrása.

A háború után 1947-ben a szüleim mindent eladtak, és a Duna-Tisza közére költöztünk. Albertirsa határában vettek egy 20 holdas birtokot. Persze a 20 hold nem ért annyit, mint Földesen 3-4 hold, mert ez a vidék homokos volt, és gyenge termést adott. A vége az lett, hogy a család szétesett. Mi, gyerekek nem is szeretünk ott lakni. Mindenképpen vissza akartunk menni Földesre. A szülők között is ellentétek alakultak ki, amit mi, gyermekek pontosan nem értettünk, de az lett a vége, hogy '51-ben anyám a gyerekekkel visszaköltözött Földesre, az apám viszont ott maradt a birtokon. Ekkor kezdődött el számunkra a Rákosi-rendszer és a bolsevizmus keserű kenyerének az ízlelése.

Először rokonokhoz költöztünk, de nemsokára vettünk egy öreg házacskát. Amikor visszaköltöztünk, a nővérem már Pesten dolgozott egy gyárban. A nagyobb fiúk akkor már nem jártak iskolába, dolgoztak. Szegényesen, de megéltünk.

Az iskolai tanulmányok mellett Földesen megszereztem a harmadfokú vörös keresztigazolványt, és nyáron állást vállalhattam vele a Berettyóújfalui Állami Gazdaságban mint vörös kereszt szanitéc.

Amikor ezt a vörös kereszt szolgálati nyaram töltöttem, akkor volt alkalmam tapasztalatot szerezni arról, hogy a Rákosi-féle gazdálkodásnak mik voltak a korai tévedései és baklövésai. Az egyik volt a len és a gyapot erőszakos telepítése az alföldi drága búza-, kukorica- és répa föld helyére, ami persze abszolút kudarcba fulladt. Mennyi búza vagy kukorica termett volna ott! A vége az lett, hogy a gyapotot elfújta a szél. Már majdnem megérett, amikor jött egypár nap viharos, esős idő, és elázott minden. Az eső után még jobban feltámadt a szél. Először elküldték az embereket, hogy nincs munka, aztán azok nem siettek vissza, mikor kellett volna. A szél meg széthordta

a kihaladt és csonttá száradt gyapotot az egész határban. Mire jöttek volna, nem volt mit aratni. Pedig az ottaniak hozzáértő, jó parasztemberek voltak, akik értettek a földhöz. Láttam olyan embert, aki fölvette a földet, ez a földosztás utáni időben volt, megszagolta és meg is kóstolta. Akkor megmondta, hogy abból a földből mit lehet csinálni. Mégis elvették tőlük, így egy részük szabályosan földönfutóvá vált. Esetleg valahol másutt adtak neki helyette, de olyat, hogy nem érte meg művelni.

Ha jól emlékszem, az 1950–51-es évek gazdaságilag elég tragikusak voltak, mert a termés gyenge volt, és ezekben az években nem termett meg Magyarországon a betevő falatot biztosító gabona sem. Akkor jöttek ezek az őrült dolgok, a beszolgáltatás meg a padláslesöpítés. Az én véleményem szerint „56” igazából ezekben az években kezdődött. Ekkor mondott csődöt az öt éves terv is, gyakorlatilag csődbe jutott a szocialista tervgazdálkodás, mert attól az évtől kezdve minden évben egyre visszább esett a magyar életszínvonal. Ezzel párosult az emberek elégedetlensége, a hatalom részéről pedig az erőszakos és fokozott ellenőrzés, korlátozás és az azzal járó büntetések.

1952 őszén elhatároztam, hogy felmegyek Pestre, mert vidéken semmi jövőm nincs. Elektroműszerész akartam lenni, de abban az évben lemaradtam, ezért a Kőbányai Zománccárugyárba mentem zománcozó ipari tanulónak. Ez nem olyan szakma, amit az élet más területén is fel lehetne használni, ez egy bizonyos gyárhoz kötődik. Nem is volt szándékomban sokáig ottmaradni, de erről hallgattam. Vártam a következő évet, hogy akkor a nevem talán a lista tetejére kerül, és el tudok jutni az óhajtott szakma tanulásához, de másodsorra sem sikerült. Addigra már voltak magasabb iskolázottságú jelentkezők, akik ezeket a nagyobb presztízsű szakmákat elfoglalták az iparitanuló-iskolákban. Végül is esztergályostanulónak mentem el a Precíziós Kézi-szerszám Gyárba, ahol egészen a felkelésig dolgoztam.

A gyárnak megállapodása volt a Népszínház utcai technikummal, úgyhogy én dolgoztam is, és tanultam is egy időben. Inas voltam, de engem úgy dolgoztattak, mintha felszabadult szakember vagy nagykorú lettem volna. Dolgoztattak három műszakban is, amit még az akkori munkaügyi előírások sem engedtek meg. A tanulóidőszak alatt még sztahanovista is lettem. Igyekeztem, és szerettek is a műhelyben az emberek. Természetesen bizonyos szemináriumokat sem kerülhettem el, mint ahogy más fiatal sem. Be kellett lépni a Magyar-Szovjet Baráti Társaságba és a DISZ-be. Amikor a 18. évemet betöltöttem, párttagjelöltnek akartak. Igyekeztek mindig olyan embereket megszerezni, akikről úgy gondolták, elég érett ahhoz, hogy a soraikba berántsák vagy bekényszerítsék – mert lényegében kényszerítés volt a legtöbb esetben. Felelőtlenül azt kérdeztem a művezetőmtől – aki párttag volt az esztergaműhelyben –, hogy mi előnyöm származna nekem abból, hogyha tagjelölt lennék? Erre behívtak az üzemi háromszög elé, hogy magyarázzam meg azt, hogy tudtam én egy ilyen kérdést feltenni. Azt válaszoltam, hogy már az időm annyira igénybe van véve, lényegében mindenben benne vagyok, semmiből se húzom ki magamat, még a gyári futballcsapatnak az intézőségét is elvállaltam. De valójában nem akartam párttag lenni. A sok szemináriumon állandóan az ígéret földjéről, a szocializmusról mint a „paradicsomi” időszak megvalósulásáról próbáltak nekünk beszélni. Az életben viszont láttuk, hogy ez nem így van. Természetesen minél több szemináriumra jártak, minél jobban tanítottak, minél dogmatikusabban akartak bizonyos dolgokat elhitetni velünk, annál erősebben alakult ki bennünk a sok kérdés, többek közt az is, hogy mikor jön már el a jólét? De nem mertük kérdezni, mert az provokációnak számíthatott. Közben sportrepülő is voltam a repülőszövetségénél, ez a hétvégéimet vitte el.

Ekkor már olyan kérdések kezdtek el foglalkoztatni, hogy például nekünk is annyit kell-e várni ahhoz, hogy jobb legyen, mint a Szovjetunióknak? Hol marad már a beígért paradicsom? Meg hol van emberi egyenlőség? Mert az egyenlőség csak abban állt, hogy minden embernek egyformán kellett húzni az igát, kivéve azoknak, akik közel kerülhettek a kosárhoz, a bőség kosarához, amely vörös színekkel volt körüszalagozva!

Előbb sztahanovista lettem, később pedig a Kiváló Dolgozó címet is megkaptam. Ehhez három hónapig kellett a gyári átlagon felül teljesíteni, és akkor adtak egy láncokon lógó nagy zománcos vörös csillagot. A tetején volt egy kis táblácska, és rá volt írva, hogy Kiváló Dolgozó. A törvény szerint a sztahanovista címért járt volna kétheti fizetésnek megfelelő összeg, és egy egyhetes üdülés, Kiváló Dolgozóval pedig kétheti üdülés és egy hónapi fizetés. Én egyikből sem kaptam semmit. Az oklevél meg a csillagkiosztó ünnepélyen egyszerűen bejelentették, hogy én „föjlajánlottam” a jutalmakat a gyár szociális alapja számára. Ők eldöntötték, hogy én föjlajánlom! Engem meg sem kérdeztek. Másoktól is hallottam ilyet. A második alkalommal nagylelkűen adtak két könyvet, a „Rózsa Sándor összevonja szemöldökét”, és „Rózsa Sándor a lovát ugratja” című Móricz-köteteket. Ennyit kaptam azért, hogy sokszor éjjel két órakor is fölkeltek, hogy menjek be, mert teljesíteni kellett valamilyen tervet. Elég rendes, jó munkás voltam, sikerült nekik belém nevelni, hogy a szívemen viseltem az ország ügyét, a népünk felemelkedését. Megpróbáltam mindig példásan élni, illetve viselkedni. Tudtam, hogy nekem muszáj mindig jól lépni, és soha rosszat nem csinálni, mert nincsen, aki megvédene.

Ezek a dolgok egyre jobban kinyitották a szememet. Akkor már nemcsak én, hanem mások is látták, hogy mi nem jó irányban haladunk. Az ígéreteket duplázták, de ugyanakkor duplázták az árakat is. A normákat meg egyre srófolták fölfelé. 1952-ben Magyarországon a '49-es évhez viszonyítva háromszor annyit kellett dolgozni, az árak meg körülbelül négy-öttszörösekké lettek addigra.

Amikor a Petőfi Kör kezdett alakulni, én nem sokat tudtam róla, csak annyit, amennyit a kommunista ifjúsági lapból, a *Szabad Ifjúságból* tudni lehetett. Akkor már mélyebben kezdett érdekelni a dolog, hogy mi is folyik körülöttem. Amikor a Petőfi Kör megalakult, a lakótársaim közül a munkásszálláson legalább még hárman megrendelték az újságot, mert mindenki el akarta olvasni, hogy megtárgyalhassuk vagy beszélgethessünk róla. Valahogy érződött, hogy itt nemsokára valaminek történnie kell. Az én véleményem szerint 1955 vége felé, '56 elején már a gyárakban is jelentkeztek a csőd és az összeomlás jelei. A gyárak sorozatosan nem teljesítették a terveket. Bizonyos gyárak megrovásban részesültek, a munkások kezdtek elégedetlenek lenni, még annak ellenére is otthagyták a munkahelyüket, hogy a munkakönyvbe bepecsételték, hogy „önkéntesen kilépett”.

A munkahely szinte olyan volt, mint egy börtön, ha egyszer valaki valahol elhelyezkedett, ott kellett maradnia. Szabotálsnak, kardinális vétéknek számított az, ha valaki munkahelyet akart változtatni. Ha valakinek bepecsételték, hogy „önkéntesen kilépett”, akkor annak mindenféle retorzióban volt része. Nem kaphatott jutalmat, elvesztette a szabadságából azért, mert önkéntesen, szabad akaratából otthagytá a munkahelyét. Ez volt annak a drága, jó, ígért paradicsomi rendszernek az egyik módszere. Törvény szerint nem állíthatták meg az embereket, hát csináltak olyan melléktörvényeket, amivel az embereket szinte röghöz kötötték, még akkor is, ha ott boldogtalan volt, mert valamilyen okból nem felelt meg neki a munkaköre. Azt hiszem, hogy a

gazdasági csődhöz hozzájárult az is, hogy az emberek elvesztették a munkakedvüket. Az emberek úgy éltek ebben az országban, mint egy kényszermunkatáborban, úgy kellett dolgozni, mint a munkaszolgálatosoknak.

Mire elérkezett 1956, az én kedvem is elment a munkától, de annyira, hogy még fegyelmim is lett miatta. A dicsőségtábláról áttették a nevemet a megrovó táblára. Elérkezett az az időszak, amikor a fiatalság követelőzni kezdett. Az idősebbek nem mertek, azoknak talán túl nagy volt a tét. Féltették a családjukat, elfásultak, és közömbösek is voltak már. Mindehhez '53-ban hozzájárult Nagy Imre rövid miniszterelnöksége is, amikor a szemináriumokon is szinte csak derűt láttunk. Ekkor úgy láttuk, egy új korszak következik be Magyarországon. Egy kicsi félszt azért éreztünk, hogy mit szól majd a nagybácsi, Moszkva, a Szovjetunió, ha Magyarországon reformok lesznek. Nagy Imre leváltása megerősítette a csüggedést, az '56-os eseményeket a közvetlenül ezt megelőző évek szülték.

Hozzájárult ehhez még az is, hogy a Rákosi-rendszerben nem volt ajánlatos magyarnak lenni. Fájó pont volt, hogy mindenütt csak a szovjet hősokeket állították elénk példaképként. A repülősokeknél Mereszjev főhadnagy volt a mi nagy példaképünk, meg Zója,\* a hős partizán! Én most sem ellenkezem ezzel, mert ha ő abban hitt, és hite szerint cselekedett, akkor az tisztelendő. De a magyar történelemnek nem voltak nagyjai?! A szovjet emlékművek, a szovjet katonák sírjai mindig gyönyörűen gondozottak voltak. Erre megint nincs ellenvetésem önmagában, de arra van, hogy a magyar hősi emlékművek az enyészetnek lettek átadva.

A baráti körömben beszélgettünk ilyen dolgokról, a múlttól, a világmindenségről, az emberi tisztességről, mert valamiről kellett beszélni még akkor is, ha a vörös szemináriumokon másról oktattak bennünket. Szinte úgy éreztük, mintha konzerves dobozba lennénk zárva, azzal a kevéssel kellett beérni, amennyit megengedtek. Ez szellemi és lelki nyomort, illetve rabságot jelentett. Tiltották a Nyugatot, volt a vasfüggöny, a csonka országhatáron túli dolgok, Trianon tragédiái, a sajtótermékek behozatalának és az érintkezések tilalma, a levelek cenzúrázása. S miközben egyeseket azzal vádoltak, hogy árucikkeket halmoznak fel és feketéznak, olyan intézkedéseket hoztak, ami az életminőséget még határozottabban a hullámvölgy felé taszította. Úgyhogy nem volt véletlen és nem volt váratlan az, hogy a tüntetés végül is 23-án bekövetkezett. A kérdés csak az volt, hogy ennek az általános népi elégedetlenségnek lassú fuvallata szerint fog-e kibontakozni, vagy pedig lesz-e egy olyan csoport, amely ezt esetleg fölgyorsítja. Nagyon sokan reméltük, hogy „habár fölül a gálya, alul a víznek árja, azért a víz az úr”. És azt is, hogy szuronyokkal nem lehet egy népet, egy rendszert vagy egy világrészt örökké sakkban tartani.

23-án reggel a munkahelyemen már voltak olyan hírek, hogy a városban mozgolódás van, és lesz valami ünnepség vagy felvonulás. Nem volt meghirdetve semmi. Máskor, korábban mindig előre megszervezték és előkészítették az ilyen diadalmeneteket. Előre tudtuk, hogy menni kell, és tudtuk azt is, hogy fognak adni majd egy zsemlét vagy egy üdítőitalt, és akkor a Hősök terén vastapssal kell éltetni Rákosit és Sztálint. Délben kimentem a szállásomra, ahol a délutános fiúk mondták, hogy „a rádió mondott valamit, hogy a barátaid tüntetni fognak”. Két órakor megtudtam, hogy tüntetés lesz. Eljöttem a gyárból, és a 36-os villamossal bementem a városba. Nekem ekkor kezdődött '56. Senki nem jött velem, se a munkásszállóról, se a gyári barátok, se

\* Az ötvenes években Magyarországon is megjelent szovjet regények főszereplőinek neve.

azok közül a fiatal technikusok közül, akikkel összejártunk. A villamos végállomásán hallottam, hogy tüntetés lesz. A tüntetéshez három, fél négy körül csatlakoztam. Gyalog indultam a Népszínház utcától a Nyugati felé. A műegyetem feliratát láttam két boton tartott szalagon. Utána jött az Eötvös Loránd Tudományegyetem és sorban más feliratok. A Körúton nagy tömeg csatlakozott a menethez, és elindult a Rádióhoz.

Egy bizonyos követeléstervezetről<sup>\*</sup> beszéltek, hogy kinyomtatják, és utána a Rádióhoz viszik, ahol követelni fogják a márciusi ifjakhoz méltón a közzétételét. A másik tüntetés a Szabad Nép-székháznál volt. Az újságban is azt követelték, hogy nyomják ki a 16 pontot. De persze szóba se akartak állni velük. És akkor a Szabad Nép székházától a nép a Rádió felé indult. Délután négy óra felé a Körúton már csak a villamosok jártak, mert az úttesten óriási embertömeg hömpölygött.

Egész délután vártuk, hogy mi történik a Szabad Nép-székháznál, mert a tömeg nem fogadta el, hogy az újság nem hajlandó lehozni a követeléseket. A helyzet hat óra tájban vált tragikussá, amikor megjelentek a szirénázó autók, jöttek a riadó-kocsik, hozták az ávósokat. Katonák nem jöttek, de egyre több lett a rendőr. A kocsikból általában nem az utcán szálltak ki az emberek, hanem mindig valami udvarba vagy kapu alá mentek be. Mi úgy mondtuk, hogy „mennek a sülyesztőbe”. Világossá vált, hogy itt komoly balhé lesz. 23-án háromnegyed hatkor dördültek el az első lövések, bár erre ma már nem esküszöm meg. Csak azért gondolom, mert néztem az órát, hogy hazamenjek, ugyanis nyolc órára mennem kellett volna valahová. Persze senki nem ment sehova, én se mozdultam.

Úgy tűnt, mintha föntről jöttek volna a lövések a Népszínház utca és a Körút sarka felől. De valószínű, hogy ezek csak riasztólövések voltak. Nyolc óra felé már éles lövéseket is leadtak, és jött is hamarosan a hír, hogy lőnek a tömegre. A Nemzeti Színház mellett, a lépcsőn egy 18-20 év körüli fiatalember feküdt elterülve. Kissé borotvátlan volt, hasított bőr felsőkabát volt rajta, amíg élek emlékszek, mert a vére kifolyt a járdára. Ő volt az első áldozat, legalábbis akit én láttam. De már akkor hozták a híreket, hogy a Rádiónál is lövik a tüntetőket. Akkor mindenki odasietett. Merem állítani, hogy addig nem volt forradalom, amíg nem folyt vér az utcán. Amikor már vér folyt és emberek látták az áldozatokat, akkor feltartóztathatatlanul kiömlött belőlük minden keserűség, minden fék kiengedett, a tömegharag a tizenegy éves vörös rendszer, a szocialista és bolsevista dogmák ellen fordult.

Az éjszaka nagyobb részét a Rádió és a Szabad Nép-székház között ide-oda járva töltöttem, de elmentem a Kossuth térre is. Mire visszaértem, már nagy balhé volt a Rádiónál. A rend fölbomlott, kivezényelték a rendőrséget, és az úgynevezett kék ávós<sup>\*\*</sup> alakulatokat. Ezek az egyenruhások nyitott teherautókon jöttek. A civilruhások viszont mindig valamilyen zárt kocsiban, amiknek általában nem lehetett az ablakán belátni. Számíthattak arra, hogy valami történni fog. Voltak, akik fölismerték a helyzetet és rájöttek, hogy mi történik, jön az erősítés, és itt a népet löni fogják. Volt, aki mondta, hogy jobb, ha elmegyünk innen, mert itt vérfürdő lesz. Éjfél után valamikor már láttam az orosz tankokat is jönni az Üllői út felől. Akkor még úgy jöttek, hogy kint voltak a katonák, nyitva volt a csapóajtó, a gépfegyvert is kitétték a tank tetejére, és egy katona állt mellette. Nem célra szegezve fogta kezébe a fegyvert, csak állt, és kapaszkodott a

\* Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem aulájában, 1956. október 22-éről 23-ára virradó éjszaka rendezett gyűlésen 16 pontban összefoglalt követelések.

\*\* Az Államvédelmi Hatóság tagjai egyenruhájukon kék parolit viseltek.

gépfegyver két fogantyújába. Akkor már az ÁVH erősen lövöldözött, és szerintem az oroszok nem tudták, hogy a lövéseket nem a lázongó nép adta le, hanem az ÁVH.

A nép nem tágitott, hiába kérték. A Nagykörút útburkolat-javítás miatt föl volt bontva. Abban az időben még az utca bazaltkővel volt kirakva. Halomban állt a kő az úton. Ahogy jöttek a tankok, egy macskakő beesett egy tank alá. Manővereztek, kerülték a kőrakásokat. Láttuk, ahogy a kövek összemorzsolódnak a lánctalpak alatt, de néhány beakadt a kerekek és a hernyótalp alá. Egy tank megvonaglott és félrebillent. Ez adta nekünk az ötletet. A nép persze már dobálta a tankokat és kiabált, hogy „Ruszkik, haza!” Volt olyan nő, aki a kézitáskáját vágta a tankhoz vagy a tankban lévő katonához. Ekkor már a katonák behúzódtak a tankba, becsukták a csapóajtót is. De buta katonai hadműveleti felfogással kint hagyták a gépfegyvereket, és persze a lövegkoszorú is kint lógott. Mikor észrevettük, hogy mit csináltak ezek a macskakövek, négyen-öten a tankok mellé álltunk és elkezdtek rugdalni a köveket a lánctalpra, a kerekek közé. Ez nem tette ártalmatlanná, de úgy gondoltuk, ha többet berúgunk egyszerre, akkor a tank nem fog tudni továbbmenni. Ezt mindjárt utánunk csinálták mások is. Mentünk mellettük zsebre dugott kézzel, tudtuk, hogy bizonyos távolságon belül nem látnak, mi meg rugdaltuk a köveket, egyszerre hármat-négyet is. Akkor az egyik tank megvonaglott, csikorgott, keresztbe állt, az egyik láncos talp leállt, a másik meg forgott tovább. A kövek beakadtak a kerekek és a lánc közé, és volt úgy, hogy a kő fölkerült a fogaskerékhez, és egyszerűen szétszakította a lánctalpat. Eltört lánctalppal a tank nem tudott továbbmenni. Volt, amelyik az ágyúcsövét forgatta és közben törte a fákat, mert akkor még nagy fák voltak a járda és az úttest között. Mivel olyan hülyén kint hagyták a gépfegyvert, fölmasztunk a tankra, és leszereltük. Az oroszok nem mertek kijönni. Volt, aki ráállt az ajtóra a tank tetején, hogy ne tudják kinyitni, még ha akarnák is. Akkor már lövöldöztek, de még nem a népre, csak riasztólövéseket adtak le.

Késő éjszaka volt már, amikor leszereltük a gépfegyvereket a tankokról. Ezek voltak az első fegyvereink. De az első nap nem használtunk fegyvert. Vittük a kezünkben, meg egymásnak adtuk kézről kézre. Sehol nem állítottuk fel őket, csak leszedtük, hogy ne legyen nekik, hogy ne tudjanak vele esetleg a tömegbe lőni.

Körülbelül éjjel két óra körül, mi, fiúk, akik így összeverődtünk, visszahúzódtunk a sajtóháztól az Üllői út felé. Az a rész már az első éjszakán központtá vált. Az első harc az oroszokkal – 23-áról 24-ére virradó éjszaka – a Népszínház utca és a Nagykörút sarkánál volt. Az összeverődött csoport – katonák, civilek – megtámadott egy visszafelé jövő orosz páncélososztatot. Valahonnan már szereztek fegyvereket, talán az oroszoktól vették el. Nekem nem maradt azon az éjjelen fegyver a kezemben. Voltak katonák, akik beálltak a nép közé. Azokat a fiúkat, akikkel azon az éjszakán együtt jártuk a várost, sosem láttam azelőtt. Mint ahogy ők nem tudták, hogy én ki vagyok, én se tudtam, hogy ők kicsodák. Lehetek volna énfelőlem Sztálin unokái is, nem számított az akkor!

Amikor az első vér kicsordult, akkor valahogy a nép eggyé lett. Nem számított, hogy ki kicsoda. Ez egy gyönyörűség, addig nem tapasztalt és nem érzett felemelő testvériségérzés volt. 24-én hajnalban már világosodott, amikor azt mondtam, hogy most már menjünk haza.

24-én reggel bementem az üzembe. A 36-os villamos már csak az Orczy tértől közlekedett, mert beljebb a városban jóformán egész éjjel tüntetők voltak az utcán. Azóta is gondolkodom, hogy az a sok ember egész éjjel nem aludt, vagy cserélődtek



az emberek? Már majdnem fél öt volt, amikor visszaértem Kőbányára. Nem aludtam, csak lezuhanyoztam, mire kivilágosodott. A gyárban összejöttek az emberek, de sokan nem jöttek be dolgozni, már akkor eléggé nagy volt a káosz Budapesten. Volt, amelyik gép megindult, de aztán az is leállt. Az indulattól, az átszellemültségtől nem tudtam dolgozni. Még nem tudtam felfogni, hogy mi történt, és hogy mi fog még történni. Leültünk beszélgetni. Az emberek kérdezték, ki látta, mi történt. Amikor elkezdtem mondani, hogy ez meg ez volt, akkor mindenki csendben hallgatott. Úgy látszik, közülük csak én voltam egész éjjel az utcán. Volt, aki látta a tüntetést, de később hazament. Valamikor a nap folyamán azt mondták, hogy ne dolgozzon senki, menjünk haza, amíg további értesítés nem jön. Akkor visszamentem a szálláshelyre, ünneplőbe öltöztem és bejöttem a városba.

A tömeg az éjszaka folyamán fogyatkozott valamelyest, de másnap még nagyobb lett. Akkor már nem kötelékszerű menetek vagy tüntetések voltak, hanem káosszerűen hömpölyögtek az emberek mindenfelé. Huszonnegyedik aránylag csendes volt, de az ingerlékenység nőtt. A halottakat akkor kezdték összeszedni. Az a fiatalember, akit a színház lépcsőjén lőttek le, még a járdán feküdt, de már be volt klórmésszel szórva. Emlékezetem szerint 24-én este már folyt a szervezkedés. Attól kezdve én nem voltam odahaza. 24-én az éjszaka egy részét a Nyugati pályaudvar környékén töltöttem. Akkor már megkezdődött a hírszolgálatok szervezése. Voltak emberek, akik, mintha kinevezett futárok lettek volna, jöttek-mentek, hozták-vitték a híreket, és helyzetjelentést adtak.

Az éjszaka folyamán aztán megint visszakeveredtem valahogy a Népszínház utca környékére. Ezen az éjszakán született a Corvin köz. Mert 24-én éjjel már sokan voltak ott. Én is bent voltam a mozihelyiségben, de nem mertem aludni. A Corvin mozi ajtaját kinyitották, hogy erőszakkal vagy nem, azt nem tudom, arra már nem emlékszem, de ott akkor éjjel aludtak olyanok, akik nagyon fáradtak voltak, mert nem voltak odahaza, nem aludtak az előtte való éjjelen se. Én is beültem egy székre, de féltem attól, hogy elalszom és esetleg alva talál a halál. Akkor már világos volt, hogy forradalom lesz. Az ávósok lőttek, a szovjetek is egyre nagyobb tömegben jöttek. Napközben volt olyan akciónk, hogy a villamoson megkértük a kalauzt, hogy vegye le a sapkájáról a vörös csillagot.

Az első perctől kezdve nagyon szép volt ez a forradalom! Anélkül, hogy lett volna valami előzetes megbeszélés, szinte önmagától alakult ki. Anélkül, hogy mondta volna valaki, hogy ne szennyezzék be, ne torzítsák el, szép maradt. Én nem emlékszem lopásra, nem emlékszem rablásra, habár biztos voltak elvételek, de azt nem a felkelők követték el. A Corvin köz teljesen spontán módon jött létre. Nem szervezték, a véletlen műve volt, talán azért, mert ott volt a mozi, és mivel elég hűvös volt az éjszaka, menedéket nyújtott. Voltak ott más fiúk is, akik szintén azt mondták, mint én, hogy nem szabad elaludni, mert ha esetleg körülférják a környéket az ávósok, nehogy elfogjanak bennünket. Késő este néhányan átmentünk a Práter utcai iskolába. Attól kezdve nekem az lett a főhadiszállásom. A tantermek alkalmasak voltak arra, hogy ott találkozzanak az emberek, és meg is lehetett pihenni egy kicsit.

A következő nap, 25-én megbeszéltük, hogy hol mi történt, ki mit látott, és próbáltunk tanakodni azon, hogy mit kellene csinálni, hogy fogjuk ütni őket, hogy fogunk ártani nekik, hogy fogjuk megállítani őket! Ezen a napon nekem még mindig nem volt fegyverem.

A véres harc 25-én délután kezdődött. Akkor már komoly volt a helyzet. Már a kora délutáni órákban nagy lövöldözések voltak. Jöttek az oroszok páncélautókkal, és

megjelentek azok a tankok, amelyeknek a benzintartálya kívül volt elhelyezve. Az embereket az utcán figyelmeztettük, hogy közlől ne provokálják ezeket, mert ha a tömegbe lőnek, akkor az emberéletbe fog kerülni. Csak szavakban fejezzék ki a véleményüket, hogy ruszlik, menjetek haza!, Kossuth-címert akarunk! stb. Akkor már azt is követelték, hogy Nagy Imre alakítson kormányt és a rádió tegye azt közzé. A rádió ugyan harsogott, de szinte állandóan csak kommunista mozgalmi dalokat és zenét sugárzott.\* Voltak emberek, akik direkt kinyitották az ablakot és jól fölserófták a rádiót, hogy hallja a tömeg, hogy mi történik, mert mi az utcán másként nem kaphatunk híreket.

A tankok egyre sűrűbben szaladgáltak a pesti utcákon. A Nemzeti Színház mellett egy építési területlől valaki dühében fölkapott egy csákányt, és annak a hegyes végével ütötte a tankot. Véletlenül a benzintankját találta el. Ömlött ki a benzin. Valaki meggyújtott egy szál gyufát és ledobta a földre a kiömlött benzinnre. Ettől a tank lángra lobbant. Én ekkor láttam az első tankot égni, és ekkor váltunk harcosokká, katonákká. Rájöttünk, hogy ezzel a módszerrel fogjuk tudni megverni őket. Így született a Molotov-koktél használatának a gondolata. Később puskával kilőtük a tank benzintartályát, és megpróbáltuk a kiömlő benzint meggyújtani.

A Blaha Lujza téren minden tank elpusztult, csak egy menekült meg. Ezen az estén öt tank maradt az utcán. Páncélaútok akkor még ott nem voltak, azok csak később jöttek. Amikor a tankok megsemmisültek, azokat az orosz katonákat, akik megadták magukat, foglyul ejtettük. Jött egy nálam idősebb férfi és azt mondta, hogy ne bántuk őket, mert csak parancsot teljesítenek, és az egész világ figyel ránk, próbáljuk ezeket a katonákat megmenteni a nép haragjától. Úgy hiszem, hogy ez a férfi katonaviselt lehetett. Láttam olyan esetet, hogy azt az orosz katonát, aki kijött a tankból és a tömegbe lőtt, a nép megtámadta, megfogta és mint egy rongydarabot, visszadugta a tankjába. Egyébként nagyon hamar kiderült mindenkiről, hogy értett-e ahhoz, amihez hozzászólt vagy amibe beleavatkozott.

A Hungária Szállót jelölték ki gyűjtőhelynek. A foglyokat, az ártalmatlanná tetteket odavitték, hogy majd bíróság ítékezzen felettük. Nem volt a tömeg vagy a felkelők által végrehajtott rögtönítélet. Két olyan esetre emlékszem, amikor valaki túlfútottságból ott helyben igazságszolgáltatást akart, ami nem illő akkor, ha az embernek fegyver van a kezében. Az egyik még 25-e körül volt. Egy orosz megadta magát, de fejbe verték, meg rugdosták, nehéz volt a tömeg haragjától megmenteni. A pártháznál volt a másik, ahol egy öregasszonyt – aki állítólag csak liftkezelő volt, ő legalábbis azt kiabálta – tépett volna szét a tömeg, ha a felkelők nem lőnek a levegőbe. Mi visszatartottuk a tömeget, de volt, amikor ez nem sikerült...

Amikor ezt a néhány orosz tankot elintéztük, visszamentünk a Corvinba. Nagyon buták voltak az oroszok, primitív dolog volt, később egy tank, egy páncélaúto, egy tank, egy páncélaúto jött egymás után. A páncélaútok tele voltak katonákkal. A belsejében lóca volt körben, és azon ültek a fegyveres katonák, mint élő célpontok. A gránát félelmetes fegyver volt az orosz páncélaútok ellen. Amikor a tank lángra lobbant, a katonák vagy kijöttek és megadták magukat, de volt, hogy egy fehér ruhadarabot mutattak kifelé, az ingük egy darabját, vagy beleégtek. Valószínű, hogy öngyilkosok

\* A rádió október 25-én már nem sugárzott mozgalmi dalokat. Az elhangzott szövegek azonban mind szemléletükben, mind szóhasználatukban a korábbi hangvételt idézték, s így kelthették az interjúalanyban azt az érzést, hogy ekkor még mozgalmi dalokat hallott a rádióból. Vö. *A forradalom hangja*, 60–75. o.

is lettek... Nem sok tank volt, amelyik fölrobbant. Volt olyan tank, hallottuk, hogy bent robbanások voltak, és utána mikor kinyitottuk a csapóajtót, füst jött ki belőle, de ember nem. Talán öngyilkosok lettek bent a tankban. Volt olyan, aki kijött, és még akkor is lőni akart, de a nép megfogta, és élve visszadobta a tankra.

Mikor visszamentünk a Corvinba, akkor még nem tudtuk, hogy a Corvin olyan híres lesz, mert kezdetben csak egy gyülekezési hely volt, mármint a csata után, vagy a szétvert tömegek pihenőhelye, ahol újra össze tudják szedni az erejüket. Ekkor még nem volt kifejezetten szervezett a csoport. Villámgyorsan jöttek az ötletek is és a megoldások is, és akié a legjobb volt, azt vita nélkül elfogadták a többiek.

A tankokat úgy semmisítettük meg, hogy elhelyezkedtünk az egyik házban, a másikban és a harmadikban is az utca két oldalán különböző emeleteken, hogy ne tudjanak olyan hirtelen visszalőni. És ha valaki leadott egy lövést, az tovább nem csinálta, hogy ne tudják agyonlőni. Úgy megvertük őket mindenféle harci kiképzés nélkül, hogy jobban nem is tudtuk volna, még ha tanítanak is bennünket erre.

25-e után a Corvinban kezdtek osztagok alakulni. Úgy határoztunk, hogy körülbelül 25–30 főből álljon egy csoport, és azok egy-egy utcaszakaszt védjenek, mert akkor már az oroszok nagyon támadtak, és persze az ÁVH is. A legtöbb páncélautó kötelékében voltak civilruhások is, akik biztos csak olyan magyar ávósok lehettek, akik tudtak oroszul, és a tolmács szerepét töltötték be. Ezekkel igen könnyen elbántunk, mert csak annyi kellett, hogy az emeletről egy benzinesüveget rájuk dobjunk. Az persze széttört, a tartalma szétfröccsent, és abba gyújtótölténnyel belelőttünk. Volt olyan is, hogy ablakokban vártuk a tankokat, és általában időzítve, bizonyos jelekre, az elsőt és az utolsót semmisítettük meg, így a többi nem tudott elmenekülni, mert közéjük került. Később már a lányok előre megtöltötték a benzinesüvegeket, hogy amikor kell, kéznél legyenek. Volt egy lány, aki az alsószoknyáját szalagokra tépte, azokat beletettük az üvegbe, hogy kilógott a vége. Akkor az egyik fogta, a másik meggyújtotta és ahogy gyújtotta, már dobta is. Vigyázni kellett, nehogy a kezünkben robbanjon föl. Szerencsére egy se robbant fel. De később már nem kellett ezt se csinálni, mert kaptunk gyújtótöltényeket, és azzal lőttünk a benzinesüveg után. Azt hiszem, a gyújtótölténnyel vertük meg 25-én az oroszokat. Akkor örömmámorban úsztunk két és fél, három napig.

Ha nincs 25-én a Parlament előtti lövöldözés, amikor az ÁVH belelőtt az emberekbe, talán még meg tudták volna akadályozni azt, ami 30-án bekövetkezett a Köztársaság téren, a pártháznál. Erre valószínűleg senki nem gondolt, amikor tömeggyilkosnak, meg rablónak, meg betörőnek bélyegezték bennünket. A betörés és a tömeggyilkosság természetesen a rendszerrel való szembenállást jelentette.

A Corvin mozitól nem messze van a Kilián laktanya, ahonnan az első perctől kezdve rossz szemmel néztek ránk. Nem lőttek, de a helyzet olyan robbanékony volt, hogy bármelyik pillanatban tűzharc keletkezhetett volna közöttünk. Kiabáltuk is nekik, hogy lőjél, ott van a testvéred is, vagy ott van az anyád is. Akkor még a Kilián laktanya nem állt a mi oldalunkon, a Néphadseregé volt, a rendszer gépezetéhez tartozott.

Maléter lett ott a parancsnok. Én őt soha nem láttam a harcosok között. Éppen vonszoltuk a szétlőtt járműveket, hogy barikádot építsünk, amellyel meg akartuk nehezíteni az oroszok mozgását. Maléter akkor a közelünkben haladt el. Valószínűleg Pongrátzhoz ment a Corvinba. Könnyen felismerhető, nagyon magas, vékony ember volt.

27-e és 30-a között viszonylag békések voltak a napok, de egyre gyakrabban jött a hír, hogy már nincs élelem Budapesten. Akkor még nem nagyon voltak hűtőszekrények, és a családok éhezni kezdtek. A felkelők már aránylag szervezettek voltak, ezért az emberek hozzájuk fordultak. Talán mert úgy látták, hogy mi leszünk az új rendfenntartók. Kellett is a rendre vigyázni! Ott is ki volt mondva, nemcsak egyszer, hogy aki megpróbál valami olyat csinálni, ami nem való oda, az számoljon először is azzal, hogy a magyar nép jövője, a magyar függetlenség lehet az ára annak. A másik pedig, mindegy, hogy ki mit követett el, egy napon felelni kell mindenkinek; polgári bűnözést vagy magánbosszúkat elkövetni nem lehet.

Kinyittattuk az élelmiszerüzleteket, de mást semmit se! Se ruhaüzletet, se mást. Volt egy TŰZÉP valahol, hallottam, hogy azt is kinyitatták, hogy vigye a nép a tűzrevalót. Volt olyan boltos, aki kinyitott, volt olyan, aki nem akart, de azt mondta, hogy: „kérem, ha utasítanak, akkor az erőszaknak engedelmességekünk”. Így mondta egy boltos valahol két-három utcára a Corvintól. Ebben az egyben én is részt vettem. Odaálltunk és vigyáztunk, hogy ne legyen veszekedés, legyen fegyelmezett a sorbaállítás és mindenki kapjon annyit, amennyire szüksége van. Ahol én voltam, ott a boltos maga osztotta az élelmet. Azt mondtuk, hogy mindenkinek csak egy egységet, egy kiló cukrot vagy egy csomag sót adjanak, hacsak nem mondta valaki, hogy négy gyereke van. A felkelők egymásnak is mondták, hogy mi semmit nem vihetünk el. Pedig jártunk olyan helyeken, ahol telerakhattuk volna a zsebünket különböző értéktárgyakkal.

Volt egyszer, hogy egy gyáron keresztül kellett menekülnünk, és egy fiú el akart vinni egy mikrométert. Akkor azt mondtam neki: „Minek az neked? Mit akarsz vele? Halott ember zsebéből fogják kivenni.” Nem is vitte el. Hogy aztán voltak-e rablások, lopások, nem tudom. Lehet, hogy voltak. Valószínű, hogy voltak. De nem az volt a jellemző. Mi már tudtuk azt, amikor az oroszok fölvonultak, amikor az ÁVH lőtt, és amikor ezt a győzelmes időszakot elértük, hogy nagy dolgok következnek. Örömmámorban úsztunk, és az 1848-asokra gondoltunk, mindenkire gondoltunk, az egész világra. Gondoltunk a Marshall-terv visszamondására is. Nem is tudom elmondani, hogy milyen érdekes volt az a három vagy három és fél nap, amikor úgy nézett ki, hogy győztünk.

Amikor 26-án a Corvintól elszakadtam, aránylag békés időszak volt. A Práter utcában megkérdezték, hogy kik tudnak járművet vezetni. Mivel nekem akkor már volt jogosítványom, mindjárt jelentkeztem. Összekerültem két másik személlyel, az egyik közkatona volt, Balatoni Pál volt a neve. A másik pedig a Teherfuvarozási Vállalatnál dolgozott, tehergépkocsi-vezető volt, Haraszi Pálnak hívták. Hárman kerültünk össze egy teherautóra, hogy három műszakban váltsuk egymást. Nem mentünk együtt, hogy ha az egyiket esetleg kilövik, akkor legyen másik, aki a helyére áll. Az volt a feladatunk, hogy a környékről elszállítsuk a halottakat, és a torlaszokat vonszoljuk széjjel. Valamit mindig kellett csinálni. Ráakasztottak a teherautónkra egy drótkötelet, hogy odább húzzunk egy-egy kilótt teherautót. Hadifőlszerelésekért messzebbre kellett mennünk. Különböző ávos laktanyákból hoztunk ruhát is, mert a mi ruhánk addigra már rongyokban volt. Előfordult, hogy tetőn keresztül kellett menekülni, ha az ÁVH körül tudott fogni egy háztömböt vagy területet, és ilyenkor addig lőtték, amíg mozgást észleltek.

Megbeszéltük, hogy hol van fegyverraktár, ki tud olyan laktanyát, ahol nincsenek sokan, ki ismeri a környéket, milyen átjáróházak vannak. Akkor aztán összeálltunk, és a szélrózsa minden irányából egyszerre leptük meg a helyőrséget vagy a laktanyát.

Először kellő távolságra megálltunk, néhányan odamentek kifürkészni, hogy mi a helyzet, lehet-e számítani ellenállásra vagy sem. A katonák csőre töltött fegyverrel vártak, de egy kis beszélgetés után innen is, onnan is jöttek a kocsik megrakva felkelőkkel. Azt mondták, hogy ha erőszakosan parancsolják..., és persze kinyitották a raktárt. Két ilyen akcióban vettem részt. Az első a Fogarasi úti ávóslaktanya volt. Ott cseréltem le a saját ruhámat. Ekkor már biztosak voltunk abban – legalábbis a corvinisták nagyobb része –, hogy ezt a harcot vagy dicsőségesen fogjuk átélni, vagy egyőnk se marad életben. Mert nem akartunk kézre kerülni, legalábbis az a társaság, akikkel én voltam. Tudtuk, ha veszítünk, olyan kegyetlen emberkínzásokon fognak végigvinni, mielőtt kivégeznek, mint amit a Rákosi-rendszerből tudtunk. Úgyhogy itt nem volt mese. A Fogarasi úti belügyi raktárban egyszerűen kinyitották a kaput. Kék egyenruhába öltözött őrcok voltak, vagy tizenketten-tizenhárman. Mindenki a parancsnokra nézett. A parancsnokuk először nem akart beengedni, de aztán végül is kinyitották a kaput, és bementünk. Nem fegyverezték le őket. Azt mondtuk, ha mi elmegyünk, utána bezárhatják a kaput, mert nekik vigyázni kell a raktárra. Volt minden, a luxusedologtól, sítalpaktól, sibaakancsoktól a szolgálati ruháig. Gyorsan felöltözködtünk, rengeteg dolgot fölraktunk a teherautóra, és azt mondtuk nekik, hogy „Hálás köszönet”. Szortírozva voltak a ruhák, méretek szerint. Egy tűzoltó-felsőzubbonyt, egy rendőrköpenyt és egy rendőrsapkát öltöttem magamra. Letéptem a vörös csillagot, és nemzetiszínű szalagot tűztem a helyébe. Nemzetiszínű szalagunk volt bőven, tele volt vele a zsebünk. Az utcán is adtuk az embereknek, hogy minél többen tűzzék ki. Persze a váll-lapokat is leszedtem, úgyhogy ez maradt az én öltözetem végig.

Egyik éjszaka futár jelentette, hogy Kőbányán, az Éles saroknál nagy bajban vannak a felkelők, csúnya aprítás folyik. Pillanatok alatt összeszedelődtek néhány teherautó, és indultunk segíteni nekik. Mire odaértünk, addigra vége volt jóformán mindennek, már csak a környező területeken és a sörgyárban vadásztak egymásra a felkelők és az ávósok. Az oroszok szintén vagy elmentek, vagy halottak voltak. A holttesteket különben elég gyorsan összeszedték és vitték magukkal. Úgy, mint ahogy a kilőtt vagy megsemmisített járműveiket vagy tankjaikat is igyekeztek minél előbb elhúzni és eltüntetni a helyszínről. A sörgyárban végimentünk, segítettünk nekik átfésülni a terepet. A társaimmal hárman tartottunk együtt, akik a teherautóhoz tartoztunk, és a többiekkel is megbeszéltük, hogy mihelyest vége van a dolgoknak, azonnal megyünk vissza a helyünkre. Elkönnyveltük, hogy a kőbányai csoport az Éles saroknál a mi segítségünk nélkül győzedelmeskedett. A halottakat otthagytuk, mivel úgy éreztük, hogy a kötelességünk a fegyverropogás elhallgatásával megszűnt, a többit a lakosságra bíztuk. Ha a lakosság nem végezte volna el, akkor általában másnap, vagy amikor már csöndesebb lett az idő, akkor szedtünk össze halottakat, és a teherautókon elhordtuk bizonyos helyekre, mint például a Corvin mögötti kis terecskére. Ott külön halomba raktuk a magyar halottakat, és egy másikba az oroszokat. Volt, hogy járt rendes hullaszállító kocsik, a vöröskeresztesek, a mentősök is jártak, mert volt olyan időszak és hely Pesten, ahol a szó szoros értelmében vérszag volt a sok kiömlött vértől. Ha valamiért nem vitték el a halottakat, akkor klórmésszel leszórták őket, hogy megelőzzék a járványt.

Ha jól emlékszem, október 30-án jelentés érkezett, hogy a X. kerületi rendőrség még úgy áll, ahogy volt az események kirobbanását megelőzően. Az ÁVH szépen ott csücsül a helyén, mintha mi sem történt volna. Akkor pedig már a Kilián laktanya is átállt a felkelőkhöz. Kimentünk három teherautóval. Először elmentek a futárjaink

megnézni, hogy mi a helyzet. Nagy csend volt. A rendőrökkel nem volt semmi probléma, annak ellenére, hogy ott még mindig a csillagos sapkákban járkáltak. Az emeleten volt viszont egy ÁVH-s központ. Hallottuk, hogy ezek garázdálkodnak, pedig már úgymond a miénk volt Budapest. Az ávósok először tiltakoztak, illetve ellenkeztek és arrogánsan, szinte parancsolva próbálták a hatalmukat még mindig csillogtatni. Aztán megjelentek a teherautóink több irányból is, a kocsin ülő fegyveresek pedig lehúzódtak a vezetőfülke mögé és csak akkor álltak fel, amikor már közel értek a rendőrséghez, hogy lássák a rendőrök, hiábavalóak a próbálkozásaik, mert ha lőnek, csak fokozzák a vérontást, mert bőven van, aki visszalő. Körülbelül huszonnyolcan-harmincan voltunk egy-egy teherautón. Közben odaérkezett két-három Pobjeda is. Nem látták a személykocsiból, hogy a teherautón maradtak fegyveresek, mert azok lehúzódtak, hogy meglephessék őket. Számítottunk arra, hogy telefonon vagy rádión keresztül kérnek majd valahonnan erősítést. Ezek a Pobjedák nagy dérral-dúrral odarohantak a rendőrség elé, akkor azonban felálltak a teherautókban a felkelők és rájuk fogták a fegyvert. Akkor a pobjedások szinte megszelídültek, és az ügyeletes rendőrtől kérdezték, hogy mi van itt. Az pedig azt válaszolta, hogy kérdezzék meg a vendégeinket. Akkor mi megmondtuk nekik, hogy a forradalom nevében ezt a rendőrséget lefoglaljuk és kérjük mindazokat, akik nem a rendőrség tagjai, hogy egyesével jöjjenek ki és adják át a fegyvereiket. Először ellenkeztek, de akkor azt mondtuk, hogy az épületet körbe vesszük, és vagy éhen hal mindenki, vagy fegyveres segítséget hívunk, mert ez az ÁVH-s központ nem állhat tovább, ennek vége. Megszűnt, letűnt egy korszak. A rendőrség át akarta adni a fegyverét, de az nekünk nem kellett, tőlük nem vettük el a fegyvert. A X. kerületi rendőrségen nem volt semmiféle atrocitás vagy olyasmi, amiért a felkelőknek fel kellett volna számolni őket. Elvégre a rendfenntartásra forradalomban is szükség van. Tehát amíg a rendőrség becsületesen a rendfenntartás mellett maradt, annak ellenére, hogy vörös csillagot viseltek a sapkájukon és az egyenruhájukon, addig mi sem akartuk bántani őket.

Volt olyan ávós, aki nem akart kijönni. Akkor kétoldalt fölmentünk a lépcsőn az Ihász és a Gergely utca felől. A többiek meg körülállták alul, a felső emeletek külső folyosói alatt. De mire mi felértünk az első emeletre és ott is elfoglaltunk volna olyan stratégiaileg alkalmas helyeket, ahonnan bárhol lőttek volna ránk, több felelettel tudtunk volna válaszolni, addigra kijöttek a különböző szobákból, és odaadták a fegyvereket és azt mondták, hogy megértették, és nekik nincs szándékuk vérontásban részt venni.

Otthagytam őket, mert rám nem tartoztak az ilyen igazoltatások, nekem a gépkocsi volt a feladatom. Egyébként is mindig úgy volt, hogy a sofőr csak a tűzharc közben hagyhatta el a kocsit, mert arra vigyázni kellett, nehogy valaki ellopja. Két személyt elvittünk magunkkal, de leadtuk a X. kerületieknek, hogy vigyék őket tovább. Ekkorra már mindenütt voltak gyűjtőhelyek, ahol az ávósokat összegyűjtötték. A többieknek nem lett semmilyen bántódásuk.

A gépkocsivezetőknek volt zsebfegyverük, de ebből kevés volt a forradalomban. Általában megkérték a felkelőket, hogy azok az utcai harcosok, akik úgysem sokat érnek a zsebfegyverrel, adják át például a járőröknek, futároknak, kocsivezetőknek, mert a kocsiban nem lehetett puskát használni.

Én soha nem akartam lőni, de nem akartam kitűnni se a többiek közül. Nekem az elég volt, hogy én babér nélküli, név nélküli résztvevője vagyok az eseményeknek, más nem érdekelt. Amikor a többiek pihentek, vagy szabadidő volt esetleg és aludhattak,

nekünk, a gépesített alakulat tagjainak akkor is volt munkánk. Ha semmi más, akkor torlaszokat kellett elbontani, vagy megrongált járműveket félrehúzni, vagy valamit szállítani, vagy sebesülteket vittünk kórházba. Mondhatom, hogy a tizenhárom nap és a tizenégy éjjel alatt két éjszakát nem tett volna ki az az idő, amit összesen aludtam. Mint ahogy már mondtam, nem is nagyon mertünk aludni, mert attól féltünk, hogy akkor álmunkban érhet bennünket a halál. Inkább állva találjon bennünket! Úgy aludtunk, ahogy a katonák szoktak. Az egyik bakancsunkat a másik tetejére tettük, hogy ne aludjunk el mélyen, mert akkor az leesett, és mindjárt fölébredtünk rá.

Egy alkalommal a Soroksári útról jöttünk vissza, amikor megállított igazoltatni egy egység, amely néhány egyenruhás oroszból és két magyar civilből állt. A teherautón volt némi fegyver, ponyvával letakarva. Én az ülés alá be tudtam csúsztatni a pisztolyt és igazoltuk magunkat. Este volt már, és annyira meglepetésszerűen jöttek, hogy nem lett volna sok esélyünk, hogy mi kerüljünk ki győztesen az összecsapásból. De akkor már volt annyi eszünk, hogy fölmérjük, mi lesz. Az első feladat rám hárult volna a megállás pillanatában, hogy kézfegyverrel rájuk löjek. Mert meg tudtuk volna semmisíteni őket, ha nem ilyen hirtelen lépnek az autónk elé. Szerencsére senki nem vesztette el a fejét. Kérdezték, hogy hova megyünk. Mindig velem volt a kis sztahanovista csillagom, és ha oroszokkal talákoztunk, vagy olyan helyzetbe kerültünk, megmutattuk nekik, és akkor mosolyogtunk egymásra, és szinte nem is igazoltattak. Mondom nekik, hogy a repülőtérről, Sáriból, Pestre megyünk haza. Kérdezték, hogy „mi van a kocsin?” „Semmi se.” Szerencsére elengedtek bennünket. Volt, aki azt akarta, hogy álljunk meg és nyírjuk ki őket, de szerintem ez nem sokat ért volna. Ez csak bosszúállás lett volna. Visszaértünk szerencsésen a Corvinba. Kétszer ki kellett térnünk egy eltorlaszolt utcából, de sikerült mellékutcán megkerülni a háztömböt. Mindig, mielőtt elértünk egy sarokhoz, valaki kiszállt és elment megnézni, szabad-e az utca, és akkor intett, hogy menjünk, és utána felugrott vissza a kocsi. Többször manővereztünk így a városban, amikor segíteni mentünk egymásnak vagy menekültünk. Mert olyan is volt, hogy menekülni kellett.

A jármű nekünk olyan drága volt, mint a puska, vagy talán még drágább. Mert a fegyvert otthagytuk, ha úgy tudtunk csak megmenekülni, és később szereztünk másikat valahonnan. Volt olyan is, hogy a cserepet kellett kiszedni és úgy tudtunk csak megmenekülni a háztetőn, mert átfésülték az egész épületet. Lényegében addig, amíg elérkezett az a gyászos véres vasárnap hajnal, nekem ennyi volt a tevékenységem.

A pártház elleni támadás idején mi az Orczy térnél, a temető sarkánál láttunk egy eltévedt vagy kilőtt tankot. Belerohant a kerítésbe. Valószínű, hogy az oroszok el akarták vinni vagy a fegyvereket akarták megmenteni, mert jöttek már Kőbánya felől és jöttek más alakulatok is a másik irányból. De a Ganz-MÁVAG-ból valami csoport az útját állta egyiknek a Kőbányai úton, a másikat pedig hátulról kísérte egy másik társaság, hogy lefoglalja őket. Az egész pillanatok alatt zajlott. Két páncélcocsi elmenekült, egy tankot pedig megsemmisítettek. Egy csukott híradós kocsi valahogy elszakadt a többitől és berohant a sínek közé, a megsemmisített tank mellé. Két orosz katona volt benne, az egyiket lelőtték, a másik megadta magát. Nem volt senki, aki értett volna a rádiós kocsihoz, így aztán szerteszét vertünk benne mindent, nehogy véletlenül újra használni tudják.

Utána hallottuk, hogy a Köztársaság téren áll a pártház ostroma, és hogy a corvinisták bajban vannak, mert nagyobb ellenségre találtak, mint amire számítottak. Amikor én odaértem a pártházhoz, akkor már nagyon nagyban ment a harc, akkor már

voltak halottak is. Azt hiszem, az a világhíres kép, amikor szaladnak a hordággal és előtte megy valami ápolónő, az éppen akkor játszódott le, amikor én a színház mögül odaértem. Ezt a három embert pont akkor lőtték agyon a szemünk láttára. Láttuk, hogy közeledik három tank is. Azt hittük, hogy orosz tankok jönnek, úgyhogy mi azért is maradtunk a színház mögött, hogy megvárjuk, mit fognak ezek a tankok csinálni. Nem láttunk rajtuk semmilyen jelzést. Mikor megérkeztek, megálltak, mintha terepszemlét tartanának. Egyszerre kinyílt a csapóajtajuk és kidugták rajta a nemzetiszínű zászlót. Közben addigra már valaki odament hozzájuk. Mire fölismertük volna a helyzetet, a pártházból már ismét ropogtak a fegyverek. Majdnem szétszaggatták a golyók a fákat, úgy lőttek a pártházból. Akkor a három tank közül az egyik visszalőtt. Ekkor már számunkra bizonyos volt, hogy ezek vagy a mieink, vagy magyar katonák, akik átálltak. Hogy honnan kapták a parancsot vagy az információt, azt én nem tudom, és arra nem volt idő, hogy az ember akkor ilyenekkel törődjön. Azt se tudtuk, hogy hány óra, és jóformán azt se, hogy milyen nap van. Nem hallottunk híreket, szájról szájra adtuk tovább, hogy mi újság, mi történt. Eljutott ugyan a Corvinba néha valami sajtótermék, meg hírszolgálat, de mi, a Práter utcaiak, valahogy el voltunk zárva mindentől. Meg aztán mindig szolgálatban voltunk, nem volt időnk rádiót hallgatni.

A tankok lövése után a felkelők minden irányból megrohmozták az épületet. Volt, akinél két fegyver is volt. Én egyet se lőttem. Akkor kaptam egy fegyvert, amikor már jöttek ki föltett kézzel az épületből. Az ágyúk elkezdtek löni, megadták magukat, és feltett kézzel kijöttek. Mondták, hogy nincsenek bent mások.

Az előcsarnokban széksorok voltak, mint egy moziban, föl kellett menni egy pár lépcsőn. A színpad mögül még néhány lövést adtak le ránk. Akkor aztán a felkelők nehezebb fegyverekkel mindkét oldalról megszórták a színpadot. A függöny mögött volt egy lejáró a pincébe. Megtaláltuk az ajtaját, egy vas csapóajtót, valószínűleg ott menekültek le néhányan. Közben fönt az emeletről is húztak élő embereket, még a szekrényekből is, oda is bebújtak. Összeszedtek vagy hat-nyolc embert. Abból a háromból, akik lementek előlünk a pincébe, csak egy jött elő. Hogy a másik kettővel mi lett, azt sose tudtuk meg. Lementünk utánuk, gránátot dobtunk be magunk előtt és kiabáltunk, hogy gyertek elő. Gyertek elő, nincs esélyetek a megmenekülésre. Vagy előjöttek, vagy itt pusztultok el. Mivel csak egy jött elő, ebből származhatott az, hogy ott alagút és föld alatti börtön van. Hogy ez rémhír volt vagy nem, nem tudom, de utána másnap odahoztak egy exkavátort meg különböző gépeket, és egy hatalmas gödröt ástak. Azt mondták, hogy hangokat hallottak lent, meg hogy ott börtön van, és alagút. A liftaknába is lementek, és azon keresztül is menekültek. Az a nő, aki liftkezelőnek vallotta magát, azt mondta, hogy a liftet fölvitették és fönn a tetőn keresztül menekültek el egynéhányan. A pincében raktárakat találtunk és különböző ajtók is nyíltak innen, de nem találtunk senkit. Följöttünk, de azért három-négy gránátot felrobbantottunk ott lenn a sarkokban, ahol úgy gondoltuk, hogy meg vannak bújva. Nem volt kímélet, azt meg kell hagyni.

Amikorra följöttünk, addigra már voltak halottak. Amikor én fölértem, akkor még élt két ávós. Láttam, hogy az egyik ávós térdre esett, és amikor végül is a földre zuhant, kiadta az utolsó leheletét. Akkor nagy tumultus keletkezett, átfésülték az épületet, és jöttek az emberek különböző történetekkel és információkkal. Ez a liftkezelő is akkor került elő. Ő mondta, hogy a liftaknába menekültek. De azt az ajtót sose találták meg. A corvinisták igyekeztek visszatartani a tömeget, amikor ezt a liftkezelőt és még egy másikat egy kisgyerekekkel körbefogták. Olyan emberlánc sűrűsödött köréjük, hogy ha



a corvinosok nincsenek ott, hogy megvédjék őket a lincseléstől, akkor nem maradtak volna életben.

A corvinisták nem lincseltek! Mindenesetre azt én is láttam, hogy egy fegyveres a puskatussal fejbe vágott egy katonát, akinek a keze már a levegőben volt. Arra, amelyik lőtt a színpad mögül, nagyon kegyetlen sors várt, mert azt hiszem, azt akasztották fel a lábánál fogva az Erkel Színház mellett egy fára. De amikor a felkelők már oda tudtak menni, nem élt... Nekünk többet ért volna, ha a nagyobb madarakat élve tudjuk megfogni. Mert úgy gondoltuk, hogy a történelemnek nagyon nagy igazságot szolgáltatathattunk volna azzal, hogy bíróság elé állítjuk őket. De ezt az egyet a nép kiragadta a felkelők kezéből. Ezt is élve elcibálták, addig vonszolták, amíg arra a fára fölakasztották a lábánál fogva. Ez borzalmas dolog volt. Annak az embernek a teste úgy tele volt köpködve, és a végén a zsebében talált köteg pénzzel a leköpködött testét telergasztották. Magyar pénzzel, százforintosokkal. A szájába is tömtek, durván összegyűrve egy-egy maréknyi pénzt. És kiabálták, ordították, hogy ezt akartad, megkaptad, ezzel mész a túlvilágra! Ez ellen nem tudtak a felkelők semmit se csinálni, mert a néptömeg haragja, gyűlölete olyan erős volt, hogy hacsak nem lőttünk volna közéjük, ott nem tudtunk volna semmit se csinálni.

Próbáltunk ugyan beszélni hozzájuk. Mondtuk, hogy ez nem való, nem ez a forradalom, nem ez a mi harcunk, és ez nem a mi módszerünk, nem a mi megoldásunk. És főleg nem most, amikor már úgy néz ki, hogy evvel mi csak ártunk a felkelés tisztaságának. Mert akkor lényegében már nem volt szükség rá. Végül is a pártházak itták meg a levét az egész kommunizmusnak, azokon töltötte ki a nép a bosszúját, és a többiek, az igazi felelősök megmenekültek.

Utána visszamentünk a Corvinba és mind kiabálták a corvinisták, hogy „corvinisták, gyülekező! Corvinisták, megyünk! A corvinisták hagyjanak abba mindent!” Utána, hogy a tömeg ott mit csinált éjjel, azt nem tudom. Ez volt a legnyugtalanabb esténk, annak ellenére, hogy a mienk volt már Budapest.

Szerintem ezen az estén alakult meg a Nemzetőrség.\* Bejelentették, hogy aki tovább akar a szabadságharc eszméje és érdeke mellett harcolni, az jelentkezzen nyilvántartásba vétel végett. Akik nem akarnak, akik félnek a következményektől, azok szabadon elhagyhatják a helyiséget, elmehetnek haza, mintha semmi nem történt volna. Senkit nem kényszerítettek, vagy nem erőszakoltak, hogy maradjon. Azt mondták, hogy nekünk most már nyilvántartásba kell venni mindazokat, akik hajlandók nemzetőrök lenni, mert bár úgy néz ki, hogy jön segítség és a szabadságharc győzött, de még szükség van egy fegyveres testületre, amely mindaddig, amíg az utolsó orosz osztagok is el nem hagyják az országot és nem lesz szabad a Rádió, nem lesznek szabad választások, szolgálatban marad. A Nemzetőrségbe bevonják a karhatalmakat, a rendőrséget, a honvédséget és a felkelőket is, tehát három oldalról alakul meg. A Nemzetőrségben át lesz szervezve maga a rendőrség is. A nemzetőrök karszalagokkal és igazolványokkal lesznek ellátva, a honvédelem pedig visszaveszi, illetve átveszi a honvédségnek kijáró szerepét a nemzet védelmében. Úgyhogy október 31-én hajnalra meg is történt az összeírás, majd november 1-jén ki is osztották az igazolványokat a Práter utcában.

\* A Nemzetőrség egy nappal később, 1956. október 31-én alakult meg.

Asztalokat állítottak fel. Ekkor láttam először Pongrátz Gergelyt. Az én igazolványomat Szabó László írta alá, és még egy harmadik személy is ült az asztal mögött, aki beszéskartos egyenruhát viselt.

A Nemzetőrség megalakulása előtt úgy volt, hogy aki éppen elérhető volt, az ment a csoportba. Nem kellett kérni senkit, hogy menjen, ha egyszer itt vagy ott baj volt, vagy kellett ide vagy oda tizenöt ember, akkor mindjárt volt jelentkező. De utána osztagokká kellett szerveződni, és minden osztagnak kellett egy parancsnok. Úgy zajlott le a parancsnokok választása, hogy október 31-én mindenkit, aki a körletben volt, behívtak a Práter utcai iskola tornatermébe, kivéve az ügyeleteseket, akik bizonyos távolságban éjjel-nappal járőröztek. A gyűlésen bejelentették, hogy ami volt, az jól sikerült, szép volt, jó volt, de így már nem megfelelő, mostantól már szervezett osztagokat kell alakítani, mert ez a határozat jött Nagy Imrétől. Azt is megmondták, hogy Király Bélát nevezték ki főparancsnoknak. Én nem láttam és soha nem hallottam semmit erről a Király Béláról. Osztagparancsnokokat kellett választani. Voltak, akik maguktól jelentkeztek, voltak, akit a barátai tuszkoltak oda, hogy ő legyen a parancsnok. Engem is akartak azok, akikkel közben a békés napokon együtt jártunk vidékre gyógyszerért, élelmiszerért.

Akkor azt mondtam, hogy túl fiatal vagyok, nem tudok parancsolni, és nincs katonai képzettségem. Az, ami volt, azt a lőszövegéből\*, meg repülő koromból sajátítottam el vagy ragadt rám. És különben is – mondom –, én gépkocsivezető vagyok, és a parancsnoknak olyannak kell lenni, aki a gárdával, vagyis a csoporttal van. Amikor ütközetbe mentünk vagy segítettünk valahol, akkor a kocsit megállta a veszély előtt, a többiek leugráltak és elhelyezkedtek, a kocsit pedig el kellett vinni onnan, hogy lehetőleg megmentsük. Ugyanakkor olyan helyre kellett vele állni, hogy ha esetleg mégis menni kell, akkor gyorsan tudjunk menekülni.

November 1-jétől november 4-éig aránylag elég csöndes volt a mi környékünk, így aztán sokan elmentek más kerületekbe segíteni, mert azért imitt-amott voltak harcok Pest területén. Előfordult, hogy az ávósok rájuk lőttek az utcán az ablakokból. Az ávósok, akárhogy tagadják, anélkül hogy szembeszálltak volna a veszéllyel vagy a fegyveresekkel, orvvadászként lövöldöztek a felkelőkre. Persze, akik fegyverrel jártak, azt mind annak vették, és joggal.

Sok ávósoknak sikerült beburakodnia közénk. Harc közben lehetett tudni, ki hol áll, de a békeidőben gyanakvóak voltunk. Sok volt a kém. Sokszor már kétóránként változott a jelszó, mert annyira válságos volt a helyzet. Aki nem tudta a jelszót, azt lefegyverezték és bekísérték a Práter utcába vagy a Corvin közbe. Ezek azért bátrak voltak, azt meg kell adni ezeknek a patkányoknak, hogy képesek voltak befészkelődni, kihasználva, hogy nem ismertük egymást, és nem is törődünk vele. Ha jött mellettem, ha odacsatlakozott, akkor együtt mentünk, együtt csináltunk dolgokat. Voltak, akik csempészték, loptak. Úgy tudtuk meg, hogy ávós az illető, hogy amikor még nem szabad lett volna lőni, mert ki akartuk várni a legalkalmasabb pillanatot, hogy a legbiztosabban győzelemhez vezessen az akció, akkor túl korán kezdett el lőni. Ezzel adta meg a jelzést a társainak, hogy ott vagyunk, felkelők vannak ebben vagy abban az épületben, hogy hova jöjjenek. Így többet tartóztattak le, mert így árulták el magukat. Olyat is csináltak, hogy gyújtótölténnyel lőttek a sötétségben. Akkor odalóttunk, ahonnan kilőttek. Ha jött vissza két lövés, akkor ez azt jelentette, hogy a lövést a mieink

\* 1949–1956 között működött Magyar Szabadságharcos Szövetség egyik szakosztálya.

adták le. Ha nem jött válasz, akkor azt a helyiséget körülrzártuk, mert tudtuk, hogy ott van egy madár, akit meg kell fogni.

Egy délután azt mondtam a csoportomnak, hogy elmegyek haza, mert azóta nem voltam otthon, amióta kitört a forradalom. A munkásszálláson megmondtam a fiúknak, ha esetleg nem kerülnék vissza, akkor mit csináljanak a holmimmal. A nővéremék, akik a közelben laktak, nem értették, hogy miért csinálok, miért nem hagyom abba. Akkor én már egészen más ember voltam, a diadalt vagy a végső leszámolást vártam. Nemcsak én voltam így, mások is. Akkorra már annyira beletörődöttünk, beleéltük magunkat, belenőtöttünk ebbe a forradalmi szellembe és hangulatba, hogy nemigen volt senki, aki el akart volna menni. Arról beszélgettünk egymás között, hogy milyen lenne Magyarország, ha szabad lenne, mi lenne így, mi lenne úgy és mi lesz, ha mégse kapunk segítséget. Mi akkor tudomásul vettük és meggyőződészerűen határoztuk el, hogy innen vagy dicsőségesen fogunk elvonulni, vagy halva fognak elvinni bennünket a Corvin közből. Menekülésre akkor még nem is gondoltunk. Azt mondtuk, inkább itt leszünk elföldelve, mint kimenjünk az áruló Nyugatra.

Akkor már nem is tudtam otthon aludni, vágytam vissza a Corvinba. Hogy miért, azt egész őszintén ma sem tudom megmagyarázni. Talán mert nekem ott maradt akkor az egész életem. Mint ahogy a többieké is. Akkor már olyan szoros volt a kapcsolat közöttünk, hogy úgy gondoltuk, jobban-rosszban együtt végezzük. Volt egy karórám. Egy idősebb férfi megkérdezte, mennyiért adnám el neki. Szép, fekete világító számlapja volt. Azt mondtam neki, hogy semmi pénzért nem eladó, különben is, mit csináljak a pénzzel. „Viszont ha elesnék – mondtam neki –, leveheted a kezemről, ha közel leszel hozzám”. Voltak ilyen furcsa események. Süvítettek a golyók sokszor, és egymásra néztünk és azt mondtuk, hogy ez a bolond golyó már megint nem talált el. Mindig akadt valaki, aki lelket öntött a másikba és bátorította. Mert bizony sokszor volt az, hogy fehér arccal néztünk egymás szemébe, ami azt jelentette – bár senki se merte mondani –, hogy ez most az utolsó búcsú egymástól. Aki sokszor átél halálfélelmet, az egy bizonyos idő után elfásul. Az egy bizonyos idő után várja az ő golyóját. Amikor annyian elesnek, amikor a kislány, aki töltötte a táraikat az egyik szobában benn a sarokban, egyszer csak holtan esett össze, akkor az ember bizony sohasem tudhatta...

Amikor elkezdődött a támadás november 4-én, jött három óra körül a jelentés Kispestről, hogy jönnek az oroszok. Nagy lihegéssel, gyalog tették meg az utat a futárok, mert onnan már nem tudtak semmilyen járművel jönni. És nem hitték el a vezetőink, hogy olyan súlyos a helyzet, mint ahogy az nemsokára bebizonyosodott. Úgyhogy a robbanóaknák tüzeiben kellett a védelmi állást kitolni egy távolabbi pontra a Corvin köztől. Rákötötték az ágyú rúdját hátul a teherautómra, és ki kellett volna onnan húznom. Miközben fordultam a kis kék IFA-val, a kocsí elejét eltalálta egy ágyúgolyó. Szinte teljesen elvitte az elejét. Kiugrottam a kocsiból, Falábú Jancsiék meg gyorsan leakasztották az ágyút. Szerencsém volt, hogy elestem, amikor kiugrottam a kocsiból, különben a sorozat, ami már kaszálta is a kocsí elejét, engem is elvitt volna. Akkor megfordították az ágyút, és a kocsí oltalma alatt tudtak vele lőni.

Ezek után visszamentem a Práter utcai iskolába, mert az én társaim ott voltak. A harc alatt széjjelszóródtunk, elszakadtak egymástól a csoportok, mindenki ment, amerre tudott, és ott segített, vagy ott lőtt, ahol éppen volt. Mindenki onnan harcolt, ahova éppenséggel be tudott fészkelődni. Én végül is a Balatoni Pállal, Haraszi Pállal, egy Anikó nevű lánnyal és a hebegős barátjával még akkor is egy csoportban maradtam. Egy vasutas tisztviselő első emeleti lakásából, két háztömbbel odébb a Corvintól,

a Práter utca sarkán harcoltunk. A család lement a pincébe, de előtte kinyitották nekünk az ajtót. Még azt is megmondták, hol találunk ennivalót, ha éhesek vagyunk. Azt mondták, nyugodtan használjunk mindent, csak arra kérnek, ne vigyünk el semmit. Az se baj, ha az ágyneműt összepiszkoljuk, ha aludni akarunk. Mert volt úgy, hogy egy-egy félórára elcsöndesült a lövöldözés, és akkor pihentünk egy kicsit. Aztán megint jött egy hullám.

Az első és második emeletnél tovább általában nem mentünk, mert a tapasztalatok azt mutatták, hogy a legjobban innen lehetett lőni – és menekülni. A harmadik emelet már túl magas volt, túlzottan ki kellett hajolni, hogy lenézzünk az utcára, viszont az is igaz, hogy a tankok ágyúcsöveit legtöbbször az első emeletre irányították. Ahogy jöttek, az egyiké jobbra, a másiké balra mutatott. Ahogy mentek szépen, jóformán gyalogsági sebességgel, úgy lőtték szét a házakat. Ha volt valaki, ha nem, lőttek.

Ötödikén reggel felé megint volt egy kis szünet, akkor átmentünk ismét a Práter utcába hadijelentésért meg információért. A hangulat olyan volt, mintha derűs égből villám csapott volna le. Akkor mondták, hogy Maléterről és a küldöttségről még mindig nem jött semmi hír, meg hogy megszűnt az összeköttetés a Rádióval és az Országházzal. Akkor azt hittük, hogy talán mégis megegyeztek és tűzszünet van, és ezért húzódtak vissza az oroszok, vagy pedig mert nagyon meggyengültek. Tényleg nagyok voltak a veszteségeik, helyenként söpörni lehetett a hullákat a Corvin köz és a Kilián laktanya környékén, orosz is, magyart is egyaránt.

A remény hamarosan elszállt, mert az oroszok újra aknavetőzni kezdtek. Az első ide-oda pottyantak le, de nem lőttek ki ötöt-hatot se, már kezdtek célba találni. Egy jó félórás erős aknavetőtűz után hallottuk a gépesített szovjet invázió hangját. Persze jöttek a hírek, hogy a helyzet kilátástalan és reménytelen. Újabb és újabb hullám jött. Egész délelőtt borzasztó nagy harc folyt. Akkor történt az, hogy összefogódtunk az egész társaság és megfogadtuk, hogy mi ott inkább meghalunk, de nem adjuk fel. Amikor már csönd lett, mert mindkét fél nagyon elvérzett, háromnegyed tizenegy felé járt az idő. Ekkor akik még megmaradtunk, újra összejöttünk abban a kertben, ahol a halottak voltak halomba rakva, és egy haditanácsszerű megbeszélést tartottunk. Akkor már híre-hamva se volt a hozzánk beosztott katonatiszt vezetőknél, Pongrátz se volt sehol. Ekkor már mi is láttuk, hogy mint Görgey mondta, a további harc fölösleges vérontás lenne, itt mi veszítettünk, elveszett minden, most már amit valaki csinál, azt csinálja a maga szakállára.

Én nem mehettem haza, rólam tudták, hogy hol vagyok, a gyárban is, a szálláson is tudták, mert nem aludtam odahaza nem tudom hány éjszakán keresztül, és nem is csináltam titkot belőle. A nyilvántartásban is szerepeltem. Az én nemzetőrigazolvány-számom 403-as, a legelső között voltam. Az ütközet kezdeténél körülbelül 800-an lehettünk, a végére nem egészen százra fogytunk. Valaki összeszámolta, hogy hányan vagyunk. Alig akartuk elhinni, hogy igazán csak ennyien maradtunk. Azt is mondták, hogy a Király Béla-féle új karhatalmi szervezetnek állítólag harcolnak valahol a csoportjai. Voltak, akik elindultak megkeresni őket, mert a Corvin köz elesett. Nem tudtuk, mi lett a többiekkel, de én nem is akartam tudni, hogy hol vannak, mi van velük. Úgy voltam, ahogy Petőfi írja az utolsó hadijelentésben, az ember megtévelyedik, és csak néz merengve a távolságba, a semmibe, és arra gondol, hogy mi lesz ennek az örületnek a vége.

A hadirend teljesen felbomlott. Állítólag az új karhatalom próbálta az állományt összefogni, de ez nem sikerült. De mindegy is volt, mert az oroszok annyian jöttek, hogy mindegy lett volna, hogy mit csinálunk.

Estefele a Kerepesi temető felé menekültünk. Átkúsztunk a kerítésen. A temetőben november 5-én az én forradalmi tevékenységem befejeződött. Ez a csoport, akik még együtt maradtunk, a három autóvezető, az Anikó, a „Hebegős” és még valaki, akinek nem emlékszem a nevére, heten, átverekedte magát a gyűrűn. Még aznap este kiértünk az újpesti Megyeri csárdához.

Ezen az estén már nem mentünk tovább, ott aludtunk egy üres munkásszállóban, mert azt mondták az emberek, hogy nagyon válságos a helyzet, és ha életben maradtunk – akkor még volt fegyverünk –, akkor ne áldozzuk fel magunkat, ne csináljunk hősi halottat magunkból. Mi nem tudtunk semmiről, mi hogy áll, csak azt tudtuk, hogy a Kilián környékének azon a reggelen vége volt.

Fogalmam sincs róla, hány halott maradt ott, de iszonyú emberirtás folyt. Azt sem tudtam, hogy mekkora volt az erőnk és hány bajtársunk áldozta fel az életét. Én csak azt tudtam, hogy mi elszántak és képesek voltunk arra, hogy azt a kis magyar földet megvédjük mindaddig, amíg csak lehetett. Nem volt katonai logikánk. Nem volt visszavonulási kísérlet. Ott a halál megváltás lett volna már a végén. Azon a hajnalon a Práter utcai iskolában egy férfi megőrült és neki akart szaladni a tankoknak, ahogy jöttek az utcán. Borzalmas, hogy milyen tűzijáték volt ott! És a kötelékéből valaki lelőtte, nehogy nekirohanjon az orosz tankoknak. Az olyan szörnyű megrázkódtatás volt, hogy a saját embere lőtte le az illetőt! Persze aztán megértettük, hogy miért csinálta. Szerencsére csak combon lőtte, hogy ne tudjon továbbfutni. Biztos, hogy halál fia lett volna, szitává lőtték volna, ha azt a sarkot elhagyja.

Az a rész egyébként úgy volt biztosítva, hogy a gránátokat rákötöttük egy kötéltre, és lenn a pincében az erre kijelölt emberek tartották a kötél végét. A gránátokat kitettük az úttestre és letakartuk zsákokkal, vagy dobozokba raktuk, hogy nagyobb hatású robbanóereje legyen. Az oroszok féltek minden kis csomótól az úton, mert ők is gondolták, hogy aknát vagy csapdát tettünk ki. Mentek és kerülgették ezeket a csomókat, dobozokat. Már azt hitték, hogy megmenekültek, akkor a spárgával aláhúzták az utcán keresztül, és mégis keresztülmentek rajta. Így is semmisítettünk meg tankokat.

November 6-án vagy 7-én hajnalban a folyamőrök átvittek a Dunán. Néztük egymást, hogy most innen hova? Senki nem akart hazamenni. Tudtuk, mi vár ránk, ha hazamegyünk. Én azt mondtam, amit Petőfi írt a János vitézben, hogy „kinek életén van mit féltetni, s a kerek világot kerüli, az nagyon bölcsen teszi”. Azt mondtam, ha meg akarunk menekülni, ha már eddig életben maradtunk, akkor ne maradjunk együtt, mert mindennek vége, mindenki mentse a maga bőrét. Elköszöntünk, elbúcsúztunk egymástól, és elindultunk a szélrózsa minden irányába,

Azt gondoltam, ha már életben maradtam, megpróbálok átmenni a határon. Elterveztem, hogy gyalog megyek és úgy, hogy lehetőleg ne találkozzak senkivel se. Igen ám, de utunkat állta egy járőralakulat. Egyikünk sem jutott még messzire, úgyhogy újra összeverődöttünk. Fegyverünk már nem volt. Mikor a folyamőrök átvittek a Dunán, akkor mindent magunk mögött hagytunk. Eszembe jutott, hogy nekem a nagynénikém ápolónő a Margit Kórházban. Korábban már hallottuk, hogy segélyért menő vöröskeresztes kocsikkal vittek ki embereket Ausztriába, mert ezeket a teherautókat nem igazoltatták a határon. Kigondoltuk, hogy elmegyünk a Margit Kórházba és ott kérünk egy papírt, hogy mi gyógyszerért megyünk, és megpróbálunk azzal a teherautóval ennek az ürügyén átmenni a határon.

A Margit Kórházban örültek és kérték, hogy ha nem tudunk kimenni, akkor belföldről próbáljunk kötszert és gyógyszert szerezni a kórháznak. Állítólag a gyógy-

szerszálművek már Magyarországon vannak, de valahol Győr után vesztegelnek, mert feltartóztatták őket. Meg is írták a kórházi papírt. Közben a Schmidt-kastélyból valahogy lekerült valaki a kórházhoz és mondta, hogy fenn felkelők vannak. Akkor úgy gondoltuk, hogy ha a kastélyban felkelők vannak, akkor mi felmegyünk hozzájuk. Csupán találkozni akartunk velük. Közben támadások jöttek különböző irányokból, úgyhogy csak reggel tudtunk elindulni a teherautóval. Esztergomba kellett mennünk, mert telefonon értesítés jött, hogy tudnának gyógyszerrel meg kötszereket adni a Margit Kórháznak, ha lenne, aki elhozná. Azt mondtuk, hogy mi vállalkozunk erre. És ha ezt megcsináljuk, akkor helyben leszünk, mert mint vöröskeresztesek, be leszünk iktatva, és mindig kijebb megyünk.

Ez volt az utolsó, amit tenni akartunk Magyarországon. A Schmidt-kastélyból a felkelőktől ismét fegyverhez jutottunk. Akkor ők már hallották a híreket, hogy nagy tömegével vannak kék ávósok és katonák az utakon, mindenütt igazoltatják a kocsikat meg a gyanús személyeket. Azt javasolták, hogy fegyver nélkül ne induljunk el. Igazuk volt. Elindultunk Esztergomba. A vasúti töltés előtt láttuk, hogy egy civil ember nagyon integetett, mutogatott, de mi nem értettük, hogy mit mond. Szóval a vasúti töltésen túl civil ruhás ávósok letartóztattak bennünket. Elvittek valamilyen közeli helyőrségbe, bezártak, és egyenként kihallgattak. Rólam azt hitték, hogy rendőr vagyok, mert rendőrsapka és rendőrköpeny volt rajtam. Azt kérdezték arrogáns, gúnyos hangon – mert mondtam nekik, hogy én nem vagyok az –, hogy akkor mit keresek a rendőrruhában. Mondtam nekik, hogy nem volt más, ezt vettem föl. Volt egy nő is köztük ávós köpenyben, ő azt kérdezte tőlem, hogy melyik elvtársról húztam le. Tudták, hogy kik vagyunk, nem lehetett halandzsáznunk. Mondtuk, hogy mi igenis felkelők voltunk, de vége a harcnak, és most gyógyszerért akarunk menni Esztergomba, mert gyógyszer- és kötszerhiány van. Odaadtam a papírt, elvették, elolvasták, lehet, hogy valamit elhittek belőle, mert azt kérdezték, hogy minek van nálunk fegyver.

Nem tudták, mit csináljanak velünk. Azt mondták, hogy majd jön a főparancsnok egy orosz különítménnyel, és átadnak azoknak. Másnap hajnalban berobogott két őrjárat kocsis, kiugrott belőle két férfi, és valamit beszéltek a parancsnokkal. Erre a parancsnok és vagy öt katona beugrott ezekbe a kocsikba, és elmentek. Két katonát hagytak az őrizetünkre. Kérdeztük, hogy velünk mi lesz, mire várunk? Egymásra néztek a katonák, egyik se tudta, hogy mit csináljon. Jöttek-mentek, nem vigyáztak ránk. Ott volt a teherautónk, láttuk, hogy benne a kulcs. Egyszer csak fogtuk magunkat, beültünk a kocsiba és eljöttünk. Az az igazság, hogy szándékosan félrenéztek, vagyis elengedtek bennünket.

Esztergomból hoztunk valamennyi gyógyszert és kötszert, és leadtuk a kórházban. Utána még egyszer fölmentünk a kiscelli kastélyba. Ott előző éjjel elég kemény harcok voltak. Egyszer csak elkezdtek lőni a kiscelli kastélyt, először messziről, géppágyúval. Akkor aztán egyre közelebről. Valami utasítás jött az ottaniaknak, hogy feloszlanak, mindenki menjen amerre lát. Ők is azt határozták, hogy vége, mindenki menjen...

Még egyszer elköszöntünk egymástól. Felírtuk a neveinket. Elhatároztuk, ha élve maradunk és béke lesz, találkozunk. Mindenki kapott egy ilyen papírt, rajta volt mindenkinek a neve, és ezzel szétszéledtünk.

Először a nagynénikémhez mentem. Éhes, fáradt és koszos voltam. Akkor ő azt mondta, hogy ha már átéltem ezt az őrült időszakot, akkor tovább ne csináljam, úgyszólván értelmesebb, hallgassak rá. Anyámat emlegette, meg a családot. Elment civil

ruháért, mert az első igazoltatásnál lebukok. Leszedte rólam a rendőrköpenyt, a -sapkát és a katonanadrágot. Átöltöztem és elindultam gyalog Kőbányára. Útközben az oroszok igazoltattak. Még mindig megvolt a sztahanovista csillagom, és azt direkt odatettem a kabát tetejére, mert ez már többször bejött. Mivel volt nálam ennivaló, azt mondtam, hogy dolgozni megyek. Akkor megmotoszt és megnézte, hogy mi van nálam. Megszagolta a zsebeimet is, biztos ami biztos, nem puskaporszagú-e. Megnézte az ennivalót is, mondtam neki, hogy „kusáty”, akkor elengedett. A hídon több helyen volt igazoltatás, de egyik a másiknak intett, és engem nem állítottak meg többször. Néztek, néztek, mint a véres inget, de elengedtek. A híd másik végén szállingózva jöttek emberek. Szerencsémre az ávósok a híd pesti oldalán valakit föltartóztattak. Amíg azok egymással vitakoztak, addig az orosz katona, akinek mutattam a csillagot, elengedett.

Kőbányán elköszöntem a nővéremtől. Bementem a munkásszállóra is, de a házi-néni azt mondta, hogy három civil ruhás férfi már keresett, meneküljek, ahogy tudok. A fiúk mondták, hogy jönnek velem. Elindultunk. Elterveztem, hogy hogyan megyünk, és megmondtam nekik, hogy csak akkor jöhetnek velem, ha úgy megyünk, ahogy én akarom, mert nekem végem, ha elkapnak. A személyazonossági igazolványom volt nálam, és egy kis térkép, amit a *Kincses Kalendáriumból* tépett ki nekem egy idős néni a házból. Kinéztem az útvonalat, hogy ha már életben maradtam, ki tudjak jutni az országból. Az első esti kísérletünk nem sikerült, mert a Hármashatár-hegy előtt nagy igazoltatások voltak, viszont a második hajnalban fölkéredzkedtünk egy teherautóra. A teherautó-vezető hajlandó volt felvenni, annak ellenére, hogy megmondtam neki, mi a helyzet. Akkor már körül volt zárva Budapest, és mindenkit igazoltattak. Ez a férfi gépszerkezeteket vitt az Inotai Erőműhöz és azt mondta, hogy felvesz, de ő nem tud rólunk, ha baj lesz. Bebújhatunk a gépek közé, ő még ládákat is rakott elénk. Annyira ügyse nézik, kétoldalt, meg a végén fölemelik a ponyvát, lehet, hogy megmenekülünk. Inota előtt megállt egy kanyarban és azt mondta, hogy onnan nem leszünk már biztonságban, mert ez az erőmű útja, és ott átnézik a teherautót tetőtől talpig. Onnantól kezdve két éjszakát és három napot gyalogoltunk a határig.

Vasváron egy család fogadott be bennünket. Akkor már nagyon tisztogattak, nagyon járkáltak az oroszok és az ávósok. Akkor azt mondták, hogy ilyen fáradt állapotban mi nem fogunk a határra érni, mert az még elég messze van. Felajánlották, hogy aludjunk meg ott. Az öreg bácsi kigondolta, hogy az istállóban befekszenek a jászol alá, mert a lakásban nem biztonságos. Oda biztos bemennek és átvizsgálják, ha netán jönnek, már csak azért is, mert ez volt az első ház Vasváron. Azt mondta, hogy ő odatesz szénát és szalmát, és ott bennünket senki nem fog keresni. Valóban úgy volt. Volt az istállóban egy rakoncátlan fiatal bika, és az egész éjjel kapart és fújt, míg az öreg be nem jött éjfélkor megnézni, hogy hogy vagyunk. Akkor azt is felajánlotta, hogy másnap szürkületkor áthúz bennünket a Rábán, mert akkor már bizony hidegek voltak, átúszásról szó se lehetett. Azt is elmagyarázza, hogy merre tartsunk, mennyi idő alatt hova kell eljutnunk, és hogy nézzük a csillagokat vagy a holdat, ha látszanak, és akkor éjfélre körülbelül elérjük a határt. Így is volt. A bácsi adott nekünk répaszeletet, hogy azt adjuk oda a kisbikának, hogy ne kapáljon és fújjon, mert féltünk, ha oda mégis bejönne, elárul bennünket a kis állat.

Másnap szürkületre kimosták és megszáritották a ruhánkat, addig pokrócba csavarva vártunk az istállóban. Szerencsére egész nap nem jött senki. Este a bácsi tényleg átvitt bennünket a Rábán. Egyikünkénél maradt valami pénz, azt elosztottuk.

Amikor átértünk, egyikünk kinyitotta az öreg kezét, és beleraktuk az összes pénzt a tenyerébe. Az öreg állt, sírt és nézte, de nem fogta meg a pénzt, kihullt a kezéből és fújta, vitte a szél. Mi meg közben futottunk már, be abba a kis erdős részbe ahová mondta, és közben integettünk neki. Az öregnek hullottak a könnyei, kiabálta utánunk, hogy uraim, de nem jár ennyi, uraim, nem jár ennyi! Még egyszer visszaneztünk az öregre, ő volt az utolsó magyar ember, akivel találkoztunk.

Éjfél után, körülbelül háromnegyed egykor osztrák földön voltunk. Ólmos eső esett, és az erdőben visszatévedtünk Magyarországra. Tudtuk, hogy rossz helyen vagyunk és ismét meg kell tennünk ugyanazt az utat. Pinkaminszent volt az utolsó kis falu, amit Magyarországból láttunk. Akkor voltak ilyen drámai jelenetek: földmárkolás, földcsókolás, búcsúztunk a hazától. Utána már találkoztunk erről is, arról is megbújt emberekkel. Amire átértünk, voltunk már vagy nyolcan-tízen.

Ausztriában pár napig Grazban voltunk, majd néhány hét után sikerült kijutnom Belgiumba. Életunt voltam, és döntésképtelen, mert Angliába akartam menni, de lemaradtam a gépről. Nagy nehezen aztán mégis kijutottam, és 1958-ig itt éltem. Ekkor az oroszok tárgyalásokat kezdtek Nagy-Britanniával, s az a hír járta, Anglia kiad bennünket. Akkoriban esztergályosként dolgoztam. Előtte már sok mindent végigpróbáltam. Éppen tengeralattjáró-szerkezeteken dolgoztam, és az az igazság, hogy nagyon jó munkát végeztem. A cég ausztráliai érdekeltségű volt, és felajánlották, telepedjek át. Csak az a furcsa, hogy én először Kanadába akartam menni, de erős honvágyam volt már akkor is. Azt képzeltem, tíz éven belül megváltozik a helyzet, és nem akartam elmenni Európából. Nem gondoltam, hogy közel negyven év lesz belőle. Ezek után 1958 nyarán Ausztráliába mentem, mert félttem a kiadatástól, és mert most lehetőség volt elmenni egy biztonságosabb helyre. Sokat tanultam, és sokat dolgoztam. Több városban is éltem, Melbourne-ben, Sydneyben. 1961-ben megnősültem. A feleségem is magyar. Két gyermekünk született, egy fiú, meg egy leány. Volt egy balesetem is, nyolc napig élet és halál között lebegtem.

Mindig tanultam, kaptam ösztöndíjat az államtól, így lettem könyvelő. Nagyon küzdelmes volt. Mindig hazavágyódtam, de csak 1989-ben tudtam először hazajönni. Akármilyen sokáig is voltam távol a hazámtól, én mindig magyarnak éreztem magamat. Haza szeretnék települni végleg. Visszavettem a kényszerűségből elvesztett magyar állampolgárságot. Van már magyar útlevelem, és 1993. június 3-ától magyar személyi igazolványom is. Újjászülettem. Ötvenhat éves vagyok, és más vágyam már nincsen.

1989, 1993



## KAJTÁR IMRE

### *„Nekünk vörös holocaust volt ez a negyven esztendő!”*

Hévízen születtem 1931-ben, kisparaszti családból származom. Becsületes, dolgos magyar emberek voltak a szüleim. Négyen voltunk testvérek, abból három gyereket neveltek fel. Apámnak földje, szőlője volt. Édesanyám iparoscsaládból származott. Nagypapám egy nagyon kiváló műbútorasztalos szakember volt.

Alsó iskoláimat a hévízi általános népiskolában végeztem. Keszthelyen a premontrei gimnáziumban kezdtem a középiskolát, de Budapesten a híd- és vízműépítő technikumban fejeztem be. Azonkívül több művezetői szakirányú iskolán meg különböző tanfolyamokon szereztem képesítést.

Apám szigorúan nevelt bennünket. Este nyolc órára mindig haza kellett mennem, mert ha kimaradtam, akkor volt nemulass. Az iskolát is nagyon komolyan vette, azt mondta, mindig inkább tíz perccel előbb érjek be, mint egy perccel később. Fegyelmeztet és szigorú nevelést kaptunk. Szerettem tanulni, de ha játszani kellett menni az erdőbe vagy futballozni, akkor én biztos, hogy ott voltam. Fiatal koromban lovagolni is nagyon szerettem, minden szüreti bálon részt vettem lovasként.

Viszonylag nyugodt körülmények közt telt a gyerekkorom, de aztán kitört a háború. Édesapámat elvitték katonának, mi meg anyámmal otthon maradtunk hárman. Én voltam az idősebb gyerek, az öcsém egész kicsi volt még a háború alatt, ő 1938-ban született. Akkor a húgom még nem volt meg, ő 1946-os, a nővérem pedig meghalt még a '30-as években.

1942-ben, mikor az idős népfelkelőket is bevonultatták, elvitték apámat is, és akkor rám szakadt a munka. Tizenegy éves koromban már kaszáltam, hajnali fél négykor keltem. Sokat, nagyon sokat kellett dolgozni, amíg az édesapám haza nem jött. Két évig volt oda. A csapatát valahol Erdélynél szétverték. A széthullott egységből Sárváron akartak összeállítani újabb csapatokat, és onnan akarták őket továbbvinni Németországba. Apám akkor Sárváron, a cukorgyárban, a szalmán fekvé mosdatlanul és tele tetűvel eldöntötte, hogy az ő katonai esküje csak a magyar határig szól, Németországba nem megy ki, és 1944 karácsonya előtt egy volt osztálytársával hazaszökött. Mikor be akarták vagonírozni őket, fogták magukat és leléptek. Anyám tűzér főhadnagy öccse karácsony előtt ott pucolta ki magát nálunk. Ő is tetvesen érkezett. Megmosakodott, tiszta fehérneműt váltott, és karácsony másnapján elindult, mert neki Muraszombaton kellett jelentkeznie az alakulatánál. Elment délelőtt, este szürkületkor pedig megérkezett az édesapám.

Még aznap este elküldött Tóth Lajos csendőrtiszthelyetteshez, hogy vigyek el neki egy levelet. Ebben megírta neki az édesapám, hogy hazaszökött, és kéri a Lajos bácsit,

hogy segítsen. Édesapám 1945 előtt községi előljáró volt, és jó kapcsolata volt a csendőrséggel. Ha valami határozatot kellett hozni, a községi előljáróság hozta, és ő abban mindig benne volt. Lajos bácsi azonnal civilbe öltözött, és eljött meglátogatni az apámat. Minket kiküldtek a szobából. Hogy ők ketten mit beszéltek, mit nem, nem tudom, de másnap reggel hajnalban nekem az öreget fel kellett pakolnom, ki kellett vinnem a szőlőhegyre, és ott a présházban befalaztam szénával, mert akkor nyilas világ volt, és a katonaszökevényeket azonnal felkoncolták. Nyilván a Lajos bácsi megmondta neki, hogy mi a helyzet, valahová meneküljön el. Oda hordtam ki neki a kaját vagy két és fél hónapig, de aztán csak elfogták.

Már másnap, hogy elbújt, két nyilas csendőr kereste, de otthon nem találták. Nyilván meglestek engem, miközben vittem neki a kaját, mert csak elfogták. Hosszú láncra fűzve vitték el az öreget, és ki is mondták rá a halálos ítéletet Keszthelyen, a katonai börtönben. Ez már akkor volt, amikor az oroszok elindultak Marcaliból és két irányból támadtak. Keszthelyről a hadbírósnak menekülnie kellett. Átköltöztek Muraszombatra, a halálos ítéletet sem tudták már végrehajtani Keszthelyen. Az egész katonabörtön – apámmal egyetemben – ment a hadbírósnak után Keszthelyről Muraszombatra, de mire oda megérkeztek, addigra már a katonai bíróságnak megint tovább kellett menekülnie Németországba. Egy községbeli szomszédunk vigyázott a rabokra, aki szakaszvezetői rangban fogdaőr volt. Azt mondja egy nap a faternak, hogy „Sándor bátyám, menjen haza, most már ne menjen tovább, én is megyek. Levetem a katonaruhát és megyek haza.” Apám fogott ott egy gazdátlanul legelésző lovat, felült rá, és hazaballagott. A barátját nem találták meg a nyilasok, mert az ügyesebben tudott elbújni a szőlőhegyen. De a szerencsétlen rosszabbul járt, mert amikor az oroszok bejöttek, feltörték a pincéket is, és jól berúgtak. Megerőszakolták a feleségét, ő meg a padlásról rájuk lőtt. Viszonyásul kapott egy sorozatot, és meghalt.

A koalíciós időkben nagy volt az összetartás, örült mindenki, hogy vége a háborúnak. Szívesen végezte mindenki még az úgynevezett jóvátételi munkákat is. Minden héten mentek az emberek segíteni, ha a templomot, a községházát vagy valamilyen középületet kellett helyreállítani.

A Rákosi-éra viszont egy piszkos rendszer volt. Először kiosztották a földeket. Az emberek nekiálltak termelni, de aztán visszavették, sőt még a padlásokat is lesöpörték, nehogy egy szem gabona is maradjon a következő vetésre. Feketevágásért elvitték az embereket az ÁVO-ra. A nagybátyám végigharcolta a Don-kanyart mint huszár őrmester. Elfagytak a lábujjai, éhezett, majdnem meghalt, és akkor egy 100 kilós disznó levágásáért nyolc hónapot kapott! Már a háború előtt behívták, de hiába telt le az ideje, kitört a háború, és nem engedték haza. Ezért a háborúval együtt nyolc évig volt katona. De ezt a nyolc hónapot haláláig nem tudta megbocsátani.

1949 elején volt a Mindszenty-ügy. Mint a katolikus ifjúsági szervezet tagja, társaimmal együtt odaültünk mind a templom elé, és ülősztrájkba kezdtünk. Ez akkor volt, amikor be akarták zárni a templomokat. Nekünk, fiataloknak semmi bajunk nem lett, de az édesapámékat, akik szintén velünk voltak, bevitték az ÁVO-ra. Nagykabátban odaültették a kályha mellé, és két napig főzték őket, amiért tiltakoztak a templom bezárása ellen.

1950 elején feljöttem Budapestre, és akkor rögtön a hídépítőkhöz kerültem, a bűvárcsoportba. Ez a csoport emelte ki a háborús roncsokat a vízből, és a hídpilléreket építette. Azokra a pillérekre építik most a szélesítést, amit mi akkor ketten megcsináltunk a Pekár Feri barátommal a Déli összekötő hídnál, olyan jól megcsináltuk. Közben

elvégeztem a művezető iskolát, meg betontechnológiát is tanultam. Dolgoztam a Déli összekötő vasúti hídnál, a Petőfi hídnál, az Árpád hídnál. Az Erzsébet hidat már nélkülem építették újjá.

A szakmában sikereim voltak, szerettem, amit csinállok, és meg is tudtam csinálni. Mikor már emberekkel is foglalkoztam, az emberek is szerettek, mert én meghajtottam ugyan a munkát, de ki is harcoltam nekik a pénzt érte. A vidéki munkahelyeken az volt a helyzet, hogy távolról jártak be az emberek. Ha például szombaton délig dolgoztak, akkor mire hazaértek, este nyolc-kilenc óra volt, és hétfőn 12-re kellett visszajönni. Akkor, ha a munkafolyamat megengedte – például egy áthidaló betonozásnál –, saját felelősségemre úgy állapodtam meg a brigáddal, hogy maradjunk ott szombaton meg vasárnap, megcsináljuk, és helyette a következő héten csütörtökön befejezzük a munkát. Rendben is volt a dolog.

Különösebb afférajaim nem voltak ebben az időben. Egyszer ugyan előfordult, hogy kivezényeltek bennünket az Uránia moziba és megjelent Rákosi a nagy kopasz fejével a filmvászonon, mindenki felállt és tapsolt, én meg ülve maradtam. Vége volt a mozinak, hát két nyomozó nem megfogott az előcsarnokban?! A főkapitányságon három vagy négy napig nyüstöltek, hogy miért nem álltam fel. Mondom, egy mozivászonképek minnek álljak fel? Az életszerűtlen. Nem akarták elhinni, hogy tényleg csak ezért nem álltam fel, hiába mondtam, miért ne álltam volna fel másért? Azt akarták belőlem kihúzni, hogy azért maradtam ülve, mert utálok Rákosit. Nem, mondom, erről nincsen szó, de ésszerűtlennek tartom, hogy a mozivászonnak felálljak. Nem életben jött oda! Persze azt mondani, hogy utálok, elég lett volna ahhoz, hogy eltűnjek Recskre vagy mit tudom én hova, ahonnan aztán sose kerülök elő. Mert azért félelmetes idők voltak ezek, tudtam én ezt már akkor is.

A Déli összekötő vasúti hídnál dolgoztunk, amikor egy háborúból ottmaradt akna vagy bomba felrobbant, miközben egy roncsot emeltünk ki. Az volt a szerencsénk, hogy a bűvárokat már felhúztuk, és nem a hajó orrában álltunk, hanem a derekánál, kicsit hátrébb, a csigánál. A robbanás szétvágta az addig elkészült acél hídszerkezet-részt, hullottak a darabjai szanaszét, akár a jégeső. Akkor kijöttek az ávosok és mindenkit falhoz állítottak, nőt, férfit egyaránt, akit csak ott találtak, még a szakácsnőt is. Ott álltunk tizenegy órától este hétig géppisztollyal a hátunkban, addig vizsgálták a robbanás körülményeit. Azt hitték, szabotázs. A tűzszerészek megállapították, hogy egy a háborúból visszamaradt akna robbant fel a víz alatt. Nem tudom, mit képzeltek, hogy mi, akik keservesen dolgozunk az építkezésen, most elszabotáljuk és szándékosan tönkretesszük, amit addig csináltunk? Áldja meg a Jóisten őket, azért hogy képzeltek ilyen hülyeséget?

A munkahelyemen egyébként régi szakmunkások dolgoztak, és közülük került ki a párttitkár. Öreg hajós volt, a légynek sem ártott, velünk együtt dolgozott, jóban voltunk vele. Minden reggel megkért valakit a munkakezdés előtt, aki iskolázottabb volt nála, hogy olvasson fel a Szabad Népből. Általában a vezércikkeket olvasták fel, meg ami a termelésre vonatkozott, aztán a Rákosi pofázásait. Ennyi volt nálunk az egész Szabad Nép-félóra, nem csinált nagy ügyet belőle.

Amikor meghalt Sztálin és jött Nagy Imre, megszűntek a Szabad Nép-félórák, és már nem büntették meg azt, aki le merte vágni a saját disznóját. Emlékszem, szomorúak is voltunk, amikor Rákosi újra vissza akarta magát választatni, és egy időben úgy is

\* J. V. Sztálin 1953. március 5-én halt meg. Nagy Imre 1953. július 4-én lett miniszterelnök.

volt, hogy visszaválasztják. Sajnáltuk akkor Nagy Imrét, mert az terjedt el róla, hogy jó agrárszakember, és a magyar mezőgazdaságot fel fogja virágoztatni. Így élt ez a köztudatban, és amit tett, az érezhető volt a különböző társadalmi rétegekben. Nem volt beszolgáltatás, ez volt az egyik fő erénye. Nem kellett az asszonyoknak annyira spórolni, hogy most egy héten egyszer vagy kétszer sütnék-e kenyeret, vagy csak esetleg két hétben egyszer. Akkor mindenki ehetett akár két szelet zsíros kenyeret is, nemcsak egyet, mint a Rákosi-érában!

1956. október 6-án kimentem a Rajk újratemetésére. Mindenki szomorú volt, és le lehetett olvasni az emberek arcáról azt a megrökönyödést, hogy ilyet is meg lehet csinálni. Emlékszem, mit mondott Münnich Rajk temetésén. Azt mondta, hogy „az aljasság mocsarából felkapaszkodott zsarnoki önkény juttatott ide téged, Rajk elvtárs”. Ezzel beigazolódt az, amit mi már '49-ben is sejtettünk otthon. Ekkor merték kimondani, hogy koncepció per volt. Mintha Münnich „akkor” nem tudta volna! Münnich Spanyolországban is svindlis volt. A bajtársaival nem bajtársiasan viselkedett, hanem főnökösdit játszott, mert már ott is KGB-megbízott volt. Rajk sokkal népszerűbb volt, mint akármelyik másik, akár a Gerő, akár a Rákosi. Rákosi kényszernépszerűséget csináltatott magának a párt embereivel. Kivezényelték az embereket tapsolni. Az ifjúság meg úttörőnyakkendőben, virágcsokorral a kezében éljenezte.

Amikor 1948 nyarán Tito „láncos kutya” lett, akkor a Hídépítő Vállalattól az én fő-építésvezetőségemet átvezényelték erődítésépítésre. Ezt a vonalat Felsőszölnöktől Kübekházáig akarták kiépíteni. Úgy hívták, lövészárók M24-es, lövészárók M36-os. De ez már hülyeség volt, mert Titónak már akkor amerikai vagy francia hadirepülőgépei voltak, tehát ezt könnyen átrepülhette. Egy idióta elképzelés volt, hogy ott megállítják Titót, ha jön. Csupán hisztériakeltésre volt jó, mert nem hiszem, hogy Titónak szándéka lett volna Magyarországot elfoglalni.

Október 23-án Székesfehérvár mellett dolgoztam mint építésvezető. A paulapuztai utat építettük. Ez egy isten háta mögötti hely. Ott először úgy értesültünk a történeletről, hogy jöttek a kenyereskocsik az élelemmel és azok mondták, hogy Budapesten tüntetnek a diákok. Azonnal bekapcsoltuk a rádiót, és attól kezdve éjjel-nappal szólt. Eleinte dolgoztunk tovább, mintha mi sem történt volna, de 25-én már mindenki nyugtalan volt, és haza akart menni, mert senki sem tudta, hogy mi van otthon.

25-én csütörtökön délután befejeztük a munkát, bezártuk a raktárt, és mindenki elindult hazafelé. Csak az éjjeliőrök maradtak, akik egyébként is ott laktak kint a majorban.

Székesfehérváron a pártházról akkor kapták le a csillagot a gyerekek, amikor én éppen odaértem. Pont akkor fordultam be a tömeg közepébe a szolgálati motorommal, amikor a csillagot húzták az utcán. Ráakasztották a motorkerékpáromra, hogy azzal húzzuk végig a városban. Megpróbáltam húzni egy darabig, de nagyon füstölt szegény gép, úgyhogy mondtam, hogy akasszátok le, gyerekek, nem megy sajnos, nem bírja a motor. A városban tüntetés és forradalmi hangulat volt. Akkor még a szovjet beavatkozásról nem volt szó, csak az ávósok és a kommunisták ellen ment a tüntetés. Még azt sem lehetett tudni, hogy az ottani szovjet csapatok elindultak a fővárosba. Ezért aztán csak az Államvédelmi Hatóság működéséről és tetteiről volt szó, őket szidalmazták a tüntetők, meg a pártot.

Akkor én egyből gondoltam, hogy itt a lehetőség, hogy végre a kommunista elnyomást megszüntessük, hogy ezt a csalással hatalomra jutott kommunista pártot eltakarítsuk. A forradalom első napjaiban furcsa dolgok ütötték egymást. Éppen ezért

25-e és 27-e között végső soron nem is tudtuk, hogy mi ez, ki ki ellen van, ki kire lő. Amikor az ifjúság elindult, hogy változást akar, és a felvonulások meg a tüntetések elkezdődtek, akkor már lehetett számítani arra, hogy ezt szárazon nem lehet megúszni. Mert ha egy ilyen tömeg megmozdul, akkor felülkerekedik az elkeseredés, és ebből már nincs békés kiút. Hogy ki biztatta fel az ifjúságot, arról nekem nincs semmiféle értesülésem, mert én Budapesten, hogy úgy mondjam, már a közepébe, a 26-ai, 27-ei időszakba csöppentem bele.

Amikor jöttem Fehérvárról Budapest felé a motorral, 26-án reggel, már az orosz páncélosok is a főváros felé vonultak. Fehérvártól látni lehetett a nyomukat az úttest szélén. Budapest határában, kint Kelenvölgynél letettem a motort, és onnan gyalog indultam befelé végig a Bartók Béla úton, hátizsákkal a hátamon, benne egy kis szalonna, a késem meg az öngyújtóm. A Szabadság híd előtt, a Gellért Szállónál megállítottak az oroszok és ki kellett öntenem a hátizsákomat. Átnézték, de nem engedtek át, azt mondták, várjak. Vártam másfél-két órát valamire, de nem tudom, hogy mire. Nagyon untam már. Végül kérdeztem az egyik katonától, hogy bepakolhatok és végre elmehetek-e. Akkor azt mondta, „pasli”! Átmentem a hídon. Dél felé, vagy egy óra körül járt már az idő. Akkor a másik oldalon is megállítottak, és ott is várni kellett körülbelül egy órát, de ott se lehetett megtudni, hogy mire és miért. Mikor végre elengedtek, az Üllői út felé indultam el. Azon akartam továbbmenni a Nagyvárad térre, ahol a lakásom volt. De nem jutottam jóformán egy tapodtat se előre, mert a Kálvin térnél már lőttek. Az oroszok a hídról tüzeltek, a Kálvin tér felől meg nyilván a felkelők. A Ráday utcán meg a mellékutcákon keresztül jutottam a Kilián laktanyához, illetve a Corvin közhöz. Már amikor a hídnál várakoztam, hallottam az emberektől, hogy a Kiliánban és a Corvin közben ott vannak a felkelők. Útközben hallottam, hogy a Kálvin téren is van egy csoport, és ekkor hallottam azt is, hogy 23-án az egyetemisták a Bem-szobornál tüntettek, meg az esti dolgokat a Rádió előtt.

26-án körülnéztem a Corvin közben. A Práter utcai iskola mellett volt egy konyha, és este ott vacsoráztunk. Mikor visszamentünk, beosztották az őrséget, de rám nem került sor. A beosztás úgy ment, hogy akik ismerték egymást, azok mentek együtt őrségbe. Minden utcasarkon két-három ór állt, hogy éjszaka ne lehessen lopakodva megközelíteni a Corvin közt. Valamikor éjszaka hazamentem a Nagyvárad térre. 27-én délután ismét ott voltam a Corvin közben. Akkor már ott volt a Váradi Gyula bácsi meg Márton András\*. Őket valahonnan küldték, de én nem tudtam, hogy honnan. Az egyik tag azt mondta, hogy ezek a főtisztek azért jöttek ide, hogy kiképezzék a fegyveres felkelőket, meg reguláris egységekbe akarják szervezni őket. Akkor egy másik személytől azt hallottam, hogy fegyverletételi tárgyalásokra jöttek, hogy rábeszéljék a felkelőket, hogy tegyék le a fegyvert. Végső soron én nem voltam kompetens személy, hogy velük tárgyaljak, csak hallgatója voltam az egésznek. Tökéletesen emlékszem, hogy mindkettejüknek az volt a véleménye, hogy az a felszerelés nem alkalmas arra, hogy nehéztüzérséggel és páncélosegységekkel felvegyük a harcot. Ezt egyértelműen mint szakképzett katonák mondták. De ott ők parancsot nem osztogathattak, mert a Corvinban nem az ő kezükben volt a fegyver, legfeljebb elmondhatták a megjegyzéseiket, és vagy hallgattak rájuk, vagy se. Váradi és Márton megnyilvánu-

\* Váradi Gyula páncélos vezérőrnagy, Márton András ezredes, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnoka.

lásai meg az egész zűrzavaros helyzet vezetett engem tulajdonképpen arra, hogy 28-án átmenjek a Corvin közből a Kilián laktanyába.

A Kilián laktanyában már szervezettebb társaságot találtam. A huszonnegyedik-huszonötödik évemben voltam, és jobban szerettem a komolyabb embereket. A Kiliánban lévő felkelőcsoporthoz reguláris egység volt. Azt gondoltam, hogy nekem közöttük van a helyem. A Corvin közben hatalmas volt a lelkesedés, mindenki lelkesítette a másikat, de különben egy abszolút rendezetlen, fegyelmezetlen társaság volt. Nem volt bizalmam bennük. Amikor én ott jártam 27-én este, már két, két és fél ezren biztosan voltak ott.

Amikor a hivatásos katonák a Corvinban megjelentek, akkor kezdték először szakaszokba, rajokba osztani a társaságot, hogy valamiféle rendszer legyen.

28-án már a Kilián laktanyában kezdtem a napot, és ettől kezdve a harcok befejezéséig nem is jártam otthon. Amikor megérkeztem, éppen egy teherautó fegyvert hoztak valahonnan. Addig csak olyan fegyverek voltak a felkelők kezében, amit a kilőtt páncélosoktól zsákmányoltak, mert akkor már volt ott két-három kilőtt szovjet páncélos. Azt is hallottam, hogy kenyérért vásároltak az oroszoktól két páncélost meg fegyvert, mert olyan éhesek voltak, hogy boldogan odaadták. A Corvin köznek a Körúton két páncélosa is volt, de nemigen lehetett ezekkel mozogni, mert az egyiknek a láncfalpa volt megsérülve, a másiknak a tornya nem működött. Azok a kiskatonák, akik ezekben ültek, állítólag több mint harmincan lehetnek, letépték a csillagot a sapkájukról, átadták a gyerekeknek a géppisztolyt, a páncélosból is szétosztották a fegyvereket. 28-án ezeket az orosz kiskatonákat Maléteren keresztül vissza akarták küldeni a Kiliánból az orosz követségre, de azok letérdeltek és úgy könyörgöttek, hogy ne engedjék vissza őket, inkább ottmaradnak a felkelőkkel. Segítettek a konyhán, dolgoztak, a sebesülteket ápolták.

A Corvin köziek egyébként sérelmezték, hogy a honvédség nem látja el őket olyan fegyverekkel, amivel a páncélosok ellen fel tudnák venni a harcot. A „Falábú”<sup>\*</sup> reklámálta is ezt egy másik csoportvezetővel. Azt mondták, hogy fel kell menni a Honvédelmi Minisztériumba, és páncélelhárító fegyvereket kell kérni. Szó ami szó, elég gyengén álltak.

A Kiliánba rendszeresen érkeztek fegyverek. Azokat mi szedtük ki a zsírpapírból, sorba raktuk és kiosztottuk. Egy alhadnagy írta egy kis diákfüzetbe a jelentkezők névsorát, és hogy melyik fegyvert adta ki számukra. Mindenki kaphatott fegyvert, aki akart. A fegyverosztásban segítettem 28-án. Közben nem csendesedett el teljesen a puskaropogás sem. 28-án például egy húsztagú társaság a hátsó kapun keresztül megtámadta a laktanyát. Felvettük velük a harcot, ötük ott is maradt. Azt mondták utána, hogy ávósok voltak, de ezt nem tudom pontosan, mert civilben voltak. Mindenesetre teljesen értelmetlen vállalkozás volt, akárkik is csinálták. Maléter közepén, az egyik belső udvari szárnyban székelt, de nagyon sokat jött-ment. Huszonnyolcadikáig egyébként passzívan viselkedett. Azt mondták neki, hogy ellenforradalmár, fasiszta elemek jöttek össze a Corvin moziban, és azért küldték oda, hogy szétlője a Corvin közt. De amikor odament 29-én, akkor látta, hogy ott nem fasiszták vannak, hanem diákok meg munkások. Maléterről tudták, hogy partizántiszt volt, és a kommunista néphadsereg őrnagya<sup>\*\*</sup>, ezért nem voltak iránta túl nagy bizalommal. Amikor Nagy

\* Falábú: Mesz János felkelő ragadványneve, 1956. november 4-én a harcokban elesett.

\*\* Maléter Pál ekkor nem őrnagy, hanem ezredes volt.

Imre a forradalom mellé állt, akkor Maléter is elfogadta a forradalmat, mert azt azért nem mondhatjuk, hogy magától állt volna át. Neki ezután már a felsőbb tiszti karban volt nagyobb szerepe, behívták a Parlamentbe is, úgyhogy ő már akkor nem nagyon volt közöttünk. Először a Janzának, a honvédelmi miniszternek lett a helyettese, aztán ő lett a honvédelmi miniszter. A Kilián laktanyából név szerint én csak Zs. Szabóra, Csibára, és persze Maléterre emlékszem.

A katonákat általában rendfokozat szerint szólítottuk. Nem volt divat a nevek használata, általában csak arcról ismertük egymást. Akik ott nálunk a Kiliánban jelentkeztek, azokat felfegyverezték és onnan mentek át aztán a Tűzoltó utcába vagy valamelyik másik csoporthoz. A Tűzoltó utcaiak és az Angyalék is innen kaptak fegyvert 28-án és 29-én.

29-én egész nap a betört kirakatokat deszkáztuk. Megkerestük a közértek vezetőit, kihívtuk őket telefonon az üzletekbe, hogy jöjjenek leltározni. Semmi hiány nem volt, mert idejében bedeszkáztuk, és kívülről kátránypapírral letakartuk az összetört üvegeket.

A Kilián laktanyába folyamatosan jöttek vidékről az élelmiszer-szállítmányok. Innen szerveztük meg a szétosztást a fővárosi kórházakba. A szállítmányokat fegyveresek kísérték a laktanyából, nehogy útközben valami baj történjen. Kétszer-háromszor jómagam is jártam az István Kórházban, a Péterfyben és a női klinikán. Ezekben a napokban ezek voltak a legfontosabb tennivalók.

Október 31-én került sor a Nemzetőrség parancsnokának a megválasztására, jó nagy veszekedések közepette. Akkor elég sok csoport összejött a Kiliánban, például a Bajuszék a Corvin közből, Nickelsburg\*\* a Baross térről, Szabó bácsiék\*\*\* meg a Horváth Mihály tériek.

Kopácsi Sándort személyesen még nem ismertem. Ott mutatták be, hogy ő az, akit kineveztek helyettes főparancsnoknak. Itt tudtam meg azt is, hogy Nagy Imre, a miniszterelnök állítólag felkérte Király Bélát, hogy vállalja el a Honvédelmi Bizottmány vezetését, és ő ezt el is vállalta. Végző soron mindegyik csoport vezetője ellenezte Maléter közreműködését a Nemzetőrségben, mert függetlenek akartak maradni a honvédségtől. Aztán Király Béla is szólt egypár szót, hogy itt végző soron a nemzetről van szó, a nemzet érdekéről, itt ne a békétlenséget fejlesszük ki, hanem inkább a békés együttműködésre törekedjünk. Azzal, hogy ő volt a Honvédelmi Bizottmány vezetője is, katonai felügyelet alá került a Nemzetőrség\*\*\*\*, azonban nem sikerült semmilyen egységet megteremteni.

A választás végéig még ott voltam, de aztán elmentem, mert egyszerűen nem értettem egyet Pongrátz Gergely hóbörgésével. Még aznap este jött egy telefon, és a Ferihegyi reptérről egy parancsnokot kértek a Kiliánból, mert Kapitány Pista, az első pilóta szervezett ott körülbelül 150 nemzetőrt arra, hogy az eszközállományt és a hangárokat megvédjék. Engem küldtek ki a Kiliánból. Valahonnét a Dobi nagy autójával jött értem egy bőrkabátos fiatalember, és még az éjjel kivitt Ferihegyre. Volt vele

\* Pongrátz Gergely (1932–) ragadványneve volt Bajusz. Október 31-én már a Corvin köz parancsnoka.

\*\* Nickelsburg László (1924–1961) szövetkezeti vezető, a forradalom alatt a Baross téri felkelők vezetője. 1961-ben halálra ítélték és kivégezték.

\*\*\* Szabó János (1897–1957) gépkocsivezető, a Széna téri fegyveres csoport vezetője. Halálra ítélték és kivégezték.

\*\*\*\* A Nemzetőrség felügyeletét a Forradalmi Karhatalmi Bizottság látta el, ez azonban nem jelentette azt, hogy a Nemzetőrség ténylegesen bárki ellenőrzése alá került volna.

egy páncélos hadnagy, valamilyen Ferinek hívták. Ott voltam vele három napig, de ennyit tudok összesen, mert egyszerűen nem értünk rá egymással beszélgetni. A reptéren rendszeres járőrszolgálatot adtunk, ellenőriztük a hangárokat. A Ferihegyi reptérről természetesen állandó telefon-összeköttetésben voltam a Kiliánnal.

Harmadikán – sose felejtem el – ködös, párás reggelre ébredtünk, szokás szerint felmentünk Feri hadnaggal az irányítótoronyba, mert onnan be lehetett látni az egész területet. És egyszer csak látjuk, hogy a reptér körbe van véve ruszki nehéztűzérővel, légvédelmi tűzérővel meg páncélosokkal. Én jelentettem, hogy hatalmas erő, páncélos és tűzérő áll itt készenlétben. Délelőtt volt egy furcsa telefonhívásunk is. Én vettem fel a kagylót. Azt mondta valaki, hogy Grazban 600 önkéntes ejtőernyős vár bevetésre, és hová irányítsák őket. Teljesen elképedtem. Hamarosan rájöttünk a Feri hadnaggal, hogy ez egy provokáció volt az oroszok részéről. A telefon után röviddel megjelent a betonon három ember fehér zászlóval. Leljusenko tábornok úr, vele egy másik magas rangú orosz katonatiszt és egy magyar ávós, századosi egyenruhában. Orosz köpeny volt rajta, oroszul és magyarul is jól beszélt. Ő volt a tolmács.

Senki nem mert kimenni. Tanakodtunk, hogy kinek kellene fogadni őket. Végül mi ketten mentünk le a Feri hadnaggal és üdvözlöttük őket úgy, ahogy az illik. Állítom, hogy a hadnagy jobban be volt szarva, mint én, pedig én civil voltam. Fehér zászlóval jöttek, azt csak nem csinálják meg, hogy megjelennek ott hárman és aztán lelőnek! A tolmács útján Leljusenko közölte, hogy körbevették a repülőteret, és ide semmiféle idegen, még vörös keresztet repülőgépet sem engednek leszállni, úgyhogy az irányítótorony ne adjon leszállási engedélyt, mert a gépet lelövik. Ezt jöttek bejelenteni. Azonkívül még azt is megkérdezte, hogy én ki vagyok. Megmondtam neki őszintén, hogy a szabadságharcosok részéről vagyok ide kiküldve parancsnoknak. Megkérdezte azt is, hogy „odabent maguk mit csinálnak?”. Mondtam, hogy „mi nem kívánunk különösképpen harcba bocsátkozni a szovjet hadsereggel, de rendet szeretnénk tenni, és az elnyomóinkat akarjuk kisöpörni”. Még a vállamat is megveregette, jól van, tovaris, csinálják. Ezzel elmentek.

Mikor ez a küldöttség elment, szereztünk valahonnan egy távcsövet, hogy lássuk, milyen tűzerejű készültséggel állnak ott. Abban reménykedtünk, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete segít, mert közben hallgattuk a Szabad Európa Rádiót is, meg a reptéren jól lehetett fogni más külföldi rádióadókat is. Arra nem is mertünk gondolni, hogy ilyen gyilkosságot képesek elkövetni egy ilyen, hogy mondjam, dióverő póznával felszerelt kis szabadságharcos önkéntes egység ellen, hogy képük lesz ekkora tűzerejű reguláris hadsereget bevetni. Azt gondoltuk, tudomásul vesszük, hogy győzött a forradalom, hiszen azt tudtuk korábbról, hogy miután '55-ben kimentek Ausztriából, Magyarországról is ki kell vonulniuk a nemzetközi egyezmények alapján.

Most azonban ott feketéllettek. Jöttek Vecsésről meg innen-onnan emberek, és mondták, hogy ennyi oroszot láttak, meg annyi oroszot láttak. Ezek, akik a saját szemükkel látták, hogy mennyi orosz katona van ott, nagyon el voltak keseredve.

Akkor már egy hete nem volt levéve a csizma a lábamról, 27-e óta nem is voltam otthon. November 3-án este hazamentem, mondom, megfürdök, és másik ruhát veszek. Hajnali fél háromkor zörgetnek, jön a riadó a Kiliánból. Úgy hívták ezt az embert, hogy Söprű, sajnos, neki sem tudom a rendes nevét. Ő volt a csoportvezető-helyettesem abban a fegyveres csoportban, amit 29-én alakítottunk meg a Kiliánban, és akikkel deszkáztuk a kirakatokat meg hordtuk az élelmiszert. Szóval hajnali fél háromkor döngette az ajtót, hogy „gyere, mert az oroszok megtámadtak bennünket”. Mit



csináltam volna? Felöltöztem, csizmát húztam, magunkhoz vettünk mindent, ami kézigránát a lakásban volt, és irány a Kilián! Beosztottuk a csoportokat, és akkor kaptam meg azokat az orosz katonákat, akiket a Corvin közből nem az orosz követségre, hanem a Kilián laktanyába vittek át. Körülbelül 11-12 főt osztottak hozzám.

Végig az Üllői úton, a Kilián oldalán minden ház sarokablakaiba két-két embert állítottam fel az első emeletre, a többieket meg a második emeletről felfelé szórtam szét, mert odáig a páncélos már csak nehezen tudott fellőni. Az Üllői úti házak utcai front felőli lakásaiból a lakosokat leküldtük a pincékbe. Az utca másik, a VIII. kerületi oldalán a Corvin köziek voltak elosztva. Mi, a kiliánosok harcoltunk a Körút és a Nagyvárad tér közötti útszakasz IX. kerületi oldalán végig. Az Üllői út IX. kerületi oldalát mi védjük, a VIII. kerületi oldalt pedig a Corvin köziek. A Viola utcától áttörtük a pincefalakat, egészen a laktanyáig. Amikor elfogyott a lőszerünk, a nyílt utcán a srácok már nem tudták az utánpótlást hozni. Nem volt más választás, mint egyszerűen áttörni a pincefalakat és azokon közlekedni.

Az első tank szürkületkor érkezett. Tudtuk, hogy jönnek, mert valaki telefonált Vecsésről, hogy az oroszok elindultak Budapest felé. A reptéren is – amikor otthagytam a társaságot – megadtam a Kilián telefonszámát, hogy ha bármit észlelnek, oda kell jelenteni. Kialakítottuk a magunk kis információs láncát, és ez nagyon jól működött. Egy darabig utánpótlás is volt. Ezért nem tudták az oroszok elfoglalni tizedikéig ezt az Üllői úti szakaszt. A kispesti felkelőknek is megvolt a telefonszámunk, azok is be tudtak szólni, úgyszólván mindig tudtuk, milyen erővel jönnek, és ennek megfelelően vártuk őket.

Egy kis 48-as ágyúnk volt, azt a Viola utcánál állítottuk fel, mert nekünk sajnos nem voltak páncélosaink csak ez a 48-as páncéltörőnk. Ezenkívül volt még kézigránátunk, benzinesüvegünk, két puskánk, aztán néhány géppisztolyunk, semmi más. A harcok ellen más nem használ, csak a benzinesüveg meg a gránát. A Corvin közben volt egy nagy légvédelmi ágyú is, de végül az is kevésnek bizonyult.

Legelőször öt páncélos jött, abból az elsőt a Viola utcával egy magasságban lőtte ki a társaság, az utolsót meg a Ludovika Akadémia környékén. A Tűzoltó utcaiak valamelyik utcán kijöttek, azok is felvették a harcot, akkor már vegyesen harcoltak ott a csoportok. De csak jöttek az oroszok, mi pedig ész nélkül dobáltuk rájuk a benzinesüvegeket. Erre az egyik megtorpant, a tornyával körbeforgott, és egy darabig ész nélkül lőtt. Voltak srácok, akik hason csúszva odakúsztak a tankokhoz, és feldobták rá a benzinesüveget. Ez volt az első hullám. És aztán követte a többi.

8-án este sebesültem meg a vállamon, azt hiszem, egy páncélos géppuskalövedékétől. Bementem az Istvánba, beköttem, de nem akartam ottmaradni. Mondtam az orvosnak, hogy nem maradok ott, mert megtalálnak, és egyébként is, vissza kell mennem. Annyira nem fájt. Jó, nem emelhettem, de annyira nem fájt. Visszamentem, de 9-én reggelre már alig maradtunk néhányan. Amíg én éjszaka a kórházban voltam, addig az összes orosz kiskatona meghalt. Úgy csinálták, hogy odamentek hason csúszva a páncélosokhoz, és bedobták a benzinesüvegeket. Ők pontosan tudták, hogy hova kell dobni. A másik páncélosból meg lelőtték őket.

9-ére valamelyest alábbhagyott a harc, a lövöldözések között már voltak kisebb szünetek is. Az oroszok kijebb húzódtak, és már távolabbról, a Fradi-pályától lőttek befelé. Azt hiszem, hogy akkor lőtték le a Kiliánnak a Körút felőli csücskét. Aztán 10-étől már egészen csöndes volt minden, csak itt-ott lehetett hallani egy-két lövést. Már nem tudom pontosan, hogy 10-én, vagy inkább 11-én hajnalban hoztak egy

páncélost, amelyiknek tolólapja volt, és azzal az összes roncsot feltölték a Ludovika Akadémia elé a térre. A megégett halottakkal együtt páncélost, követ, mindent, ami ott volt az úton, letaroltak. Megtisztították az utat a következő hadoszlopnak.

12-én egyszer csak ismét elindult az áradat, és akkor az orosz páncélosok elfoglalták az egész Üllői utat, megszállták a Kiliánt, a Corvin közt, az egész környéket.

Érdekes módon november 4-e után eltűntek a katonák. Néhány kiskatona és alacsonyabb rangú tiszt maradt csak a Kiliánban, de magasabb rangú tisztet, kiváltképp főtitstet egyetlenegy sem láttam, sem a laktanyában, sem a környéken. Eltűnt Csiba Lajos, de se Gosztonyival, se a többiekkel nem találkoztam az Üllői úti harcok idején. Érdekes lenne tudni, hogy hova tűntek el az orosz támadáskor.

Tankó Tibi és Karászy Jancsi is hivatásos katonák voltak, fiatal hadnagyok, akik már Maléter előtt átálltak a felkelők oldalára, és komolyan meg akarták szervezni az egységeket. Ők ott maradtak a körzetünkben a harcok idején is.

A főtiszték láthatatlansága elég nagy baj volt, mert talán ők mégiscsak jobban meg tudták volna szervezni a védelmet, mint mi, önkéntes, véletlen csinálta katonák és harcosok.

Az én csoportomban egyedül egy szakaszvezető kiskatona maradt a katonák közül. Ez a fiú velem jött a Nagyváradi téri nagy piros házba. Szegény csórikám alól kilőtték az erkélyt a második emeleten, mert hiába voltam én a parancsnok, nem hallgatott rám. Én fent voltam az ötödiken, ő meg a második emeleten. Mondtam neki, ne menj a másodikra, gyere fel legalább a harmadikra vagy a negyedikre, mert oda nem tudnak a páncélossal fellőni. De ő ott maradt a másodikon, és kilőtték alóla az erkélyt. Az utolsó pillanatban kapaszkodott meg egy szekrény sarkában. Akkor már nem volt lőszerem sem, eldobta a puskát és azt mondta, elindul haza, elég volt. Én adtam neki egy civil kabátot, nehogy mint katonaszökevényt elfogják.

Fogalmam sincs, hogy hova lettek a többiek. 15-én este jelentkezett nálam a Söprű meg egy másik fiú, hogy mennek ki a budai hegyekbe, mert úgy tudják, hogy valahol Nagykovácsi környékén a felkelőcsapatok felvették a harcot az oroszokkal, és ők elindulnak oda. Hívtak, hogy menjek velük. Mondtam nekik, hogy nagyon szívesen mennék én is, de sérültem nem tudok. Éppen be is lázasodtam a sebemtől. Mi mást mondhattam volna, mint azt, hogy csináljátok tovább a dolgokat, gyerekek, úgy, ahogy helyesnek látjátok. Soha nem láttam viszont őket. Akkor már mindenki azt csinált, amit jónak látott. Minden felbomlott, és teljes volt a káosz. Lőszerhez nem lehetett már hozzájutni, és fegyver is mi volt az embereknél? Egy-két golyó meg puska, azzal meg nem lehetett legfeljebb csak galambra meg kányára vadászni, nem tankokra, meg páncélautókra.

A kiliánosok, a Corvin köziek és minden felkelő, aki vállalta a végén ezt a harcot, önfeledt hősiességgel próbálta védeni a hazát, a függetlenségünket. Nem kényszerből, nem utasításra. Ezek az emberek mind önkéntesen küzdöttek a magyar hazáért. Mai ésszel visszagondolva mindnyájan hősök és egyben öngyilkosjelöltek is voltunk. Ilyen tűzerejű hadsereggel szemben mostani szemmel nézve öngyilkos hősiesség volt, amit csináltunk. Amikor egy kicsit alábbhagyott a lövöldözés, átkiabáltunk egymásnak az utcán: nem féltetek, fiúk? Nem – volt a válasz. Egyszerűen nem féltünk, mert az az igazság, hogy nem is ismertük fel a veszélyt. A hazaszeretetünk nagyobb volt.

Nem tudom, mikor volt pontosan, amikor a munkástanács felszólított, hogy foglaljuk el ismét a munkahelyünket, de én már aznap délelőtt mentem is le a volt munkahelyemre, Paulapusztára, és megpróbáltam folytatni az utépítést. Budapestről

vittem le három kocsit, mert cementet meg egyéb anyagokat is kellett leszállítanunk. Mikor Paulapuzstán lerámoltunk, az egyik kocsit elküldtem Somogyzilre, mert oda-  
valósiak voltak az embereim, hogy hozza el onnan azokat, akik dolgozni akarnak. Akkor is dolgoztunk, amikor a munkástanács elrendelte a 48 órás sztrájkot. Jött is néhány géppisztolyos srác, hogy mi miért nem hagyjuk abba a munkát. Mondtam nekik, hogy fiúk, ezt nem az oroszoknak építjük, hanem magunknak. Most mit csinálunk, szétverték a forradalmat, muszáj dolgozni. Akkor engem agyonlőnek. Mondtam nekik, hogy én az Üllői utat végigharcoltam, megsebesültem, de túléltem, nehogy most itt egy huligángolyótól legyek hősi halott, az nagyon csúnya dolog lenne. Volt köztük egy idősebb egyenruhás férfi, postás vagy vasutas lehetett, és az azt mondta, hogy gyerünk tovább, hagyjátok, fiúk!

Március 13-án este tizenegy órakor tartóztattak le Budapesten. Mióta újra felvettük a munkát, először voltam otthon. A házmesterünk mondta, hogy már kerestek. Tudtam, hogy leverték a forradalmat, tudtam, hogy Kádár egyszerűen elárulta Nagy Imrét, pedig ő is benne volt a forradalmi kormányban, de hát elárulta. Megfordult az agyamban, hogy el kellene menekülnöm, de én hittem a törvényességben. Azért is vállaltam a nemzetőrséget, mert azt egy törvényes, reguláris szervezetnek tartottam, mert a törvényes miniszterelnök, Nagy Imre hívott fel bennünket arra, hogy alakítsuk meg. Tehát én bíztam és hittem a törvényességben. Azóta már nem hiszek. Azóta nem hiszem el, hogy a bírók meg az ügyészek az igazságot mondják, hogy igazságosan ítélnék. Mi törvényesen jártunk el, a törvényes miniszterelnök felhívására foglaltuk el állásainkat, hiszen megmondta Nagy Imre, hogy csapataink harcban állnak. Mi végső soron a törvényes kormánynak hajtottunk fejet, amikor felvettük a harcot az oroszokkal. Nem beszélve arról, hogy akkor bennünk élt a hazaszeretet, és ez volt a másik motivációja annak, hogy mi az életünket is feláldozva megvédtük volna a függetlenségünket és a szabadságunkat.

Szóval 1957-ben, március 13-án elmentünk vacsorázni annak a hölgynek az édesanyjához, akinek udvaroltam. Onnan jöttünk haza. Már kilenc órától kijárási tilalom volt, de körülbelül fél tizenegykor mégiscsak elindultunk. Akkor már nyugtalan voltam, valamit megéreztem. A szülők kérleltek, hogy maradjunk ott, a kijárási tilalom alatt ne menjünk haza, de mondtam, hogy én hazamegyek, és még az éjszaka el is megyek Pestről. Legalábbis ez volt a szándékom. Éreztem, hogy valami baj van, és nem szabad tovább Pesten maradni. Magamhoz veszem a pisztolyt, gondoltam, és indulok. Ha a pisztoly nálam van, akkor engem nem tartóztat le az a két rendőr, mert én akkor bizony agyonlövöm őket, elmenekülök, és haza sem jövök többet. A Honvéd Műszaki Erődítési Csoportfőnökségén voltam 1951–52-ben, amikor az aknákat leraktuk a déli határon, így még azt ki is tudtam volna kerülni.

A házmesterné kinyitotta a kaput, és abban a pillanatban két fegyver szegeződött rám a lépcsőházban. Tehát ezek vártak engem. Valaki a házból besúghatta, hogy látott itthon, vagy maga a házmesterné, és ezért jöhettek ki értem. Szemben a második emeleten lakott egy ávós, aki tanár volt eredetileg, aztán meg pufajkás lett. Annak a felesége is láthatta, hogy mikor jövök haza. Tulajdonképpen akárki beszélhetett telefonon is, hogy én délután otthon voltam. Amikor kijöttem a börtönből, a házmesterné azt mondta, hogy már éppen el akartak menni, amikor megjöttem. Pechem volt. Ha egy kicsit később jövök, elmennek.

Pőcze Imre hadnagy volt az egyik, egy Pintér nevű százados volt a másik letartóztatóm. De két teherautó pufajkás is velük volt, körbefogták az egész házat. Mi nem

láttuk őket, mert a Fiumei út felől jöttünk, ezek meg a Miháلكovics utcánál fogták körbe a házat. Állítólag még az ötödik emeleten is voltak géppisztolyosok.

Utána a Tolnai Lajos utcába vittek. Ott voltam két és fél hónapig. Addig azt sem tudta senki, hogy hol vagyok. Rengeteg kihallgatásom volt, ezenkívül tizenhétszer szembesítettek különböző emberekkel. Hogy honnan hozták ezeket az úgynevezett tanúkat oda? Tizenhétfőlöt azt mondta, hogy ismer, én azonban egyet sem ismertem közülük.

A kihallgatások során mindennek elmondtak. Voltam én szar, csibész, csavargó, rohadt ellenforradalmár. Volt egy alkalom, amikor egyszerre kilencen hallgattak ki. Két és fél hónap után teljesen ki voltak az idegeim, és már nem tudtam elviselni őket. Megfogtam ott a kihallgatósobában egy álló ruhafogast, és lesz, ami lesz, közékük suhintottam vele. Akkor hátulról leütöttek géppisztolytussal. Erre aztán vége is lett a kihallgatásnak, mert elájultam. A jegyzőkönyvet, amit felvettek, nem írtam alá. A vád ellenem BHÖ 1/1, aztán BHÖ 34. volt. BHÖ 1/1 a Népköztársaság megdöntésére irányuló fegyveres szervezkedés vezetésére, a 34. pedig a fegyverrejtegetésre vonatkozott.

Mikor letartóztattak, nem kérdezték, hogy hol van a fegyverem. Átkutatták az egész lakást, de nem találták meg, pedig olyan egyszerű lett volna! Nem is volt eldugva. Egy fiók alsó részébe tettem a téli sapkám alá. Megkérdeztek, hogy miért nem adtam le, hiszen statárium van. Mondom, egyrészt vidéken dolgoztam, másrészt nekem igazolványom van róla. Amikor letartóztattak, akkor a rendőrnnyomozó ezt el is vitte. A kihallgatáson, mikor már ott tartott, hogy semmit sem tudott rám bizonyítani, akkor jött elő a fegyverrejtegetéssel. Megkérdeztem tőle, hogy ha ott van a fegyverviselési engedélyem, akkor miért akar engem fegyverrejtegetésért vád alá helyezni? Ha igazolványom van, akkor nincs rejtegetés. Erre fogta magát és összetépte – na, akkor már ez sem bizonyíték –, és bedobta a szemétkosárba. A számát a mai napig tudom, 0265-ös, sose fogom elfelejteni.

Miután elvittek, tartottak még egy házkutatást. Kiborítottak mindent a szoba közepére, mindent feltúrtak, de érdekes módon akkor sem találták meg a pisztolyomat. Pedig ott kellett lennie az alsó fiókban, ahová betettem. Még a falat is kivették, belenéztek a kéménylyukba, amit nem is használtunk, mert gázfűtés volt. És akkor újra megkérdeztek, hogy hol a pisztolyom, én pedig végül megmondtam nekik. Erre azt mondták: fegyverrejtegetés. Mert tudták, hogy engem csak ezért tudnak elítélni. Felsoroltak egy csomó nevet is, hogy ezzel a fasisztával, meg azzal a fasisztával voltam együtt a Kiliánban meg a harcok alatt. Én meg mondtam, hogy én ott egyetlenegy fasisztát nem láttam, mert az a tizenegy szovjet katona, akik ott voltak velem, azokra nem mondhatják, hogy fasiszták, vagy arra a szakaszvezetőre, aki mellettem harcolt közvetlenül, arra sem mondhatják. Akit csak úgy ismerek, hogy Sóprú, az sem volt fasiszta, az gépkezelő volt, fasisztákkal egyáltalán nem találkoztam.

Nagyon szerettek volna neveket kicsikarni belőlem. De hiába! Nem tudtam senkinek se a nevét. De ha tudtam volna is, mit képzelték? Nem beszélve arról, hogy amikor levittek a fogdába, akkor valahogy tíz percig együtt voltam egy ügyvéddel. A mai napig sem tudom, ki volt és hogy került oda. Csak annyit tudott nekem mondani, hogy „a kihallgatásnál arra vigyázz, hogy minél kevesebben legyetek, és egyedül maradjál, ha lehet”. Megfogadtam a tanácsát, és ez nekem be is vált. Rám senki nem tud ujjal mutogatni, hogy „ez rám vallott”, és azt is sikerült elérnem, hogy egyedül voltam egy perben, mert az istennek se tudtak sehova bepaszitani.

Nem félttem ugyan, de el voltam keseredve rettenetesen, és a végén már a fáradtságtól meg az idegkimerültségtől talán elszánt is voltam. Most már mindegy, ez így sikerült, nekem befellegzett, az életemnek vége.

A puskatus után valamilyen egészségügyi szobában ébredtem fel, pár nap múlva pedig átvittek a Markóba. Ott kerültem egy zárkába Koller Karcsival, a Pirossal\*, meg Eörsi Istvánnal. Legalább negyvenketten voltunk abban a zárkában, marha sokan, és szalmán aludtunk. A tárgyalásomig ott voltam, aztán átvittek a Gyűjtőbe, a Gyűjtőből pedig Vácra.

Eörsi Istvánnal beszélgettünk arról a börtönben, hogy tulajdonképpen mi itt a szabadságunkért harcoltunk, ki tollal, ki fegyverrel. És akkor írt is egy verset bent, hogy „Vér folyik a pesti utcán a kanálisból visszafelé...”, és én ezt egy darab WC-papírra le is írtam. Ki is akartam hozni, csak amikor elvittek, akkor meghipiselték. Belefűjtünk egy üres fogpasztás tubusba, mintha tele lenne, és úgy dugtuk bele a WC-papírt, de elvették, mert összenyomta a smasszer, látta, hogy üres, és félredobta.

Az elsőfokú tárgyalásra 1957. május 23-án került sor. Keszeiné volt az ügyész, a tanácsvezető bíró nevét nem tudom. Az ügyvédemet a nagybátyám szerezte, bár én váltig mondtam, hogy nem vagyok bűnös, nekem nem kell ügyvéd. Elmondták a vádat, fegyveres szervezkedés vezetése és fegyverrejtegetés. De problémás volt a dolog, mert nem ült meg a vád első része. Ugyanis fegyveres szervezkedés vezetését nem lehet egyedül csinálni, csoportot viszont nem tudtak körém keríteni.

Azt nem tudták, hogy kiliános voltam, sem azt, hogy a Ferihegyi reptéren is kinn voltam, egyszerűen csak azt tudták, hogy a fegyveres harcban részt vettem. Azért juthatott eszükbe, hogy BHÖ 1/1-gyel vádoljanak, mert elmondtam, hogy a Kiliánban kaptam a fegyveremet, és ott állították ki a nemzetőr-igazolványomat. Ezeket elmondtam, mert így volt. Ezt el kellett mondani, hát hol, talán az utcán kaptam a névre szóló igazolványt? Ennek alapján következtethettek arra, hogy akkor valószínűleg egy fegyveres csoportban is részt vettem, de semmit se tudtak rám bizonyítani. És elmondtam a bíróságon azt is, hogy a törvényes kormány felszólítására jelentkeztem nemzetőrnek a Kilián laktanyában, ahol a fegyverem mellé a fegyvertartási és nemzetőr-igazolványt is kiadták, de a nyomozati szakaszban a Tolnai Lajos utcában összetépték. Ezt így elmondtam a bírónak, és ezt be is vették a jegyzőkönyvbe. Ezt a jegyzőkönyvet az elsőfokú bíróságon már aláírtam. És akkor az ügyvédem felsoroltatta a jegyzőkönyvben, hogy mely vádak nincsenek bizonyítva, és emiatt, bizonyítottság hiányában, ezt megfellebbeztük. Ő azt pontosan meghatározta, hogy mi az, ami hiányzik, ami miatt nem ítélnének el az 1/1-gyel. Egyedül ugyanis nem lehet szervezkedni.

A tárgyalásra egyetlen tanút sem idéztek be. A szembesítések mind eredménytelenek voltak. Ott feküdt az összes dokumentum a bíró előtt. Lapozta, lapozta, eredménytelen, lapozta, eredménytelen, mondta be az oldalszámokat, és mondta, hogy eredménytelen, eredménytelen, mind a tizenhét szembesítés eredménytelen. Ennek ellenére nem ejtették el az 1/1-et, és a BHÖ 34-gyel megtoldva 7 évet kaptam. Az ügyész nő nem tudott többet rám sózni. El is mondta, hogy tekintettel arra, hogy egyszemélyes perben vagyok, maximum 7 év, amit ki tud róni. Az ügyész nő a tárgyaláson már nem is tett fel semmiféle kérdést, csak a rendőrség által beadott papírok után

\* Gyöngyösi Miklós (szül. Bp., 1929. augusztus 8.–1957. június 26.) az egyik VII. kerületi fegyveres csoport vezetője volt. 1957. június 26-án kivégezték. Periratszám: FB 164/1957.

mondta el a vádbeszédet. Indítványozta a hét évet. Ezt a bíró tudomásul vette, és mindjárt ki is hirdette az ítéletet.

A Markóban vártam a másodfokú tárgyalást, mert az ügyvédem szabadlábra helyezést is kért. Leírta végig az indokait, hogy azért kéri a szabadlábra helyezésemet, mert én a hivatalos kormány felszólítására lettem nemzetőr, arról igazolványt kaptam, és az igazolványom meg is volt, csak a nyomozó eltépte. Világosan megírta, hogy ilyen tévedésbe nem eshet a magyar igazságszolgáltatás, hogy egy embert szervezkedésért ítél el, mert ez egy kicsit furcsa lenne egyedül. De nem kérte az ítélet eltörlését, hanem csak a felfüggesztett ítéletet és szabadlábra helyezést. Ez nem sikerült, de másodfokon 18 hónapra csökkentették az ítéletemet, mert az 1/1 nem volt megfelelően bizonyítva.

Amikor a másodfokú ítélet jogerőre emelkedett, a Markóból átvittek Vádra. Ott a 92-es zárkában voltam. Egyedül, fent a harmadik emeleten, a „Lordok Házában” 18 hónapig. Egyszer ugyan egy nagyon rövid ideig voltunk ketten is a zárkában. Betették hozzám a volt gödöllői csendőrszázad-parancsnokot, dr. Tegzes Ernőt. Ernő bácsit azért tették be hozzám, mert nem hitték el, hogy csak annyit tudok '56-ról, amennyit elmondtam. Amikor bejött az Ernő bácsi, az ablak elé állt és azt mondta, hogy támasszam a hátamat a circlinek. Akkor az ablak felé fordult és nagyon halkán azt mondta nekem, hogy azért tették be hozzám, hogy engem kifagasson, és vigyázzak, hogy mit mondok a kérdéseire. Amikor beszélgettünk, már eleve úgy tette fel a kérdéseket, hogy arra könnyű legyen válaszolni, azok meg kint nyilván hallgattak bennünket. Végző soron érthető volt, hogy tizenhét szembesítéssel sem sikerült semmit kideríteniük, kíváncsiak voltak, és akkor ezt a módszert választották. Meg még azon kívül sok más mindent.

Olyan is volt, hogy a Tolnai utcában felvittek a mosdóba, és amikor nem mondtam semmit, keresztre feszítettek a csőhöz, kifeszítettek, és csöpögött a víz az orromra. Aztán ezt megcsinálták tízszer, hússzor, amíg el nem ájultam. Illetve úgy tettem, hogy elájultam, mert nem ájultam el egyszer sem, félrehajtottam a fejemet, szóltak hozzám, nem válaszoltam, és lazára vettem magamat. Akkor leöntöttek egy vödör vízzel, feléledtem, és akkor folytatták. Levittek a zárkába, három-négy óra múlva megint fel, de akkor 25 évesen olyan jó erőben voltam, hogy a Mihálkovic utca sarkán volt egy kocsmá, ott voltak ezek a szeneslegények és az az egylovas négykerekű kocsija, amivel a szenet hordták. Körülbelül negyven-negyvenöt mázsát szoktak feltenni rá. Azzal szórakoztak, hogy fogadásból meg kellett emelni a kocsi hátulját. Egyszer megyek haza és ezek a vagányok közrefognak, hogy na, itt jön egy markos srác, 25 korszó sör, megemeli-e a hátulját. Levettem a kabátomat, aláálltam, megemeltem. Attól fogva a IX. kerületi vagányok előtt becsületem volt. A kocsi persze üres volt, de olyan erős és nagy volt, hogy negyven mázsa szenet lehetett rá tenni. Üresen is volt vagy tizenvalahány mázsa, de ügyesen azért meg lehetett hátulról emelni. Nem mindenki tudja!

Vácon borzasztó volt az a tizennyolc hónap. Az alultápláltságtól rettenetesen lesoványodtam, ráadásul vérhast is kaptam. Bementem 91 kilóval és 49-cel jöttem ki. Amikor jöttek ellenőrizni, akkor sem mondtam meg nekik, hogy mi a bajom, ha ott döglök meg, akkor sem kértem volna tőlük semmit. Amikor kinyitották a cellaajtót és lépni akartam kifelé, összeestem. Akkor két hétre kórházba kerültem. Darvas Iván mellett feküdtem, aki vérszegénység és alultápláltság miatt volt ott. Aztán Iván később könyvtáros lett, ő hordta ki a könyveket. A kórházban nem zaklattak bennünket, és a koszt is jobb volt.

1959. november 25-én szabadultam. De utána még rendszeresen jelentkezni kellett a rendőrségen, vasárnap meg kedden reggel nyolc órakor. Nem hagyhattam el Budapest területét. Ahol két ember állt, harmadiknak nem mehettem oda, mert az már szervezkedés! Ilyen és hasonló eltiltásaim voltak. Rendőrségi felügyelet alatt álltam még öt évig. Nagyon nehéz volt a helyzetem, mert sehol nem vettek fel munkára. Egyetlenegy helyen kaptam munkát, a László Kórházban. Egy háromkerekű triciklin kellett a moslékot kihordani a gazdasági épületekhez, a disznóknak. Ez volt a munkaköröm. Ezt három hónapig csináltam, utána pedig fizikai munkásként építkezéseken dolgoztam.

Amikor letelt a REF, hazamentem a szüleimhez. Otthon másfél év alatt egy kicsit rendbe szedtem magam. Azért nem mentem előbb, mert a rendőrségtől kellett volna engedélyt kérni, hogy eltávozhassak a budapesti lakásomról, és Hévízen is jelentkezni kellett volna a rendőrségen. Azért is nem mentem, mert szégyenkeztem, hogy lemegegyek a szülőfalumba, és be kell mennem a rendőrségre jelentkezni. Rám ne mutogasson senki! Rettenetesen megalázó dolog volt.

Amikor ismét feljöttem Budapestre, egy 82 éves néni özvegyi lakatosiparával dolgoztam a VII. kerületben, az Elemér utcában. Ez 1972-ig tartott. 1956-ban ebből a műhelyből vitték el az oxigénpalackot a Sztálin-szobor lábát levágni. Amikor a hatvanas években jöttek a nagy téeszépítési programok, egyre-másra hozták be a gépeket, de az alkatrész-utánpótlásról megfélekedtek. Ha elrepedt a hengerfej, vége volt a gépnek, leállt. Akkor a műhelyben ráálltunk a hengerfejhegesztésre. Volt egy oldalkocsis motorkerékpárom, azzal mentem ki a telefonhívásokra, de volt olyan hely is, ahol minden héten rendszeresen megjelentem gépkarbantartásra.

Elég későn, 1975-ben nősültem meg. Na ja, korábban kellett volna, de herótom volt az emberektől. Hosszú ideig voltam egyedül magánzárkában, és amikor kijöttem, szabályszerűen csömört kaptam a tömegetől. Nem is mentem se társaságba, se moziba, se színházba. Pénzem se igen volt rá. Csak gyógyfürdőbe jártam, de oda is kizárólag hajnalban, amikor nem voltak sokan. Azért oda eljártam, mert a börtönben annyit fagyoskodtam, hogy szinte mindig jéghidegnek éreztem a tagjaimat.

A börtön befelé fordulást idézett elő nálam, visszavonulást az emberektől. Mindenkitől távol szerettem volna lenni, félttem az emberekkel találkozni, és nem akartam a társadalomban részt venni. A házasságom se volt tartós, 1976-ban elváltam. Amikor kiengedtek a börtönből, megmondták, hogy nem kereshetem a bajtársaimat, és a rendőrségen arra is felhívták a figyelmemet, hogy figyelni fognak. Volt olyan, hogy hajnali fél háromkor bekopogott a rendőr, hogy otthon vagyok-e, vagy éjjel fél egykor megszólalt a telefonom.

1975-ben a Vörös Október Termelőszövetkezet szervezett egy építőipari melléküzemágot Soroksáron. Volt ott nekem egy mezőgazdász barátom, és az ő segítségével kerültem oda csoportvezetőnek. Fél év múlva aztán itt is kiderítették, hogy be voltam csukva '56 miatt, és már nem lehettem csoportvezető. Mert hiába volt '63-ban amnesztia, az csak porhintés volt a külföld felé, mert az amnesztiát kihirdették ugyan a közlönyben, de utána olyan törvényeket hoztak, hogy semmiféle vezető állást nem kaphattak azok, akiket '56-ban bármilyen cselekményért elítéltek. Utánanéztek mindenkinek, és ha a rendőrség közölte, hogy valaki '56-os, azonnal elbocsátották.

Nagyon sok megkülönböztetésben volt nekünk részünk. Se prémium, se jutalom nem járt az ötvenhatosoknak.

1978-ban visszamentem a Hídépítő Vállalathoz fizikai állományba, darusnak. Azt hittem, már nem lesz kihatása '56-nak, de nem lehettem vezető állásban akkor sem, pedig ez már 1978-ban volt! Ez a személyzeti vezető egyéni bosszúja volt '56-ért!

1978 decemberében a Petőfi hídhöz vonultunk fel hídfelújításra, jeges eső esett és mindenre ráfagyott. Terep-előkészítést végeztünk. Minden síkos volt. Valahogy megcsúszott egy hétmázsás darutalp, és rám esett. Egy évig két mankóval kínlódtam, utána két évig pedig csak bottal tudtam járni. 1979 óta rokkantnyugdíjasként élem az életemet. Az is egy kegyetlen állapot volt, hogy több mint másfél évig havi 1400 forintot kaptam. Krumplira meg zsíros kenyérre ha elég volt! A balesettel az én életem ki is fűjt, semmi különösebb teljesítményt nem tudok felmutatni azóta.

Az első perctől kezdve tudtam, hogy nem tart a kommunizmus örökké. Nem most, már 1950-ben tudtam, hogy a kommunista rendszernek meg vannak számlálva a napjai. Jó, hogy több száz napban kellett számlálni.

Nekünk vörös holocaust volt ez a negyven esztendő!

Ma a Nemzetőrök Szövetségének vagyok a vezetője, és amíg élek, azért harcolok, hogy akik ezt a vörös holocaustot előidézték, azokat elítéljék. Nem a bosszúállás a célunk, de a demokráciában, a köztársaságban is gyilkosok maradnak a gyilkosok. A népellenes bűncselekmények nem megbocsáthatók, azokra nincs enyhítő körülmény. A történelem nem fogja felmenteni az elkövetett cselekményei alól sem Sztálint, sem Rákosit, sem Kádárt, mert az utókor még szigorúbban fog ítélni, mint ahogy mi most ítélünk.

1991



## SEBESTYÉN MÁRIA

### *„Aki vérzik, azt el kell látni”*

Sebestyén Máriaként születtem Budapesten 1935. február 28-án. Szüleim evangélikusok voltak. Édesapám 25 évig volt újonckiképző, tehát katonacsaládból származom. Édesanyám pedig a háztartást vezette. Ő nem dolgozott soha, mivel volt két bátyám is, és a három gyerek sok munkát adott neki.

Édesapám tizenöt éves legényke volt a Tanácsköztársaság idején, de borzalmas dolgokat mesélt. Lehet, hogy azért, mert a nagyapám gazdatiszt volt egy Vas megyei nagy uradalomban, és a vörösök bizony rekviráltak. Zabot, lovat, mindent elvittek az égardta világon, ami csak a Magyar Tanácsköztársaság vöröskatonáinak kellett. Nem fizettek érte már akkor sem.

Apám eléggé irredenta beállítottságú nagymagyar volt. Nagyon, de nagyon fájt neki a trianoni békeszerződés, hogy az ország nagy részét elvették. Gyerekkoromban mi is nagyban énekeltük, hogy „Szabadka, Zombor, Újvidék, honvédsereg ott lázban ég”, és nekem is nagyon tetszett, hogy bevonultunk Erdélybe, visszakaptuk a Bácska és a Felvidék egy részét, és hogy visszakapjuk majd a többit is, és újra Nagy-Magyarország lesz. Abban az időben az járta, hogy „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország” – ezt nevelték belénk az iskolában.

A legidősebb bátyám evangélikus papnak készült. Az 1944/45-ös tanévben érettségizett volna, de 1945. február 10-én összegyűjtötték a házban az összes férfit, s őt is elvitték. Gödöllőről, az ottani gimnáziumból került szovjet hadifogságba, Brjanszkba, a Szovjetunióba hurcolták. Szerencsénk volt, mert a kommunista párt egyik első programjaként Rákosi meghirdette, hogy hazahozatja az összes hadifoglyot. Másfél év múlva az első transzporttal sikerült hazajönnie, mivel félig-meddig még fiatalos volt.

A másik bátyám szabómesternek készült, de sajnos '45-ben neki kellett átvennie a család fenntartását, mivel édesapámat 1945. június 17-én letartóztatták, és az Andrásy út 60.-ba, onnan pedig a Fő utcába vitték. Megjárta a Markó utcát és a Gyűjtőfogházat is. Tizennyolc hónapot töltött börtönben. Először mint háborús bűnöst ítélték el öt évre, de aztán később, a fellebbviteli tárgyalás után kiszabadult. Azok a tanúk, akik az első tárgyaláson ellene vallottak, a másodfokú tárgyaláson visszavonták a vallomásukat, mert ez egy személyes bosszú volt tulajdonképpen, amit a házbeli szomszédok terveltek ki ellene. Úgyhogy több mint két évig a kisebbik bátyám volt a családfő. Az öttagú családból hárman maradtunk otthon. A legidősebb bátyám 1946 decemberében, édesapám pedig 1947 januárjában jött haza, ezért a gyerekkorom éppenséggel nem volt felhőtlen.

Bácska visszafoglalása, Erdély visszaadása után, amikor jöttek a bombázások és hadat üzentünk az oroszoknak, és jött a front, többet voltunk a pincében, mint a szabad levegőn, úgyhogy a gyerekkorom egy része a pincébe való lemenéssel, a bombázásoktól és a háborútól való félelemben telt el.

Az oroszokat azért sem szíveltük, mert a bátyámat is ők vitték el. Bár ahogy visszaemlékezem Horthy beszédeire és az akkori légkörre, mi nem az oroszok ellen mentünk, nem az oroszok ellen léptünk be a háborúba, hanem a bolsevizmus ellen, a kommunizmus ellen. Azt sem mondom, hogy a németek csodálatos dolgokat műveltek volna, mert én ugyanúgy utáltam a németeket is, mikor bejöttek és megszálltak bennünket. Láttam, ahogy viszik el a zsidókat, mivel a gettó mellett laktunk a Hársfa utca és a Dohány utca sarkán. A legnagyobb fokú embertelenség volt, ahogy gyereket, fiatalokat, öregeket egyaránt elhajtottak a vágóhídra.

Az apám és a bátyám hazajövetele után eléggé meg volt bélyegezve a családnak. Nagy nehezen sikerült csak elintézni, hogy fölvegyenek a Dobó Katika közgazdasági gimnáziumba. Akkoriban, hogyha valaki jól tanult, kapott pénzt az államtól. Én semmit sem kaptam, pedig én is jó tanuló voltam. Nagy nehezen tudtam csak leérett-ségizni.

A Rákosi-időben borzalmas volt az életünk. Apámat hosszú ideig nem vették vissza az állásába a honvédséghez, ahonnan 1943-ban egészségügyi állapotára való tekintettel leszerelték, ezért a postánál helyezkedett el. A 62-es postahivatalban, a Nyugatiban volt levéltárjegyzékelő, úgyhogy elég rossz életünk volt. Rengeteget éheztem, ruházódásra pedig gimnazista koromban semmi sem jutott. Akkor kezdtem el sportolni. Kerékpárversenyző voltam, bajnokságot is nyertem, de abba kellett hagynom a sportolást, mert utánaézték a szüleimnek, és amikor a káderezés befejeződött, el kellett mennem a Dózsából, a belügyi egyesületből.

Ettől függetlenül, már ami a családi légkört illeti, nem volt rossz a gyerekkorom. Soha sem hallottam a szüleimet veszekedni. Apám annyit nem mondott édesanyámnak, hogy álljál odébb. Igaz, hogy katonás rend volt nálunk. A másnapi programunkat el kellett előző este mondani. Mindig megbeszéltük, kinek mi a feladata. Teljesen természetesnek vettük, hogy ugyanúgy kiadta a feladatokat, mintha egy munkahelyen lennénk. A legnagyobb szeretetben éltem a két bátyámmal is. Az idősebb testvérem mindig kikérdezett. Együtt megcsináltuk a leckét, utána pedig játszottunk.

Édesapám vágya az volt, hogy vagy a honvédséghez menjek a térképészethez, vagy orvos legyek, de ha nem is orvos, legalábbis egészségügyi vonalon helyezkedjek el. Én viszont nagyon szerettem volna a Vendéglátóipari Főiskolára menni, de oda nem vettek föl. Hiába jelentkeztem, a 4,2-es átlagom kevésnek bizonyult. A tanulás mellett otthon is nagyon sokat kellett dolgoznom, mert édesanyám 1945 óta szívbeteg volt, és 1949 után már nekem kellett a családra főznom, ezenkívül mostam és vasaltam is rájuk.

Miután nem vettek fel a főiskolára, elmentem a vendéglátóiparba. Elvégeztem egy kávéfőző-tanfolyamot, és utána a VII. kerületi Vendéglátóipari Vállalatnál helyezkedtem el. Később elvégeztem egy pénztárostanfolyamot is, utána pedig felszolgáló lettem. Fregoliként a szabadnaposokat helyettesítettem. A forradalom előtt a Tulipán presszóban\* dolgoztam körülbelül másfél évig.

Aztán jött 1956. október 23. Éppen az őszi nagytakarítást csináltuk odahaza. Közben szólt a rádió, és hallottuk, hogy hol engedélyezték, hol nem engedélyezték a

\* Landler Jenő (korábban és ma István utca) utcában, közel a Városligethez.

felvonulást. Én ki akartam menni, de édesanyám lebeszélte róla. Két órákor indultam volna, mert a kerületből az Állatorvosi Főiskoláról is mentek, és sok egyetemistát ismertem onnan. Már korábban tudtam tőlük, hogy felvonulás lesz a Bem-szoborhoz, és három órákor indulnak a múzeum elől. Az anyám azt mondta, hogy a takarítás előbbre való, mint hogy kivonuljak. Könnyörgtem anyámnak, ha lehet, ha egy mód van rá, akkor én sietek, megcsinálom a dolgomat, csak hadd mehessek ki. Akkor apám is beleszólt és azt mondta, hogy neki nagyon rossz érzése van ezzel kapcsolatban. Délben, mikor meghallottuk a rádióban, hogy betiltották a felvonulást, akkor azt mondta, hogy jobb a békesség, és maradjak otthon. Nem lenne jó, hogy most nekem is legyen valami rendőrségi afférom. Lehet, hogy apámnak volt egy hetedik érzése velem kapcsolatban.

A felvonulásra nem engedtek el, hiába siettem, pedig végül is bement a rádió, hogy megengedik. Még el kellett vinnem valami csomagot is a bátyáméknak, akik abban az időben a Nemzeti Színháznál laktak a Rákóczi úton. Körülbelül öt-hat körül szabadultam el otthonról.

Akkor már tele volt a Rákóczi út, tele volt az egész Körút, és mire visszaértem a Peterdy utcába, ahol akkor laktunk, addigra már azt kiabálták az emberek, hogy gyérünk a Sztálin-szoborhoz, az pedig ott volt, nem messze tőlünk. Hazarohantam és mondtam anyáméknak, hogy nagy tüntetés van, mindenki az utcán van, kiabálják, hogy le a kommunistákkal és szabad, független Magyarországot, meg hogy rengetegen mennek a Sztálin-szobor felé. Akkor apám is eljött velem, és kimentünk a Sztálin-szoborhoz. Akkor már rajta voltak az acélkötelek, és teherautóval próbálták húzogatni, de hát nem jött le. Emlékszem, akkor lángvágókat hoztak, és kezdték a csizmájánál vágni. Közben jött egy hír, hogy menjünk a Rádióhoz, mert ott könnyfakasztókkal meg nagynyomású vízzel oszlatják a népet, és nem engedik, hogy a pontokat beolvassák a rádióba. Teherautóval átmentem a Rádióhoz. Akkor még nem voltak lövések, de nem sokkal azután, hogy odaértünk, elkezdődött a lövöldözés. Úgyhogy én már a Rádiónál elkezdtem a vöröskeresztes szolgálatot, mert valamikor tanultam elsősegélynyújtást, mert az kötelező tanfolyam volt a gimnáziumban.

1956-ban a Rádiónál dördült el az első lövés. Akkor még nem volt beépítve teljesen a múzeummal szembeni terület. A régi spanyol lovasiskola és a Rádió között egy betonkerítéssel és vasráccsal elzárt üres, bokros beugró rész volt, az ávosok onnan tüzeltek. Nagyon sokan megsebesültek, és akkor én segítettem a sebesülteket behordani a Trefort utcai rendelőbe. Már jól benn jártunk az estében, amikor megérkeztek a páncélosok. Valahonnan Tatabánya vagy Bicske felől jöttek, nemzetiszínű zászlókkal és tele emberekkel. A páncélosokról a parancsnokuk beszélt szócsővel, hogy „ne lőjete, testvérek, itt magyarok vannak, nem tudhatjátok, hogy itt van-e a testvéretek, vagy az apátok. Ne lőjete!” De hiába, mert folytatódott a sortűz ezután is. Amikor elfogták az egyik mentőkocsit, ami tele volt ávóssal, és fegyvereket akart beszállítani hátulról a Rádió épületébe, még ott voltam, de utána eljöttem onnan, mert már nagyon fáradt voltam. De haza akkor már nem tudtunk menni. Lehetett úgy éjjel egy óra, két óra. Beszorultunk a Bródy Sándor utcával szemben lévő házba a Múzeum körúton.

Másnap körülbelül tíz óra felé mertem csak elindulni, de akkor már láttam, hogy a Rákóczi úton halottak vannak. Mire hazaértem, már várt egy papír, egy üzenő ember hozta, hogy a Péterfy Sándor utcában és az Alsó erdőszori Korányi Kórházban rengeteg a sebesült, és mivel nyilvántartott vöröskeresztes voltam, kértek, hogy menjek be a

Péterfybe segíteni. Végül azután a Korányiban kezdtem el a sebesültszállítást, mert a Péterfyból átküldtek oda.

25-e délelőttjén, még mielőtt a Parlamentnél eldőrdült a sortűz, le kellett mennünk Tatabányára. Volt ott egy nagy vöröskeresztes raktár, ahol egészségügyi dolgokat tároltak. Onnan kellett felhozni egy csomó kötszert, vattát, gézt, mert nagyon fogyóban volt a kórház készlete.

Már vége volt mindennek, mire a Parlamenthez értem. A sebesülteket akkorra már elszállították, de a halottakat csak akkor kezdték teherautóra rakni és elhordani. Mivel én itt nem tudtam segíteni, visszamentem a kórházba, és 26-án egész nap itt voltam.

26-áról 27-ére virradóra Bécsújhelyre mentünk egy vöröskeresztes kocsival vérplazmáért, mert máshonnan nem jutottunk hozzá. Innen hoztunk egyéb egészségügyi dolgokat is, kötszereket meg injekciós tűket. 28-án egész nap a kórházban voltam, ahol rengeteg sebesültet kellett ellátnunk.

29-én félig-meddig pihenőnapom volt. Este azt mondták a kórházban, hogy üljek be a kocsiba és rakjak be valamit abból, amit hoztunk Bécsújhelyről, és vigyem át a Corvin közbe, mert ott kevés a kötszer, és nagyon nagy szükség van rá. Akkor láttam először a Corvin közieteket, de személy szerint akkor még senkit se ismertem közülük. Csak a Bajuszra emlékszem, a Pongrázra, mert ahogy rakodtunk ki, odaszólt, „jó, hogy hoztatok kötszert”.

30-án este, amikor nagyjából konszolidálódott a helyzet, eljöttem a Korányiból. Egy ismerősöm a Tűzoltó utcában meg a Tompa utca 10.-ben volt és azt mondta, hogy menjek át hozzájuk, mert velük nincsen vöröskeresztes. Ezzel a fiúval együtt jártam iskolába, a nevére sajnos nem emlékszem, pedig osztálytársam volt a Hernád utcai általánosban. Véletlenül összeakadtunk, és ő mondta, „na gyere, Szöszi, mert ott nincsen vöröskeresztes”. Szöszi volt a becenevem.

Először a Ráday utcába mentünk. Volt ott egy mozhelyiség, ahol a Ráday utcaiak egyik csoportja gyülekezett. Elsején mentem át a Tompa utca 10.-be, ahol aztán az oroszok bejövételéig végig voltam. Közben, elsején vagy másodikán délelőtt, mivel semmi dolgom nem volt, mondtam az Angyal Pista sofőrjének, aki a Tompában is megfordult, hogy elmegyek vele a Parlamentig, mert neki oda kellett valamiért menni. Már tűzszünet volt, és az emberek sétáltak az utcán. Felszabadultak voltak, hogy na végre, szabadok vagyunk, mert akkor már folytak a tárgyalások az oroszok kimeneteléről. Félig-meddig ilyen kábulatban éltünk akkor, hogy nahát sikerült, győztünk!

Nekünk, IX. kerületieknek az volt a szerencsénk, hogy közel volt a Bakáts téri klinika, és az el volt látva kötszerekkel. Ott tankoltunk mindig. A sebesültszállítás vagy a mentés, a sebesültek behozatala általában úgy történt, hogy lekiabáltak vagy leszaladtak értem a Tompa utca 10. pincéjébe, hogy jöjjen gyorsan, mert most találtak el valakit. Akkor én rohantam. Olyan is volt, főleg a harcok idején, hogy fenn voltam valamelyik kapu alatt. Mentem egyik kapu alól a másikba, és figyeltem, hogy aki most átszaladt, az át tudott-e érní az utca túlsó oldalára egy másik kapu alá. Figyeltem, ahogy mentek a fiúk a ház fala mellett, hogy a mesterlövészek – mert nagyon sokan voltak a IX. kerületben – nem találják-e el valakit. Az utcán nem lehetett tudni, hogy ki, mikor és honnan lő. Az volt a legrosszabb, hogy nagyon sok házban el voltak bújva az ávósok, és egymás után lőtték agyon a felkelőket. Az úgynevezett tűzszünet alatt, amikor csend volt az utcában, elszórt lövöldözések mindig voltak. Az ávósok vagy katonatisztek, akiknek nem tetszett az, hogy az utcán mennek a mi fegyvereseink, a felkelő gyerekek, nagyon sokat leszedtek közülük. Erről úgy szereztem tudomást, hogy én is kint voltam

velük az utcán, és az egyik kapu alól mentem utánuk a másikba. Ha meghallottunk valahonnan egy sorozatot, akkor rohantunk a hang irányába, hogy ha van sebesült, azt behozzuk.

November 4-én délelőtt is rohantak értem a pincébe, hogy azonnal menjek, mert rengeteg a sebesült mindenütt. A fiúk szereztek valahonnan egy platós teherautót, és beálltak vele a Tűzoltó utcába egy ház elé. A Kilián laktanya egyik tűzfala ennek a háznak az udvarára nézett, és onnan az első emeletről itt engedték le azokat, akik a Kiliánban megsebesültek. Az Üllői út felé már nem lehetett közlekedni, mert ott az orosz tankok elzárták az utat és szünet nélkül lőttek. A Kilián első részét már elfoglalták, így hátulról, a tűzfalról szedtem le a sebesülteket, és hordtam át őket az István Kórházba. Azután a környéken, a Ferenc téren, a Tűzoltó utcában kötöztem az embereket.

A Tűzoltó utcában a járdaszegélynél félig felborulva állt egy dzsip. Ott, a szemem előtt lőtték agyon az egyik vöröskeresztest, és a dzsip azért ment ki, hogy elhozza onnan, amikor valamiért felborult. Akkor én kikúsztam utána, és kihúztam belőle a sofőrt. Katonai egyenruha volt rajta. Nem tudtam, hogy tiszt volt-e vagy se, akkor az ember a váll-lapokat nem nagyon nézegette. Folyt a vér a fejéből. Bevittem a Tűzoltó utcai gyermekkórházba. Most derült ki körülbelül egy éve, amikor Szlama Árpí mutatta a fiatalkori képét, hogy ő volt az, akit akkor kimentettem onnan.

Az oroszok belőttek lakásokba, a civilek közé is. Ahol nem mentek le a pincébe, vagy éppen fönn tartózkodott valaki a lakásban, és belövést kapott, az aligha úszta meg sebesülés nélkül. Polgári lakosokat is mentettünk, mert kiabáltak, rohantak értünk, vöröskeresztesekért, hogy gyertek, mert az ötös számú ház harmadik emeletére belőttek, éppen fönt tartózkodtak, sebesültek vannak. Hát azokat is elláttuk. A súlyos eseteket bevittük valamelyik kórházba.

November 4-e után az Üllői úti klinikára már nem tudtunk átmenni, mert az oroszok lőtték az Üllői utat. Sebesültszállításra már nem volt lehetőség. Csak a mellékutcákban lehetett közlekedni, ha éppenséggel nem lőtték be azt is. Ha láttam, hogy az utca közepén vagy a túloldalon esett össze valaki és át kellett mennem, de tudtam, hogy járóképes, mert nem a lábán sebesült meg, hanem a karján vagy a vállán, akkor odakúsztam és mondtam neki, próbáljon meg odáig eljutni, ahol a személygépkocsi meg a kis teherautónk állt, amivel szállítottuk a sebesülteket. Ha nem tudott járni, de észnél volt, akkor fölvettem a hátamra, és vele együtt kúsztam vissza a teherautóhoz. Ha egyedül nem bírtam föltenni a hordágyra, jöttek segíteni a fiúk és azok tették fel. Ha nem volt hordágy, az ölünkben vittük. A lőtt sebeknél mindig a vérzést próbáltam elállítani, utána bevittem a kórházba, mert a golyót műtéttel kellett eltávolítani.

Voltak olyan esetek, hogy például egy belövésnél csak egy repesz vágott meg valakit. Akkor megnéztem, hogy milyen a sebe. Ha szilánkos volt, akkor bekötöztem és a kórházba küldtem. Ha nem volt benne szilánk, akkor bekötöztem és mondtam neki, hogy ha lesz ideje és el tud menni egy kórházig, akkor menjen el kötözésre.

November 4-e után már annyi sebesült volt, hogy nem győztük őket hordani, pedig nemcsak mi, sebesültszállítók és vöröskeresztesek – akik hivatalból voltunk kinn az utcán – mentettünk, hanem a felkelők is. Egyébként is, akármilyen erősek voltunk, azért egy 80–90 kilós emberhez, aki elveszítette az eszméletét, ahhoz két-három ember kellett. Nem mindegyik lány tudta a sebesülteket meg a hordágyakat cipelni, oda erős fiúk kellettek, akik segítettek.

Volt egyszer egy elég félelmetes élményem. A Ferenc körútra mentem ki egy sebesültért. Ez az ember eszméletlenül feküdt az úttesten. Úgy húztam el onnan, hogy aláfeküdtem, magamra húztam, és a hasamon csúsztatva visszakúsztam. Egyszer csak egy fadarab került a hasam alá. Mondom magamban, hű, de jó, hogy itt van ez a fadarab, legalább könnyebben tudom vinni, mert guríthatom magamat rajta. Mikor odaértem a Bakáts térre vezető utcához, éppen jöttek a fiúk, és meglátták, hogy hozok egy sebesültet. Gyorsan leszedték a hátamról. Én is ugrottam, mert hallottam, hogy jön a következő sorozat. A Boráros tér felől, a Petőfi hídról lőttek bennünket. Beugrottam az utcasarkon, és akkor néztem csak oda, hogy min is gurigáztam. Abban a pillanatban a „guriga” felrobbant. Kézigránát volt... Lehet, hogy rosszul volt kibiztosítva, és ahogy én gurigáztam rajta, biztos valahogy elmozdult a robbanószerkezet. Hát, hogyha az a hasam alatt fölrobban, valószínűleg még a kisujjam körme sem maradt volna meg. Az ember persze mindig veszélyben volt, de ez különösen az volt.

Volt még egy olyan eset, amikor megint közel volt hozzám a halál. A Tompa utca és a Ferenc körút sarkán az OTP-nek vagy valamilyen banknak volt egy irodája, aminek kilőtték az ablakát. Én éppen abból a házból jöttem az udvaron keresztül, és mondom, hogy most átvágunk ezeken az irodákon, hogy gyorsabban érjünk át. Hirtelen megláttam, hogy egy fiatal orosz katona beugrik. Éppen csak annyi idő volt, hogy hasra vágjam magamat. Ez volt a szerencsém, mert rögtön beengedett két sorozatot az irodába, hogy ha esetleg van benn valaki a helyiségben, az ki ne jöhessen! Ahogy beugrott, rögtön rá a ravaszra, és már lőtte is szét a helyiséget. Akkor körülbelül egy másodpercen múlt az életem. Ha szembetalál és én nem vágom magam hasra ott az egyik íróasztal háta mögé, akkor biztos, hogy kaptam volna az egyik sorozatból, és nem maradtam volna életben.

Ha éppenséggel nem lőttek, például a tűzszünet alatt, mert tűzszünet volt, akkor mi lányok krumplit pucoltunk, főztünk, meg teát csináltunk, és ha jöttek a fiúk, hogy éhesek, táltunk nekik, meg a sebesülteket átkötöttük. Volt mit csinálni akkor is, ha nem szóltak a fegyverek. A sebesültekhez bementünk a kórházba, akár a Bakáts térre, akár a Tűzoltó utcába is, segítettünk az ottani ápolónőknek. Ott is a kötözés volt a fő feladat. Akkor ennivalót osztottunk, ágytálaztunk. Ha éppen nem volt más dolgom, mindig mentem segíteni valamelyik közeli kórházba, a Tűzoltó utcai gyerekkórházba, vagy a Bakáts térre.

Magyar voltam, és láttam, hogy a magyarok véreznek az utcán. Az volt az álmom, a szüleimnek és nekem is, hogy én egészségügyi vonalra fogok menni dolgozni egyszer. És ha valaki, aki már egyszer végeredményben – még ha csak vöröskeresztes vagy sebesültszállító is – esküt tett, hogy emberek életét menti, az nem tehet mást. Ha ma lenne bármi, akkor ugyanúgy kimennék az utcára és ugyanúgy segítenék. Magyarok véreztek elsősorban az utcán, de én sebesült orosz katonát is vittem be a Péterfy Sándor utcai kórházba. Volt ott egy külön kórterem a részükre. Aki vérzik, azt a vöröskeresztesnek el kell látnia.

A Tompa utca és a Tűzoltó utca is elég sokáig tartotta magát. Mi 8-áról 9-ére virradóra éjszaka törtünk ki a pincéken keresztül a Ferenc körútra, ahol éjjel osontunk át a túlsó oldalra, és a Bakáts téri klinikára mentünk. Körülbelül húsz-huszonötven lehattunk, akik azon az éjszaka átmentünk. A fal mellett, szinte hason csúsztatva mentünk, mert ott voltak már az orosz tankok a Petőfi híd följáratánál, meg a Mester utcánál, és az elég közel van a Tompa utcához. Egyikünk véletlenül rálépett egy kilótt, kiszakadt redőnyre, ami akkora robajjal járt, hogy fölfigyeltek rá az oroszok. Futnunk

kellett, mert elkezdtek lőni, és egy tank is elindult a Bakáts utca felé. Szerencsénk volt, mert senki nem sebesült meg közülünk. Mire befordult a tank, becsaptuk az ajtót magunk mögött, és akkorra már üres volt az utca.

A Bakáts téri klinikán voltam körülbelül november 12-éig, akkor tudtam csak hazamenni.

Később aztán bementem a Péterfy Sándor utcai kórházba. Elég sok embert ismertem onnan, és ott hallottam azt is, hogy december 4-ére vagy 5-ére nőtüntetést szerveznek.

4-én bementem édesanyámmal a belvárosba valamit vásárolni, mert az ennivalónk akkorra már elfogyott, és akkor találkoztam a nőtüntetéssel. Beálltam a sorba, mert ismertem az egyik ott menetelő vöröskeresztes ápolónőt. Láttam, hogy a vállán van egy vöröskeresztes szalag, odamentem hozzá és mondtam neki, hogy adjál nekem is egy karszalagot, én meg beállok a másik oldalra a menetbe, hogy ha esetleg közben lőnek vagy valami sebesülés lesz, mégis két vöröskeresztes legyen, aki segít. Elmentünk az amerikai követség elé. Mire odaértünk, az amerikai követséget már körbevette a rendőrség. A hátunk mögött, ahol most a Televízió van, oda álltak be a páncélautókkal, és felszólították a nőket, hogy oszoljanak. Még ott az amerikai követség előtt mondták a nők, hogy állítólag valamilyen indiai diplomata van kint a Margitszigeti Nagyszállóban. Volt ott egy motoros, azzal elindultunk ki a Szigetre, hogy elmondjuk neki, hogy nők ellen vonulnak páncélautókkal meg fegyverekkel, mivelhogy akkor már körbe voltunk véve.

A Szigeten találkoztunk is egy hindu férfival, akiről később kiderült, hogy Menonnak hívják, de csak névrokona az akkori ENSZ-diplomatának. A Szigetről diplomata-kocsival jöttünk vissza az amerikai követség elé. Lefényképezték, hogy ott van a rengeteg nő, és a hátuk mögött meg ott állnak a páncélautók.

A követség előtt kiszálltam az autóból, s közben míg ezek fényképeztek, fölálltam egy padra, mert már akkor beindították a motorokat és nyomták az embereket, hogy oszoljunk szét. Szóval fölálltam a padra, és ötödikére újra összehívtam a tüntetést a Petőfi-szoborhoz.

A tüntetést tizenkét órára hirdettem meg, de már fél tizenkettőkor, amikor a Petőfi-szoborhoz értem, nem lehetett odamenni, mert a teret teljesen körbezárták páncélautókkal. De a mellékutcákban csak-csak összejöttek az asszonyok vagy ezrezerötszázan. Mivel a szoborhoz vezető utakat elvágták, a Hősök terére akartunk vonulni. A Hősök tere felé menet csak a Bajza utcáig jutottunk, mert a szovjet követség előtt is teljesen le volt zárva az út tankokkal, úgyhogy a Hősök terére sem jutottunk ki. A Bajza utcánál dulakodás is volt az oroszokkal, mert közibénk jöttek és nyomták vissza bennünket. Volt köztünk egy nagydarab nő, magasabb volt nálam is, pedig én 177 centiméter vagyok, de az olyan 180 centis lehetett. Katonanadrág és csizma volt rajta. Két orosz felemelte és úgy a földhöz verte szegényt, hogy csak úgy nyekkent. Földhöz vágták azért, mert ő hozta a zászlót. Akkor visszafordultunk és megint elindultunk az amerikai követség felé, de megint ott voltak a Szabadság téren, azt is teljesen lezárták. Semerre sem engedtek bennünket. Akkor igyekeztem véget vetni a tüntetésnek. Szétoszlott a jónép, mert amerre mentünk, mindenhol kísérték bennünket, előttünk, a hátunk mögött, mindenütt páncélautók mentek. Akkor szétoszlottunk.

\* K. P. S. Menon, India moszkvai nagykövete, aki 1956. december 2–7. között tartózkodott Budapesten Nehru indiai elnök különmegbízottjaként. Ő juttatta el a Magyar Függetlenségi Mozgalom kibontakozási javaslatát a szovjet kormányhoz.

1957. január 10-én elindultam Nyugat felé, hogy átlépem a határt, mert akkor már nagyon sok letartóztatásról hallottam, mindenütt szedték össze az embereket. Lementem Szombathelyre, hogy onnan átmegegyek Ausztriába. Az apám lekísért, mert ő Vas megyei volt, és elég sok ismerőse volt a környéken. De nem tudtam átmenni, mert a határt már lezárták, és akit elkaptak, azt laktanyákba vitték vissza, úgyhogy nem vállalta senki, hogy engem átvisz.

1957. február 18-án hajnalban tartóztattak le a lakásomon, eléggé hülye körülmények között. Előtte való éjjel volt egy nagyon érdekes dolog. Én, aki szél ellenében is megismerem a rendőrt a szagáról, most teljesen csődöt mondtam. A Savoy külső ruhatárában dolgoztam mint kiségitő. A kijárási tilalom még érvényben volt, úgyhogy este kilenc órakor zártunk, mert tizenegykor kezdődött a kijárási tilalom. A ruhatárban velem szemben egész este ott ült egy bőrkabátos úriember, és még csodálkoztam is, hogy állandóan engem néz. Azt hittem, hogy tetszem neki. Egész hazáig kísért. Mikor fölértem a negyedik emeletre és kinéztem az ablakon, hogy ott van-e még, láttam, hogy éppen fölírja a házsámot. Lehet, hogy ők már tudták, hogy hogy nézek ki, de azt nem tudták, hogy hol lakom, hova kell értem kijönni. Aznap hajnalban aztán le is tartóztattak.

Három órakor jött ki értem három pasas. Apám nyitott ajtót. Én már sejtettem, hogy értem jönnek. Kijárási tilalom van, ugyan ki más csengethet!? Az első pillanatban azért még reménykedtem, hogy valaki talán rosszul van a házban és telefonálni akar, de amikor hallottam, hogy kérdezik, itt lakik-e Sebestyén Mária, abban a pillanatban tudtam, hogy értem jöttek.

Berontottak a hálószobába, és az volt az első szavuk, hogy azonnal emeljem föl a párnámat. El nem tudtam képzelni, hogy mi az istennek kell nekem a párnát felemelni, de azután eszembe jutott, hogy valószínűleg azt hitték, pisztoly van alatta. Az egész lakást föltúrták, még a kéményajtót is kinyitották a fürdőszobában, és bekotortak a kéménybe. Az összes iratokat, leveleimet, fényképeimet, mindenemet, ami a fiókjaimban volt, összecsomagolták és elvitték. Soha semmit nem láttam viszont belőle.

Egyenesen a Gyorskocsi utcába vittek. Mikor megérkeztünk, rögtön levittek az alagsorba, ahol fabódészerű, összetákolt egyszemélyes kis lyukak voltak, bennük egyetlen paddal. Jó húsz-huszonöt perc után két fegyőr felkísért az átvételi irodába. A cipőfűzőtől kezdve mindent, ami szokásos ilyenkor, elvettek tőlem. Utána fölvittek az első vagy a második emeletre, de hogy ne is tudjam meg, el kellett fordulnom, hogy ne lássam a lift gombját.

Amikor beléptem a cellába, borzasztóan megilletődtem, hogy Úristen, most mi lesz velem. Könyvekből meg a filmekből az ember tudta, hogy a cellafalakba bele szokták írni a rabok a nevüket. Az volt az első, hogy körbenéztem a falat, hogy milyen nevek vannak rajta. A legnagyobb meglepetésemre Kopácsi Sanyinak a nevével találkoztam bevésve a cellafalba. Na, mondom, ha az '56-os volt budapesti rendőrfőkapitány is itt volt, akkor én egy illusztris személy után kerültem ebbe a cellába.

Nálam is a szokásos fényképmutogatással kezdődött a kihallgatás. Én senkit nem ismertem föl, kivéve az amerikai követség katonai attaséját, akivel 1956 májusában ismerkedtem meg. Többször elmentem vele táncolni meg vacsorázni. 1956. október 19-én csöngött otthon a telefon. Fölvettem. Eric volt, és azt mondta, hogy ha találkozni szeretnék vele még utoljára, akkor erre aznap este van alkalom, mert délelőtt behívták a Belügyminisztériumba, hogy huszonnégy óra alatt hagyja el az országot. Huszonnégy órája volt, hogy összecsomagoljon. El is búcsúztunk egymástól. Tudtam, hogy



nincs Magyarországon, mert kiutasították, ezért nyugodtan fölismertem. Sejtettem, hogy figyelhetek bennünket, de arra nem gondoltam, hogy mikor a nyomozó kinyit egy dossziét előttem, legalább ötven vagy hatvan darab fénykép esik ki belőle, amiket a legkülönbözőbb helyszíneken készítettek rólunk. De senki másról egy szót se szóltam. Volt egy „kedves” kis kihallgatóm, akinek nagyon lehetett érezni az akcentusáról, hogy nem magyar. Végül is aztán kiderült, hogy orosz. A kihallgatások során háromszor is előfordult, hogy nem bírta az öklét az asztalon tartani. Nekem persze azt kellett aláírnom, hogy megbotlottam a lépcsőn és nekiestem a rácsnak. Először azzal fenyegetett, hogy kémkedéssel fognak vádolni és azzal, hogy ezzel az amerikai követséggel karöltve mi készítettük elő az október 23-i felvonulást. Meg hogy én külföldi hatásra vettem részt az '56-os eseményekben, amit külföldiek szerveztek meg, és biztos, hogy Ericet is ezért utasították ki. Aztán azzal jött, hogy még egy hónapig statárium van, és halálra fognak ítélni kémkedésért.

Utána tért csak át a nőtüntetésre, mert semmi mást nem tudott rám bizonyítani. De én mindent tagadtam.

Egyszer meg rám akarták bizonyítani, hogy én ott voltam a Köztársaság téren, a párház ostrománál. De erről se szóltam egy szót se, meg nem is tudtam semmit, mert amikor mi megérkeztünk a Köztársaság térre, a harcoknak gyakorlatilag vége volt. Egy-két lövés még dördült, de már nem történt semmi.

Mindenáron azt akarták, ismerjem be, hogy külföldről irányították az október 23-i felkelést, de ez nem sikerült nekik.

Ez két hétig ment, utána kezdte a nőtüntetéssel kapcsolatos dolgokat. Azt akarta kiszedni belőlem, hogy hol szerveztük és kik voltak a vezetők, de én tényleg csak hallomásból tudtam, hogy hol szervezték, de azt sem mondtam el, hogy a Péterfy Sándor utcában hallottam először róla, hogy negyedikén lesz ez a nőtüntetés. Én tényleg véletlenül csatlakoztam hozzájuk, amikor a Vörösmarty téren vonultak át. Akkor esett le a tantusz, hogy december negyedike van, a nőtüntetés napja, amit az oroszok bejövételének egy hónapos évfordulójára szerveztek. Az asszonyok követelték, hogy engedjék meg egy ENSZ-delegáció bejövetelét, hogy nézzék meg, mennyire szétlőtték az oroszok Budapestet. Mi csak gyászfátyóval és fekete koszorúkkal mentünk, hogy az utcákat és a tereket, ahol emberek százai estek el, megkoszorúzzuk.

A nőtüntetéssel kapcsolatban azzal jöttek, hogy én biztos benne voltam ennek a szervezésében is. Valakinek a tanúvallomása alapján tudták, hogy én mentem el egy motorkerékpárossal a Nagyszállóba, és onnan egy diplomataautóval jöttem vissza. Mivel én hívtam össze másnapra a tüntetést, nemcsak izgattam, hanem szervezkedtem is. A végtelenségig ment az, hogy miért mentem ki a Szigetre, honnan tudtam, hogy Budapesten van Menon, és hogy én biztos, hogy többször kint voltam a Nagyszállóban és kapcsolatot tartottam más külföldiekkel is. Az égadta világon mindent rám akartak fogni.

A nőtüntetés kapcsán szembesítettek azzal a nővérrel, akitől a kötszercsomagot kaptam. A szembesítésnél egy ápolónő elmondta, hogy milyen kabátban voltam a tüntetésen, és abban a kabátban voltam letartóztatva is. Őt 1957 januárjában tartóztatták le. Azt mondta nekem később, hogy megmutatták neki a fényképeket és azt mondták neki, hogy én már bent vagyok. Ne is tagadjon, mert én már ellene vallottam.

Rajta kívül voltak más tanúk is, akik ellenem vallottak, de csak a tárgyalásomon tudtam meg, hogy kik azok. Azok közül a pufajkások közül, akik egy páncélautóval kísérték a menetet, négyen bejöttek a tárgyalásomra és tanúsították, hogy ott voltam vöröskeresztes karszalaggal, és én voltam az, aki a beszédet mondtam.

A szembesítés után beismertem, hogy ott voltam a nőüntetésen. Kénytelen voltam elmondani, hogy hogyan keveredtem bele, és bevallani, hogy igen, én beszéltem. Abban biztos voltam, hogy többeket kihallgathattak, mert annyira pontosan tudták, hogy mit mondtam és mit csináltam. Akkorra már biztosan kihallgatták a pufajkásokat is. Mást azonban nem voltam hajlandó beismerni, pedig több dologgal próbálkoztak és nem a legfinomabb módszerekkel.

A kihallgatások alatt háromszor vertek meg olyan szépen, hogy öröm volt nézni. Ennek a magyarul beszélő oroszoknak egy vastag bokszkesztyűszerűség volt a kezén, és kihallgatás közben állandóan körülöttem sétált. Amikor rám akart valamit bizonyítani, akkor eltalálta valamelyik fületem. Mindig hátulról ütött. A végén már annyira kikészültek a füleim, hogy begyulladtak, és elkezdtek gennyesedni. Több mint másfél hónapig voltam beteg. Kórházba csak azután kerültem, miután átszállítottak a Markóba.

A kihallgatásaim során többször is könyörögtem ennek az embernek, hogy legalább hívja föl az édesanyámat, mert súlyos szívbeteg, és nem tudja, hol vagyok. Legalább egy üzenetet adjon át, hogy benn vagyok és hogy jól vagyok, de mindig megtagadta. Nagyon féltettem az édesanyámat, hogy ezt már nem fogja tudni elviselni a szíve, 1945 óta én voltam a családban a harmadik, aki ilyen helyzetbe került. Amikor kiszabadultam, akkor tudtam csak meg, hogy azért egyszer mégiscsak fölhívta az anyámat, amikor nem voltam ott, és azt mondta, hogy teljesen egészséges vagyok.

Borzalmas volt. Vízet is csak naponta háromszor adtak, reggel, délben, este egy-egy bögrével. Kénytelen voltam úgy inni, hogy a vécékagylóban odatartottam a kezemet, ahonnan jött az öblítővíz, mert naponta három deci víz kevés egy embernek. Nem beszélve arról, hogy a vécében mostam ki a fehérneműimet is. Csak így tudtam tisztán tartani magam, mert hetente csak egyszer vittek el zuhanyozni, és akkor lehetett csak mosni. De a legborzasztóbb az volt, hogy február 18-ától egész április 29-éig teljesen egyedül voltam a zárkában, és senkihez sem tudtam szólni.

Belülről nagyon összetörtem, de azt nem mutattam ki nekik. Az idegrendszerem már annyira labilis volt a sok tortúra után, amiken keresztülmentem, hogy éjszaka mindig sírtam. Ráültem a vécére, mintha végezném a dolgomat, az arcomat elfordítottam a fal felé, és sírtam.

Május elsejét már a Markóban töltöttem. A Fő utcán az volt a rettenetes, hogy teljesen egyedül voltam, itt viszont egy keskeny kis cellába tíz-tizenkét embert zsúfoltak össze.

A vádiratban az volt, hogy a Magyar Népköztársaság megdöntésére elkövetett folytatólagos izgatással vádolnak. Ott már nem volt szervezkedés.

Az első tárgyalásom júliusra volt kitűzve, a pontos időpontra már nem emlékszem, de ezt elnapolták. Ekkor láttam végre a családomat. Szeptember 14-én volt a második tárgyalásom, két év nyolc hónapra ítélték, és az ítélethozatal után egy vagy két hétre leszállítottak Kalocsára.

Hát a tárgyalásom, az is egy szép dolog volt. Én a forradalom alatt soha nem néztem, hogy kit kötözök be. Egy alkalommal kiderült, hogy a sebesült egy rendőrhába bújtatott ávós, de hát hiába, vérzett, sebesült volt, ezért elláttam. Ez az ember eljött mentő tanúnak. Ez is úgy történt, hogy a rabkórházban, ahová a fülemmel vittek, véletlenül ismertem a politikai tisztet még sportoló koromból. Eléggé megrökönyödött, amikor meglátott. Volt benne annyi jóindulat, hogy lehívatott és megkérdezte, hogy tudok-e valakit, aki esetleg mentő tanúm lehetne. Akkor mondtam, hogy volt nekem

egy rendőrruhába öltözött ávosom, akita a Péterfy Sándor utcai kórházba vittek be, de nem tudom, hogy kicsoda. A tárgyaláson megjelent ez a férfi. Lehet, hogy megtudta, hogy bent vagyok, vagy érdeklődött utánam, vagy a politikai tiszt kereste meg, nem derült ki. Eljött a tárgyalásomra, felismert, hogy igen, én kötöttem be és én mentettem meg. Az ügyvédektől tudom, hogy állítólag az ügyész le akarta beszélni róla, hogy engem fölismerjen. A tárgyalás elég gyorsan lement, nem volt nagy felhajtás. Összevissza hárman voltunk vádlottak, Szöllősiné volt az I. rendű vádlott, én meg a II. rendű. A III. rendű vádlott, egy fiú, szabadon védekezett, nem volt letartóztatva, de vele korábban sohase találkoztam.

A tárgyalásra anyám ügyvédet fogadott, Kaczián Lorándot, akinek sikerült nagyon sok '56-os ítéletéből levetetnie.

A fellebbviteli tárgyalásomra 1958. január 20-án Kalocsáról hoztak föl, azon még ott volt a Lóri bácsi, de a rá következő hónapban Tökölre internálták, hogy ne tudjon tovább részt venni az '56-osok védelmében. Háromszor hosszabbították meg az internálását hat-hat hónapra, csak hogy ne legyen szabadlábbon és ne tudja az ügyvédi munkáját folytatni.

Kalocsán rögtön elmentem dolgozni a varrodába. Olvasni is lehetett, de szabad ideje nem nagyon maradt annak, aki két műszakban dolgozott.

A fellebbviteli tárgyalásom január 20-án volt a Fő utca 1.-ben. Sosem felejttem el, hogy egy kövér, véresszajú ügyésznőt kaptam, aki mindennek elmondott, csak éppen hogy nem úrilánynak, és át akarta minősíteni az izgatást szervezkedésre, ami annyit jelentett volna, hogy akkor három évtől öt évig, és attól függően, hogy milyen kategóriába soroltak volna be, öt évtől tíz évig terjedő börtönbüntetést is kaphattam volna. Ezért aztán eléggé bánatosan vonultam ki a szünetben az ítélelehozatal előtt, mert ragaszkodott ahhoz, hogy szervezkedésre minősítsék át az izgatást. Egy elég rendes, idősebb, ötvenöt év körüli bíróm volt, az ő nevére sem emlékszem. Lehetett látni, hogy régi jogászember, nem ez az új gyorstalpaló „demokratikus” bíró, és levette az ítéletemet egy év két hónapra. A Szöllősinének is levett az ítéletéből, mert ő első fokon három évet kapott.

Mivel én elég jó magaviseletű voltam Kalocsán és jóval 100 százalékon felül teljesítettem a normámat, ezért jutalmul hat héttel hamarabb szabadítottak. 1958. március 4-én szabadultam, Szöllősinével egy napon. Talán azt gondolták, bennünket együtt tartóztattak le, együtt tárgyaltak, együtt volt a fellebbviteli tárgyalásunk, hát egyszerre is szabadítanak bennünket.

Hajnali három órakor engedtek ki. Az édesapám várt rám, az édesanyám akkor már nem élt. Egy vasárnapi beszélőn még a Markóban tudtam meg, mikor már másodszor az apám jött be beszélőre és nem tudtam elképzelni, hogy mi lehet az anyámmal. Először még elhittem, hogy anyám átadta a beszélőt az apámnak, de másodszorra már nem hittem el, hogy az anyám lemondott arról, hogy lásson engem. Majdnem összeestem, alig tudtam fölvenszolni magam, mikor a beszélő véget ért. Közben az egészségügyis smasszernő, aki ott állt – később tudtam csak meg, hogy kicsoda az illető, ő a Korbácsos Rózsi, mert így ismerték a Markóban –, odakiáltott, hogy miért bög ez a nő. A fegyőrnek még volt valami emberi érzése, mondta, hogy hagyjon békén, most tudta meg, hogy meghalt az édesanyja. A Rózsi csípőre tette a kezét és azt mondta, hogy minek kell hisztizni, másnak is megdöglött már az anyja. Az életben nem fogom elfelejteni azt a napot, amikor megtudtam, hogy meghalt az anyám. Lehet, hogy az ő anyja megdöglött, de az enyém meghalt.

Hazajöttem. Közben apám elcserélte a lakásunkat, és ez is eléggé nyomasztó volt, mert teljesen vadidegen környezetbe kerültem. Ráadásul édesapám egy évvel anyám halála után elvett egy nőt, akinek négy gyereke volt, és mind a négy gyereket odahozta a mi lakásunkba. Eleinte elhelyezkedni se tudtam, habár a rendőrségen, mikor bevitettem a szabadulóleveletemet, és visszakaptam a személyimmet, közölték velem, hogy sürgősen helyezkedjek el, mert ha egy bizonyos időn belül nem helyezkedek el – azt hiszem egy hét vagy két hét volt megadva –, akkor közveszélyes munkakerülésért visszavisznek.

Szép kis megfélemlítésekben volt részünk. Fél évig kellett havonta bemennem a rendőrségre jelentkezni, hogy mit csinállok, hol dolgozom. Közben találkoztam a régi szerelmemmel, összekerültünk, terhes lettem, de mint férj nem kellett, nem mentem hozzá feleségül. A gyereket viszont nagyon akartam, mert előtte sohasem maradtam terhes és félttem, hogy meddő leszek.

A Kézműipari Vállalatnak volt egy varrodája a közelünkben, ott helyezkedtem el. Közben megszülettem a kislányomat, de hat hónap után kénytelen voltam beadni hetes bölcsődébe, mert akkor már folytak otthon a nézeteltérések az apám felesége és köztem. Azzal fenyegette apámat, hogy nem tudja demokratikusan fölnevelni a fiait, mert én börtönben voltam. A kislányom rettenetesen megfázott a bölcsődében, és középfülgyulladásra kapott. Könyörögtem, hogy műtsék meg a gyereket, mert lékelni kellett volna a fülét, de azt mondták a kórházban, hogy majd penicillinezik és sugarazzák, és el fog múlni. Nem múlt el. Később az orvos rájött, hogy mégis műteni kell, de akkor már késő volt. A műtét után hetedik napra általános szepszisben meghalt. Tizennyolc hónapos volt a kislányom, amikor eltemettem. '57-ben letartóztatnak, '58-ban szabadulok, közben meghal az anyám, '59-ben megszületik a kislányomat, még abban az évben meghal az anyai nagyanyám, '60-ban meghal a kislányom, végezetül kiüldözik a lakásból. Nekem ezek az évek borzalmasak voltak.

Hamarosan férjhez mentem, és lementem Gyömrőre, ahol a férjem családja élt. Sokkal többet értem volna, ha itt maradok Pesten egyedül. Férjem erősen ivott, és két év után kijött rajta a brutalitás. Volt olyan, hogy hazajött, engem meg mentő hozott föl Pestre kórházba, mert akkorákat ütött. Hét év után sikerült elválni tőle, de még akkor is fenyegetett, amikor már megismerkedtem a második férjemmel. Kétszer akart elgázolni Budapesten az autójával, mert taxis volt.

A második férjemmel, Székely Dezsővel először csak próbaházasságban éltünk. Ő angol–német–francia–olasz és spanyol műszaki fordító és tolmács volt. Emellett még sok helyen árszakértőként és pénzügyi tanácsadóként is dolgozott. Amikor hozzám mentem, már túl volt egy szívinfarktuson. A válópere után mind a három fia nála maradt, úgyhogy én végeredményben pótmamaszolgálatként jöttem a házhoz. A gyerekek hamar megszerettek, és hamarabb lettem édesanya, mint feleség. 1968 augusztusában kerültem hozzájuk, és karácsony este a fánál azt mondták a fiúk, hogy kellemes ünnepeket kívánunk, édesanya. A rá következő évben, május 23-án, Dezső-napkor esküdtünk össze.

Innentől azért egy kicsikét jobb volt az életem, annak ellenére, hogy négy embert kellett ellátnom. A férjemnek is segítettem gépelni. Akkor a gyerekek nevelése, az iskolák, az érettségi, utána az egyetem, utána a honvédség, aztán az esküvők, ezt mind én csináltam meg a gyerekeknek. Közben a férjem egészségi állapota egyre romlott. 1982-ben halt meg, a negyedik szívinfarktusból.

A férjem halála után egy pjt.-hez kerültem el adminisztrátornak. Közben statisztáltam a filmgyárban. Mikor a pjt. feloszlott, ez maradt a kenyérkeresetem.

1984-ben leszálalékolnak, és visszakaptam az özvegyi nyugdíjat, mert még nem voltam ötvenöt éves. A filmgyárból éltem meg napjainkig, de hát közben felgyorsultak a politikai események.

Már '88-ban részt vettem a romániai buldózerpolitika ellen a Hősök terén az első nagy tüntetésen. Ott találkoztam egy-két olyan régi ismerőssel, akiket '56-ból ismertem, és akkor már a filmgyárban is hallani lehetett, hogy van egy ellenzéki csoport, akik a szamizdatokat nyomtatták. '89-ben beléptem az SZDSZ-be. Az 1989. június 16-i temetésen Nagy Imre koporsójánál álltam díszőrségben. Azt a zászlót, amivel Nagy Imre temetésén az üres koporsó le volt terítve, Amerikából kaptuk vissza. Ennek a zászlónak én vagyok az úgynevezett „zászló-mamája”. A '89-es temetés óta ez a zászló minden egyes temetésen és minden egyes megmozduláson részt vesz.

5120 forintos özvegyi nyugdíjam van. Tavaly júniusban beadtam az SZTK-ba, hogy intézzék el a saját jogú nyugdíjamat, de azt visszadobták azért, mert öt évnél több megszakításom volt, és hét év kilenc hónapot nem akarnak elfogadni. Aztán visszadobták a semmissé nyilvánításomat is, amit beadtam, ami után járt volna az a pénz, amit még a Németh-kormány megígért, azt az úgynevezett 500 forintot, és minden megkezdett év után 250 forintot. A börtönéveket is bele kellett volna számítaniuk, így körülbelül tizenégy-tizenöt év munkaviszonyom lenne, de én még a mai napig semmi elismerést nem kaptam.

Mivelhogy visszadobták az összes nyugdíjaztatási papíromat, kénytelen voltam az egészségügyi miniszterhez folyamodni. 1991. február elején kaptam meg a választ, hogy most már elismerik a börtönéveket, de akkor is csak résznyugdíjra vagyok jogosult. Most újra kezdődik a tortúra, újra be kell adnom a régi számomra hivatkozással az összes papírt.

A mostani kormánynak és az első szabadon választott parlamentnek se így kellett volna hozzáállni a kérdéshez, a szabadsághoz, a demokráciához, a pluralizmushoz és a függetlenséghez, mint ahogy ők álltak hozzá, ha már állandóan csak '56-nak az eszméjét emlegetik. Mindenről szó van a parlamentben, csak az ötvenhatosokról nem. Végeredményképpen mi, ötvenhatosok tettük le ennek a rendszernek az alapját, mi szálltunk szembe az oroszokkal. Mi szenvedtünk a börtönben érte, ezért végezték ki a barátainkat, ítélték el őket tizenöt-húsz éves hosszú börtönökre. Több megbecsülést vártunk volna, de mi még egy szemernyi elismerést sem kaptunk a kormánytól. Ugye, a kedves miniszterek és az államtitkárok október 23-án fölveszik a kéthavi jutalmat, nekünk, ötvenhatosoknak pedig csak annyi jut, hogy négy-ötezer, meg háromezer forintos nyugdíjainkból szépen éhen halhatunk, amiért kint voltunk az utcán, harcoltunk és segítettünk, és csináltuk, amit akkor tenni kellett a függetlenségért. Rólunk elfeledkeznek, mintha nem is lennénk, mintha nem is ültünk volna börtönben, nem is lenne 301-es parcella. Lassan elfogyunk. Hetente temetünk ötvenhatosokat, akik öt-tíz évet ültek. Hullunk el egymás után, és nem érjük meg, hogy végre valami jóvátételt vagy elismerést kapjunk.

1991



## MÁRTON ERZSÉBET

*„...mindennap át kellett élnem,  
hogy elvisznek valakit akasztani”*

Ha a lányok is lehettek volna katonák, én bizony az lettem volna. A nyolcadik általános után kezdtem járni Esztergomban katonai középiskolába, ahol az érettségi mellett katonai rendfokozatot is kaptunk volna, de 1953-ban a lányok részére beszüntették az oktatást. Azért jelentkeztem oda, mert nagyon fiús voltam, meg volt egy öcsém, és mindig a fiúkkal játszottam. A számháború volt a kedvencem, babázni sose szerettem. A laktanyába gyakran bejártam nézelődni, az apám a háború után polgári alkalmazottként ott dolgozott. Ez tulajdonképpen a Sztálin Akadémia volt a Szilágyi Erzsébet fasorban. Itt szinte mindenki ismert. Még azt is megengedték, hogy lovagoljak. Lánybarátnőim tulajdonképpen nem is voltak, szóval mint mondtam, fiús típus voltam, nem olyan, aki babázik meg varrogat. Meg aztán nem is volt szükségem barátnőre, mert az édesanyámmal mindent meg tudtam beszélni.

Egyébként én soha nem voltam olyan, aki ki akar tűnni a többiek közül. Amit rám bízta, azt igyekeztem mindig maximálisan elvégezni, mert ezt otthon is megkövetelték tőlem a szüleim.

Az anyám tíz gyereket szült, de heten 1935-ben egy vérhasjárványban meghaltak, csupán egy bátyám maradt meg közülük. Az anyám engem és az öcsémet talán azért is hozott a világra – annak ellenére, hogy szívbeteg volt –, hogy valahogy érzelmileg kárpótolja ezt az iszonyú csapást. Én 1937-ben, az öcsém meg 1940-ben születtem. A halálesetek után még abban az évben el is költöztek Gyónról, ahol saját házuk és egy kisebb gazdaságuk volt.

Vidéki viszonylatban természetes volt, hogy mindent megtermeltek maguknak otthon. Ezen a kis farmszerűségen többen dolgoztak édesapámnak, és volt egy asszony is anyám mellett, aki a háztartásba besegített. A testvéreim halála teljesen nullára vitte őket, a gyógyíttatás, a temetések elvitték a pénzüket. 1935-ben jöttek fel Budapestre. Budán az Alkotás utcában szereztek bérlakást, ahol újra elkezdték az életet.

Amikor kitört a háború, a bátyámat és az édesapámat is behívták katonának. Akkor már élt az öcsém is, így hárman maradtunk otthon. Tisztán emlékszem, ahogy az Alkotás utcában mentek a tankok, a katonák, ahogy jöttek be a házba a németek, aztán a nyilasok, aztán végül a szovjetek. Az utcára kellett mennünk vízért, mert vízellátás nem volt. A Királyhágó utcában volt a vízművek, oda jártunk vödörrel vízért. Én mint kislány, mentem az édesanyámmal, és bizony láttuk, ahogy kézikocsikon hozták a hullákat meg a sebesülteket a tisztkórházba a Királyhágó utca és az Alkotás utca sarkára. Az ostrom alatt ezt a kórházat is lebombázták. Láttam a kilőtt házakat, a felrobbantott hidakat, mert sokszor elmentünk a városba ide-oda édesanyámmal.

Édesapám unokatestvérei és a nővére is Budapesten éltek, és tartottuk velük a kapcsolatot. Rengeteget gyalogoltunk, mert másként nem lehetett közlekedni.

A házunk harmadik emeletét elvitte egy bomba, de volt egy folyosórész, ami megmaradt. Nem járt ott senki, így aztán ott tiszta maradt a hó. Onnan lehordtuk a havat, hogy felolvadjon, ha nem tudtunk vízért menni, és azt ittuk felforralva. A szenespincében az édesanyám úgy rakta össze a tüzelőt, hogy oda tudjunk behúzódni. Egyszer, mikor egy légitámadás miatt le kellett mennünk és az egész második emeletet találat érte, a légnyomás úgy nekivágta az öcsémet a falnak, hogy fél emeletet repült szegény a lépcsőházban.

A háború után édesapám dolgozott, amennyit csak bírt, hogy bennünket fel tudjon nevelni. Eleinte az optikusszakmában volt, ezt még a háború előtt kitanulta, de a szeme nem bírta, és akkor áttért a parkettászakmára és elment a honvédséghez. Amíg a pincében voltunk, a lakásunkat teljesen kirabolták, úgyhogy az égvilágon mindent újra meg kellett vennünk.

Édesanyám csak abban az időben járt el dolgozni, amikor az édesapám hadifogságban volt. Azelőtt sem járt munkába, mert a sok gyerek mellett nem lehetett, elég volt az, amit otthon elvégzett a ház meg a gyerekek körül. Amikor a bátyám hazajött a hadifogságból, akkor nagyon gyorsan meg is nősült, úgyhogy négyen maradtunk a családban. Anyám jó háziasszonyi logikájának köszönhetően ki tudtunk jönni apám fizetéséből. Volt ennivalónk, de az biztos, hogy eldobott zokni meg kinőtt ruha nem volt, mert stoppolt, toldozott-foldozott örökké.

Az édesapám a szocdem párt tagja volt, és a fuzionálás után\* MDP-tag volt. Azt mondta, hogy azért maradt benn, mert nem akarja azt, ami a régi időkben volt, az elnyomottságot, a cselédsorsot meg a szegénységet. Csentereken, Csongrád megyében, ahol született, nagyon nagy volt a nyomor, és neki mint gyerekeknek már nagyon korán dolgoznia kellett a földeken. A kommunizmusban azt szeretnék, mondta, hogy minden embernek munkája legyen, emberi módra bánjanak vele, rendes körülmények között élhessen és kereshessen mindenki annyit, hogy meg tudjon élni, és a családját el tudja tartani. Csak hát ez az eszménykép nem vált valóra. Mesélt nekünk arról, hogy milyen körülmények között éltek a szülei, meg ő is mint gyerek, hogy volt akkor befogva munkára. Azt mondta, hogy ő nem kívánja senkinek sem, nekünk se, hogy az iskola helyett vagy az iskola mellett olyan komoly, nehéz fizikai munkát kelljen végeznünk ahhoz, hogy a család meg tudjon élni, mint neki.

1954-ben, 16 évesen mentem először férjhez. A férjem határőr sorkatona volt Ady-ligeten. Amikor összeházasodtunk, kintlakó lett, reggel bement a laktanyába, este meg hazajött. De sajnos a körülmények úgy hozták, hogy nem tudtunk együtt maradni, nagyon fiatal és éretlen voltam én még akkor.

Mivel a katonai iskola a lányoknak megszűnt, érettségizni se tudtam. Azzal biztattak, hogy vállaljak munkát, és majd 18 éves koromban beiratkozom a felnőtt tisztiiskolára, ahol párhuzamosan lehet letenni a gimnáziumi érettségit és megszerezni a szakiskolai képesítést is. Erre aztán nem került sor. Én akkor korengedménnyel elmentem villamoskalauznak, és a Beszkártnál dolgoztam egészen '56. október 23-áig.

\* 1948. június 12-én a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt közös kongresszust tartott. A Szociáldemokrata Párt egyesült a Magyar Kommunista Párttal a Magyar Dolgozók Pártjává.



Állandó járatom volt az 56-os és az 58-as vonal, akkor még 81-esnek és 83-asnak nevezték. Az 58-as a Zugligetbe ment, az 56-os meg a Hűvösvölgybe járt. Aztán a 61-essel, az 59-essel, nagyon ritkán a 6-os villamossal is jártam. Azt lehet mondani, fél Buda ismert engem, mert abban az időben még a katonatisztek is, meg a továbbszolgáltatások is villamoson közlekedtek.

Az én járataim a Szép Ilona-kocsiszínhez tartoztak. 1956-ban, amikor megalakult a Petőfi Kör, a Sztálin Akadémiáról kijött egy illető a kocsiszínbe, és tartott egy előadást a Petőfi Körről, de én egyébként egyáltalán nem tudtam, hogy mi a helyzet. Az eseményekről is csak hallomásból értesültem, mert október 23-án dolgoztam. A Széna téren, ahogy mentem haza munkavégzés után, mondták az emberek, hogy mi van a Parlamentnél meg a Bem-szobornál.

Másnap bementem dolgozni, de közölték, hogy nem tudjuk fölvenni a munkát, mert a közlekedést leállították. Akkor a karbantartókon kívül mindenki hazament. Jöttem be a kocsiszínből, és mentem a többi ember után. A Moszkva téren meg a Széna térnél emberek gyülekeztek. Nézelődtem egy kicsit, azután hazamentem. Őszintén szólva akkor felfogni sem tudtam, hogy ez tulajdonképpen micsoda. Hallottam, hogy mi a céljuk, mit szeretnének, hogy le a kommunizmussal, be lettünk csapva, a diákok nem tanulhatnak tovább, azoknak a gyerekei tanulhatnak csak, akik a párt felső funkcionáriusai közé tartoznak, azok tudnak csak egyetemekre, főiskolákra bejutni, a dolgozó népnek a gyerekei nem tudnak – akkor ilyenek hangzottak el a Széna téren. Otthon elmeséltem, miket mondanak az emberek az utcán, és az édesapám azt mondta, hogy ebben igazuk van, nagyon kevés az a munkásember, akinek a gyereke eljut odáig, hogy az egyetemre vagy a főiskolára bekerülhessen.

Nem volt semmi dolgom, mert dolgozni nem lehetett, ide-oda csellengtem a városban. Elmentem a laktanyába is körülnézni, hogy mi van az ottani srácokkal. Aztán valahogy odacsapódtam a Széna téri csoporthoz, aminek a Szabó bácsi volt a vezetője. Emlékszem, hogy egy bricsesz nadrág volt rajta, csizma, meg egy háromnegyedes, ódivatú bőrkabát. Ötven körüli lehetett, közelebbről nem ismertem, mert olyan helyzetbe soha nem kerültem, hogy leültem volna vele beszélni, vagy bárkivel, aki az ottani vezetőséghez tartozott. Tulajdonképpen nagy jövés-menés folyt ott, bárki bemehetett, bárki kijöhetett, senki az ég egy világon számon nem kérte az embertől, hogy odatarthat-e vagy sem. Senki nem kérdezte, miért jött be, vagy miért megy ki. Nem volt semmiféle előre megszervezett rendszer, ami alapján a dolgok történtek. Különböző feladatokra kisebb csoportok alakultak azokból, akik éppen ott voltak. Aztán a feladat elvégzése után ezek fel is oszlottak. Szóval kaotikus időszak volt ez, kaotikus állapotokkal.

Név szerint nem is ismertük egymást. Látásból azonban sok arcot ismertem, mert budaiak voltak, és gyakran utaztak az én vonalaimon. Ők is ismertek engem, így aztán rendben volt minden, jöhettem-mehettem, ahová csak akartam.

Egyik nap a laktanyából, a Sztálin Akadémiáról megkértek, hogy ha már úgyis a Széna téren vagyok, akkor, ha van rá idő és lehetőség, vigyük be a Marosán Györgyöt, szóval tartóztassuk le, hogy ne tudjon ellenünk dolgozni. A Széna téren szóltam a fiúknak, hogy milyen utasítást kaptam a laktanyától. A fiúk a Széna téren örültek a helyzetnek meg az utasításnak. Azt mondták, „jó, Erzsi, akkor menjetek, kaptok egy teherautót, és a srácokkal együtt kimentek”. Hogy hatásosabb legyen a helyzet, kaptam egy dobtáras géppisztolyt, hogy ne szabad kézzel lityegjek-lötyögjek, meg hogy még határozottabban látszódjék, hogy én is közéjük tartozom. A fegyver használatát abszo-

lút nem ismertem. Hiába forogtam katonák között, odáig soha nem jutottunk el, hogy énnekem megmutatták volna a kezelését, vagy hogy hogyan kell vele lőni, és ezt a katonai iskolában is csak később tanultuk volna. Úgyhogy ilyesmire nem voltam kiképezve.

Szóval nyolcan-tízen, akik éppen ott voltunk akkor, fölszálltunk egy teherautóra, és kimentünk Marosán György lakására a Pasaréti útra. Csöngettünk, kijött a felesége, és beengedett. Bementünk, és akkor én azt mondtam, hogy le van tartóztatva. A fiúk közben átkutatták a házat, ávós ruhákat meg adó-vevő készülékeket kerestek. Olyan értesítést is kaptunk, hogy ávósok vigyáznak rá, de nem találtunk senkit. A pince viszont tele volt ávós pufajkával, tehát nem volt egészen vaklárma. Marosán úgy meglepődött, hogy még csak nem is tiltakozott. Az az igazság, hogy egy kicsit csodálkoztam is, hogyan lehet az, hogy ez a meglett ember egy taknyos lánnyal szemben nem kérte ki magának az egészséget. Őszintén megmondva, így, felnőtt ésszel visszagondolva, de mint fiatal lány is úgy képzeltem el, hogy egy ilyen személyiség, akinek ilyen magas beosztása van, az majd tiltakozni fog. Hallottam akkor már egy-két beszédét, erős orgánummal, nagyon határozottan beszélt mindig. Most meg nem hadakozott, nem tiltakozott, nem csinált az égvilágon semmit sem.

Beszállítottuk a Maros utcai volt ÁVH-laktanyába, mert menet közben a Széna téri csoport azt is elfoglalta. A továbbiakban a Széna téri csoportnak ez volt a székhelye. Személyesen kísértem le a fogdába, jelentettem, hogy behoztuk, lekísértem, és átadtam a fogdásnak. Kész, részemről ezzel be is lett fejezve. Másnap megtudtam, hogy kihallgatták, és utána elengedték. Marosán bárhol is volt, mindig megtalálta a helyét a vezetők között. Egyszerűen köpönyegforgató volt. Mindig úgy fordult, ahogy a szél fúj, akár a nyárfalevél. Nekem a honvédségnél úgy mondták, hogy a munkásembereknek abszolút soha nem akart jót, mindig csak a saját karrierje érdekelt. Az mindig blabla volt, amit ő beszélt a szakszervezetről, meg hogy milyen jó dolgokat szeretnének. Ezekből semmi sem valósult meg.

Én azért vállaltam el a Marosán letartóztatását, mert megkértek rá, és hittem, hogy erre szükség van. Megtiszteltetésnek éreztem, hogy megkértek, és úgy gondoltam, ha megkérnek, akkor meg is csinálom. Ha valamilyen erőszakos, durva cselekedetre kértek volna, akkor biztos, hogy nem vállaltam volna el. Akármennyire is fiús alkat voltam, nem verekedtem, nem kötekedtem, nem szerettem az erőszakot, eleve nem is olyan az alaptermészetem. Én megkérdeztem, hogy miért kell őt letartóztatni, ha a kommunizmus ideje alatt ült és meghurcolták. Akkor azt mondták, hogy nem úgy viselkedett, ahogy a nép megkívánta volna, és ahogy a népnek jó lett volna. Tehát nem a munkásnép mellett volt. Félni nem féltem, mert azt mondták, hogy nem fog történni az égvilágon semmi se velem. A fiúk ott vannak, megvédenek, ha netán mégis közbejönne valami.

A forradalom napjaiban jöttem-mentem, összevissza mászkáltam, néha hazaugrottam, azután visszamentem a Széna térre meg a Maros utcába. Mindenhol nagy fejtelenség volt. Például én is ki-be közlekedhettem a Széna téri egységen belül a Városmajor utcában, a Maros utcában, és soha senki meg nem kérdezte tőlem, hogy én melyik csoportba tartozom, melyik Széna téri kisebb alegységbe, annak ki a vezetője, ki küldött engem ide vagy oda, miért vagyok ott. Soha senki az égvilágon meg nem kérdezte, de nem is láttam olyat, hogy bárkitől megkérdezték volna. Tehát mindenki szabadon jár-kelhetett ki-be a saját feje után. Bárki bemehetett, kimehetett, azt csinált, amit akart. Magyarán szólva, mindenki ment a saját feje után. Én is.

A környéken mindenütt barikádok álltak. A Mártírok útján, a Széna térnél is volt egy, fölborított tehergépkocsiból és különböző vaseszközökből. Ezek mögül lóttek a felkelők, mint hallottam, mert én ilyesmikben soha nem vettem részt.

Egyik nap megtudtam a katonai akadémián, hogy a Maros utcai ÁVH-laktanyában szolgálatot teljesítő tíz-egynéhány kiskatonát, akik az épületet őrizték, a felkelők átvitték a Széna térre, a volt Margit körúti fegyházba, és bezárták őket. Aztán később kitudódott az is, hogy ki akarják őket végezni. A tiszték persze már idejében elpuoltak. A honvédségi ismerőseim azt mondták, hogy amit a Szabó bácsiék akarnak, az szép, mármint hogy jobb legyen nekünk, fiataloknak, meg a következő generációnak, de a sorkatonák nem tehetnek arról, hogy őket a kék ÁVO-hoz sorozták be. Senki sem szabhatja meg, hogy milyen egységbe osszák be, ha egyszer behívták katonának. Akkor azt mondták a honvédségnél a laktanyában, hogy meg kell akadályozni, hogy ezeket a kiskatonákat kivégezzék. Ezzel én akkor is egyetértettem, és ma is így gondolom. Akkor megint az jött, hogy te ezt meg tudod csinálni. Kiderítheted, hogy tulajdonképpen hol vannak lezárva, utánanézhetsz, hogy mit lehetne csinálni, hogy lehetne őket valahogy onnan kiszabadítani.

Addig mászkáltam a fogház labirintusában, amíg kijutottam a Ganz Villamosági Művek, a Ganzvill gyártelepére\*. Nem messze onnan találtam egy öltözőrészt, ahol lelakatolt vasszekrények álltak a munkások munkaruháival. A laktanyában elmondtam, hogy ha odáig el tudnánk jutni, ott lehetne ruhát cserélni. A sok mászkálás következtében megtaláltam a kijáratot is. A Rózsadombon jutottam ki a labirintusból, az alagútrendszer odáig vezetett el. Akkor rájöttem, hogy abba az irányba kell megszöktenni a srácokat. A tiszték a laktanyában helyeselték a tervemet. Azt mondták, ez egy nagyon jó megoldás volna, ha meg lehetne oldani, hogy a fiúk átöltözzenek a munkásruhákba. Mindegy, hogy milyenek azok a ruhák, csak az egyenruhájuktól megszabaduljanak, aztán amikor kiszabadulnak, menjen mindenki, amerre tud.

Ahhoz, hogy ezt végre tudjam hajtani, intenzíven ott kellett lennem közöttük a Széna téren. Egyik este tíz órára mentem. Szóltam a fiúnak, aki vigyázott rájuk lent a celláknál, hogy menjen fel éjszakai pihenőre, mert jöttem váltani. Olyan nagy káosz volt, hogy eszébe se jutott megkérdezni, ki parancsolta. Egyszerűen azért, mert már látott engem korábban is ott több napon keresztül, katonaruhában voltam, mint a többiek, mert akkor már nagyon sokan átöltöztünk, meg fegyver volt a kezemben, és akkor nyilván rendben van a dolog. Azt mondta, jó, kösz, szia – és ezzel elment. Egy olyan jó félóra, óra múlva mondtam a kiskatonáknak, hogy az éjszaka folyamán meg fogunk szökni. Hát azok borzalmasan féltek! Hiába voltam lány és fiatalabb náluk, hiába mondtam, hogy nem kell félniük, higgyenek nekem, nem fogom őket becsapni. Egyre csak hajtogatták, hogy ez csak csalétek. Elmondtam, hogy mi a terv. De hogy én ezt kinek az utasítására csinálom? Mondtam, hogy a laktanyából kaptam ezt az utasítást, ott hagyták jóvá a szökési tervemet. Szóval biztosak lehetnek benne, hogy kijutnak. Vitakoztunk egy darabig, féltek, én pedig nyugtattam őket. Amikor kinyitottam a cellákat, azért csakjöttek szépen mind kifelé, és elindultunk a Ganz öltözőjébe. Elkérték a puskámat, a tusával leverték a lakatokat a szekrényekről. Átöltöztek az olajos munkaruhákba, bakancsot, csizmát húztak, amit ott találtak. Amikor kiértünk az alagsorból, mondtam nekik, hogy most mindenki menjen arra, amerre lát. De ne együtt

\* Lövőház u., Kiszókus u., Marcibányi tér és a Margit körút (Mártírok útja) által határolt területen.

menjenek, hanem külön-külön mindenki, és próbáljanak meg valahova ismerőshöz vagy rokonhoz eljutni.

Erre a dologra valahogy rájöttek a Széna téren, csak azt nem tudom, hogyan. Nem valószínű, hogy a honvédségtől szivárgott ki a Széna tériekhez, hogy én ezt az akciót végrehajtottam. Talán úgy derült ki, hogy ment az őrségváltás másnap reggel, és nem találtak ott senkit, se őrt, se az ávosokat. Hogy honnan jutott a tudomásukra, hogy ezt pont én hajtottam végre, azt a mai napig sem tudom. Mert engem is leválthatott volna éppen valaki. Elhatározták, hogy példát statuálnak. A Maros utcai ÁVH-laktanyában olyan határozatot hoztak, hogy kivégeznek, hogy mindenki láthassa, a forradalmárok között is vannak beépített, kétes elemek, és azok milyen sorsra jutnak.

A Maros utcáról a személyi bejárat mellett balra van a teherbejáró, ami nem egy szintben van a járdával, hanem legalább 45 fokos szögben lejt lefelé az udvarra. Odaállítottak a szemben lévő falhoz az udvaron. Nem olyan nagyon nagy az a zárt udvar. Velem szemben a Maros utcai falrészénél pedig három géppisztolyos civil fiú állt, és arra vártak, hogy a tűzparancsot kiadja valaki, hogy na, most tüzelj! Egy csomó ember álldogált ott kétoldalt, jobbról-balról a fal mentén, és várták a kivégzést. Egyszer csak begurult az udvarra egy teherautó burgonya. Az a férfi, aki a teherautót vezette, életében soha nem járhatott itt. Hozta az élelmiszer-utánpótlást, hogy legyen mit enni az ottani népek. Behajtott, de nem tudta, hogy az udvar ilyen hirtelen lejt, és későn vette észre. Nem nagy a távolság a kaputól az épület másik oldaláig, ha az ember nem fékez idejében, gyorsan a falnál köt ki. Szerencsétlen annyira hirtelen taposott bele a fékbe, hogy megcsúszott, és óriási robajjal nekivágódott a kapunak. Borzalmas nagy ricsajt, zajt és kavardást okozott, mindenki szaladt, amerre csak látott. Így tudtam megmenekülni. Ma is azt mondom, hogy annak a teherautó-vezetőnek, illetve annak a teherautó burgonyának köszönhetem, hogy életben maradtam és megmenekültem. Annyira félttem, hogy haza se mertem menni. Nekivágtam a Rózsadombnak, fel a Maros utcán végig, át a Városmajoron toronyiránt. Az egyik háznál valaki meglátott és behívott, hogy kislány, hova megy így katonaruhában, hát lelövik, így nem lehet járkálni. Azt válaszoltam, hogy disszidálni akarok, mert le akarnak löni. Akkor levették rólam a katonaruhát, adtak rám egy ballonkabátot, és így mentem ki a Vörösvári útra. Ott felkérérdzkedtem egy teherautóra, ezzel mentünk a határig. A határon valamilyen szörnyű ingoványos, mocsaras, nádas területen kísérték át a csoportunkat. Félelmetes volt. Ha visszagondolok, a mai eszemmel nem lépnék arra a talajra. Akkor persze nem volt min gondolkodni. November 4-én hagytam el az országot.

Ausztriában lágerbe kerültem. Őszintén szólva már nem is emlékszem, hova vittek bennünket. A lágerben találkoztam egy Brüsszelben élő termoszgyárossal. Azt mondta, hogy már kiválasztott néhány nőt, akiket elvisz a gyárába dolgozni, s ha nekem ez megfelel, én is mehetek. Azt mondtam, jó, megfelel, elmegyek, vállalom mindent. Így kerültem ki Brüsszelbe. A Rue de Anderlech 28. szám alatt – ezt soha nem felejttem el – kaptunk egy hatszobás lakást, amit a gyáros takarított. Ott éltünk négyen. Nagyon jól éreztem magam. Egy csomó flamanddal dolgoztam együtt. Hétvégén városnézésre vittek, meg meghívtak magukhoz családlátogatóba. Senki sem bántott, és senki sem kérdezett semmit. Normális emberi körülmények között voltam. Egyhavi fizetésemből vehettem egy használt gépkocsit.

Az volt az első dolgom, amikor megérkeztem, hogy levelet írtam a szüleimnek, hol vagyok és mi van velem. Édesanyám minden levelében azt írta, hogy nehogy hazajöjjenek, mert itthon nagyon nagy bajok vannak. És ez ment a következő év, 1957

márciusáig. Akkor egyszer csak bementék a rádióban, hogy azok a személyek, akik nem öltek, nem raboltak, fegyveres harcban nem vettek részt, nem követtek el köztörvényes bűncselekményeket, azok nyugodtan jöjjenek haza, mert semmiféle bántódásuk nem lesz azért, amit '56-ban csináltak. Én ezt a maszlagot megettem, annak ellenére, hogy anyukám annyira írta, hogy ne jöjjenek haza. De minél inkább azt írta, maradjak ki, annál nagyobb honvágy támadt bennem. Nem is tudom, hogyan lehet harminc-negyven évet leélni külföldön, hogy tudták legyűzni az emberek a honvágyat. Engem borzalmasan kínozott. Fogtam magam, és még március elején hazajöttem.

Utána azonnal elmentem a Maros utcába a rendőrségre bejelentkezni, hogy részt vettem az eseményekben, disszidáltam, visszajöttem. Tudom, hogy amnesztiába esek, de önként jelentkezem, mert én ezt így tartom becsületesnek. Egy ismerős rendőr megkérdezte, hogy minek jöttem jelentkezni, mert nekem nem kellett volna, de nincsen semmi baj, menjek szépen haza és végezzem a dolgom, dolgozzak, nekem semmiféle bántódásom nem fog történni, hisz én nem csináltam semmi olyasmit. Tudják ők nagyon jól, hogy kik mit csináltak. Míg távol voltam, az édesanyámnak a Szép Ilonán kiadták a munkakönyvemet. Ekkor elhelyezkedtem a Ganz Villamossági Gépgyárban telerkéselő betanított munkásnak. Dolgoztam, otthon laktam a szüleimnél, nem történt semmi különös egészen augusztusig. 1957. augusztus 1-jén azonban egyszer csak kijött értem néhány civil ruhás rendőr egy nagy lefüggönyözött ablakú, hosszú, fekete autóval. Följöttek, házkutatást tartottak. Megtalálták a volt férjem derékszíját, ami valamilyen oknál fogva véletlenül nálunk maradt. Na, azt mondták, ez elég tárgyi bizonyíték ahhoz, hogy elvigyenek. Biztos vagyok benne, hogy ez feljelentés alapján ment, különben honnan tudtak volna rólam, hogy engem is el kell vinni? A derékszím meg egyszerűen csak ürügy volt.

A Gyorskocsi utcába kerültem. Borzalmas idegtépő, testileg-lelkileg agyongyötrő időszak következett. Megmondom őszintén, nem szívesen élném át még egyszer ezt az időszakot. Nagyon sok verést kaptam, nagyon sok csúfos kízásban és embertelen bánásmódban volt részem. Bár a kízások mély nyomot hagytak bennem, ennek ellenére azt mondom, hogy ha agyonütöttek volna is, akkor sem lettem volna hajlandó senkinek a nevét megmondani, akiktől az utasításokat kaptam a laktanyából. Pedig nagyon szerették volna azoknak a katonatiszteknek a nevét tudni, meg hogy milyen kapcsolatuk volt velük. Amit csináltam, azt vállalom, mert megcsináltam, és le nem tagadom. Vállalom a felelősséget is érte. De hogy nevéket mondjak? Attól énnekem jobb nem lesz, hogyha még tíz-húsz vagy akárhány embert begyűjtenek, és azok is hasonló sorsra kerülnek. Inkább elviseltem a kízásokat. Sajnos nem volt mindenki ilyen. Sokan voltak köztünk olyanok, akik abból éltek és attól várták a gyorsabb kiszabadulásukat, hogy a még kinnlevőket vagy a cellatársukat besúgták. Azon voltak, hogy valamit ki tudjanak belőle szedni, ami esetleg a vallató tiszteknek nem sikerült. De nálam pórul jártak, mert belőlem nem tudtak kiszedni semmit sem. A cellatársak sem. Pedig egy nő nálam is nagyon próbálkozott. Betettek mellém egy Edit nevű leányfalui nőt. Látszott rajta, hogy jobb napokat megélt egyéniség. De neki se sikerült. Egyébként utólag tudtam meg, hogy ez a nő azért lett a cellámba téve, hogy mit tud még kiszedni belőlem a 74 oldalas önvallomásomon túl. Ő is mindig a nevekkel hajkurászott. Azt mondta nekem, hogy nem igaz, hogy én nem tudom a nevéket, hogy én nem tudok egyetlen névre sem visszaemlékezni. Ebben nagyon sokat köszönhetek az édesanyámnak, mert két alkalommal sikerült kiharcolnia, hogy a Fő utcán tudjon velem pár percet beszélni. Azt mondta, hogy „kislányom, amit megcsináltál, azt

vállald, de te senkit nem ismersz, mert senkit nem szabad bajba keverned. Mindenki vállalja a felelősséget az önmaga tetteiért. Te azért vállald, amit te csináltál. Addig maradsz ember.” És ebben tökéletesen igaza volt. Ezért én ma sem ejtem ki senkinek se a nevét.

Olyan eset is volt, hogy anyámékat fölkeresték, már a letartóztatásom után, és érdeklődtek, hogy jaj, Márton néni, az Erzsiről mit tetszik tudni, mit beszélt, kiről beszélt. Az anyám úgy zavarta el őket, hogy menjenek el innen, mert ha esetleg figyelik a házat, saját magukat hozzák kellemetlen helyzetbe. Ha megkérdezik, hogy a házban kinél voltak, még véletlenül se mondják, hogy a Mártonéknál, mert abban biztosak lehetnek, hogy az Erzsi semmit nem fog mondani, az senkinek a nevét nem fogja kiejteni a száján, akármit csinálnak is vele. Tudtam, hogy az anyám jót akar nekem, hogy megmaradjak embernek, hogy bármi is történjék velem az életben, mindig emelt fővel mehessek végig az utcán Budán továbbra is, ha kijutok, ne kelljen nekem attól rettegni, hogy egy este, amikor hazamegyek, valaki hátulról kupán csap vagy jól megver, hogy én kellemetlen helyzetbe hoztam a családtagját, vagy éppen az ő személyét. Én szégyenemben a föld alá süllyedtem volna, az biztos. Mert szentül hittem, hogy egyszer én onnan kijutok. És utána is, egymillió eset lehetett volna arra, hogy az ember saját részére mint elítélt kedvezményeket szerezzen olyan áron, hogy az elítélt társairól bármit beszéljen. Én soha, de soha nem voltam erre kapható. Mert mindenkit megkörnyékeznak, csak az egyik ember beugrik, a másik meg nem.

Tudomásom szerint már kitérítették a tárgyalásom napját, de a kínzások következtében fizikailag úgy tönkrementem a Gyorskocsi utcában kapott ütlegek miatt, hogy át kellett vinniük a Mosonyi utcai rabkórházba, különben hordágyon tudtak volna csak elvinni a tárgyalásra. Azt pedig nem lehetett. Amikor már annyira felépültem, hogy támogatva bár, de menni tudtam, akkor 1958 nyarán sort kerítettek az elsőfokú népbírói tárgyalásra a Markó utcában. A lábaimat megbilincseltek, a kezeimet láncokkal kötötték össze. Még ezt a rengeteg súlyt is tartanom kellett, pedig alig bírtam a lábamon megállni. Két fegyőrnő kísért a tárgyalóterembe, hogy útközben össze ne essek, kibírjam addig valahogy.

Addig, amíg a semmissé nyilvánítási papíromat meg nem kaptam, abban a tudatban éltem, hogy engem Bán Róberttel\* együtt ítéltek el. Két évvel ezelőtt azonban, amikor a semmissé nyilvánítási papírt megkaptam, legnagyobb meglepetésemre kiderült, hogy nem is vele volt az én tárgyalásom! Kétszemélyes pert csináltak, egy férfi volt még benne rajtam kívül, akit Fónay Jenőnek hívtak! Fogalmam sem volt, hogy miért tettek vele egy perbe, hisz sose láttam, még csak nem is hallottam róla. Furcsa, hogy miért él bennem ennek ellenére a Bán Róbert név? Miért emlékszem úgy, hogy ő volt mellettem? Igaz, őt sem ismertem, vele se volt semmilyen kapcsolat. És most egyszer csak kiderül, hogy nem is Bán Róberttel, hanem Fónay Jenővel ítéltek el első és másodfokon egyaránt! Bármikor elmehetnék, hogy betekintsek a peranyagba, elolvassam, hogy végül is hogy volt, de egyszerűen nincs lelkierőm újra átélni a történeteket. A semmissé nyilvánítási papíron mindenestre az áll, hogy Fónay Jenő és Márton Erzsébet ügyében az eljárást megszüntetik.

\* Bán Róbert, építészmérnök (szül. Budapest, 1934. április 22.). A Maros utcai felkelőcsoport helyettes parancsnoka, a „Bányász-brigád” vezetője. 1957. július 23-án első fokon a Rusznyák László és társai elleni perben mint IX. rendű vádlottat a Fővárosi Bíróság halálra ítélte (tanácsvezető: Halász Pál), másodfokon a MNLB Népbírói Tanácsa 1957. november 23-án az ítéletet helybenhagyta (tanácsvezető: Borbély János). A halálos ítéletet 1957. november 29-én hatották végre. Periratszám: Nbf 15185/1957/24.

A tárgyalásokra alig emlékszem vissza, az viszont megmaradt, hogy a Markó utcában, mielőtt az elsőfokú tárgyalásra fölvittek volna, egy kék bögréből valamit megittattak velem, aminek se íze, se bűze nem volt. Olyan volt, mintha vizet innék. Amikor kimondták a halálos ítéletet, abban a percben egyszerűen el sem jutott a tudatomig, hogy ez most mi. Nem hatolt el a tudatomig, hogy ki fognak végezni, hogy nekem most meg kell halnom. Közönyösséget, közömbösséget vagy nem is tudom, hogy hogyan lehet azt kifejezni, amit éreztem. Csak azt tudom, hogy kivezettek a tárgyalóteremből. Az előtérben vártak a szüleim, a rokonaim és az ismerőseim Budáról. Dupla nullás ügynek vették a perünket, ezért a tárgyalóterembe senki nem mehetett be, tehát a szüleim is csak kint várakozhattak az előtérben. A fegyőr közölte velük úgy odavágva, hogy kötél általi halál, mert nekem még arra sem volt erőm, hogy megszólaljak, hiába kérdeztek. Nagy sírás, őrjöngés, kiabálás tört ki, mindenki rettenetesen felháborodott.

Aznap éjszakára betettek egy cellába a Markóban. Amikor reggel fölkeltem, azt mondták a cellatársaim, hogy „Jé, milyen érdekes, Erzszi, az este barnán feküdtél le, most meg fehér vagy”. „Na, mondom, ne hülyéskedjete.” Erre azt mondták, hogy nézzem meg magamat. Belenéztem az általuk gyártott tükörszerűségbe, és akkor láttam, hogy ilyen vagyok, amilyen most, ötvennégy évesen. Húszévesen egy éjszaka alatt megöszültem. Hiába nem éreztem, nem fogtam fel, hogy mit mondanak, hiába nem éreztem annak a súlyát, hogy milyen tragikus dolog történt, úgy látszik, a szervezetemben mégiscsak végbement valami, mert az ok nélkül nem történhetett, hogy én másnap reggelre csak úgy egyik pillanatról a másikra megöszültem. Aztán másnap, amikor felébredtem, már fölfogtam a dolgok súlyát, akkkor már tudtam, hogy miről van szó, minden idegszálammal éreztem a tragédiát. Még aznap átszállítottak a Gyűjtőbe, a Kozma utcai Kisfogházba.

Tulajdonképpen máig sem tudom felfogni, hogy miért ítélték halálra. Amit elkövettem, az nem volt olyan súlyos dolog. Jó, bevittem a Marosánt. De olyasmiket is bevettek a vádiratba, mint a népi demokratikus államrend ellen irányuló szervezkedés vezetése, bár másodfokon a vezetés szót elhagyták. Az elsőfokú tárgyaláson nem is tudtam, hogy miket mondanak, mivel vádolnak, mert teljesen kábult voltam. A másodfokú tárgyaláson állítólag ugyanazt olvasták fel, mint az elsőfokún, akkor tudtam meg, hogy mennyi mocskos, hazug rágalmat raktak még rám azokon kívül, amiket valóban elkövettem. Magyarán mondvá olyasmikkal vádoltak, amit gyűjtőszóval köztörvényes bűncselekménynek neveznek. A Legfelső Bíróság Népbírósi Tanácsa 1958. július hó 18-án a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel, ötrendbeli rablás, kétrendbeli lőfegyver-alkalmazás, tolvajszövetségben elkövetett betöréses lopás büntette miatt ítélte el. Még a mai napig is borzalmasan bánt és rettentően fáj az, amit ott rám hordtak, hogy loptam, raboltam, garázdálkodtam. A későbbi idők folyamán rájöttem, hogy ezeket azért mondták, mert azokat a károkat meg bűncselekményeket, amik '56-ban történtek, azokat ki kellett valakikre osztani. Papírról leírták a bűnöket, és kiosztották, hogy azokért kik a felelősök, ha elkövették, ha nem. Hogy valahogy az anyagi károkat fedezni tudják, legalábbis papíron. És ott nem volt mese, amit az ember elé adtak, azt alá kellett írni. Ha nem írt az ember alá, addig verték a fejét az íróasztalba, amíg meg nem tört. De különben is, ha aláírta a jegyzőkönyvet, ha nem, az a bíróságnak teljesen mindegy volt. Amit vizsgálati idő alatt jegyzőkönyvbe vettek és leírtak, azt a bíróság mind elfogadta, ott apellálásnak nem volt helye. Az embernek egy szava nem lehetett, és különben is, az

ellenkezőjét az ember nem tudta semmivel sem bizonyítani. Legkevésbé azok szenvedtek, akik ezeket a bűnöket tényleg elkövették, mert tudták, hogy jobb lesz időben elszelelni.

1956-ban, amikor elhatározták, hogy a politikai elítélteket a forradalmi csoportok kiszabadítják a börtönökből, akkor nagyon sok olyat is kiengedtek, akik köztörvényesek voltak. 1956 októberében a feje tetején állt minden, nem nézte senki, hogy ki kicsoda. Valóban követtek el bűncselekményeket is, amiért pedig ártatlan emberek szenvedtek meg. Ezt az egész eszmét, ami elindult '56-ban, bemocskolták, befeketítették ezekkel a dolgokkal. Ezeket nem azok végezték el, akik azelőtt is rendszeren, becsületesen éltek, és a betört kirakatokat sem ők rabolták ki. Az ember nem tudja önmagát megtagadni. Biztos nem a becsületes munkások loptak és raboltak.

Amikor engem halálra ítélték, akkor az édesapám azonnal visszaadta a pártkönyvét, és kilépett az MSZMP-ből. Azt mondta, hogy mélységesen csalódott, mert azt nem gondolta volna, hogy ilyen piszkos, alattomos munkák folynak ártatlan emberek ellen, és ez a felső vezetés tudtával megy. Most a saját gyerekén keresztül megtudta, hogy mi folyik itt! Úgyhogy ő ilyen pártnak nem lesz a tagja. Nem azért, mert engem halálra ítélték, hanem azért, hogy ilyen igazságtalan dolgok végbemehetnek, amiről még a párttagok sem tudnak.

A két tárgyalás között négy hónap telt el. Mint halálraítélt, a Gyűjtőfogházban vártam a következő tárgyalást. Az ügyvédem – Élő József – talpig becsületes ember volt. Mondhatom azt, hogy még a lehetetlent is elkövette annak érdekében, hogy az életemet megmentse, biztatott, bátorított, és megígérte, hogy mindent megtesz. Pedig kirendelt volt, egy magánügyvédet meg se tudtunk volna fizetni.

A Kiszegházban volt először matracom, mert addig csak kemény fapriccsen aludtam egy lópokrócba takarózva, saját ruhámban, amit hónapokig nem tudtam kimosni. Ha levetettem, akkor megállt a kosztól és a szennytől. Aki ott volt, nem hiszem, hogy azokat a hangokat, azokat a zörejeket, azokat a kiáltásokat el tudja valaha is felejtetni. Talán ha el tudna tompulni valamelyest az emberben! De nem. Élesen belehasít a mai mindennapokba is. Négyen voltunk egy cellában. Wittner Máriával és két másik fiatalasszonnyal vártuk a fellebbviteli tárgyalást, mind halálraítéltek. Ezt a két fiatalasszonyt, sajnos, a nevükre nem emlékszem, el is vitték és felakasztották. Amikor a mi cellaajtónk kinyílt, kővé dermedtünk. Egyszerűen nem tudtuk, hogy azért nyitották-e ki, mert akartak éppen valamit közölni velünk, vagy másért. Nem tudtuk, hogy miért nyitják ránk az ajtót. Mert az ételt nem ajtón keresztül, hanem az ajtón lévő kis ablakon adták be.

A legnagyobb tragédia azonban az volt a Kiszegházban, hogy négy hónapon keresztül mindennap át kellett élnem, hogy elvisznek valakit akasztani. Hol egyet, hol kettőt, hol hármat, mikor mennyit terveztek be. Amikor kinyitották a fogdaajtót, és vitték az illetőt, kiabálta a vezeték- és keresztnevét és azt, hogy „Szervusztok fiúk, szervusztok lányok, és bízzatok Istenben, engem most visznek kivégezni”. És az összes zárkaajtón belülről mindnyájan dörömböltünk, őrvöngtünk, artikulátlan hangon üvöltöztünk, így tudtuk levezetni azt a borzalmas fájdalmat, sajnálatot, hogy megint egy családnak egy gyermeke elvész, méghozzá ártatlanul. Hát az ember tehetetlenségében mit tudott mást csinálni? Függetlenül attól, hogy azt se tudtuk, ki az illető, sohasem hallottuk a nevét, nem tudtuk, hogy az ország melyik területéről származik, maga az a pusztaság tény, hogy elveszik valakinek az életét, és lehet, hogy ez vár ránk is, pokoli szenvedést okozott. Olyan borzalmas lelkiállapotot váltott ez ki az emberből,



hogya a tehetetlenség, a fájdalom és a düh keverékében nem is tudtunk mit csinálni, csak a falakat meg az ajtót vertük az öklünkkel és káromkodtunk. Azokat a hangokat, azokat a zörejeket soha nem lehet elfelejteni! Azok az állapotok, események elfelejtethetetlenek annak, akiben van emberi érzés. Éjszakánként sokszor még most is arra ébred a férjem, hogy őrjögök álmomban, hogy ne verjenek, ne bántsanak, ártatlan vagyok!

Az is roppant kegyetlen dolog volt, hogy a Kisfogházban kellett megvárunk a másodfokú tárgyalást, pedig az ítéletünk még nem volt jogerős. Aki a kegyelemre várt, ugyanoda került, mint az, akit már másodfokon is halálra ítélték. Ezzel is gyötörték az embert, ez is a lelki kikészítéshez tartozott.

Másodfokon a Fő utcában 15 év börtönre változtatták az ítéletemet. Ezt megelőzően az ügyvédem orvosszakértői vizsgálatot kért, hogy legyen egy olyan papírom, hogy a szervi bajokon kívül még idegrendszeri probléma is fennáll. Úgy gondolom, hogy ennek köszönhetem, hogy életben hagytak. Az anyagomban ugyan az is benne volt, hogy megmentettem a kiskatonákat, hivatkoztam is rá, de erre azt mondták, hogy ha a felkelők kivégeztek volna 1956-ban, akkor most utca lenne rólam elnevezve. Mondtam, nagyon szépen köszönöm, de ha akkor halálra ítélték, akkor most miért? Szóval ezt én magamban nem tudtam összeegyeztetni.

Amikor a Kisfogházba megérkezett a másodfokú ítélet, elszállítottak Kalocsára, a női börtönbe. Vonaton mentünk, két ór kísért. Éjszaka utaztunk. Kalocsa előtt egy megállóval le kellett szállni, és több órán keresztül gyalogolni kellett, amíg elértünk a börtönbe. Kalocsán nagyidős köztörvényesek meg politikai elítéltek voltak. Olyan köztörvényes elítéltek, akinek kis ítélete, úgy mondták, karalábé-ügye volt, nem is volt a börtönben. A zárkákban úgy voltunk elosztva, hogy a politikaiakat elválasztották a köztörvényesektől, azok egy zárkában nem lehettek. A varrodában is külön dolgoztunk. Ugyanis a varrodába kerültem dolgozni, mint mindenki más. Egy cellába 16 ember volt összezsúfolva. Egy vályúban, egy csapból mosogatott és mosakodott alulfelül ez a rengeteg ember, két küblibe végezhetette a dolgát, amit 24 óránként ürítettek, akárhogy búzlótt is. Őszintén szólva az első pillanattól fogva, hogy otthonról elvittek, szentül hittem, hogy én azért is túl fogom élni, és haza fogok kerülni. A börtönben is mindig mondogattam magamnak, hogy egyszer valami történni fog, én nem fogom a tizenöt évet leülni. A Kisfogházban persze nem hittem, hogy megmenekülök, az nagyon reménytelen időszak volt. Napirenden voltak az akasztások, s ki tudhatta, velem mi lesz. Az ember hallotta, amikor a reggeli órákban elvittek valakit, hogy az ítéletét végrehajtsák. Mentek a fegyőrök, csörögtek a kulcsokkal, csörömpöltek, karikára fűzött kulcsosomóval jártak, hogy még hangosabb és még idegtépőbb legyen.

A börtönben különböző emberekkel voltam együtt. Voltak olyanok, akiktől félttem, mert politikai elítéltek címen voltak velünk olyanok is, akik igazából nem azok voltak, csak a tetteiket '56-ban követték el. Határozottan félttem tőlük, meg a kimondottan köztörvényesektől is, akik között életellenes bűncselekményekért is voltak elítéltek. A szünetekben közös helyen dohányoztunk, meg ugyanakkor végezhattük el a dolgunkat, mert a munkaszünet azonos időben volt. Volt ott két nő, akik a Köztársaság téren szadista bűncselekményeket követtek el a holttesteken, hát én azoktól borzalmasan félttem, attól függetlenül, hogy nem bántottak sosem. Bizony voltak olyanok is, akik megkörnyékeztek, és amikor nem álltam kötélnek, pokrócot borítottak rám, és nem is egyszer jól megverték. Amikor mentünk dolgozni és meglátta a fegyőrnő, hogy kék-zöld vagyok, megkérdezte, miért vagyok ilyen, akkor azt mondtam, azért, mert elestem. Mondta, ne nézzem őt hülyének, mert ha valaki elesik, akkor

nem tudja így magát megütni, kik vertek meg vagy ki vert meg? Ugye, nem mondtam meg, mert ha megmondom, akkor még egyszer megvernek, és nekem arra nem volt szükségem. Akkor az volt a büntetésem, hogy azon a héten végig küblizhettem az egész emeleten a zárkákat, mivel nem mondtam meg, hogy ki vert meg. Meg a pokróc alatt honnan tudja az ember, hogy a fél zárka verte-e vagy az egész zárka. Ugyanakkor az is előfordult, mert rendszeresen cserélték a cellatársakat, hogy olyan emberekkel raktak össze, akik viszont nagyon rendesek, tanult, egyetemet végzett, jól szituált emberek voltak, és az adott körülmények között is emberi módon tudtak élni és viselkedni.

Volt közöttük apáca, grófnő, meg vegyész-mérnök. Náluk elő nem fordult, hogy csúnyán beszéltek volna. Voltak azonban olyan emberek is, akik sok mindenre kaphatók voltak azért, hogy egy levéllel többet írassanak, egy csomaggal többet kaphassanak a mások rovására. Soha nem fogom megérteni, hogy egy ilyen helyzetben, amikor mindenkinek megvan a maga keresztje, nem elég az, hogy megvan a maga baja, bánata, akkor emberek hogy érezhetik attól jobban magukat, hogy a másiknak gondokat okoznak.

Mit volt mit tenni? Beletemetkeztem a munkába. A legjobb keresők között voltam, és mindig kiemelten spejzolhattam. Tehát havonta meghatározott összegem felül még pluszban vásárolhattam. Könyveket vettem, és amikor egy bőröndre való összejött, akkor azt elküldtem haza Budapestre. 1962-ben, a szabadulásom előtti őszi Kalocsáról tanárokat hoztak be, hogy akinek nincs meg a nyolc általánosa, az elvégezhesse. Az egyik rabtársam biztatott, hogy jelentkezsek a hetedik-nyolcadik osztályba, azzal is lekötöm magam. Ez is egy lehetőség arra, hogy kikapcsolódjak, és a munkán kívül ne a többi képét kelljen néznom. Vizsgázni már nem vizsgáztam, mert közben 1963-ban kiszabadultam.

Miközben börtönben voltam, meghalt az édesanyám, utána pedig hamarosan az édesapám is követte. Amikor a nevelőtiszt közölte, hogy meghalt az anyám, a világ egyik legjobb édesanyja, teljesen kiborultam. Akkor a nevelőtiszt elmondta, hogy az édesapámnak hová kell kérelmet benyújtani. Elmagyarázta, hova kell mennie és hol kell befizetni, hogy két civil nyomozó lejöjjön értem, és fölvigyen a temetésére. Volt a varrodában egy gomblyukázó nő, a nevére sajnos már nem emlékszem. Ugye, mindenki tudta, hogy meghalt az anyám, és hogy milyen lelkiállapotban vagyok. Ez a nő, amikor pedig tudta, hogy két-három napja halt meg az anyám, és hogy mennyire szerettem, akkor elkezdte a legordenárébb módon szidni. Én annak a nőnek akkor nekimentem. Egyszerűen nem bírtam lenyelni. A munkafelügyelő persze azonnal jelentette, és ezért kaptam egyéves összkedvezmény-megvonást, ami azt jelentette, hogy nem írhattam levelet és egy évben csak egyszer lehetett beszélőm, és nem kaphattam csomagot sem. Az anyám temetésére sem engedtek el. Később megtudtam, hogy provokáció volt, hogy ne tudjak az anyám temetésére hazajönni.

Anyám halála után apám ismét házasságot kötött. Én megbíztam ebben az aszszonyban, s mivelhogy a lakásunkba költözött, neki küldtem haza minden hónapban a fizetésemnek egy bizonyos részét, hogy tegye nekem betétkönyvbe, hogyha majd kiszabadulok, legyen egy kis pénzem. A nagyobb ünnepekre külön névre szólóan neki is küldtem pénzt. Küldtem azért is, hogy neki egy fillérjébe se kerüljön a csomag, s ha eljött meglátogatni, az útiköltségét is kifizettem. És amikor hazajöttem, egy fillért sem találtam meg, odaajándékozta valami rokonának. Azt hitte, nem fogom kibírni a tizenöt évet, mert nagyon sokat voltam már odabenn is beteg, nem lesz nekem arra a pénzre soha szükségem...

1963. április 29-én szabadultam amnesztiával. Jöttek zárkáról zárkára, felolvasták a neveket, hogy akik szabadulnak, csomagoljanak össze. De akkor az én nevemet nem olvasták fel. Hát borzalmasan el voltam keseredve, sírtam és nagyon kiborultam, hogy miért maradok ki ebből, hisz én semmi olyat nem tettem, amiért ne lehetne ennyi idő után engem elengedni. Dolgoztam rendesen, becsületesen, semmit az ég egy világon nem csináltam, senkit nem bántottam. Valamivel később közölték, hogy ne idegeskedjünk, várjunk egypár napot, mert a bentmaradt elítélteket újból felülvizsgálja a kecskeméti bíróság, és további szabadulások lesznek. A második fordulóban aztán elengedtek.

Szabadulásom után elmentem a munkaközvetítőhöz. A megadott munkahelyen megkérdezték, hogy azt a néhány évet hol töltöttem, miért nem dolgoztam. Meg kellett mondani, hogy miért. A szabadulólevelem láttán közölték, hogy az állás betelt. Szóval ezt végigzongoráztam számtalan helyen. Akkor volt olyan munkahely, amelyik fölvetett, mert az illetékes vezető csak pár hét múlva szerzett tudomást arról, hogy ki vagyok és honnan jöttem. Akkor létszámfelettiként vagy a termelés csökkenése miatt, tehát valamilyen ürüggyel felmondtak. Így kerültem a Mobil Járműkereskedelmi Vállalat számlázási osztályára számlázónak.

A Mobil Járműkereskedelmi Vállalatnál elismerték a munkámat, és senkinek semmi problémája nem volt velem. A főnököm maximálisan emberként kezelte. Nem is foglalkozott ott senki azzal, hogy nekem milyen múltam van. Amikor azonban a főnökeim felterjesztettek valamilyen jutalomra vagy Kiváló Dolgozó oklevélre, akkor a párttitkár mindig lehúzott és azt mondta, hogy egy ilyen múltú nő nevét nem lehet az ünnepségen felolvasni. Ezért 1974-ben megkérve nyeltem a politikai hátrányok alól való felmentésemet, amit meg is kaptam. Az erkölcsi bizonyítványomban az állt, hogy büntetlen előéletű. A pénzügyi osztályon is dolgozhattam, mert már volt erkölcsi bizonyítványom is, de mivel ugyanannál a vállalatnál maradtam, hiába volt meg a felmentésem, a tiszta papírom, mégis úgy kezeltek, mintha még mindig priuszom lenne. Ezért aztán állást változtattam, és elmentem a Bányászati Ellátó Vállalathoz. Ott már tiszta lappal indultam. Senkinek sem beszéltem a múltamról. Nagyon megbecsültek, rendesen megfizették a munkámat, semmi megkülönböztetésben nem volt részem, végre ugyanolyan lehettem megint, mint a többi dolgozó ember. A mai napig is, ha az osztályvezetőm vagy kolléganőim elmennek üdülni, mindig kapok tőlük egy képeslapot. Minden évben meghívnak a bányásznap ünnepségre és a nőnapra. Sajnos, már nem dolgozom, mert rokkantnyugdíjas vagyok.

1969-ben mentem férjhez másodszor. Gyerekünk nem született, állítom, hogy az elszennvedett börtön miatt. A férjemet viszont csak áldani tudom, mert azóta is kitart mellettem, szeret, megbecsül, pedig nagyon nehéz lehet neki.

Egyre inkább mozgáskorlátozott vagyok, egyre labilisabb az egészségi állapotom. Teljesen kiszámíthatatlan, hogy mikor fekszem, mikor kelek, mikor tudok fönt lenni, és ezzel együtt a férjem elfogad és egyáltalán nem érezteti velem, hogy beteg vagyok, hogy nem tudom megcsinálni a házimunkát, hogy neki kell a takarításokat, a nagyobb vasalásokat elvégezni. Aztán ablakmosást, ajtómosást, bevásárlást, mert ilyenekre is képtelen vagyok. Már a börtönben elkezdődtek a bajok, vizes mellhártyagyulladás, tüdőgyulladás, tüdőfibrozis... Tönkrement a májam, a vesém, rosszak a beleim, az idegeim. Évente többet vagyok kórházban, mint itthon. Huszonhárom alkalommal voltam eddig kórházban, és ha egyszer bevisznek, két-három hónapig biztos, hogy nem jövök ki. Volt már hat és kilenc hónapos benttartózkodásom is. Egy csomó

műtéten estem keresztül. És soha nem múlt el nap, hogy a férjem meg ne látogatott volna. Csoda, hogy még egyáltalán élek!

Az egészségem tönkrement, a becsületemen foltot ejtettek. Nekem ezerszeresen kellett bizonyítanom a magaviseletemmel meg a munkámmal, hogy amit mondok, azt valóban elhiggyék.

A rendszerváltáskor megígérték, hogy megpróbálják azokat a csorbákat kiköszörsülni, ami az '56-osokon esett. Megmondom őszintén, reményeket fűztünk hozzá, de az idők folyamán úgy tapasztaljuk, hogy ezek a nagy remények egyre inkább szétfoszlanak. Nem a várakozásnak megfelelően történtek eddig a dolgok. A rokkantnyugdíjamból egy évvel ezelőttig, amíg végre megkaptam a közgyógyellátást, havonta 2500 forintot fizettem gyógyszerekért.

Máig is tiszta azonban a lelkiismeretem azért, hogy én azt a néhány 18–20 éves kiskatonát kiszabadítottam. Máig is váltig állítom, – bár ezért nem valami jó szemmel néznek rám egyesek, és a rabtársaimmal is voltak nézeteltéréseim –, hogy sorkatonai állományban lévő ávósokat, akik nem önként mentek oda, nem lehet ellenfélként kezelni és kivégezni. Ez nagyon nagy igazságtalanság lett volna velük szemben. Pont olyan igazságtalanság, amilyen engem ért!

1991

TAKÁCS BÉLA

*„Biztosítottuk a rádió-összeköttetést  
a világgal”*

1931-ben születtem Kiskunfélegyházán. Engem még két testvér követett. Az öcsém 1933-ban, a húgom jóval később, 1948-ban jött világra. Édesapám az ottani tanítóképző intézetben volt tanár. Nagyon szegény családból származott, és nagyon nehezen küszködte fel magát addig, hogy el tudja végezni a tanítóképző főiskola tanári szakát. Az ő édesapja suszter volt, és úgy tudom, 1919-ben vöröskatona is volt. Mégpedig meggyőződéssel, mert mint gyerek, hallottam én erre vonatkozó beszédeket és vitákat otthon. Édesanyám részéről egy jobb módú parasztcsaládból származom. Az anyai nagyapám Greskovics Jenő földműves volt. Ott nem voltak komoly anyagi problémák, mert a föld meghozta, amire szükség volt. Szüleim 1930-ban házasodtak össze. Mikor a második világháború alatt Észak-Erdélyt visszacsatolták, édesapámat mint irodalom és történelem szakos tanárt Székelykeresztúrra helyezték a tanítóképző intézet igazgatójának. 1944-ben a hadműveletek következtében menekülnünk kellett, és más megoldás nem volt, mint visszajönni Csongrádra, ahonnan eredetileg származtunk.

A dédaszeretfalvi vasúti állomásnál egy borzasztó nagy angol vagy amerikai bombatámadáskor teljesen elszakadtam a családomtól. A nagy rom között találtam egy biciklit. Ezzel a biciklivel karikáztam a hegyek között a visszavonuló német és magyar hadsereg kíséretében egészen Csongrádig. Nagyon érdekes, de sok jószágot tapasztaltam a német hadsereg katonái részéről, mert mindig ők adtak nekem enni. Nézték a térképet, magyarázták, hogy merre menjek hazafelé.

A győztes hadseregről a legszörnyűbb benyomásaim voltak. Amikor az első páncélosegységek megérkeztek Csongrádra, mi a pincében voltunk, és csak az édesapám jött föl időnként megnézni, hogy mi történik. Az édesapám nagyon hitte, hogy ha bejönnek az oroszok, jön egy politikai kibontakozás. Amikor vége lett a harcoknak és kiűzték Csongrádról a maradék német alakulatokat, elszabadult a pokol. Mint az emberi mivoltukból kivetkőzött csorda, járták végig a házakat az orosz katonák, loptak, raboltak, elvittek mindent, ami csillogott, és szinte sportot csináltak a nők megbecstelenítéséből.

Ahogy rendeződtek ezek a nagy-nagy katonai rombolások, az akkori minisztérium édesapámat a szegedi tankerületi főigazgatóságra helyezte főigazgató-helyettesnek, azért, mert ő egy baloldali beállítottságú ember volt. Ennek ellenére mi vallásos légkörben nevelkedtünk, de egy furcsa vallásos légkörben. Tudniillik édesapám evangélikus volt, édesanyám pedig katolikus. De édesapám reverzálist adott, tehát a szavát adta, hogy minket a katolikus vallás szerint nevelnek fel. De nem hiszem, hogy ez a vallásos légkör bármi nyomot is hagyott volna a mi gyerekkorunkon, nem is szólna

felőttkorunkról. Sőt, ez a vallásos nevelkedés átcsapott egy ateista magatartásba, és mondhatom, hogy a vallást több évig teljesen kikapcsoltam az életemből.

Mivel édesapám értelmiséginek számított, mi meg értelmiségi származásúnak, minket nem vettek fel az egyetemre. Azt sem kérdezték, hogy a nagyapám vöröskatona volt-e. A húgomnak az volt az élete vágya, hogy orvos legyen belőle. Én az '56-os forradalom után, 1957. január 11-én eljöttem Magyarországról. A húgom elvégezte a gimnáziumot, leérettségizett, de édesapám értelmiségi származása miatt nem juthatott be az orvosi egyetemre. Édesanyám azt kérte tőlem, hogy segítsek valahogy, hogy ez a húgomnak sikerüljön. Legálisan, útlevelemmel kijött hozzám, és Németországban beiratkozott az egyetemre. Most aneszteziológus szakorvos Németországban, és nagyon boldog.

Visszatérve édesapámra, ő erősen baloldali beállítottságú ember volt, de sose kommunista. Attól nagyon elzárkózott. És nagyon hitt a parasztságban meg a parasztmozgalmakban. A népi írók híve volt, azokért élt-halt. A fordulat éve, 1948, a mi családunknak borzasztó tragédiát hozott. Akkor már apám volt a szegedi tankerületi főigazgató helyettese, de gyakorlatilag ő számított a főigazgatónak Szegeden. Ez volt az iskolák államosításának a korszaka. Apám tárgyalt a felekezeti iskolákkal, és mint felelős ember, a szavát adta, hogy az iskolákat nem fogják államosítani, mert neki is ezt mondták felsőbb helyen. Az iskolákat pár hétre rá persze államosították. Édesapám nagyon komoly, szavatartó ember volt, és hogy az ő becsületén, szavahihetőségén csorba ne essék, öngyilkos lett, és meg is halt. Emiatt, kimondottan emiatt. A fordulat éve az édesapámnak az életébe került. E tragikus esemény után semmi létalapunk nem maradt. A csanádi püspök úr juttatott édesanyámnak valami egészen egyszerű, kis fizetésű állást, gondnok lett a piarista lánygimnázium nevelőotthonában. Hogy el tudjam végezni a nyolcadik gimnáziumot, elmentem dolgozni. Akkor épült Szegeden a Rákosi híd, ahol keszonhegesztő lettem. Víz alatt a keszont alul hegesztik, kétórás munkáért fizettek nyolc óra munkadíjat, mert nagyon-nagyon nehéz munka volt. Két hónap alatt az akkori viszonyokhoz képest nagyon sok pénzt tudtam megkeresni. Bőven elég volt, hogy az én iskolámra teljen, plusz ebből még segítettém édesanyámat és az akkor kétéves kistestvéretem is. Az érettségit aztán Csongrádon tettem le, mert közben megszüntették a szegedi piarista gimnáziumot.

Annak ellenére, hogy édesapám ilyen tragikus körülmények között halt meg, hittem a kibontakozásban. Elhittem ennek a szörnyű rendszernek, Rákosinak, Révai-nak, Gerőnek, hogy ők jót akarnak nekünk. Az első nagy csalódást az okozta, hogy nem vettek fel a műegyetemre, azon a címen, hogy „te értelmiségi származású vagy, a te apád tanár volt, te az egyetemre ezért be nem kerülhetsz”. És ezt tudomásul kellett venni. Megpróbáltam, de nem tudtam és nem is akartam belenyugodni. Egy gimnáziumi osztálytársam rokona, aki meggyőződéses kommunista, de nagyon rendes ember volt, azt mondta nekem akkor, hogy menjek az almásfüzitői timföldgyárba dolgozni. Ő volt ott a kommunista párt titkára. Így kerültem az érettségi után Almásfüzitőre éjjeliőrnek. Két-három hónap elteltével lett a garázsban egy hely, és én bekerültem oda takarítónak. Nekem az az érzésem, hogy ez az ember követte a sorsomat. Aztán mivel nagyon szerettem az elektromosságot, mindig odamentem, ahol csinálták, javították az autóelektromossági dolgokat. Mikor kitakarítottam a garázst, mindig ott segítettém. Pár hét alatt rájött valami segéd, hogy én ezeket jobban csinálom, mint ő. Utána a garázsfőnök azt mondta, hogy Béla, vége ennek a garázspatkányságnak, legyél autóvillamossági szerelő. Mondom, nagyon jó, semmi akadály, én ezt nagyon-nagyon

szerettem. Azt hiszem, még valami élmunkás-kitüntetést is kaptam. Nagyon jó papírokat adtak és mondták, hogy menjek Pestre, mert nekem ott a helyem.

1951-ben tehát fölkerültem Pestre. Úgy volt, hogy be tudok jutni az Egyesült Izzó kutatólaboratóriumába, de várni kellett volna két hónapot. Pénzem nem volt, tehát nem tudtam várni. Valaki mondta, hogy van egy másik nagyon jó hely, ahol szintén lehet elektronikával foglalkozni, és ez a Rafilm, a Rádió- és Filmtechnikai Vállalat volt. Ez a vállalat, mint a kommunista párt műszaki osztálya, a Belügyminisztérium felügyelete alá tartozott és teljesen függő, alárendelt viszonyban voltunk az úgynevezett „kék ávóval”. A kommunista párt és a Belügyminisztérium összes műszaki problémáját a Rafilmnél oldották meg.

Amikor a kommunista pártnak valamilyen összejövele vagy megmozdulása volt, nekünk kellett kimenni és hangosítani a gyűléseket, a felvonulásokat vagy a díszszemléket, azaz hangszórókkal, mikrofonokkal ellátni, bekábelezni. Az volt a lényeg, hogy ezt hibamentesen megcsináljuk, mert katasztrófa lett volna, ha például egy nagygyűlésen a Hősök terén ott áll középen Rákosi, vagy Gerő, vagy Révai, és miközben beszél, megszűnik a hangosítás. Az oda kiterelt tömeg akkor akár haza is mehetett volna, mert hisz nem hall egy mukkot sem. Nálunk olyan fontos volt a műszaki pontosság, hogy például három helyről kaptunk áramot. Ha a hálózati áram leállt, akkor egy katonai áramfejlesztő aggregátort kellett beindítani, és ha az a katonai aggregátor is netán elromlott volna, akkor ott volt még egy második tartalék katonai aggregátor is. Azt kijelentették, hogy nem szabad soha műszaki hibának történnie. Soha nem is fordult elő semmilyen hiba. Ha előfordult volna valami, az, aki a hibát elkövette, az teljesen az életével játszott volna, az tény.

Mi a Rafilmnél, csupa fiatal szakember, mindnyájan végtelenül élveztük és szerettük ezt a szakmát. És azt hiszem, többé-kevésbé el is hittük ezeket a gondolatokat, mert többek között én is ebben az időben jelentkeztem felvételre a kommunista pártba. Mivel nagyon jól dolgoztam, föl is vettek tagjelöltnek. Később a taggyűlés mégsem vett fel a párttagok sorába, mert felállt egy ember (kerületi párttitkár), valami Körös vagy Körösi Sándor nevű, és azt mondta a kollégáim előtt, akik ismertek és szerettek, hogy olyat, mint én, akinek olyan sötét a családi múltja mint nekem, és értelmiségi származású, mi nem engedhetünk be a soraink közé, és ő nem javasolja az én pártba való felvételemet. Ezt megelőzően mindenki javasolt, utána pedig egy-két kivétellel mindenki ellenem szavazott. Én akkor még nagyon fiatal voltam és nem tudtam megérteni, hogy hogy van az, hogy egyik pillanatban mindenki rám szavaz, bíznak benne, hogy tényleg én jó kommunista lehetek, utána mindenki ellenem szavaz azért, mert az én családi körülményeim olyanok, amilyenek. A munkámat nem nézték, az sem érdekelté őket, hogy jól dolgozom-e vagy sem. Mellettem ült a főnököm, aki javasolt, oldalba bökött és suttogva mondta, hogy Béla egy szót se, örüljünk, ha ezt élve megússzuk. Nem szólalhatott föl senki mellettem. Ez az egész nem okozott nagy törést, mert felvettek a műegyetem esti tagozatára a gyengeáramú szakra, és ez fontosabb volt, mint a párttagság. Néha nagyon fáradt voltam, de jártam az egyetemre esténként, és tanultam, amennyit csak tudtam.

Mire elérkezett ötvenhárom nyara, akkor már eléggé felhalmozódott az emberekben a kétségbeesés. Mi meglehetősen elszigetelten éltünk ott a Rafilmnél. Gyakorlatilag a párt vezető rétegét szolgáltuk ki technikailag. Ha Rákosinak filmet kellett vetíteni, akkor minket ugrasztottak, fogtuk a hordozható filmvetítőt, amit Hollandiából vásároltak neki, és mentünk Balatonaligára a pártüdülőbe. Ott is ezerszázalékos volt a

biztonság, hogy ha az áram kimarad, semmi be ne dögöljön. Rákosinak csak nyugati filmeket vetítettünk, amiket Magyarországon nem volt szabad játszani. De kezdtük látni, hogy borzasztó nagy bajok vannak alul. Kezdtünk elfásulni, és éreztük, hogy ez nincs rendjén, és hogy ebből bajok származhatnak.

A főnökeink az ÁVH-tól kerültek ki, de nem mertek túlságosan beleavatkozni a mi dolgainkba, nehogy valamit elrontsanak, mert akkor az ő fejük is hullott volna, nem csak a miénk. A Rafilm egyébként nagyon magas technikai színvonalon állt. Hozzánk is állandóan jöttek Amerikából, Svájcból, a Brown-Bovery és a BVC Corporation mikrohullámú készülékeivel dolgoztunk, a legmodernebb technikai berendezések álltak a rendelkezésünkre. Én azért is szerettem itt lenni, mert egyedül csak itt juthattam hozzá ezekhez a rendkívül magas szintű technológiákhoz. A kezünkbe foghattuk és ezekkel dolgozhattunk. Még a Szovjetunióban sem volt ismert ez az akkori viszonylatban legmagasabb fejlettségű technológia. Valami nagyon nagy lelkesedéssel és nagyon nagy megkönnyebbüléssel vettük azt, amikor Nagy Imre miniszterelnök lett. Sokat jártam az évek során a pártüdülőben, a Parlamentben minden fogadáson ott voltam, meg a honvédségnél a díszszemléken. Láttam ezeknek a gazembereknek a teljesen léhűtő életmódját, de sose láttam közöttük Nagy Imrét. Nagy Imre valahogy mindig elkülönült ezektől a csirkefogóktól.

Az én mindennapjaimban azonban Nagy Imrével sem jött túl sok változás. A Rafilmnél ilyesmire nem lehetett beszélni, ugyanolyan keményen kellett csinálni a dolgainkat, nem volt szabad tévedni, de egy kicsit föllélegeztünk. Valószínűleg az is a változások következménye volt, hogy a vállalatot megszüntették. Az egyik részét beolvastották a Postába, a másik részét pedig a Bányaiipari Kutató Intézetbe. Én az utóbbihoz kerültem mint elektronikus. Itt sok mindennel foglalkozhattam, de legbüszkébb a mentési lehallgatóra vagyok. Ha egy tárna leszakad, és a bányászok elzáródnak a külvilágtól, akkor ezekkel a beépített speciális, nagy teljesítményű mikrofonokkal az élők jeleket adhatnak magukról.

1952-ben megnősültem. Nagy szerelem volt, s a szerelmet házasságnak kellett követni az akkori nézetek szerint. A Lövház utcában laktunk egy lebombázott romos házban, aminek az emeleti része még a háború alatt tönkrement. Egy szobában lakott az apósom, az anyósom, a feleségem fivére a feleségével és a kisgyerekével, a feleségem és én a mi akkor született gyerekünkkel. A lakásproblémánk megoldására pedig az égardta világon semmi remény nem volt, így aztán a házasságunk nagyon hamar elromlott.

Amikor 1956 júliusában leváltották Rákosi Mátyást és jött helyette Gerő, azt gondoltuk, egy fél fokkal jobb lesz. Annyira gyűlöltük Rákosit, hogy ha az ördögöt hozták volna helyébe, az is jobb lett volna. Persze Gerőt sem szerettük, de azért nem voltunk olyan rossz véleményrel róla, mint Rákosiról. Nagy Imrét nagyon szerettük, de valahogy nem is számítottunk arra, hogy ez a nagyon tiszta, elvhű kommunista ember megpróbálja valahogy rendezni a dolgokat. Nem mertük föltételezni, hogy Nagy Imre meg tudja oldani ezt a borzasztó nagy gazdasági és morális csődkomplexumot, de valahogy Nagy Imre nevéhez – jogosan vagy jogtalanul – nagyon sok jó tapadt. A föllépése, a beszéde, az írásai – főleg a beszéde, mert ő annyira magyarosan tudott beszélni – nagyon szimpatikus volt. De Rákosiék, ez az egész gengsztertársaság, ezek a gazemberek annyira ellenszenvesek voltak és annyira magabiztosan beszéltek, pedig én azt hiszem, még maguk sem hitték el, amit mondtak. Annyira éreztük, hogy hazudnak, hogy becsapják a népet! Amikor Nagy Imre beszélt, vagy Nagy Imre írt az



újságba, abban valahogy mindenki bízott, mindenki hitt, holott Nagy Imre mindig kijelentette, hogy kommunista. Mi a kommunistákra keresztet vetettünk azzal, hogy kommunista, és ez egy olyan lemondó gesztus volt, de Nagy Imre más volt.

Szóval az elkeseredés és a gyűlölet általános volt, hogy az ország egy ilyen gazember társaság kezébe került. És összefüggésbe hozták ezeket a gazembereket a kommunista eszmével. Nem a kommunista eszme a hibás, mert mint minden más eszmén, ezen is lehet vitatkozni, hogy jó vagy rossz. Talán lehetett volna szépen is csinálni, de ezek a gazemberek ezt a vitatható eszmét is teljesen bemocskolták. Fellépni ellenük elképzelhetetlen volt. Egy barátom például azért került börtönbe, mert elmondott egy viccet a villamos peronján. Az volt a lényege, hogy pont télen nem volt szén, és hogy „megnyertük a szénecatát, bezártuk az iskolát, Rákosival előre, ki a Lipótmezőre!” Ezért hatévi börtönt kapott. Számomra semmiféle fellépés ellenük nem tűnt lehetségesnek. Technikailag mindenütt pontosan meg volt szervezve az ezerszázalékos biztonság, hogy semmi föllépés, vagy lázadás, vagy szabotázsakció ne történhessen, vagy ha mégis, technikailag minden adottság megvolt ezek elhárításához.

Engem teljesen váratlanul ért és döbbenetes élmény volt, hogy ez a technikailag csodálatosan felépített terrorgépezet végeredményben pár óra alatt összeomlott.

1956. október 23-án reggel is bementem dolgozni. A munkatársaim nagyon mozgolódtak, mert pont előtte való este volt valami összejövétel az egyetemen\*. Kérdezték, hogy „te ott voltál?” Mondom: „nem voltam ott”. És akkor azt mondták, hogy: „te, ott már olyan dolgokról volt szó, amit el nem tudtunk volna képzelni korábban”. Erre az egyik barátom mondta, hogy délután gyülekező lesz a Bem-szobornál. Akkor én valamilyen alfőnök voltam, mert tőlem kérdezte, hogy Béla, hogy lehetne kimenni a Bányavillból, mert kilépési engedélyt kellett kérni. Mondom, minek akarsz kimenni? Mert mindenféleképpen ki kell mennie. Mondom: „Hát akkor találjunk ki valamit!” Nagyon jól emlékszem, a kilépési cédulára az volt írva, hogy a Műszeripari Kölcsönző Vállalathoz mentünk valamilyen elektronikus műszerért. És ezzel kimentünk.

A Bem-szobornál már nagyon nagy tömeg volt, ami először nagyon megdöbbenett, mert gyülekezési tilalom volt, és nem lett volna szabad ennyi embernek összejönni. Megdöbbenett, hogy hogy lehet mégis, hogy ennyi ember van itt, és hogy lehet, hogy ide még nem jöttek ki az ávosok szétzavarni ezt a tömeget. De nem jöttek! A szónoklatok után a tömegben elterjedt, hogy gyérünk, vonuljunk végig a Szent István körúton. És mi mentünk a tömeggel át a Margit hídon, utána végig a Körúton. A Rafilmnek az egyik részlege – akik a Postához kerültek – itt működött, és az erkélyükön magyar zászló lengett. Ott láttam először, hogy kivágták belőle a vörös csillagos címet. Ezen megint nagyon elcsodálkoztam, hogy hát hol van az ávó, hát nem jönnek, nem verik szét ezt a tömeget? Azért nem vártam őket, mert a tömeggel együtt engem is szétverték volna. Sőt, én az állásomat, mindenemet elveszítettem volna. Ezzel a tömeggel úgy estefelé keveredtem a Rádió felé. Akkor azt mondták, hogy a Bródy Sándor utcában be akarnak mondani egy szöveget, és hogy azért kell odamenni a tömegnek, hogy Benke Valéria, a Rádió akkori elnöke lássa azt, hogy milyen nagy a tömeg, és engedje meg, hogy a követeléseket beolvassák.

Ismeretlenek jöttek a jobb és bal oldalamon is, a munkatársammal elveszítettük egymást. Ismeretlen emberekkel beszélgettem. Csendes vonulás volt. Talán elhangzott

\* Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem aulájában 1956. október 22-éről 23-ára virradó éjszaka rendezett gyűlés, amelyen a 16 pontot fogalmazták meg.

már az is, hogy ki az oroszokkal, hogy le Rákosival, de nem volt nagy ordítás. Az emberek egymás között beszélgettek ismeretlenül, és mindenki elmondta a maga problémáját, gondját, baját. Hogy nincs lakása, hogy az üzemben a normát nem tudja teljesíteni. Az elégedetlenség általános volt. Mindezért az oroszokat tették felelőssé, és azt akarták, hogy vonják ki az orosz csapatokat, mert az oroszok a bűnösök.

A Rádió épületétől, a Bródy Sándor utcából – nem tudom már, hogyan – vissza-kerültünk a Parlamenthez. Nagy Imre nagyon rövid időre kijött a Parlament egyik erkélyére, és én még ettem is magam, hogy miért nincs ott egy mikrofon, alig lehetett hallani a hangját, és a tömeg nem is hallotta, hogy mit mond. Engem nagyon bántott, hogy nincs ott egy mikrofon se, mert akkor Nagy Imre hangját mindenki hallotta volna. Láttuk őt, de gyakorlatilag nem hallottunk semmit. Pedig be tudtam volna hangosítani azt a parlamenti teret, hiszen minden évben legalább ötször megcsináltam. Valahogy aztán elterjedt a tömegben, hogy a rádió nem mondta be a 16 pontos követelést, úgyhogy a tömeg egy része megint elindult a Rádióhoz a Bródy Sándor utcába. Már sötétedett, amikor a tömeg beözönlött a Bródy Sándor utcába vezető keresztutcába. Elfoglaltuk az úttestet és a két járdát is. Egyszer csak lövésekre lettünk figyelmesek. Nem hittük el, hogy ránk lőnek. Én csak azt vettem észre, hogy nagyon keményen pattognak a töltények az aszfalton. Mellettem egy fiatalember meg is sebesült a lábán. A nadrágját fölhasította egy lövés, de a seb alig vérzett. A tömeg ennek ellenére nem rémült meg, és ment tovább. Nemigen tudtuk elhinni, hogy mi meghalhatunk, ha az a golyó belemegy a szívünkbe vagy a testünkbe. Akkor még jobban kezdtek lövöldözni valahonnan fölülről. De csak egyes lövések jöttek, nem automata géppisztolyosorozatok. Utána az utca jobb oldalán egy nagy csoportosulás támadt, mert ott valaki vagy meghalhatott, vagy nagyon súlyosan megsebesülhetett. Akkor ennek a tudatára hirtelen a házfalakhoz szaladtunk. A saját szememmel láttam, hogy egy fehér mentőautóban jöttek a kék ávosok. A hordágy helyén hátul egyenruhás, felfegyverzett kék ávosok ültek. Aki a vezetőülésen ült, azon fehér köpeny volt, de mindenki láthatta a nyakán, hogy egyenruha van alatta. Kilátszott alóla a paroli. Borzasztó haragot ébresztett az emberekben, hogy egy mentőautót használnak föl arra, hogy odajussanak! Nem embert menteni jönnek a mentőkocsival, hanem embert ölni. Akkor már láttam, hogy ököllel fenyegetőzik a tömeg, és már ordítottak, hogy „le az ávosokkal!” Ezek után annyira elkezdtek lövöldözni, hogy bennünk bizony fölébredt a félelemérzés. Az ávosok mégiscsak léteztek! Akkor már az volt, hogy el kell foglalni a Rádiót. Én mint technikus, tudtam, hogy teljesen fölöslegesen elfoglalni a Rádiót, mert mit érünk vele, a mikrofon úgysem ott van, hanem valahol máshol. Ki is derült később, hogy a Parlamentben van, meg a lakihegyi adónál. A tömegnek azonban az volt a szándéka, hogy elfoglalja a Rádiót. Akkor a Rádiónál még nem láttam a fegyvereseket. Akkor láttam először a fegyvereseket, amikor jöttünk vissza kisebb csoportokban a Bródy Sándor utcából, mert annyira veszélyessé vált a helyzet a lövöldözés miatt.

A Szabad Nép székháza előtt egy magyar katonai autóról piros-fehér-zöld karszalagos magyar katonák puskákat osztottak szét. Akkor láttam először, hogy civil embe-  
reknél fegyver van.

Mire a Szabad Nép-székház elé értünk, már besötétedett. Aznap este Gerő Ernő mondott egy rádióbeszédet, amit én ugyan nem hallottam, de akik hallották a tömegben, mind azt mondták, hogy valami borzasztó volt! Ugyanolyan szörnyű volt, mint Rákosi.

Akkorra már nagyon nagy tömeg volt a Nemzeti Színháznál. Ezzel a tömeggel elindultam a Városliget felé, hogy addig nem megyünk haza, amíg a Sztálin-szobrot le

nem döntjük. Valahogy ez is elterjedt a tömegben, valaki egyszer csak azt mondta, hogy gyerünk, és mentünk. Mikor kiértünk, akkor még állt a szobor, de a talpazatát már hegesztették. Próbálták szétszedni a bronzot, hogy valahogy ledöntsék. Nagy kalapácsokkal verték a szobor csizmájának az oldalát. Végül ledöntötték, hála istennek! Ott borult le előttem. Mindenki csak azon imádkozott, hogy ez a gazember senkit agyon ne üssön. De úgy sikerült csak ledönteni, hogy nagy autókat és acélköteleket hoztak, hajóköteleket kötöttek a nyakára, és azzal húzták. Ez nagyon tetszett a tömegnek, mert nagyon gyűlölték Sztálint. Láttam, hogy ez veszélyes dolog, mert több acélkötél is szikrázva elpattant. Akkor még több kötelet kötöttek a nyakára, és még több autó fogott neki húzni. Akkor a tömeg már mondta, hogy addig, amíg le nem döntik Sztálint, addig innen el nem megy. Mi is nevetgélünk, jókedvünk volt. Bennünk volt, hogy ezt meg kellett érnünk, és rá kell hogy nézzünk az órákra, hogy mikor dőlt le Sztálin szobra. Ez valami olyan csodálatos érzés volt! Boldog vagyok, hogy ezt láthattam.

Ezután a tömeg megnyugodott, de nem oszlott szét. 23-án este én még bementem a Magyar Honvédelmi Szövetség<sup>\*</sup> rádióadó-jába, ami rádióamatőr-összeköttetésekre volt rendelkezésre bocsátva, mert kíváncsi voltam, hogy a világ tud-e erről a felkelésről. Próbáltam több rádióhullámot keresni, Szabad Európát, ezt-azt, de nem találtam semmit. Csak egy csehszlovák rádióssal teremtettem összeköttetést, akivel már korábban is beszéltem, és megkérdeztem tőle, hogy te tudsz-e arról, hogy Magyarországon felkelés van. Azt mondja, hogy nem, nem tud semmit. Volt benn ott még egy férfi, aki egy darab papírra felírta, hogy Magyarországon forradalom van, és kérdezte tőlem, ha beolvassuk, kimegy-e a rádióból. Mondtam, hogy kimegy, ez egy elég nagy teljesítményű adó. Körülbelül éjszaka két óráig, három óráig folyamatosan olvastuk be ezt a szöveget, ha jól emlékszem, a 40 méteres rövidhullámhosszon. Az adásunkat külföldön vehették a rádióamatőrök, és amint kiderült, ezt az adást nagyon sok helyen hallották. Hogy Csehszlovákiában hallották, az biztos, mert utána én kérdeztem, hogy hallod-e. Hallotta, de nem mert, vagy nem tudott hozzá mit szólni. Én biztos voltam benne, hogy az adás kikerült az antennára.

Október 24-én hajnalban hagytuk abba. Két órakor ezen a rádióadón beolvastuk még a műegyetemisták által megfogalmazott szöveget is, magyarul és angolul és azt hiszem, oroszul. A szövegnek körülbelül az volt a tartalma, hogy értesítjük a szomszéd népeket és a világ népeit, hogy ha nem tudnának a magyarországi eseményekről, akkor ezen a rádión keresztül értesítjük őket, hogy Magyarországon nagy tömeg lázadt fel a Szovjetunió ellen, és nagyon félünk, hogy a hivatalos Magyar Rádió hamis híreket vagy semmi hírt nem ad. Ennek az adóállomásnak a neve a HA 5 KBK volt. Később hallottam visszhangját, hogy ezt az adásunkat meghallották Nyugaton, sőt úgy tudom, hogy a Szabad Európa is vette.

Már világosodott, és bár nagyon fáradt voltam, nem mertem hazamenni a lakásomra, mert féltem, hogy engem – aki nagyon sokat dolgozott a Belügyminisztériumnak, az ÁVO-nak, a pártközpontnak – felelősségre fognak vonni. Egyszerűen attól féltem, hogy elkapnak az ávosok. A fölkelők között nem kellett tartanom senkitől. Elmentünk aludni a barátaimmal a Pázmány Péter Egyetem<sup>\*\*</sup> jogi karára, ahol nagy közös hálószobák voltak, és ide már fiatal magyar katonák behordtak egy csomó

\* 1956-ban az MHSZ elődje a MÖHOSZ (Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség) volt.

\*\* 1956-ban már Eötvös Loránd Tudományegyetemnek hívták.

szalmazsákot. Nagyon sokat aludtunk ott, velünk együtt azok is, akik féltek hazamenni.

24-én reggel hallottuk, hogy szovjet csapatok jönnek be a Körúton. Alig aludtunk valamit, mikor azzal ébresztettek föl, hogy fegyvert kell szerezni és harcolni kell a szovjet csapatok ellen. Ezen egyáltalán nem csodálkoztunk, sőt azon csodálkoztunk, hogy eddig még nem jöttek. Ott már több ismerőssel találkoztam, tanakodtunk, hol lehetne fegyvert szerezni. Erre valaki azt mondta, hogy a központi rendőrségen a Deák téren minden fiatalnak osztanak fegyvert. Elmentünk a Budapesti Rendőr-főkapitányságra, ahol egy oldalbejárónál nagyon szimpatikus katonák és fiatal rendőrök osztották a fegyvereket. Beírták a fegyver sorszámát, és utána adtak egy kis fehér kartonlapot, amire rá volt írva a nevünk, és keresztbe piros-fehér-zöld csík. Azt hiszem, ennek a lapnak az volt a neve, hogy nemzetőr-igazolvány. Ezt megtartottam sokáig, de mikor átszöktem Jugoszláviába, minden iratomat eldobtam, hogy ne legyen nálam kompromittáló papír. Én egy vadonatúj orosz dobtáras géppisztolyt kaptam. Utána fölmentünk valami terembe, és a katonák megmutatták, hogy hogyan kell ezt a fegyvert használni.

A mi csoportunk innen visszament az egyetemre, ahol valaki megszólított<sup>\*\*</sup>. Talán valami író lehetett, vagy valami elvi kommunista, én nem ismertem őt, ő azonban ismert engem valahonnan. Azt mondja: „Béla, te itt vagy és fegyverrel? Mit keresel te itt?” Mondom: „Mit keresnek itt? Azt, amit te.” Akkor azt mondta: „Béla, eszedbe ne jusson neked az utcán lövöldözni. A te feladatod, hogy a barátaiddal megszervezd a forradalom technikai segítségét.” Nagyon szuggesztíven beszélt ez az ember. Elmagyarázta, hogy nekem az utcai harcokban kár volna megsebesülnöm vagy meghalnom, mert én ismerem azokat a helyeket, amikkel mi – ő így mondta – a legtöbbet tudnánk ütni. Tudta, hogy milyen helyeken dolgoztam, és azt is tudta, hogy milyen fontos helyeket ismerek. Nem tudom máig se, hogy ki is volt ez az ember. Ő mondta, hogy nézzük meg, mi van a nagy telefonközpontokban meg a Petőfi Sándor utcában, mert ott van egy olyan helyiség, ahova a telefonosok se léphetnek be, amit az ávósok őriznek, és oda csak civil ruhás ávósok mehetnek be.

Akkor mi bementünk a Petőfi Sándor utcai nagy telefonközpontba. Valahogy úgy jött ki, hogy én vagyok a kinevezetlen parancsnoka ennek az öt-hat tagú kis osztagnak, de én nem is akartam ott semmilyen főnökököt játszani. Volt velem egy nappali tagozatos műszaki egyetemista, egy joghallgató, aki azért volt velünk, mert nagyon jól tudott oroszul, és ha az oroszokkal valahogy kapcsolatba kerülünk, akkor legyen mindig kéznél egy tolmács. Egy nagyon jó barátom volt még velem, aki nagyon jó technikus és meggyőződéses kommunista volt. Volt velünk még egy lány, aki vezetékeselefonszakember volt, és telefonközpontokat épített. Kellott valaki, aki nagyon határozottan lép föl. Mondtam, hogy ebbe a helyiségbe akarunk bemenni, ami a budai Várba továbbítja a diplomáciai testületek telefonvonalait, ahol be lehet kapcsolódni és le lehet őket hallgatni. Az volt a célunk, hogy a Petőfi Sándor utcai telefonközpontot leválasszuk, hogy az ávósok ne tudják lehallgatni a telefonbeszélgetéseket. A postások nagyon féltek ezt az ajtót kinyitni nekünk. Nem tudom már, hogy szólítottak, hogy elvtárs vagy úr, de mondták, hogy oda nem lehet bemenni, és kérdezték, hogy vállaljuk-e ezért a felelősséget. Mondtam, hogy minden felelősséget vállalok, és ha egy

\* Valószínűleg nem a BRFK épületében kapták a fegyvert.

\*\* Valószínűleg a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságára ment „vissza”.

pillanat alatt nem nyitják ki, szétlőjük a zárat. Erre előkerült valahonnan valami lakatos, és kinyitotta ezeket a termeket. Hegyekben, a plafonig álltak a lehallgatott telefonok szövegei és a leolvasott telexek, amik a diplomáciai kapcsolatok, a külképviseletek és az anyaországaik között mentek. Aztán voltak ott kábelvezetékek is, amelyekről a Petőfi Sándor utcában lecsatlakoztathatták a lehallgató központon keresztül az összes beszélgetést. Minden beszélgetés rámehetett így a felvevő teremre. Ide a postások soha életükben nem teheték be a lábukat. A postások elmondták, hogy ide időnként jönnek-mennek, de mikor az ajtót kinyitják, nekik még csak jelen se szabad lenniük.

Azt csináltuk, hogy a lehallgató központ felé vezető hatalmas nagy kábeltömeget elváltuk, hogy ne legyen meg a csatlakozás. Ez volt az első technikai ténykedésünk, és azt hiszem, utólag belegondolva is, hogy ezzel mi többet tettünk a forradalomért, mintha valamelyik utca sarkán lövöldöztük volna az oroszokat. Én nem is szeretem az emberöléseket, még akkor se, ha támadnak. Egy jó félnapig tarthatott, amíg a kábelcsatlakozásokat – a kábelek ezrei meg tízezrei mentek rá a lehallgató központra – elváltuk. Amikor onnan kijöttünk, a postások szinte halálra voltak rémülve. Utána ismét lezárták a termeket, és mi, mint akik jól végezték a dolgukat, eljöttünk.

Az utcán hallottuk, hogy a Körúton nagyon lövöldöznek. Nem akartunk belebocsátkozni a harcokba, ezért visszamentünk a jogi egyetemre. Ott szóltunk, hogy mondják meg annak a tagnak, hogy ez az ügy el van intézve. Ez a férfi meg visszaüzent nekünk, hogy az oroszok sok híradást kapnak a Magyar–Szovjet Hajózási Társaság Március 15-e téri épületéből, ahol működik egy rádióadó. Menjünk el oda, és hallgassuk el ezt a rádióadót. Mondtam: „jól van, elmegyünk”.

El is mentünk. Még most is emlékszem rá, hogy a földszinti helyiségek tele voltak civil ruhás oroszokkal. Ezek a szerencsétlen orosz civil ruhások, gondolom, ottani alkalmazottak lehettek, olyan halálfélelemmel fogadtak minket, hogy rossz volt még nézni is. A fegyver azért kellett, mert az adott nekünk hatalmat. Mert ha civilben, minden nélkül az ember odamegy, kap egy pofont vagy – bocsánat a kifejezésért – seggbe rúgják. A fegyver nekünk azért kellett, hogy látszódjon, van valami erőnk. Nem akartunk mi lőni egyáltalán.

Én aztán mindjárt mondtam ezzel az orosz tolmáccsal a jogi karról, hogy nem bántjuk őket, csináljanak, amit akarnak, én csak a legfelső emeletre akarok fölmenni, ahol a rövidhullámú adójuk van, amivel úgy tudom, hogy a szovjet hadsereg dolgozik. És azt mi nem tűrhetjük, hogy ez az adó a szovjet hadsereg kezén legyen. Az az érzésem, hogy mire fölértünk az adóhelyiségbe, elmenekültek azok, akik azon az adón dolgoztak. Majdhogynem bekapcsolt állapotban találtuk a készülékeket, de nem volt ott egy lélek sem. Bennünk volt, hogy nem rombolunk. Megtehettem volna, hogy a géppisztollyal szétlövöm az egész mindenséget, és az megsemmisül, de nem, valahogy nem szeretnénk rombolni. Az adócsöveket – ami a lelke egy ilyen rövidhullámú rádióadónak – kivettük, nagy dobozokba raktuk, és mind elvittük. Adtunk egy írást, hogy 12 vagy 13 darab Brown-Bovery svájci adócsövet elvittünk, mert nagyon kétségbe voltak esve ezek a civil oroszok, hogy mi lesz, mert őket nagy-nagy baj éri, és adjunk írást. Akkor nagy érték volt, amit mi onnan elvittünk. Az írás már igazán semmibe sem került, aláírtam hát.

A forradalom napjaiban szinte mindig úton voltunk. Rádiót nem hallgattunk, de nem is volt mit, állandóan zene ment, meg ilyen szöveg, hogy csőcselék, meg hogy tegyük le a fegyvert, mert ez lesz meg az lesz.

Néhány nap múlva szereztünk egy buszt. Eredetileg ez egy Körúton járó kék busz volt, de most nem járt, állt a forgalom. Nekünk az a busz nagyon kellett, mert állandóan mennünk kellett valahova. Egy aranyos, idős bácsi volt a sofőrje. Azt kérdezte: „mit akartok, fiaim? Én odaviszlek benneteket, ahova akarjátok!” Mondom: „jól van, akkor ez lesz a mi buszunk.” Ezután a mi kis műszaki csoportunk mindig ezzel a busszal közlekedett.

Miután a Magyar–Szovjet Hajózási Társaság rádióadóját működésképtelenné tettük, elmentünk a műgyetemre. Tudták, hogy én értek ezekhez az amerikai technológiájú vevőkészülékekhez és híradástechnikai eszközökhöz. A műgyetem legfelső emeletén berendeztünk a műgyetemistáknak egy vevőközpontot. Mindegyik rádióhoz külön antennát szereltünk, hogy minden hírforrást paralel tudjanak venni, ne kelljen a nagy adóállomások között állandóan keresgélniük. Tehát minden vevőkészüléket más adóra állítottunk, hogy külön tudják venni a híreket, egyik például a BBC-t hallgathatta állandóan, a másik a Vatikánt. Ez csak vevőközpont volt, itt nem voltak adók. Amikor üzembe helyeztük a műgyetemen ezeket a vevőket, továbbmentünk.

Magyarországon a rádióadások úgy történtek, hogy a lakihegyi adóba ment ki egy úgynevezett modulációs vonal a Bródy Sándor utcából. Ezen a vonalon ment a nagy adótoronyra az adás, és volt egy ugyanilyen modulációs vonal a Parlamentből is. Nekem azt mondták, hogy próbáljam megoldani, hogy erre a modulációs vonalra valahol be lehessen lépni, hogy vagy a műgyetemről, vagy pedig a jogi karról lehessen a lakihegyi adó felé sugározni. Ez a bizonyos illető, aki nekünk a tippeket adta a jogi egyetemen, azt kérte azután, hogy keressem meg ezt a modulációs kábelrendszert, mert ennek valahol Budapest alatt kell lennie. A modulációs hullám ugyanis nem a levegőben, hanem kábelen megy ki az adóba. Meglehetősen lehetetlen kérés volt, és sajnos ezt nem is sikerült megvalósítanunk. Pedig sokat dolgoztunk rajta, sokat keresgélünk, spekuláltunk, de nem sikerült. Először meg kellett volna találni ezt a kábelt, és utána nagy erősítő fokozatokkal – amik a Rafilmnél is voltak – be kellett volna csatlakozni erre a kábelre, hogy a mi adásunkat is kisugározza a lakihegyi adó. Sajnos ezt nem sikerült megoldani. Később aztán azt is hallottuk, hogy ha megtudták volna, hogy a mi modulációnkat sugározza a lakihegyi adó, az oroszok fölrobbantották volna. Nem magát az antennát, de fontos műszaki részeket. Akkor kék ávósok őrizték az adót, és tudomásom szerint egész november 4-éig a forradalmároknak nem is sikerült Lakihegyet elfoglalni, a kezükbe kaparintani. Nagyon őrizték a lakihegyi adót az ávósok.

Nagyon sokáig próbálkoztunk ezzel a modulációs vonallal, október 27-étől november 1-jéig dolgoztunk rajta. Aztán abbahagytuk, mert nem tudtuk megoldani, és már nagyon fáradtak is voltunk. Valami borzasztó élmény volt, hogy nem sikerült, és akkor már tudtuk, hogy nagyon sok fiatal halt meg a városban. November 1-jén, a halottak napján minden ablakban gyertya égett. Mi akkor nagyon lehangolva hagytuk abba a keresést, hogy nem tudtunk megbirkózni a feladattal: hogy nem tudtuk megszerezni a lakihegyi adót a forradalmároknak.

Közben 28-án Nagy Imre kihirdette a tüzszünetet, és végül is a harcok lassan lecsendesedtek, és november 1-jére már nem volt lövöldözés a városban. Nagyon örültünk, amikor kihirdették a fegyverszünetet, két nappal később meg hogy visszaállítják a többpártrendszert, és újra megalakulnak a volt koalíciós pártok, Magyarország kilép a Varsói Szerződésből és semleges ország lesz. Hittünk abban, hogy ez lehetséges. Teljesen meggyőzően hittünk benne, ezer százalékgig. Nem féltünk attól se akkor, hogy jönnek az oroszok. Láttuk azt, hogy mennyire megfutamodtak. Láttuk azt, hogy

mennyire félnek. Valahogy túl magabiztosan hittünk a mi saját erőnkben, abban, hogy a felkelők jelentős erőt képviselnek. Mi nagyon konkrétan hittünk a saját erőnkben. Ennek ellenére én olyat nem láttam, hogy orosz katonákat agyonlőttek volna, vagy a tömeg meglincselt volna. A Köztársaság téren viszont, ahol egy ávós tiszt a lábánál fogva volt fölakasztva, tényleg ott nagyon csúnya, bosszúálló népség jött össze. Arra mentünk, de valaki azt mondta, hogy ne menjetek oda, ezt borzasztó még nézni is, és mi akkor el is mentünk. Akkor tudtam meg, hogy ott a Köztársaság téren mindenkit agyonlőttek, aki kilépett a pártházból.

A felkelőcsoportokkal nekünk nem volt semmiféle kapcsolatunk. Egyszer egy éjszaka, a Pázmány Péter Tudományegyetemen, ahova bementünk aludni, megkérdezték tőlünk a felkelők, akik szintén ott aludtak, hogy ti mit csináltok. Mondtam, hogy mi csak műszaki problémákat oldunk meg. Erre majdhogynem agyonlőttek engem, hogy hogy lehet így megtagadni a forradalmat, itt csak egy a fontos, lőni az oroszokat. Szóval nagyon durván kérdőre vontak minket, és egyáltalán nem akartak megérteni. Szerencsére nálunk is volt fegyver, az én nyakamban is lógott egy géppisztoly. Mondtam, nézd, ha nem érted meg – mert akkor mindenki tegezett mindenkit –, akkor majd megérted a géppisztolyommal. Erre ő hátrált, és el volt intézve. Nagyon durva magyar munkásfiúk voltak.

De voltak nagyszerű dolgok is. A csoportunkhoz később hozzászegődtek a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia fiataljai is. Egy darabig ők is velünk voltak. Nagyon oroszellenes volt a hangulatuk. Később ezek a tiszti növendékek vagy a Corvin közben, vagy a Kálvin téren, valamilyen ellenálló csoporthoz mentek, de előtte sokan velünk voltak, nekünk biztosítottak fegyveres védelmet, de sose került rá sor, hogy fegyveresen kelljen bennünket megvédeni. Elég volt azt látni, hogy mi is fegyverrel vagyunk, és ezeket a műszaki dolgokat mind meg tudtuk csinálni.

Mikor láttuk, hogy nem tudunk sehogy sem a lakihegyi adó modulációs vonalára belépni és nem tudjuk megszerezni a lakihegyi adót, akkor nagyon fontosnak tartottam, hogy a Deák tér mellett, a Magyar Honvédelmi Szövetség központjában, az emeleti nagy teljesítményű rádióadót üzembe helyezzük. Erről nem nagyon tudott az ÁVH, egyébként is szét volt már verve. Szétfutottak, ahányan voltak, annyifelé. Nem tudom, hogy jutott ez az eszünkbe, ki vetette fel először.

Elmentünk a helyszínre, megnéztem, hogy műszakilag minden rendben van-e, hogy ez a nagy teljesítményű adókészülék bármelyik pillanatban üzemeltethető-e, de nem volt üzemeltethető állapotban. Ez pontosan november 3-án derült ki. Egy mérnök barátomnak volt egy átkapcsoló kulcsa a transzformátorokhoz, ami nélkül ezt az adót nem lehetett üzembe helyezni. 3-án körülbelül éjfél felé mentünk ki Budára a lakására. Nagyon megijedt, amikor meglátott. Mondtam, ide figyelj, nekünk ez az adó kell, egyszerűen szükségünk van rá. Mondom, gyere velünk, vagy ha nem akarsz velünk jönni, akkor add ide azokat a kulcsokat és mondd el, hogy a nagy transzformátort hogyan tudjuk bekapcsolni. Ingadozott, hogy mit csináljon, nagyon félt. Meg is volt az oka a félelemre. Pontosán november 4-én hajnalban voltunk. Végül mégis velünk jött.

Már világosodott, amikor november 4-én hajnalban a buszunkkal elindultunk. Először át akartunk menni a Margit híd melletti hídon, a Kossuth hídon, de a híd le volt zárva orosz katonákkal. Akkor láttuk már, hogy a Duna pesti oldalán sűrűn egymás után jönnek ezek a nagy, az akkori viszonyokhoz képest modern, lapos tetejű tankok, csupa T-54-es. Én tudtam, hogy ezekkel nagyon nehéz lesz fölvenni a harcot

technikailag, de nagyon bíztam abban – nem tudom miért –, hogy nem hagy minket cserben Amerika. Mi, műszaki emberek tudtuk azt, hogy ahhoz, hogy a harcot tovább folytathassuk az oroszokkal, ahhoz elsősorban páncélelhárító fegyverek kellenének. Könnyűfegyverekkel nem lehetett fölvenni a harcot. Nagyon kevés lehetett az a harcokcsi, amit benzinesüveg-dobálással sikerült megsemmisíteni. Én nagyon sokszor láttam, hogy rádobták a benzinesüveget, folyt szét a tankon a benzin, az olaj, kívülről égett is, de a tank nem gyulladt be, és ment tovább. Benzinesüvegtől én egyetlenegy tankot sem láttam elégni.

Mi, az isten tudja miért, valamilyen oknál fogva folyamatosan hittünk abban, hogy az amerikaiak juttatnak nekünk páncélelhárító fegyvereket, még hozzá teherszállító repülővel. Tudtuk, hogy a repülőterek le vannak zárva, ezért a mi műszaki csoportunk elhatározta, hogy Pesten a Ferihegyi repülőtéren megteremti a lehetőséget a szállító repülőgépek leszállására, egy rádió navigációs vonal segítségével. A mi műszaki csoportunknak lett volna az a feladata, hogy a Ferihegyi repülőtéren fogadja a szállító repülőgépeket. Illúzió volt, de meg lehetett volna valósítani. Ez az egész terv maradt, pedig minden anyagunk megvolt hozzá, hogy fogadni tudjuk a repülőket. Én ugyan nem hallgattam a Szabad Európát, de mondták, hogy az biztat, hogy kitartani, mert jönnek az amerikaiak. Mondom, szerencsétlenek, hát nem tudnak leszállni az irányítók nélkül, és ehhez komoly technikai berendezések kellenek.

Tudtam, hogy november 4-én nekünk mindenáron üzembe kell helyezni ezt az amatőr rádióadót Budapesten. A Margit híd még nem volt lezárva. Mondtam a mi jó öreg sofőrünknek, „Pista bácsi, mindenféleképpen át kell érnünk Pestre”. Mondta, „édes fiam, nem lehet, belénk lő egy tank”. És tényleg, ezek ott gurigáztak fel és alá egymás mellett. A busz alja meg teli volt hajigálva a mi fegyvereinkkel. Mondtam, Pista bácsi, egyetlen megoldás van, hogy egy tanknak a csöve és a hátulja közé beállva átcsúszni valahogy. Nagyon félttem, de tudtam, hogy ez a tank oldalra nem lát. Tényleg, úgy, ahogy kigondoltam, az egyik tanknak az ágyúcsöve és a másik tanknak a farka felé átcsúsztunk a Margit híd pesti hídfőjéhez. Mondtam: „Pista bácsi, ha téged agyonlőnek, én vezetem tovább a buszt, mert én tudok vezetni”. Mondta: „Jól van, csak gyérünk minél gyorsabban.” Nagyon gyorsan hajtott. Teljes sebességgel át a Margit hídon! Nagyon meg voltunk ijedve. Akkor álltak föl a Parlament elé ezek a T-54-esek. Mondtam: „Pista bácsi, ha átértünk, azonnal forduljál jobbra.” Befordultunk jobbra, és akkor a buszból még láttam, hogy az egyik orosz tank nagy nyikorgással utánunk fordult. Lehet, hogy lőni akart, de lehet, hogy csak elsöpörni, mindegy, mi eltűntünk a szeme elől. Sikerült bejutnunk, és üzembe helyeztük Budapest legnagyobb amatőr rádióadóját. Ez több mint egy kilowattos teljesítménnyel dolgozott, ami rövidhullámon nagyon nagy teljesítmény, és az egész világ körüli forgalomra jó volt.

Már nem tudom hogyan, de eljuttatták hozzánk azt a szöveget, amit Nagy Imre nyilatkozott\*. Ezt olvastuk be folyamatosan hajnali négy-öt órától egészen november 4-én tizenegy óráig. Állandóan mondtuk ezt a szöveget magyar, de főleg angol nyelven. Voltak ott az egyetemről olyanok, akik jól beszéltek angolul és oroszul. Budapestet fegyveres orosz csapatok megtámadták, az alakulataink harcban állnak az orosz csapatokkal, és ezt tudomására hozzuk a világnak. Tudtuk, hogy ezt a világ minden pontján meghallják.

\* Ebben az öt óra húsz perctől sugárzott nyilatkozatban jelentette be Nagy Imre a szovjet intervenciót.



Utána a Kossuth rádiót hét, fél nyolc körül leállították, de a mi rádiónk még sokáig működött. Az oroszok aztán valahogy ráléptek a modulációs vonalra Lakihegynél, és meg tudták oldani technikailag, hogy mi se tudjunk adni.

Amikor jöttünk át a Váron a Széna térről és láttuk fentről az orosz tankokat, végtelen elkeseredést éreztünk. Én azt éreztem, hogy továbbra is meg kell tenni műszakilag mindent, amit csak tudunk, de rettenetesen el voltam keseredve. Már az amerikai segítségben sem reménykedtem. Láttam azt a technikai felkészültséget, ahogy ez a szervezett hadsereg érkezik modern páncélfegyverekkel, tankokkal, láttam, hogy ez ellen mi nem tudjuk fölvenni a harcot. Láttam, hogy a benzinesüvegekkel ezek ellen a T-34-esek ellen nagyon nehéz lesz bármit is csinálni.

November 4-én délután azután visszamentünk aludni az egyetemre. Ott még nagyon sok fegyveres felkelő tartózkodott, de a hangulat rettenetesen elkeseredett volt. Ezek után felmerült a kérdés, hogy akkor most mit csináljunk. Nagyon lőtték valamilyen aknavetővel ezeket az egyetemi részeket, és ez is elkeserített bennünket. Láttuk, hogy az orosz tankok értelmetlen rombolást végeznek. Jöttek be az úgynevezett rohamlövegek, az egyiknek jobb oldalra volt a csöve, a másiknak bal oldalra. Mentek előre sorban, és szabályos időközökben lőttek. Minden cél nélkül, csak azért, hogy romboljanak. Ez borzasztó elkeserítő dolog volt nekünk, mert mi hozzászoktunk ahhoz, hogy építünk. Ezek meg cél nélkül rombolták a várost. A nagy rombolásban pont a Bródy Sándor utca háta mögötti utcában fölgyulladt az állattani múzeum\*, és nagyon nagy tűzzel égett. Mi akkor ott éppen antennákat szereltünk a környékbeli háztetőkre. A Zrínyi Katonai Akadémia fiataljai itt is segítettek nekünk, hogy legyen minél több adónk: ha az egyiket megsemmisítik, akkor működhessen a másik. Egy rádiónál a legfontosabb, hogy antennája legyen, a többi berendezést egy autóval is el lehet vinni ide-oda, de az antenna nagyon fontos városi viszonylatban. Akkor este az oroszok valamilyen gumikerekű páncélautóból még azokat a tűzoltókat is lőtték, akik oltották a múzeumi tüzet. Nagyon elkeserített ez az embertelen viselkedés, de bennünk volt az a tudat, hogy műszakilag nem szabad abbahagyni. Tudtam azt, hogy nem szabad beleavatkozni a fegyveres harcokba. Az oroszok modern fegyvereivel mi nem vehetjük fel a versenyt. De valahogy mégis azt gondoltam, hogy technikailag föl tudjuk venni az ellenállást az oroszokkal oly módon, hogy biztosítjuk a rádió-összeköttetést a világgal.

Ezt a tevékenységet sokáig, egész december 15-éig folytattuk, de mindig nehezebb és nehezebb körülmények között. Mindenütt adókat próbáltunk felszerelni. Ezekkel adták le azután az üzeneteket, hogy Magyarországon az oroszok kegyetlenül rombolnak és kegyetlenül gyilkolnak. Körülbelül ezek az üzenetek mentek, de bővebbet erről nem tudok, mert csak a technikai feltételeket biztosítottuk, a programot valószínűleg az egyetemen állították össze.

Amikor elkészültünk egy adóval, akkor azt jelentettük az egyetemen, ez vagy az az adó üzemképes. A Pázmány Péter Tudományegyetemen tudomásom szerint a forradalmi bizottság még november 4-e után is működött, de aztán egyre ritkábban jártunk vissza, mert mindig több és több orosz jött be nappal a városba.

November 15-e után már csak önvédelem céljára volt nálam egy pisztoly, a nagyobb fegyvereinket jó helyre eldugtuk az egyetemen. Később már a pisztolyt se vittem magammal, mert folytak az igazoltatások. Engem egy éjszaka a Munkácsy utca

\* A Nemzeti Múzeum egyik osztálya volt, amelynek anyagát a tűz gyakorlatilag megsemmisítette.

felé menet igazoltattak az oroszok egy nagyon gyanús, ávós kinézetű magyarral együtt. Nagyon meg voltam ijedve, hogy agyonlőnek, mert a táskám tele volt rövidhullámú adók műszaki rajzaival, egy rádió-adóállomáshoz vittem ki éppen a kapcsolási rajzokat. Felszereltünk november 4-e után még egy HA 5 KBK-t a honvédelmi szövetség klubházában, egy HA 5 KBA-t a Deák téren, a műegyetemre is felszereltünk egy antennarendszert és egy vevőközpontot. Ez már egy szabályos adó-vevő rendszer volt, még ha ideiglenes is.

Amiről én konkrétan tudok, hogy adás történt és a külföld is meghallotta, az a HA 5 KBK adóállomásról, meg a Deák térről a HA 5 KBA adóról ment ki. Ezt még Franciaországban is hallották, mert erről pontos információim vannak. Sőt, a KBA-adó hívását és üzenetét, programját egész Európa, de még Dél-Amerika is vette.

December elején már folytak a letartóztatások. A Bányavillból, ahol dolgoztam, november 15-e körül üzentek nekem – mert tudták, hogy hol vagyok –, hogy ne hogy bemenjek az üzembe, mert az ávósok már többször kerestek. A feleségem, akivel nem valami jól éltem, de azért féltett, többször üzent az ismerőseimmel, hogy ne menjek haza. Amikor november közepén ezeket az üzeneteket megkaptam, hogy ne menjek haza és ne menjek be a munkahelyemre, még inkább elkeseredtem. Bízam a csodákban, a nem létező csodákban, mert semmiféleképpen sem akartam elhagyni az országot. Akkor már sokan mentek, de én nem akartam. A csoportomból két egyetemista fiú már üzent is a Szabad Európa útján, hogy megérkezett Bécsbe. Nagyon örültem, hogy nem kapták el őket, mert azt hiszem, nagyon kegyetlenül bosszút álltak volna rajtuk. Ott volt a busz is, ez megvolt még november 15-én is. Azzal is el lehetett volna menni, de egy pillanatig sem jutott eszünkbe. Nem gondoltunk rá, mindig csak arra gondoltunk, hogy hogyan lehet műszakilag minél többet tenni, hogy a forradalomnak biztosítani a műszaki szükségleteit – erre gondoltunk.

Karácsonyra elmentem az édesanyámhoz Csongrádra. Ő már hallotta az ismerősöktől, hogy milyen kalamajkába keveredtem, és azzal fogadott, hogy te jó isten, fiacskám, te még nem mentél ki Nyugatra? Meg kellett ígérni neki, hogy elmegyek. A karácsonyt nála töltöttem, de édesanyám nagyon félt, hogy Csongrádon is elkaphatnak. Karácsony után visszamentem Budapestre. A Pázmány Péter Egyetem egyik internátusán aludtam, de egyre jobban éreztem, hogy lassan bezárul a kör. Kezdttem félni, hogy elfognak, ezért elküldtem magam mellől mindenkit, hogy az én felelősségem miatt, az én cselekedeteimért más embert ne hogy kinyírjanak. Mondtam nekik, hogy menjetek, többet tenni nem lehet. A forradalom nekem szent fogalom volt, de beláttam, folytatni most nem lehet. Felelősséget éreztem, hogy istenem, ha ezeket a fiatal embereket miattam elfogják, kegyetlenül megkínózzák őket. Én aztán láttam közelről, mit műveltek az ávósok. Meg aztán valahogy örökké édesanyám hangját hallottam. A haláltól azonban nem féltünk. Sőt, november 4-e után majdhogynem kívántuk is a halált, olyan elkeseredettségben voltunk.

Nagyon nagy lelkiismeret-furdalások között indultam el 1957. január 11-én Jugoszlávia felé. Addig bujkáltam. Utólag magam is csodálkozom, hogy nem fogtak el. A munkahelyemen kerestek, a lakásomon, a feleségemnél is többször kerestek. Tudtam, hogy keresnek és le akarnak tartóztatni, hogy felderítették, hogy volt egy ilyen csoport, amelyik ezekkel a műszaki dolgokkal foglalkozott. Szerencsére a csoportomból senkit sem fogtak el, mi végül is mindannyian kikerültünk Nyugatra. Én mentem el utolsónak. Én voltam a legnagyobb hülye, hogy nem mentem előbb. Az már ismeretes volt, hogy le van zárva a nyugati határ. Mi azt nagyon jól tudtuk. Vonattal

mentem Szegedig. Szegeden a töltés mellett, ahol sokat csónakáztunk, kajakoztunk valamikor, teljesen egyedül átgyalogoltam Jugoszláviába. A nyugati határ felé már igazoltatások voltak a vonatokon, de Szeged felé nem volt semmi.

Utána még egyszer visszajöttem gyalog Szegedre, mert tudtam, hogy egy barátom egy másik vonattal jön, és nagyon fél egyedül nekiindulni. Újszegeden a villamosmegállóban volt randevúm vele. Mondtam, gyere, semmi probléma... Én már megjártam, és mint kisgyerek is nagyon jól ismertem azt a részt. Veszély esetén el tudtam volna bújni a bokrok, fák között. Mondtam, gyere, ez járható út. Már elég mélyen benn jártunk Jugoszláviában, jó 10-11 kilométert is mentünk, amikor hirtelen álcázott ruhában előugrottak a jugoszláv határőrök. Azt mondták – akkor még tudtam oroszul pár szót –, hogy emeljem föl a kezemet és ne mozduljak. Hát persze hogy fölemeltem a kezemet. Megtapogattak, hogy van-e nálunk fegyver, aztán elvittek egy gyűjtőtáborba.

A táborban, ahová először vittek, naponta többször kihallgattak és írásba foglaltak mindent. Keresték, hogy van-e nálunk fegyver. Mondtam, nincsen. Mindent átkutattak, de egy pár tiszta ruhán kívül semmit se találtak. Azt hiszem, a szerb politikai rendőrség rendezte ezeket a kihallgatásokat. Ennek ellenére mi nagyon meg voltunk elégedve azzal, hogy nem adnak vissza a magyar hatóságoknak, mert voltak olyan hírek is, hogy a jugoszlávok visszatoloncolják az embereket. De csak két fiatalit vittek vissza. Az egyik egy miniszternek a fia volt, és a barátnője szintén valami nagy kommunista famíliából származott. De őertük a szüleik küldtek.

Én nagyon szerettem az amerikai technikát. De mert az amerikaiak a forradalomban nem segítettek, nagyon megharagudtam rájuk. Nekem Amerikában még a második világháború utánról több rokonom volt. Már a jugoszláv táborban megkaptam azt az úgynevezett jótállási papírt, hogy Amerikába mehetek, de nem éltem vele. Nem mentem, nem akartam Európát elhagyni, nem akartam Amerikába menni, mert nagyon megutáltam az amerikaiakat, és valahogy mindig bíztam abban is, kimennek az oroszok Magyarországról, és hamarosan visszakerülök. És azért sem akartam elhagyni Európát, hogy minél közelebb legyek Magyarországhoz. Nagyon hittem abban, hogy előbb-utóbb tovább építhetem a technikát Magyarországon. Ma már én is meglepődök az emberi hülyeség ilyen magas fokán.

A táborban egyébként szabályos embervásár folyt. Különböző országok kiküldöttei jöttek, hogy ilyen szakembert keresnek, meg olyan szakembert keresnek, jó-e a foga, jó-e a lába, meg van-e operálva vakbéllel, meg jó-e a szíve. Amerika például nagyon megnézte akkor, hogy kiket visz ki. Ettől nagyon megundorodtam. Egyszer jött egy francia bizottság és azt mondta, hogy aki úgy érzi, hogy politikai nézeteiért menekült el Magyarországról, az mehet. Nem számít, ők nem is kérdezik meg, hogy mi a szakmája, vagy milyen nyelven tud. Mert az amerikaiaknál az is nagyon fontos volt, hogy tud-e angolul, van-e garanciája Amerikában. Nekem volt garanciám, de elő sem vettem a zsebemből. Akkor, amikor a franciák azt mondták, hogy mindenki mehet Franciaországba, aki úgy érzi, hogy politikai menekült, én valahogy egy pillanat alatt azt mondtam, hogy nekem ez kell, Franciaországba megyek, nekem nem kell az amerikai gazdagság. A jugoszlávok viszont nagyon sokáig azt akarták, hogy maradjak ott. Mindenféleképpen azt akarták, hogy a zágrábi televíziónál dolgozzak, mert akkor indult náluk is a televíziózás. A jugoszlávoknak végtelenül jó volt a hírszerzésük. Kiderítették, hogy a nagymamám Greskovits, és hogy félig szerb vagyok. Kaptam egy igazolványt is, amivel a táborból szabadon vonatozhattam Belgrádba. Mindenféleképpen azt akarták, hogy maradjak ott. Végül is 1957 októberében tudtam csak megszabadulni tőlük.

Franciaországban először Combray-ba kerültem. Ezt valahogy úgy szervezték meg, hogy a francia hadsereg üres kaszárnyákba fogadta a magyarokat, ahol a francia hadsereg adta az étellemezést, a szállást, az orvosi ellátást. Mi is egy még lakható állapotban lévő régi francia laktanyába kerültünk. Azzal kezdte a francia hadsereg, hogy elvittek tüdőszűrőre és kiderítették, hogy valamilyen tüdőfertőzésem van, mert a rossz étellemezéstől lefogytam negyvenkilenc kilóra. Nem éheztek bennünket Jugoszláviában, ez nem igaz, csak – azt hiszem – ott az ételminimumot kaptuk. Előfordult, hogy szervezési-elosztási problémák voltak, és például egy hónapig csak rizst ettünk. De a rizshez például nem volt só. Egyik barátom, aki Svájcba került, egy mérnök a Széna térről, átjött egyszer a mi táborunkba. Náluk meg egy amerikai egyesület vagonszámra szállította a csokoládét, úgyhogy ők egy hónapig csak csokoládét ettek. A másik táborban meg két hónapig kizárólag a létező legjobb minőségű dán vaját ették. De nem voltak rosszindulatúak a jugoszlávok. Nem direkt történt a dolog, hogy valakin is bosszút álljanak. Ez egy ilyen általános szervezetlenség volt. Franciaországban az ellátás már sokkal jobb volt.

Első munkahelyem egy televíziójavító szerviz volt. Nagyon-nagyon szerettem javítani a televíziókat. Ehhez nem kellett nyelvtudás sem. Sőt, azt mondták, hogy mindent írjak fel magyarul, és a titkárnő vett egy magyar szótárt, és amit én magyarul írtam a munkalapra, ők azt megpróbálták lefordítani franciára.

A francia állam két hónapos ingyen nyelvtanfolyamot biztosított a menekülteknek. Nekem is felajánlották, de olyan buta voltam, hogy nem fogadtam el. Annyira szerettem csinálni a televíziókat, hogy sajnáltam rá az időt. Nagy butaság volt, azóta sem tudok rendesen franciául írni. Nagyon jól tudok és szeretek is olvasni franciául, akcentussal ugyan, de jól tudok franciául beszélni, de írni még helytelenül se tudok. 1957 októberében kezdtem el dolgozni ebben a televíziószerelvben, és egészen 1962. február 1-jéig itt voltam. Akkor egy ottani gyáros valahogy megtudta, hogy abban a televíziószerelvben egy elektronikus szakember dolgozik, és kölcsönkért, mert elment az elektronikus mérnöke. Mondtam, hogy odamegyek, de csak egy pár hónapra, mert nagyon szeretem a munkámat. A pár hónapból jó néhány év lett. 1962. február 1-jén mentem oda, és 1988. március 15-én távoztam. Mivel bőven betöltöttem a 55. évet, éltem azzal a lehetőséggel, hogy előnyugdíjba mehetek. Ez a gyártulajdonos nem kért tőlem semmiféle papírt, nem papírral kellett bizonyítanom, hogy értek a dolgokhoz. Én ott nagyon sok mindent konstruáltam. Nagyon jól éreztem magam, és mindig vezető beosztásban voltam. Úgy érzem, hogy nagyon megszerettek a munkásemberek, és nagyon jó kapcsolatot alakítottam ki velük.

Franciaországban újra házasságot kötöttem egy nagyon kedves magyar kolléganőmmel. Ő volt az a lány, akivel együtt csináltuk végig a forradalmat. Három gyerekem született ebből a házasságból, de azért, mert én annyira szerettem dolgozni és annyira szerettem a szakmát, megromlott a kapcsolatunk, és elváltunk.

Ami a magyarokat illeti, nem kerestem velük a kapcsolatot. Párizsban van egy barátom, de majdhogynem senki más magyart nem ismerek. A magyar katolikus misszióval sem tartom a kapcsolatot. Félttem a magyar kapcsolatoktól, nem tudom, miért. Amikor az első kisgyerekem megszületett, feltétlenül helyesnek tartottam tisztázni az állampolgársági viszonyt. Egyedül a gyerekeimre való tekintettel vettem föl a francia állampolgárságot. De a mai napig is megvan a magyar állampolgárságom, amiről nem mondtam le, és azt hiszem, már nem is fogok lemondani róla.

1978-ban jártam először otthon. Belgrádban voltunk a feleségemmel, mikor jött egy lázas gondolatom, hogy meg kell látogatnom az édesanyámat. Bementem a magyar követségre, és ott összeakadtam egy ismerős magyar lánnyal, akivel együtt érettségiztem. Ha nincs ott ez az ismerős, akkor talán haza se megyek. Rohanásszerűen mentem haza anyámhoz Csongrádra, útlevéllal, vízummal, szóval nem titokban. De ugyanolyan menekülésszerűen jöttem is vissza, annyira rosszul éreztem magam. Talán még mindig bennem volt a félelem. Azóta kétszer jártam Magyarországon. Idén olyan jól éreztem magamat, hogy életemben először, honvágyam van.

Párizs, 1988



## CSONGOVAI PER OLAF

*„...azt ajánlottam Kádárnak,  
a párt lépjen be a forradalomba”*

1930-ban születtem Ankarában. Az apám a kommün után menekült Törökországba. Előtte a magyar királyi hadsereg tisztje volt. Az első világháborúban az olasz fronton harcolt, ő volt az egyik első hidroplános repülő tiszt, de a kommün alatt átállt. Észak-Magyarországra vezényelték, a Tanácsköztársaság bukása után azonban elmenekült Magyarországról. Nem tudom, hogy kényszerült-e erre vagy sem, de talán üdvösebb volt nem ott maradnia. Eredetileg Ausztráliába akart menni, de az az érzésem, hogy Törökországban elfogyott a pénze, ezért ott maradt. Az első feleségével talán egy napig tartott a házassága, úgyhogy egyedül ment el. Törökországban ismerkedett meg aztán anyámmal, aki egy német vagy egy cseh–osztrák tánccsoport tagja volt, az apám pedig éppen egy mulatóhely igazgatója. Így találkoztak. Előbb egy lányuk született, a nővérem, Ingeborg, aki jelenleg is Pesten él. A második gyerek meg én voltam. A harmadik gyerek Péter öcsém, a negyedik meg Tomi, aki Kecskeméten a konzervgyár igazgatója. A két kisöcsém már Pesten született, mert 1939-ben visszajöttünk Magyarországra.

Akkor a zsidótörvények már érvényben voltak, és apám zsidó származása miatt nehezen kapott munkát, előbb a hatvani cukorgyárban helyezkedett el, aztán átkerült a konzervgyárba, valószínűleg segédmunkásnak.

Van bennem svéd vér is, anyai nagyapám emlékére neveztek el Per Olafnak. Kilencéves koromban tanultam meg magyarul, addig csak németül és törökül beszéltem.

Törökországban forradalmi változások zajlottak, de én mint gyerek, ezeket nem éreztem. Törökországban kezdtem az iskolát, aztán amikor 1939-ben hazajöttünk, először Pesten a Cukor utcai elemi iskolába jártam, majd Hatvanban folytattam a tanulást. Közben Szentgotthárdra a tudószanatóriumba kerültem, és ott kezdtem el a polgárit. A negyedik polgáriból különbözettel átmentem a hatvani gimnáziumba, és ott fejeztem be a gimnáziumot, 1949-ben érettségiztem le.

Az apám, miután hazaérkeztünk, továbbra is baloldali beállítottságú maradt, az anyámat viszont nem érdekelte a politika. Az apám 1945-ben lépett be újra a kommunista pártba, én pedig 1949-ben, az érettségim évében lettem párttag.

A második világháborúban az apámnak sárga csillagot kellett hordania, és elvitték munkaszolgálatra. Amikor Horthy kiugrott a háborúból, apám kiugrott a munkatáborból. Akik nem vállalták a szökést, azokat halomra lőtték a német SS-ek. De mégis fogolyként érkezett Hatvanba, mert összeszedték őket a magyar hatóságok, és akit nem végeztek ki, azt betették egy gyűjtőtáborba a hatvani cukorgyárban. Én akkor állig föl voltam szerelve mindenféle fegyverrel, mert amit csak tudtam, azt elloptam a néme-

tektől. Volt pisztolyom, géppisztolyom, puskám, sőt géppuskám is. Bementem a gyárba, és szépen kihoztam onnan az apámat több munkaszolgálatossal együtt.

1944-ben többször jöttem föl Pestre schutzpassokért\*, hamis iratokért. Volt egy katonai hálózat, ami ezt szervezte. Mindig tele voltam hamis iratokkal, schutzpassokkal, vittem a zsidóknak. Több százan megmenekültek ezekkel a hamis papírokkal. Egyszer azonban elfogtak a Hunyadi páncélosok. Körülvettek és betereltek egy transzportba. Mentem a többiekkel a sorban, amikor a hunyadisok között észrevettem egy ismerős hatvani srácot. Hátulról odaléptem mellé. Nem vette észre, hogy a sorból léptem ki, megkérdeztem, „hova viszitek ezeket?”. Dicsekedett, hogy „este a Dunába lőjük őket”. Az egyik utcasarkon azt mondtam neki, szervusz apafej, hátára csaptam, és szépen leléptem. Így aztán megúsztam. A többieket viszont elvitték. Fogalmam sincs, mi lett a sorsuk, de elképzelhető!

Még aznap éjszaka visszaindultam Hatvanba. Az Andrássy úton mentem, és az Andrássy út 60. előtt elém lépett egy pali. Azt mondja, állj vagy lövök! Nem tudtam, hogy ott van a nyilasház. Kérte a papírjaimat. Nálam kétféle igazolvány volt, egy leventeigazolvány és egy születési bizonyítvány. A két papíron persze a dátum nem volt ugyanaz. Erre azt mondta az ürge, hogy nézd, ha ki akarnék szűrni veled, akkor most itt tartanálak reggelig, de lásd, hogy kivel van dolgod, menj a francba – és elengedett. A hónom alatt tele voltam hamis iratokkal, szóval nem volt mindegy. Többször kerültem veszélyes helyzetbe, de a jószerencsém soha nem hagyott el, és mindig megúsztam.

Az érettségi után a Színház- és Filmművészeti Főiskolára kerültem. Eredetileg ugyan orvos akartam lenni, de nem vettek föl. A főiskolai felvételi vizsgán megfeleltam, és oda fölvettek. A Horváth Árpád színész-kollégiumba kerültem mint filmrendező szakos hallgató. A kollégium erősen hatott rám, de egy év után, 1951-ben elvittek katonának. Két évig katonáskodtam, mert nem adták meg a fölmentést, amit most sem értek, hogy miért. Valami stikli lehetett a dologban. A hadsereg nem volt túlságosan szigorú. Tizedesi ranggal szereltem le. Ott kaptam a katonai kiképzésem alapját, amit később a forradalomban jól fel tudtam használni.

A háború után először kiszagda-szimpatizáns voltam. Nagyon tiszteltem például az ismert kiszagda politikust, Kovács Bélát. Részben magyartanárom, Széles Jenő hatására, részben pedig a saját olvasmányélményeim alapján, gondolkodásom és ismereteim folytán csúsztam egyre inkább balra.

Amíg katoná nem lettem, nem is nagyon tudtam, mi van körülöttem. Tulajdonképpen a katonaidő alatt ismerkedtem meg valóban a nép helyzetével, akkor szembe-sültem először a valósággal, és az bizony nagyon nem tetszett. Az emberek nagyon elégedetlenek voltak, és ez az elégedetlenség rám is átragadt. Láttam a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálását, láttam a társadalom életének, anyagi létének és erkölcsi színvonalának egyre súlyosabb romlását, és ezek mélyen hatottak rám.

Nagy Imre első, '53-as miniszterelnöksége óriási változásokat hozott. Az emberek újra bizakodni kezdtek, és hittek a jövőben. Nekem akkor nyílt ki a csipám, akkor fogtam föl, hogy mi is történt itt valójában. 1953-ban vettem el Káldor Pannit, akinek

\* Menlevél (német). A menleveleket a semleges országok (Svédország, Svájc a Vatikán stb.) követségei adták ki az üldözött zsidóknak.



az apja\* börtönben volt a Rákosi-korszak alatt. Rettenetes hatással volt rám, amikor megtudtam, hogy ezek az emberek mind ártatlanul börtönbe kerülhettek!

A feleségemen keresztül ismerkedtem össze Gáli Jóskával, Jóskán keresztül pedig Eörsi Pistával, s aztán Angyal Pistával. Ők voltak a legjobb barátaim. Gondolkodásunk, világlátásunk nagyon hasonlított. Rendszeresen összejártunk azzal az ürüggyel, hogy ultizunk egymással. Éjszakákon keresztül ultiztunk és persze dumáltunk a Szemere utcában Eörsi Pistánál. Ha például valamelyikünk írt valamit, azt mindig megvitattuk. Eörsitől nagyon sokat lehetett tanulni, mert Lukács Györgyön keresztül ő volt a legjobban informálva közöttünk.

A Petőfi Körben szervezték a különböző vitákat. A sajtóvitán\*\* én is ott voltam, emlékszem Losonczy Géza felszólalására. Időközben nagyon jóba lettem Kardos Lászlóval is, aki nagy hatással volt rám.

A legnagyobb hatása Rajk László rehabilitációjának volt. Ez volt az az erkölcsi törés, aminek következtében aztán végleg szakítottam az akkori rendszerrel. A temetésre természetesen kimentünk. Úgy emlékszem, Angyal Pistával és Gáli Jóskával voltam együtt. Utána este elmentünk Jóska színdarabjának bemutatójára. Az volt a címe, hogy *Szabadsághegy*. Az október 6-i temetés tehát fordulópont volt az életünkben. A kiábrándulás már teljes volt, nem hiányzott sok, hogy a temetésen kitörjön a forradalom. Tudtuk ugyan a tényeket korábban is, érzelmileg azonban ott volt az igazi kiborulás. Emlékszem Rajknéra, Nagy Imrére, de emlékszem azokra a vezetőkre is, akik cinikusan ott még meg mertek jelenni. Sőt, Apró Antal még beszédet is tartott és esküdözött, hogy soha többet – de már egy szavát se hittük el neki. Október 6-a, az újratemetés napja és október 23-a között már elég nyugtalan volt a hangulat Pesten.

Október 22-én érkeztem vissza Bécsből, ahová úgynevezett művészhajón vittek ki bennünket kirándulásra. Akkor már a filmgyárban dolgoztam. 1955-ben befejeztem a főiskolát, és odakerültem. Nagyon szerettem a szakmát. Éppen Darvas József *Szakadék* című regényét filmesítettük meg. Nagyon jóban voltam Makk Karcival és Jancsó Miklóssal. Akkor már sokat vitatkoztunk. De nemcsak a filmgyárban, mindenütt állandó viták voltak a valóságról.

Október 23-án elindult a tüntetés. Én a Rákóczi úton, valahol a főiskola környékén csatlakoztam hozzájuk. Angyal Pistával és Gáli Jóskával voltunk együtt hárman. A főiskoláról ott voltak a tanáraink, meg a Herskó Jancsi, Kovács András. Úgy emlékszem, hogy Déry Tibor is ott jött köztünk, ugyanabban a sorban menetelt, mint mi.

Amikor kiértünk a Sztálin útra, megláttuk a falon a Sztálin névtáblát. Akkor Pistával és Jóskával úgy döntöttünk, hogy leszedjük. Többen azt állítják, hogy bementünk egy lakásba és onnan szakítottuk le a táblát. Én viszont úgy emlékszem, hogy egymás hátára álltunk és úgy szedtem le. A tömeg őrjöngött a gyönyörűségtől. Ez nekünk nagyon tetszett, és nagyon fellelkesített bennünket.

\* Káldor György (1900–1958) újságíró, közgazdász, műfordító. A Tanácsköztársaság alatti tevékenysége miatt 1920-ban emigrált, Heidelbergben szerzett közgazdász doktorátust. A második világháborúban munkaszolgálatosként szovjet fogságba esett (1943), ahonnan 1945-ben hazatért. Belépett a Szociáldemokrata Pártba. A Rádió külügyi osztályvezetője lett, majd 1950-ben koholt vádak alapján (hűtlenség) 20 év börtönre ítélték. 1955-ben szabadult. Haláláig műfordító volt. Mindkét veje (Gáli József és Csongovai Per Olaf) aktívan részt vett a forradalomban, Gálit első fokon halálra ítélték.

\*\* A Petőfi Kör sajtóvitája (Vita a sajtó és tájékoztatás kérdéseiről) 1956. június 27-én volt a Központi Tisztiházban.

Este Angyal Pistával és Gáli Jóskával elmentünk a Parlamenthez, onnan pedig a Rádióhoz.

A Rádió előtt akkor már lövöldöztek. Pistával és Jóskával azért csak mentünk előre, és azt kiabáltuk az ávósoknak, akik a a Rádió épületét őrizték, hogy ide lőjetelek, csibészek – és mutattuk a mellünket. Nagy pofánk volt. Emlékszem a visszavágásukra, azt mondták: tessék nézni, dobálnak minket. A Nemzeti Múzeum kertjéből valóban dobálták őket az emberek mindennel, ami csak a kezük ügyébe került. Kövek, sőt egy bili is repült ott az ávósokra. Sajnos, a Rádió Bródy Sándor utcai épülete előtt akkor már súlyos sebesültek is voltak.

Angyal Pista azonnal intézkedni kezdett, mások elmentek teherautókat szerezni és mondták, hogy hol lehet lőszert, fegyvereket találni. Az első fegyvereket az ávósoktól szedtük el, és megbeszéltük, hogy bemegyünk a Rádió épületébe és követelni fogjuk, hogy olvassák be a 16 pontot, mert itt csak egyféleképpen lehet lecsillapítani a hangulatot, hogyha ez megtörténik. Rögtön megválasztottak küldöttnek, hogy én menjek be a Rádió épületébe tárgyalni. Volt ott egy rádiós újságíró is, Földes Péter, aki nekem tanárom is volt a főiskolán. Együtt mentünk be Benke Valériához, a Rádió elnökéhez, aki ott ült az irodában az asztal alatt, és kétségbeesetten telefonált. Azt mondta, a saját felelősségére nem tudja beolvastatni a 16 pontot, és ezért fölhívja a pártközpontot. Ott azt mondták neki, szó sem lehet róla. Amikor mentem kifelé, eldördült egy puska, és egy ávós tiszt meghalt, de már azelőtt is lőttek, hogy mi Földessel bementünk volna. Láttam – miközben egyedül jöttem kifelé, mert Földes Péter bent maradt Benke Valériánál –, hogy egy ávós tiszt ott fekszik holtan az udvaron. Két ávós között kellett elmennem, hát nem gondoltam, hogy élve kikerülök onnan. Hajmeresztő volt. Köpködtek, szidtak, nyúltak felém, hogy szétszaggassanak. Pedig akkor nem csináltam semmit, csak követeltem, hogy olvassák be a 16 pontot.

Miközben én benn voltam, kinn folyt a sebesültek ellátása. Azonnal ráakadtam Angyalra, és együtt segítettük mentőkocsiba a sebesülteket. Ma sem tudom, hogy a tömegben hogy találtam meg őt. Mi a forradalom alatt állandóan elveszítettük és állandóan megtaláltuk egymást.

Akkor a Rádiótól nem messze, a Városház utcában laktam. Aznap éjjel Pista is ott aludt nálunk. Hajnal felé lövöldözéseket hallottunk, jöttek az orosz tankok. Nem tudtunk otthon ülni, összevissza jártunk-keltünk a városban. Másnap, 24-én reggel kihirdették a statáriumot. Bár nálunk nem volt fegyver, de kokárda volt rajtuk, ezért bennünket is elkaptak az ávósok, és bevitték egy kapualjba igazoltatni. A véletlen és a jó sorsom megint egy ismerőssel hozott össze, aki nagyon rendes volt velünk, mert nem csinált semmit, hanem elengedett.

A városban akkor már több helyen vonultak az orosz tankok és láttuk, hogy az emberek dobálják a benzines palackokat rájuk. Mi meg azon vitatkoztunk Pistával, hogy miért most avatkoznak be a szovjetek, miért nem 1919-ben jöttek segíteni, amikor a rendszer tényleg veszélyben volt. Itt nincs veszélyben a rendszer, itt csak reformkövetelések vannak. Ebben teljesen egyetértettünk. Éppen a Nemzeti Színházzal szemben álltunk, amikor odahozták a Sztálin-szobrot. A tömeg törte-zúzta. Közben egy pincéből valaki rálőtt az emberekre. A tömeg lerohant és összeverte a palit, mert ávós volt. Utána bevitték a patikába, bekötötték, és a tömeg elindult vele a laktanyája felé.

A következő nap 25-e volt, a parlamenti véres tüntetés napja. Ez tiltakozás volt amiatt, hogy a szovjetek beavatkoztak. A tüntetésen Angyal Pistával mind a ketten fekete zászlót vittünk, gyászlobogót, és közöttünk ment egy asszony, kezében egy

piros-fehér-zöld összevézett zászlóval. A tömeg az amerikai követséghez akart vonulni, de mi eltereltük a menetet. Rábeszéltük a felvonulókat, hogy a jugoszláv követség elé menjünk. Ott tartottam egy szónoklatot. Két másik fiú is volt ott velünk. Az egyik, azt hiszem, egy slágerszerző-költő volt, a másik meg egy gimnáziumi tanár. Mi hárman voltunk a hangadók a tömegben. S akkor ott helyben megválasztottak mindhármunkat egy forradalmi ifjúsági bizottság tagjainak. A követség elől elmentünk, és elfoglaltuk a Vörös Csillag Nyomdát, ahol kinyomtattuk a kiegészített követeléseinket. A 16 ponthoz ugyanis hozzátettünk még ötöt, többek között az ÁVH feloszlását és az oroszok kivonását. A nyomdából egyikünk elment Nagy Imréhez tárgyalni, minket meg, akik ottmaradtunk, letartóztattak. Jött egy katonai egység, lefogott, és bevitt a Honvédelmi Minisztérium pincéjébe, ahol október 28-áig tartottak fogva. A pince már tele volt civil letartóztatottakkal. Főleg volt tisztiiskolásokból összeszedett fickók, katonatisztek és ÁVH-sok hallgattak ki bennünket. De nem volt kínvallatás, inkább vitatkozások voltak ezek, mint vallatások. Próbáltak bennünket meggyőzni, hogy ez ellenforradalom, mi meg őket, hogy nem ellenforradalom, és hogy nem avatkozhat be idegen hatalom a mi belső problémáink megoldásába.

Ahogy teltek a napok és Nagy Imre fegyverszünetet hirdetett, a HM-ben is megváltozott a helyzet. Azt kérték tőlem, hogy a fegyverszünettel kapcsolatban foglaljak állást, s ezt a rádióba is bemondatták velem. Úgy emlékszem, azt kértem, hogy menjenek ki az oroszok. Míg bent voltam, a kihallgatóim állandóan azt kérdezték tőlem, „mondja, maga kit képvisel, mit képvisel egyáltalán?” Az volt a véleményem, hogy a felkelőcsoportokat össze kellene fogni, és akkor az ő képviselőjükben tárgyalhatnánk. Ezt felajánlottam, mire egy kocsi ültettek és elvittek a HM-ből az Üllői út és Ferenc körút sarkára a Kilián laktanyához, és ott kitétek.

Már késő este volt, amikor a Tűzoltó utcába értem, ahol újra találkoztam Angyal Pistával. Mondtam a Pistának: „Ide figyelj, kapcsolatba kellene lépni az összes felkelőcsoporttal, és közös vezetést kell létrehozni, hogy tárgyalóképesé váljunk, és képviselhesük őket.” Ezután Pistával együtt átmentünk az Iván Kovácshoz\*\* a Corvin közöskkel tárgyalni. Azt ajánlottam nekik, hogy menjünk közös platformmal a Honvédelmi Minisztériumba és majd a Nagy Imrével való tárgyalásra. Még aznap éjszaka be is mentünk a Honvédelmi Minisztériumba, de ott csak Hídvégi Ferencel, egy sztálinista főtisztel tudtunk beszélni. Ő azt mondta, hogy nincs ott a honvédelmi miniszter, se egyéb más olyan személy, akinek kompetenciája lenne egy ilyen tárgyaláshoz, ezért azt javasolta, hogy jöjjünk vissza később.

Másnap reggel, 29-én ismét bementünk egy furgonnal a HM-be, fogtuk Janza Károly minisztert, és elvittük magunkkal a Parlamentbe, mert az oroszok nem tartották be a fegyverszünetet, a lövöldözések tovább folytak. A felkelők részéről ekkor már több csoport képviselői is jelen voltak. Bementünk Nagy Imréhez tárgyalni. Úgy emlékszem ott volt még Erdei Ferenc és Keresztury Dezső is. Akkor Nagy Imre azt mondta nekünk, hogy van ő olyan magyar hazafi, mint mi vagyunk. Erre azt vágtam vissza neki: „Lehet, hogy van olyan hazafi, mint mi, de jelenleg forradalmi helyzet van, forradalom van kinn az utcán, és ez fontosabb, mint az, hogy melyikünk a jobb hazafi, mert a forrada-

\* Zrínyi Nyomda a Bajcsy-Zsilinszky út 78. szám alatt.

\*\* Iván Kovács László raktáros (szül. Debrecen, 1930. augusztus 18.) volt a Corvin köz parancsnoka október 28-áig. 1957. december 27-én a MNLB Népbírósi Tanácsa (tanácsvezető: Vida Ferenc) halálra ítélte. Az ítéletet 1957. december 30-án hajtották végre. Forrás: Pest Megyei Bíróság B.1139/57.

lom kimenetelétől függ a nemzet további sorsa.” A tárgyaláson végül is arra a megállapodásra jutottunk, hogy feltétlenül feloszlatják az ÁVH-t, mert amíg létezik, addig nincs béke. A fegyvereket pedig nem tesszük le a szovjetek előtt, csak a magyar hadsereg előtt. A szovjet csapatokat kivonják, helyette magyar csapatok jönnek, mi pedig azoknak letesszük a fegyvert. Nagy Imre eléri a szovjet hadsereg kivonását, mert határozott ígéretet kapott a Szovjetuniótól, és feloszlatja az ÁVH-t, és mindezt be is jelentik a rádióban. Kölcsönösen megígértük egymásnak, hogy ez így történik majd. Ez 29-én délelőtt volt.

Amikor visszamentünk, persze senkinek esze ágában sem volt letenni a fegyvert. Az egységek nem akartak eleget tenni a felszólításnak.

A Tűzoltó utca sem volt hajlandó letenni a fegyvert, mert ott látni lehetett, hogy a szovjet csapatok elvonulnak ugyan előlünk az Üllői úton a Nagyvárad tér felé, de ott megállnak. Tehát a Honvédelmi Minisztérium és a szovjet csapatok között ott voltunk mi, és bármikor lerohanhattak volna. Ebben a helyzetben jelentette ki a csoport, hogy nem hajlandó letenni a fegyvert. De mi, Angyal Pista vagy én nem dirigáltunk a csoportnak. Pistával képviseltünk egy álláspontot, s ezáltal voltunk mi úgymond vezetők, de sosem volt nálunk vezetőségválasztás, így formális vezető sem lehetett egyikünk sem. Olyan egység volt a Tűzoltó utca, amiben nem volt hierarchikus rendszer, parancsnoki rendszer, annak ellenére, hogy Pista sokat foglalkozott a csoporttal.

A mi csoportunk két részre oszlott. Az egyik a Tűzoltó utcai csoport volt az ÁVH-s garázsban, a másik a Berzenczey utcában, Göndör\* vezetésével, de a két csoport összetartozott. Én Pista mellett a belső ügyekkel kevésbé foglalkoztam, inkább azon tevékenykedtem, hogy a többi csoporttal fölvegyük a kapcsolatokat. Így aztán többször voltam a Corvin közben, ahol Iván Kovács László volt a partnerünk, erősen baloldali, szocialista beállítottságú fiú, szemben a Pongrátz fivérekkal, akik elég vad antikommunisták és antiszocialisták voltak.

Pistával még aznap este a Budapesti Rendőr-főkapitányságra is bementünk. Nagyon lelkesen beszélt Kopácsiról, s hívott, hogy menjek én is vele, de voltak velünk még mások is a srácok közül. Kopácsinál már ekkor szó volt arról, hogy létrehozunk egy közös karhatalmi egységet. Itt találkoztam először Fazekas György\*\* újságíróval, aki Kopácsi Sándor politikai tanácsadója és a Tűzoltó utca felé az összekötője volt. Nagyon értelmes, tehetséges, rendes fickó volt, nagyon szerettem. Kopácsi egyébként próbált minket befűzni, meghódítani. Azt mondta, hogy kapott egy parancsot, hogy a Nemzeti Színház körül fel kell számolnia egy ellenállási csoportot, de nem akar engedelmessé válni, viszont a parancsot meg sem tagadhatja. Megkért, hogy támadjuk meg őket, lőjük a levegőbe, hogy azt mondhassa, vissza kellett vonulnia, mert túlerőben voltunk. Nekem ez nem nagyon tetszett, de belementem azzal a feltétellel, hogy jóindulatának bizonyításaképpen adjon nekünk fegyvereket, hogy aztán azzal támadhassuk meg. Kopácsi adott is nekünk fegyvereket, pisztolyt, lőszert és több géppisztolyt is. Az én pisztolyom is innen származik. Ezután egy megbeszélés helyen

\* A Berzenczey utcai csoport parancsnokának beceneve. Eredeti neve Wágner István. További sorsa ismeretlen.

\*\* Fazekas György újságíró (1913–1984) 1953-tól a Nagy Imre körül kialakult pártellenzék tagja volt, a forradalom ideje alatt Nagy Imre titkárságát vezette. A Nagy Imre-csoporttal Romániába internáltak, 1958-ban 10 évi börtönbüntetésre ítélték.

bevártuk, amíg megérkezett az egységével, s akkor elkezdünk lövöldözni a levegőbe. Erre megfordultak, és szépen elmentek.

Úgy gondoltuk, hogy Kádár Jánossal is találkozunk és tárgyalunk kell, hiszen ő a párt főtitkára, és fontos, hogy vele is szót értsünk. Nagy Imrénél egy kicsit feszült volt a hangulat, Kádárral azonban nagyon közvetlen hangon tárgyaltunk.

Kádárhoz velünk jött a Tompa utcai felkelők delegációja is. A Parlament előtt találkoztunk Dudással, de ő Nagy Imréhez ment tárgyalni. Emlékszem, nagyon nem bírtuk a Dudást elviselni. Nagy pofája volt, ő akart a forradalmi bizottság elnöke lenni\*, pedig senki nem kérte föl semmire. Hozzánk sem akart csatlakozni, ő csak Nagy Imrével akart tárgyalni – és végül tárgyalt is.

A tárgyaláson Kádár mellett ott volt még Münnich Ferenc és Apró Antal is. Kádár elmesélte, először azt hitte, hogy ez ellenforradalom, de már rájött, hogy ez nem ellenforradalom. Azt mondta: „ez egy eredeti forradalom, mert nem a rendszer, a főnálló gazdasági-társadalmi viszonyok megdöntéséről van szó, hanem a világtörténelemben egyedülálló jelenségeként a rendszer politikai kifejezését akarja megváltoztatni”. Erre azt mondtam neki, hogy „a politikai forradalom nem egy önálló, egyedülálló jelenség, az gyakran megtörténik a történelemben”. Aztán Kádár elmesélte, hogy neki kezdetben azért volt gyanús a dolog, mert hogy lehetett az, hogy a felkelők ilyen szervezeten elfoglalták a Rádiót, a telefonközpontokat, rendőrkapitányságokat, hiszen ezek az akciók komoly stratégiai elképzelésekre utaltak. Pedig nem volt ebben semmi előre megfontolt, mindenütt spontán felkelés volt, és a felkelők a józan eszüket használva mentek be mindenhová. Nem volt semmi előre eltervezve, megszervezve. Azt is elmondtuk neki, hogy sokkal többről van szó, mint a rendőrség és civilek közötti utcai harcokról. Itt sokkal mélyebb társadalmi mozgolódásokról és indulatokról van szó. Akkor már kezdtek létrejönni a munkástanácsok. S hogy bebizonyítsuk neki, hogy mennyire nem vagyunk ellenforradalmárok, a tízünk közül ötünknek volt pártigazolványa és azt meg is mutattuk neki.

Ezen a tárgyaláson nem voltak velünk a corvinosok. Visszamentünk ugyan értük a Parlamentből, hogy képviseltessék magukat, de ők éppen akkor tárgyaltak Maléterekkel a Kilián laktanyából. Én nagyon érzékeny voltam arra, hogy a különböző hivatalos tárgyalásokon, tehát a Kádárral, vagy a Nagy Imrével, a különböző csoportokból minél több képviselő legyen jelen. Hogy lássák – mi egyetértünk egymással. Kádár végül azt mondta, attól fél, hogy meg fog szűnni a szocialista tulajdon. Erre azt válaszoltam, hogy ez csak akkor lehetséges, ha a parasztság ellenforradalomba csap át az egyház támogatásával. Egyetlen lehetőség van a forradalom megmentésére: „ha maga átáll”. A párt át tudná venni a forradalom vezetését is, csak magáévá kell tennie a forradalom követeléseit. Erre Kádár azt mondta: nagyon érdekes a javaslat, de előbb szimbolikusan adjunk őrséget a pártközpont védelmére. Erre azt válaszoltam Kádárnak, hogy nem azt ajánlottam, hogy a forradalom lépjen be a pártba, hanem a párt lépjen be a forradalomba. „Ezen még gondolkodunk, majd találunk rá valamilyen

\* Dudás József eredeti foglalkozása szerint mérnök. Erdélyi illegális kommunista, 1945 után rövid ideig kisgazda volt. 1956-ban megalakította a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmányt, fegyveres csoport parancsnoka volt, kiadta a *Magyar Függetlenség* c. lapot. 1957. január 14-én a Magyar Népköztársaság Fegyvernemek Főparancsnokságának Bírósága (bíró: Ledényi Ferenc) hirdetett ítéletet a Dudás József és Szabó János elleni perben. Mindkettőjüket halálra ítélték. A halálos ítéletet 1957. január 19-én hajtották végre. Dudás József mérnök, szerelőlakatos (Marosvásárhely, 1912. szeptember 22.). Szabó János gépkocsivezető (Zsaru-sény, Románia, 1897. november 17.), Periratszám: 00115/56. Forrás: Hadtörténelmi Levéltár 0015/56.

megoldást” – mondta Kádár, aztán Angyal Pistával kezdett tárgyalni. Pista azt akarta, hogy Kádár jöjjön ki a Tűzoltó utcába és nézze meg a csoport működését, a saját szemével lássa, hogy ott nem ellenforradalmárok gyülekeznek, hanem igazi forradalmárok.

Később megkaptuk a Kádárral közösen megfogalmazott nyilatkozat leiratát, de egy csomó dolog – amiben megállapodtunk – egyszerűen ki volt húzva belőle. Kérdeztük, hogy ki, milyen alapon húzta ki? Akkor azt a választ kaptuk, hogy ez a Tildy magánakciója volt, pedig akkor már alá volt írva. A szocialista szó és a szocializmusra való utalások ki voltak hagyva. Én nem értettem egyet a nyilatkozat átdolgozásával, hiszen nem ezt beszéltük meg. Milyen alapon lett átdolgozva? Ebből aztán nézeteltéréseink támadtak. Azt sem találtam meg a másnapi Szabad Népből, hogy Kádár megismételte volna mindazt, amit nekünk az előző nap mondott. Sajnos nagyon jó volt a viszonyunk Kádárral, Pista is bedőlt, hitt neki, én is hittem neki, én is nagyon bíztam Kádárban. Nekünk akkor szimpatikusabb volt, mint Nagy Imre, de hát nagyon pofára ejtett minket.

Ezen a napon, október 30-án tűnt fel Szirmai Ottó a Tűzoltó utcában. Angyal Pista azt mondta, hogy Kádár ajánlotta be neki Szirmait, akit Pista korábbról is ismert, de én nem. Utána aztán nekem is volt lehetőségem megismerni, mert emlékszem, elmesélte az egész életét. Rengeteget tudott a Szovjetunióról! Az egyik nagybátyja állítólag Lenin testőre vagy a testőrségének a parancsnoka volt, és ő közvetítette a Lenin és Trockij közötti levelezést, és a végén nála maradt egy csomó levél. Szirmai Ottó politikailag Pistával és velem azonos nézeteket vallott. Az egyik legtudatosabb antisztálinista volt, akit ismertem, s gyűlölte Gerőt, tudta róla, hogy KGB-ügynök volt, és a segítségével Sztálinék rengeteg magyart irtottak ki, köztük 1917-es, 1919-es forradalmárokat is.

Kádártól visszamentünk a Tűzoltó utcába a csoporthoz, de még aznap, 30-áról 31-ére virradó éjszaka elmentünk a HM-be a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány gyűlésére\*. Angyal akkor nem jött velünk. Nekünk Szirmaival az volt a véleményünk, hogy olyan katonai tanács jöjjön létre, amelyet alulról választott parancsnokság vezet, hogy ne a minisztérium kinevezett parancsnoka legyen, hanem a fölkelő katonai egységek küldötteiből álljon össze a vezetés. Ez volt a koncepciónk, amivel a tárgyalásra indultunk. Amikor beléptünk a terembe, valaki éppen hosszadalmas beszédet tartott a szervezeti kérdésekről. Nem ismertem azt az embert, aki beszélt, de azt mondtam neki, „ide figyeljen, kint világtörténelmi események zajlanak, itt meg kincstári dumákat hallunk”. S akkor nem a legfinomabban félrenyomtam őket, a Janczát meg ezt a kincstári palit, és azt javasoltam, hogy válasszunk egy katonatanács-elnökséget. És mindjárt javasoltam is Király Bélát, mert korábban a főkapitányságon Kopácsi mondta nekem, hogy Nagy Imre Király Bélát javasolja az új karhatalom főparancsnokának. A minisztériumban akkor velem volt Erdélyi Sanyi és Tankó Tibor, mindketten a Tűzoltó utcából, és mindjárt kocsiba is szálltak és elmentek Király Béláért.

Én mindenképpen Király Bélát akartam erre a posztra, de a következő nap Nagy Imre Malétert nevezte ki honvédelmi miniszterhelyettesnek, amitől nagyon kiborultam. Nem személy szerint Maléterrel volt bajom, hanem azzal az eszmével nem szimpatizáltam, hogy őt főnről nevezték ki. Maléter egyébként nem volt népszerű közöttünk sem, a Corvin köziek pedig határozottan utálták. Az volt a baj, hogy Maléter a sráckokat, a fölkelőket állítólag elfogatta és kirúgatta a kaszárnyából. Nagyon hidegen

\* Lásd Eörsi László: *A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban.*

és ellenségesen viselkedett velük. Ennek ellenére valamilyen gyűlés után az egyik újság azt írta, hogy ő a forradalom hőse vagy lelke vagy micsoda, s ez nagyon sértően hatott, főleg a Pongrátzéokra. Azért is gyűlöltek Malétert, mert úgy érezték, elvette az ő dicsőségüket.

Végül is megválasztottuk Király Bélát, és megfogalmaztuk a követeléseinket, amit 31-én beolvastak a rádióba. \* A szöveget én diktáltam, Szirmai pedig írta, és ahol kellett, átfogalmazta.

A Kiliánban 31-én délelőtt volt a Nemzetőrség megalakulása. Megállapodás volt, hogy meghatározott csoportok kiküldenek egy vagy két embert delegátusként. Pista azt mondta, hogy tőlünk én menjek oda. Mondom, én csak úgy megyek, ha ott érdemi döntések lesznek, és szabályosan csinálnak egy választást. Gondoltam, ha azon a választáson engem küldöttek választanak, akkor elvállalom. S így jött létre, hogy a Nemzetőrség felettes szerve a Forradalmi Karhatalmi Bizottság lett, aminek Király Béla volt az elnöke, Kopácsi meg a helyettese. Akkor azt ajánlottam, hogy újabb csoportok részvételét ne engedélyezzük, csak az addig meglévő csoportok erősítéséről lehessen szó. Esetleg ha a munkástanácsok kérik, hogy létre akarnak hozni fegyveres csoportokat, azt még engedélyezzük. Azért javasoltam ezt, mert nem akartam, hogy mindenféle elemek, akik a forradalomban nem is vettek részt, de most hirtelen összeszedtek fegyvereket és csináltak egy csoportot, kijelenthessék, hogy ők forradalmárok. Ezen a gyűlésen az is felvetődött, hogy a Dudás csoportjának a tagjai nem hajlandók a felszólításoknak és az igazoltatásoknak eleget tenni. Erre elhatároztuk, hogy a Dudásék vagy jönnek és alávetik magukat a Nemzetőrség rendjének és fegyelmének, vagy ha nem, akkor szét kell lőni őket.

Nagyon fontos szerepük volt a nemzetőr-igazolványoknak is. Itt dőlt el az is, hogy aki a Nemzetőrség tagja, annak legyen róla igazolványa. Később kijött valaki a Deák térre, úgy emlékszem, hogy Szűcsnek hívták, és azt mondta, hogy Nagy Imre küldte a Honvédelmi Minisztérium szervezési osztályáról. Egy működési szabályzatot próbált ránk erőltetni, amely szerint minden csoport a területi rendőrkapitánysághoz tartozna és ott a nemzetőrök napközben fegyverben lennének, este viszont ott hagynák a fegyvert és hazamennének fegyver nélkül. Ezt természetesen visszaautasítottuk, de kompromisszumként az illető – Nagy Imre nevében – fölkinálta nekünk, vezetőknek az őrnagyi vagy az alezredesi rangot. Mondtuk: nem erről van szó! Tudtuk azt, hogy abba senki nem fog belemenni, hogy a srácok este leadják a fegyvert! Mert féltek! Fegyver nélkül elkaphatják őket az ávosok, és akkor kinyírják az egész társaságot.

Amikor Dudás megtudta, hogy ha nem állnak meg a felszólításunkra, szétlőjük őket, akkor szólta, hogy ő is szeretne belépni a Nemzetőrségbe. Emlékszem rá, hogy akkor született egy határozat, miszerint ha Dudásék a Nemzetőrség küldötteinek a jelenlétében tartanak egy rendes vezetőségválasztási gyűlést, akkor esetleg tárgyalásba kezdünk, hogy a csoportot fölvegyük a Nemzetőrséghez. Nem tudom már, ki tárgyalta Dudásékkal, de az az ember elmesélte nekünk, hogy a vezetőségválasztás úgy történt, hogy Dudás a Szabad Nép-székházban fölült egy pódiumra hat-nyolc állig fölfegyverzett harcosával, és levágott egy szájtépő dumát. Amikor abbahagyta, nagyon megijedtek a srácok ott a teremben, s csendben felhúzták a fegyverüket. Erre meg Dudás ijedt meg, fölugrott és azt mondta, hogy legyen tiszta demokratikus választás, ne pedig erőszak alapján menjen. Ekkor következett a választás, és azon korrekt körülmények

\* *A forradalom hangja*, 280–281. o.

között Dudást leváltották. Ezután nem sokkal elkaptak és behoztak valakit a Deák térre, akinél Dudás nevével egy papír volt, amin Dudás a Nemzeti Bank számlájáról 10 ezer forintot kiutaltatott magának. Ekkor elhatároztuk, hogy Dudást letartóztatjuk. Le is tartóztattuk, de Király Béla anélkül, hogy megkérdezte volna tőlünk, hogy miről van szó, elengedte őt.

Október 30-án délután a Nádor utcában volt az MSZMP alakuló gyűlése\*. Mikor még korábban a Kádárral való beszélgetésen megmutattam a pártigazolványomat, akkor hívott meg Kádár erre a gyűlésre. Közben fenntartottam vele a kapcsolatot, mert Kádár körül ott volt például volt főiskolás tanárom, Hont Ferenc is abban az időben. Amikor megérkeztünk, ő fogadott engem, hogy Olaf, nem tudod elképzelni, milyen boldog vagyok, hogy az egyik legtehetségesebb hallgatóm ennek a ragyogó magyar ifjúságnak az élén van. A legtehetségesebb hallgatója – hát ezzel kenegette a májamat. Neki Makk Karcsi is, meg a Jancsó is a tanítványa volt, tehát ez enyhe túlzás volt. Hont Ferencnél megvolt a Tűzoltó utca telefonszáma, és Kádár nevében meghívott az MSZMP alakuló ülésére. Kádár itt nem akart senkinek sem szót adni. Mondott egy összefoglaló bevezetőt, és utána nem akarta, hogy bárki is megszólaljon. Csak nekem engedte meg, és Hont tudott kiharcolni magának egy kis belekotyogást. Hont azt ajánlotta, hogy a pártot nevezzék Petőfi pártnak. Én meg azt mondtam, hogy a kommunizmus nem egy idea, nem egy eszme, amit meg kell valósítani, hanem a valóság mozgása. S ezt kell tudomásul venni, hogy a helyzetet megérthessük. A magyar munkásosztály pedig hozza létre a munkástanácsokat, amelyeket erősíteni kell. Azt mondtam, hogy amit a munkásosztály csinál, az a valóság mozgalma, mert mindenütt megteremti a munkástanácsokat, amelyeknek meg kell szerezniük a gazdasági és a politikai hatalmat is.

Úgy emlékszem, hogy a gyűlés után egy csoportban állt Kádár, mellette Hollós Ervin és még néhányan. Kádár intett nekem, hogy menjek oda. Akkor mesélték, hogy mi történt a Köztársaság téren. „Mit szól ehhez?” – kérdezte tőlem Kádár. „Hát – mondom –, ide figyeljen, magával mit csináltak? Tudja, hogy ezrével és tízezzel kínozták az embereket, és mennyi igazságtalanság és gyalázatos dolog történt itt? Ez most ennek a visszavágása. Nem lehet azt várni, hogy az egész országnak az legyen az álláspontja, mint magának, hogy megbocsát nekik.” Erre ő valamit mellébeszél.

Az elkövetkező napokban napközben a Deák téren, a rendőr-főkapitányságon voltam, este meg visszamentem a Tűzoltó utcába. Főleg Kopácsival és Fazekas Gyurival voltam munkakapcsolatban, Király Bélával kevesebbet találkoztam.

Egyszer fölhoztak nekem egy palit a Tűzoltó utcában, hogy nagyon zsidózott és furcsa akcentussal beszél. Gyanús volt, hogy mit zsidózik ez. Pistával voltunk benn egy irodában. Vaszilnak hívták, csavargó, toprongyos külseje volt. Erre elkezdtük átkutatni, és találtunk a nadrágjába bevarrva egy orosz katonatiszti gombot. Azt sütöttük ki, hogy ez az ismertetőjele. Azt tudom, hogy lekentem neki egy rettenetesen nagy pofont, amiért sokáig szégyelltem is magam. Kérdeztük, hogy honnan tud ilyen jól magyarul? Hát kisült, hogy rutén fiú. Magyarul beszélő ruténokat szerveztek be az oroszok kémiszolgálatra. Miután lezavartam neki egy nagyon nagy pofont, elindult az orra vére. Megijedt, és bevallott mindent. Azt mondta, „ide figyeljtek, nektek elmon-

\* Október 30-án a két nappal korábban létrehozott pártelnökség kimondta az MDP feloszlását, s másnap, október 31-én Magyar Szocialista Munkáspárt néven új kommunista párt alakult. A Nádor utcában volt a párt központja.



dok mindent, ha megígéritek, hogy nem csináltok velem semmit, és ha győztök, akkor itt maradhatok Magyarországon, ha nem, segítetek, hogy kikerüljek Nyugatra". Akkor meghagytuk neki a pisztolyát is, és nagyon jóba lettünk vele. Segített nekünk a végtelenségig.\* Az orosz nyelvű szövegeinket, felhívásainkat a szovjet csapatokhoz, amiket rádióban bemondtak, vele fordítottuk le és mondattuk be.

Annak ellenére, hogy én párttag voltam, Pista pedig nem, ő inkább volt leninista, mint én. Én tartózkodóbb voltam Leninnel kapcsolatban, mert nem tudtam és még most sem tudom teljesen megfejtetni, hogy mi a különbség Lenin és Sztálin között. Szerintem Sztálin egyenes folytatása a leninizmusnak, annak ellenére, hogy emberileg nagy a különbség közöttük. Az egyik egy paranoiás őrült, a másik pedig egy zseniális elme volt. Ez volt az egyetlen különbség. Egyiket sem tartottam követendőnek, viszont Rosa Luxemburgot és az öreg Lukácsot is nagyon szerettem. Ami minket Angyal Pistával összekapcsolt, az a munkástanácsok hatalma volt. Én már a forradalom előtt a munkástanácsok híve voltam. Nekem rögeszmém volt a munkástanács, de senkivel sem tudtam megértetni, hogy ez milyen fontos. Föl is merült bennem, hogy nem pörögtem-e be, hogy nem egy rögeszmés mánia-e ez. De a forradalomban az volt az óriási, hogy létrejöttek. Akkor hirtelen rájöttem, hogy nem voltam bepörögve, mert megvalósultak a munkástanácsok. A Szovjetunió forradalmában a tanácsok spontán létrejötte és azoknak a gazdasági és a politikai hatalma az érdekes, '56-ban pedig az lett volna a nagyszerű, hogy hogyan lehet úgy megvalósítani, hogy ne torzuljanak el. Számomra ez volt az egyik alapvető probléma. Az én álláspontom az volt, hogy a forradalom alatt létrejött csoportoknak, mint a hatalomnak, legitimitása és törvényessége van. Ebben nagyon hittem. A másik szál az volt, hogy a meglévő kormány az alapja a politikai törvényességnek.

Király Bélának nem volt elég, hogy mi megválasztottuk, ő elszaladt Nagy Imréhez kérni egy papírt, hogy legális legyen a tisztsége. Számunkra teljesen legitim volt, akit a munkástanácsok vagy a forradalmi egységek megválasztottak és úgy gondoltuk, hogy annak is legalább olyan történelmi és törvényes hatalma van, mint a Parlamentben csücsüresző Nagy Imrének vagy Kádárnak. Amikor Nagy Imre kijelentette a semlegességet és az ÁVH feloszlatását és nagyon határozottan fellépett, hogy a szovjetek takarodjanak ki, mi attól kezdve kezdtünk Nagy Imrében hinni.

Tildy Zoltánt viszont nem szerettem. Nem szerettem ezeket a régi politikusokat, akik hirtelen fölbukkantak és okoskodtak. Velük nagyon tartózkodó, sőt ellenséges is voltam. Abban a helyzetben az is teljesen fölösleges volt, hogy megalakították a pártokat. Az volt a véleményem, hogy most harcolni kell, és utána majd jöhetnek az elszámolások. Ezek meg jöttek, küldtek hozzánk küldötteket, szerettek volna minket is bevonni, de én nagyon ellene voltam, és még tárgyalni sem voltam hajlandó velük. Inkább a felkelőcsoportokhoz jártam tárgyalni. A fegyveres csoportoknak egyébként nem volt külön politikai elképzelésük. Kérdeztem tőlük, hogy mit várnak ettől az új rendszertől. Emlékszem, az egyik tipikus válasz az volt, hogy új életet kezdhettek. Ez volt a jellemző. Ezek marginális srácok voltak, akiknek többsége munkás volt, de néhányan odakeveredtek az alvilágból is, tehát törvényen kívül álló és a törvényt nem nagyon tisztelő egyének is voltak. Így akartak az adott kor törvényeivel radikálisan szakítani, és a forradalomban kívánták új életüket megalapozni.

\* Pavlov, Vaszil Petrovics kárpátaljai származású szovjet tiszt, akit információszerezés céljából küldtek a felkelők közé. Bővebben lásd Eörsi *Tűzoltó utca* c. könyvét.

A Tűzoltó utcában volt két katonatiszt is, Tankó Tibi és Erdélyi Sándor. Őket küldtük, hogy szervezzék meg Maléterrel a katonai védelmi beosztást. El is mentek a Kilián laktanyába. Mesélték, hogy úgy határozták el a katonai védelmet, hogy a Ferenc körútról a laktanya véd minket, mi viszont védjük a laktanyát, hogy hátulról ne támadhassák meg. Ez volt a nagy stratégiai elképzelés! Erdélyit beválasztották a Forradalmi Honvédelmi Bizottmányba. Míg én a Nemzetőrségnél voltam, Erdélyi jelen volt a katonatanácsban.

Amikor a Nemzetőrség megalakult, egy határozatot hoztunk, hogy újabb csoportokat nem fegyverzünk föl, csak a meglévő csoportokat erősítjük meg, akik már a Nemzetőrséghez csatlakoztak. Új csoportokról csak akkor lehet szó, ha a munkástanácsok munkásőrséget akarnak szervezni a Nemzetőrség mellé a vállalat, a gyár védelmére. Akkor mi szállítunk nekik fegyvert, de ehhez kell nekünk a munkástanács által hivatalosan kiállított papír. Ez volt az elvi megegyezés, és ez állt a Nemzetőrség első gyűlésének a határozatában is. Szervezetileg a Nemzetőrség úgy épült fel, hogy volt egy központi végrehajtó bizottság, amelyik a különböző egységekből választott küldöttekből állott.

Az ellátással kapcsolatos ügyeket én intéztem, ily módon többen is megkerestek, pontosabban nem személyesen engem, hanem a Nemzetőrség központi bizottságát. Állandóan jöttek a küldöttségek, szinte állandóan velük kellett foglalkozni. Én azonban ragaszkodtam ahhoz, hogy visszajárjak a Tűzoltó utcába, mert a kapcsolatok megszakításáról szó sem lehetett. Nem akartam politikus lenni, távoli küldött. Nagyon kitűnően éreztem magam a pesti srácok között, mert nagyszerű fickók voltak. Kisebb-nagyobb torzsalkodások a csoportokban persze voltak, meg a csoportok között is, de én mégis nagyon jól éreztem magam köztük.

A Corvin közben nagyon öntudatos, határozott gárda volt, nem szerették, ha a lábukon táncigálnak. Volt ugyan valami marakodás ott is a választással kapcsolatban, számomra azonban az teljesen normálisnak tűnt, hogy amikor különböző helyekről összeverődött emberek kerülnek egy csoportba, nem mindenben értenek egyet. Nálunk, ti. a Tűzoltó utcában ilyen szempontból sokkal nagyobb egység volt. Kevesebben is voltunk és az, hogy engem Pistához már régebbi barátság fűzött, biztosította, hogy ott nem lehetett különösebb nézeteltérés.

Angyal Pista igazi népevezér volt, nagyon tudott bánni az emberekkel. De hajlandó volt pofon is csapni valakit, ha kellett. Az egyik srácot pofon is vágta, mert a levegőbe lövöldözött. Aztán volt neki egy kisebb, közvetlen irányítása alatt álló csoportja is a volt munkatársaiból. Egypár srác, akik a munkahelyén\* is már az ő vezetése alatt voltak, és hozta magával őket a Tűzoltó utcába.

Róluk egyébként nem írt az önvallomásában\*\*. Nem kellett volna neki írni rólam sem. Nem szerettem, hogy rólam is írt. Nem kellett volna! Mert azt tudta, hogy én ki akarok menni, de azt nem tudhatta, hogy kijutottam-e vagy sem. Nem szabad annyit beszélni! Pista konspirált is, meg nem is. Egy időben például teljesen be volt pörögve. Emlékszem, egyszer a rendőrkapitányságon talált egy csoportképet, valami detektív-avató vizsgának a tanulói voltak rajta. Azt a képet elhozta, és mindenkiről azt hitte, hogy fölismerte az akkori rendőrkapitányságon lévő palik között, mondván, hogy te, ezek is itt valami rendőrspiclik. Mindegyikről próbált meggyőzni, hogy ez az illető ez,

\* Angyal István az Útfenntartó Vállalatnál dolgozott technikusként.

\*\* Angyal István saját kezű vallomása

az meg az, próbált összehasonlítást tenni a kép és a november 3-i nemzetőrségi ülésen részt vevők között. Én nem ismertem föl senkit, és engem nagyon bosszantott ez a dolog. Félttem, hogy bepörgött, hogy paranoiás képzetek támadtak.

A srácokban azonban volt valami félelemből adódó óvatosság, tartózkodás, mert sose lehet tudni, mi lesz, milyen fordulat következhet be. Például senki nem akarta a nevét megmondani, nem ismertük egymást, legfeljebb csak kereszt- vagy csúfneveken. Amikor a névsort kellett volna összeállítani a nemzetőr-igazolványokhoz, akkor nagyon kevesen voltak hajlandók arra, hogy a nevüket leírják. A srácok maguk írták rá a nevüket a kész igazolványokra.

November 4-e a Tűzoltó utcában ért. Az irodában egy asztalon aludtam, s azon a hajnalon azzal jöttek be a srácok, hogy itt vannak az oroszok. Emlékszem, az első gondolatom az volt, hogy a fene vigye őket, nem tudtak várni egy-két órát, olyan jól aludtam! Aznap éjjel Angyal is egy asztalon töltötte az éjszakát. Fölvettük a fegyvereinket. Az én egységembe a volt ávósokat osztották be, akiket korábban szedtek össze a srácok, és ott voltak velünk. Elmentünk a Nagyvárad térre, és ott dobáltuk a benzines palackokat az orosz tankokra. Egyszer belelőtték a lakásba, amiben voltunk. Szétlőtték az ablakot, de nekünk semmi bajunk nem lett. Akkor nagyon megnyugtatónak tűnt, hogy nem is olyan életveszélyes a dolog. Az ávós sorkatonák rendszeresen harcoltak, de egy reggel aztán mindegyik eltűnt. Megléptek, de otthagyták a fegyvereiket, amit tőlünk kaptak. Ez körülbelül 6-án lehetett. Így kétnapi harc után, akik még maradtunk, visszamentünk a Tűzoltó utcai garázs köré. A Berzenczey utca végén már állt egy szovjet tank. A srácok a Berzenczey utca egyik oldaláról a másikra átdobtak egy kötelet. A kötéltre rá volt hajtva egy bábut utánzó lepedő, és húzogatták oda és vissza. A szovjetek vad erővel lőtték, géppuskázták és ágyúzták a bábút, a srácok meg röhögtek. Azok vidám pillanatok voltak...

Aztán voltak borzalmasabb pillanatok is. Hoztak nekem a srácok egy régi típusú szovjet maxim géppuskát. Nem tudom, hogyan, de hirtelen megtanultam vele lőni. A Berzenczey utcában egyszer csak feltűnt egy szovjet gyalogosegység. Borzalmas volt. S akkor elkezdtem lőni feléjük, de ezek meg sem gyorsították a tempót, éppoly nyugodtan jöttek tovább felénk. Rettenetes érzés volt. Ezeknek nincsen halálfélelmük? Úgy meg voltak nevelve, hogy lőttem rájuk, és nem is feküdtek le, jöttek tovább egyenesen. Én akkor elkezdtem félni. Mert attól nem félttem, hogy bevetettek ellenünk tankokat. Mikor tankokkal lövöldöztek, nem volt veszélyérzetem. De a gyalogosok... A vérengzéstől félttem, attól, hogy itt kölcsönösen vérengzések lesznek. Szerencsére befordultak az egyik utcába, és nem kellett lekaszálnunk őket, és nekik se minket. Emlékszem, visszamentünk a garázsba, de azután már nem múlt el belőlem a félelemérzet. Lementünk a pincébe, mert elkezdtek ágyúval és aknavetővel is lőni. Állandóan az volt bennem, hogy te jó isten, ha most bevetik a gyalogosokat, és itt a pincében ránk törnek, a sarokba vagyunk szorítva, mint a patkányok. Ezt nem bírtam tovább, és fölmentem az emeletre, egy ablakhoz. Csak akkor nyugodtam meg, mikor láttam jönni a szovjet tankokat, de a gyalogság nélkül. Akkor már tudtam, hogy nem lesznek gyalogostámadások.

Az én álláspontom egyébként az volt, hogy védekezni kell, vissza kell lőni. Nem tudom, a többiek mit gondoltak, mert nem jöttünk össze, nem volt gyűlés, és az sem volt megszabva, hogy ki hova menjen. Semmilyen szervezetség nem volt – sajnos. Ott mindenki arra ment, amerre éppen gondolta. A corvinisták is azonnal visszavágtak, és mi is. A Tompa utcaiak is kijöttek velünk az Üllői útra. A IX. kerület és a corvinisták,

vagyis mi, a civilek, azonnal harcba léptünk. Ezzel kapcsolatban a Corvin köziek rám nagy benyomást gyakoroltak, amikor 4-én bejöttek az oroszok. Volt ott valami torony-épület, ahonnan a magasból géppuskával lőtték az orosz tankokat. Akkor nagyon föl voltam háborodva, mert ezt teljes öngyilkosságnak tartottam. Egy toronyból nem szabad lőni, mert a tankok könnyen szétlövik őket. De ezek iszonyú vakmerően lőttek onnan! Szóval teljesen elvakultan, önfeláldozóan. Számomra az már öngyilkos harc volt, én pedig gyűlöltem az öngyilkos hősködéseket. Ha valakinek öngyilkossági szándéka van, akkor lője, ne pedig lövesse magát főbe. Tetszett volna nekik talán, hogy hősi halottak lesznek? Ez a hősiesség nekem nem imponált. Az volt a taktikai elvem, hogy nagyon gyorsan, meglepetésszerűen le kell csapni az oroszokra, és utána hirtelen eltűnni, hogy minél kevesebb halott legyen, mert nekünk élő hősökre van szükségünk, nem pedig halottakra. A Pistával ezen is veszünk össze a végén, mert ő még ott akart maradni a Péterfy Sándor utcában, és én hiába mondtam, hogy már semmi értelme sincs, el kell tűnni onnan.

Amíg lehetett, mindent megpróbáltunk. Még az oroszokkal is tárgyaltunk 5-én vagy 6-án. Én híve voltam a tárgyalásoknak, mert az összes tárgyalásnak, amin részt vettünk, legalábbis demoralizáló hatásuk volt az ellenségre. Hittünk annyira az igazságunkban, hogy mertünk tárgyalni. A szovjet követséggel, a központi parancsnoksággal nem voltam hajlandó tárgyalni. A nagykövetséggel Pista próbált telefonon beszélni, Vaszil fordításával. Telefonon tárgyalt, de szerencsére nem ment be. Vaszil nagyon világosan elmagyarázta nekünk a helyzetet, hogy a Gorkij fasorban van a szovjet kémügynökség parancsnoksága, onnan küldték ki őt is. Lebeszélte Pistát, nehogy bemenjen egy csapdába, a szovjetekkel való személyes tárgyalásba, mert ezek olyanok, hogy azonnal letartóztatják.

A Kossuth Akadémiával\* azért tárgyaltam, mert az helyi parancsnokság volt. Ez is hülyeség volt, de mégis igazam volt, mert végül is visszajöttem. Persze szerencsém is volt.

Szörnyű volt a helyzet. Amikor megérkeztünk oda, éppen begördült egy tank, amire föl voltak halmozva a szovjetek halottai. Mi éppen azt próbáltuk elérni, hogy ne lőjék a civileket. A szovjet parancsnok, azt hiszem, egy őrnagy, azt mondta, hogy ide figyeljen, nem tudok maguknak engedményeket tenni, én parancsot hajtok végre. Addig, amíg nem teszik le a fegyvert, amíg nem adják meg magukat, addig én harcba állok ezen a vidéken. Az egész tárgyalás rövid ideig tartott, és még szerencsénk is volt, hogy egyáltalán visszaengedtek. Mert ilyen légkörben, hogy ott hullákat hoznak, elképzelhető lett volna, hogy ott a helyszínen agyonlőnek.

Ezekben a napokban a lakosság már kezdett morgolódni. Addig nagyon rendesen kitarítottak mellettünk és egyetértettek velünk. Hozták állandóan a híreket, hogy hol vannak az oroszok, mi történt, és enni adtak nekünk. Teljes volt az egység a lakosság és köztünk, de attól kezdve, hogy az oroszok elkezdtek ágyúzni, féltetni kezdték a bőrüket, s kezdtek nyomást gyakorolni ránk, hogy hagyjuk abba a harcot, vagy menjünk máshová.

November 7-én már a Berzenczey utcában voltunk. Ott Pistának az az ötlete támadt, hogy ki kell tűzni a vörös zászlókat, hogy mi elismerjük a '17-es forradalmat. A srácoknak ez nem nagyon tetszett, de én helyeseltam. Volt más is, aki pártolta, de az

\* Helyesen: Kossuth Lajos Tűzértisztí Iskola, az Üllői út és a Könyves Kálmán krt. kereszteződésénél.

általános hangulat ellene volt, mert nem szerették ezeket a kommunista szimbólumokat. Akkor már egyébként nem voltunk sokan. Körülbelül harmincan lehetünk a Göndör-féle csoport<sup>1</sup> maradékával együtt. A parasztok hoztak akkor nekünk kaját, meg valami élelmiszerboltból is hoztak ennivalót. Pista akkor írt egy elismervényt, hogy mit hoztunk el a boltból. Képes volt ilyen körülmények között papírokat kiállítani, de én akkor már csak röhögtem ezen. Mintha nem lett volna mindegy! Én a helyében nem tettem volna. Hát mit igazoljak? Nem volt szándékom igazolni semmit. Az volt a felfogásom, hogy nekünk jogunk van élni. Az egységünknek meg enni kellett. Ez fontosabb volt, mint igazolásokat irkálni. Nem volt mit igazolni ezen. De Pista ragaszkodott a formaságokhoz, hogy itt ne legyen semmi olyan dolog, aminek az a látszata, hogy magáncélokra kell az élelem. Pistára egyszer rá is fogták, hogy hazavitt valamit, amit a parasztok hoztak, ha jól emlékszem, valami libát. Erre rettenetesen dühös lett. Sose láttam még ilyennek. Hazavitt magával egy csomó srácot, megmutatta nekik, hogy nincsen nála semmi. Pistára sok mindent lehetett mondani, csak azt nem, hogy önző lett volna. A srácok nagyon megrendülten jöttek vissza. Én sosem voltam fönn Pistánál, nem ismertem a lakását, de azt mondták, nagyon puritán módon volt berendezve.

A szabadságharc utolsó napjaiban aztán elhatároztuk, hogy föloszlatjuk a csoportot, és a fegyvereket eldugjuk. A zászlókitevés után egypár napig még tartottuk magunkat. Már beálltak akkor a harckocsik a Tűzoltó utcába is, és az utcák végét mindenütt lezárták. A srácok mindent megpróbáltak, amit lehetett. Valaki azt tanácsolta, hogy a palackokba ne csak benzint tegyünk, hanem acetont is, mert jobban, tartósabban ég tőle a benzin. S akkor a srácok szereztek is acetont valahonnan, és a benzinespalackokba azt is betöltötték, bár én nem tudom, hogy tényleg jobban égett-e, pedig dobáltam én is a Molotov-koktélokot.

Kétféle technika volt. Az egyik, hogy az üveg dugójára egy rongyot tekertünk, és azt meggyújtottuk. Mikor leesett és eltört, akkor a szétfolyó benzin fölgyújtotta az egész tankot. A másik technika kifinomultabb volt. Összevissza dobáltuk a tankra a benzinespalackokat, utána valamilyen fegyverrel – géppisztollyal vagy pisztollyal – rálőttünk a tankra, az szikrát csinált, és attól a benzin meggyulladt. Mindenféle lövedék föl tudta gyújtani, mert a golyó a páncéllal találkozáva szikrát adott. Ez elég volt ahhoz, hogy begyűjtse, úgy működött, mint egy öngyújtó szikrája. Volt néhány kézigránátunk is, de nagyon kevés. Hiányoltuk, jó lett volna, ha több van. Létezett akkoriban egy szovjet páncéllenes kézigránátípus. Ez egy nagy fejű kukorica kézigránát volt, ami szét tudta robbantani a páncélos láncalját. Csak nem nagyon tudtunk szerezni belőle. Azon ábrándoztunk, hogy milyen jó lenne egy páncélöklő, amivel szét lehetne lőni a tankokat. Pistának az volt a véleménye, ha lett volna elégséges és modern fegyverzetünk, akkor győzhettünk is volna. Azt gondolta, hogy mozgósítással és a nyugati fegyverekkel létre tudtunk volna hozni több százezer főnyi hadsereget. Nem gondolt közvetlen nyugati segítségre, de azért ő is remélte, hogy a kinti magyaroktól legalább rendesebb fegyvereket kapunk, mert ezekkel a játékszerekkel, amikkel harcoltunk, nem lehetett semmit se csinálni. Én azt is reméltem, bár nem nagyon hittem benne, hogy valamit csinál az ENSZ is. Kétségbeesésünkben sokan reménykedtünk, hogy a Nyugat csinál valamit, és nem hagy magunkra.

<sup>1</sup> Lásd Eörsi László *Tűzoltó utca* c. könyvét.

Amikor láttuk, hogy a lakosság milyen helyzetbe került, hogy itt már semmi remény nincs, Pistával megbeszéltük, hogy el kell vonulnunk a Tűzoltó utcából. Úgy tudom, hogy mi dobtuk be azt a jelszót, hogy márciusban újra kezdjük\*. Azt mondtuk a srácoknak, hogy ide figyeljétek, nagyon hideg van most, majd tavasszal, ha újra jobb lesz az idő, újra kezdjük, de azt javasoljuk, hogy most tegyék el a fegyvert és vonuljunk el. S akkor csinált a Pista egy dolgot, amit még most is nevetségesnek tartok. Volt egy katonai távcsövünk, és mielőtt elindultunk volna az utcán, Pista ezzel végigpásztázta a környéket, hogy az utca végében nincsenek-e oroszok. Ezt én teljesen nevetségesnek tartottam, mert féltő volt, hogy felhívja magára a figyelmet. Mert nem a pincéken keresztül menekültünk el, hanem végigmentünk a nyílt utcán! Láttuk az orosz tankokat, amint bejöttek az utcába. Az egyikén ott csücsült a Vaszil, meg az a nő, aki főzött nekünk...

A Tűzoltó utca végén valaki a hátunkra csapott. Az az ávós volt, akit megmentettünk. Azt mondta, látjátok, most megszeghetném az ígéretemet, de tartani fogom, és nem árulak be benneteket. S engedett továbbmenni.

A Péterfy Sándor utcai kórház felé igyekeztünk. Nálam volt még egy pisztoly, de Pistának nem volt fegyvere. Arról szó sem volt, hogy letegyük a fegyvert, arról volt csak szó, hogy eldugjuk. El is dugták a gyerekek a környező házakban a fegyvereket, de én megtartottam a pisztolyomat. Ez nagy veszélyt jelentett, de jó érzés volt, hogy nem vagyok fegyvertelen. Inkább haljak meg harcban, minthogy fegyvertelenül elkapjanak és úgy nyírjanak ki. Azt biztos tudtam, hogy én nem adom olcsón az életemet, megverekszem érte, nem fogok nekik vigyázba állni, hogy megkínózzanak, megverjenek, és utána főbe lőjenek. Ha meg kell halni, akkor inkább harcoljunk. Ezért tartottam meg a pisztolyomat.

A forradalom alatt sokszor jártam a Péterfy Sándor utcai kórházban, mert onnan is hoztunk kaját, meg ha sebesült volt, főleg oda vittük őket. A Péterfy Sándor utcában Pista berendezett egy propagandaközpontot. Én akkor azt akartam, hogy kreáljunk valamilyen tárgyalási ürügyet, és csináljunk egy merényletet Kádár ellen. A Péterfy Sándor utcában Pista mindenkit befogott, aki csak ott volt, hogy éjjel-nappal gépeljenek, nyomják és terjesszék a röpiratokat. Volt a kórház alagsorában egy stencilgép, azon ment a sokszorosítás. Amikor készen voltak a röplapok, Pista is kiment az utcára osztogatni. Bár segítettem neki a röplapok szövegezésében, nekem az volt a véleményem, hogy inkább meg kellene szervezni azt a tárgyalást, és ott a tárgyaláson el kell követni Kádár ellen a merényletet!

Pista is akart tárgyalni, állandóan telefonálgatott. A tárgyalásban teljesen benne volt, de a merényletben nem, ez csak az én elgondolásom volt. A Baross utcai csoportból voltak velünk srácok, akik vadabbak voltak nálunk. Azoknak a röplaposztogatás nem sokat jelentett, viszont az tetszett nekik, hogy részt vegyenek egy Kádár elleni merényletben. Még utólag is azt kell mondjam, hogy nem vagyok benne biztos, hogy nem volt-e igazam. Reális alapja nem volt, mert Kádár nem dőlt be, és nem ment bele a tárgyalásokba, pedig nekem a rögeszmém akkor a Kádár elleni merénylet volt. Úgy gondoltam, ha Kádárt lelövik, akkor kénytelenek lesznek elismerni Nagy Imrét, tehát van lehetőség a visszaútra. Persze, lehet, hogy teljesen téves volt a felfogásom, és az

\* Vitatható megállapítás az interjúalany részéről. Azt sem lehet kizárni, hogy a MUK (Márciusban Újra Kezdjük) jelszavát a politikai rendőrség „dobta be” azzal a céllal, hogy önmaga szolgáltatson okot az egyre keményebb intézkedés bevezetésére.

sem érdekelt, hogy esetleg banditizmussal vádolnak. Akkor tudtunk már a Maléter letartóztatásáról, számolnunk kellett azzal, ha elfognak bennünket egy ilyen merénylet után, akkor kinyírnak. Úgy próbáltuk megszervezni, hogy a Városház utcában, a megyeházán legyen a tárgyalás. Mivel szemben laktam, ismertem az átjáróházakat. Tehát könnyű lett volna megközelíteni és oda összevonni a srácokat. A Baross tériek még akkor is együtt voltak, ki is tudtak volna állítani egy száz-harminc főnyi egységet, ők voltak az utolsók, akik feladták 8-án vagy 9-én\*.

Angyal Pistával meg Eörsivel együtt Szirmai Ottó is a Péterfy Sándor utcai kórházba vonult vissza. Volt is közöttünk elég sok vita, hogy mi legyen, mi ne legyen, hogyan legyen. A röplapozással kapcsolatban is tárgyaltunk, hogy milyen szöveg menjen. Közben már tudtuk, hogy az új hatalom egyre inkább kezdi összeszedni a politikai ellenfeleit. Emlékszem, egy mentős srác szólt nekem, mikor bementem egyik éjszaka a kórházba, hogy már ott vannak a rendőrök, és keresnek bennünket. Szabályosan kirúgott a kórházból, hogy menjek el onnan, mert rossz vége lesz a dolognak. Angyalt próbáltam rávenni, hogy tűnjön el ő is, de hajthatatlan volt. Mindenki féltette őt, mert már a lakásán is keresték. Engem is figyelmeztetett a házmesterünk fia, hogy kerestek és azt mondták, ha hazajövök, akkor falhoz kell állítani. Mikor a mentős szólt a kórházban, és Eörsi Pista is figyelmeztetett, akkor eldöntöttem, hogy elhagyom az országot. Még utoljára megpróbáltam rávenni Angyalt, mondván, hogy itt vége mindennek, de Pista hallani sem akart róla, hogy velem jöjjön. Azt mondta nekem is, hogy életünk csúcspontját értük el. Mondtam, hogy nekem is ez az érzésem, de most vége.

Tudomásul kellett venni, hogy nem megy tovább, de ő erre nem volt hajlandó.

Körülbelül november 13-án, 14-én lehetett már, amikor még egyszer hazamentem és közöltem Pannival, a feleségemmel, hogy innen nekem el kell mennem, mert minket már levertek. Kimentünk Pannival Albertfalvára, ahol a hároméves gyereünk volt, és Panni unokatestvérével, Előd Katival elindultam az állomásra.

Vonattal indultunk Hegyeshalomba. Hegyeshalom előtt a vonatot leállították, leszálltunk, és gyalog indultunk Ausztriának. Helyi parasztoktól tudtuk meg, hogy merre vezet az út. Sikeresen át is értünk.

A menekülttáborban megkértek, hogy legyek tolmács. Azt hiszem, tíz napig vagy két hétig tolmácskodtam, utána jöttek a különböző országokból a küldöttségek és összeírták, hogy ki hova akar menni. Én a franciáknál jelentkeztem, és elvittek Franciaországba.

Előbb Besançonba kerültünk egy laktanyába, ott összeálltunk néhányan, s együtt fölmentünk Párizsba. Közösén kivettünk egy szobát, s ott töltöttük az első éjszakát. Majd megtudtuk, hogy hol vannak a különböző intézmények, ahol segítséget, ellátást, egyebeket lehet kapni. Megtudtuk, hogy hol van a szegények közkonyhája, ahol ingyen lehetett kajálni. Később hallottunk egy helyről a Montmartre-on, ahol egy zsidó menedékhelyen éjjeli szállást és ennivalót is kaphatunk. Ezen a menedékhelyen találkoztam magyar menekültekkel is.

Amikor meghallottuk, hogy Király Bélának szervezkednek és harcok vannak a Dunántúlon\*\*, elhatároztuk, hogy hazajövünk. Párizsban forradalom utáni volt köz-

\* Csepel tartott ki a legtovább, 1956. november 11-én foglalták el a szovjet csapatok. Utána már csak szórványos lövöldözések voltak a fővárosban.

\*\* Elterjedt a hír, hogy Király Béla vezetésével fegyveres csapatok vonultak a Bakonyba s folytatják a harcot. Természetesen ez csak legenda volt.

tünk a hangulat, megvert hadsereg voltunk, bizonytalan sorsú menekültek. Próbáltuk magunkat vigasztalni, hogy bujdosók vagyunk, de gyenge volt ez a vigasz. Amikor meghallottuk, hogy a harcok folytatódnak, nem volt maradásunk. Kimentünk a Gare de l'Est-re, felültünk az Arlberg expresszre az első osztályra, és elindultunk hazafelé. Amikor bejött a kalauz, kérte a jegyünket, mondtuk, hogy nincs. Szerencsémre egy elzászi fickó volt, aki tudott németül. Mondtuk, hogy Budapestre megyünk. Azt mondja, életében ilyesmi még nem fordult elő vele, hogy valaki jegy nélkül utazzon, ott fekdjön az első osztályon, és nyugodtan a szemébe mondja, hogy nincs jegye és hazatart. Nevetett rajta. „A német határig tőlem mehetnek, de csak a német határig”, mert utána nem tud mit garantálni. A németeknél ugyanaz történt, és továbbjöttünk. Az osztrákok elkaptak, azt mondták, hogy Bécsben majd átadnak a rendőrségnek. Bécsben az állomás előtt leugrottunk a vonatról, és átszálltunk egy másikra. Körülbelül december 5–6-a felé érkeztünk haza.

Azzal a szándékkal jöttünk, hogy Király Bélával folytassuk a harcot. De aztán Pesten kiderült, hogy semmi ilyesmiről nincsen szó. Kimentem Albertfalvára, mert ott volt a feleségem meg a lányom. Miután megérkeztem, nem sokkal később beállított egy rokon, Dezsényi Miklós. Azt mondja, de jó, hogy Olaf már nincs itt, mert itt van a kezemben egy körözőlevél. Igen meglepődött, mikor meglátott. Közölte velem, hogy állítólag vérdíj van a fejemre kítűzve. Megvártam, hogy Panni hazajöjjön, és akkor a szomszédoknál bújtam el még néhány napig. Akkor már tudtam, hogy Angyalt letartóztatták.

Másodszor már Pannival együtt indultunk el. A gyereket nem vittük magunkkal, nem akartuk veszélyeztetni az életét. Nekünk a családi tanácsadónk a Panni papája volt, az öreg Káldor. Azért is hagytuk itt a gyereket, mert azt mondta, hogy úgysem tart ez sokáig, egypár hónap, és utána hazajöhetünk. Menjete ki, mondta, mintha egy tanulmányútra mennétek, a gyerek pedig egy-két hónap múlva utána mehet. Ezért jött el velem Panni. Nekem már volt egy francia menekültpapírom, ezért amikor átértünk a határon, akkor kértük, hogy azonnal Bécsbe mehessünk. Bécsben jelentkeztem a francia követségen, ahol adtak jegyet Párizsig. Pannival együtt vonatra ültünk, és simán el is jutottunk Párizsba.

Amikor Obersovszkyt meg Gálit halálra ítélték, mozgósítottunk mindenkit. Én állandóan bejártam az Agént France Presse-be, ahol Fejtő Ferenc dolgozott, és mindent megpróbáltam, amit csak tudtam. Fejtőn keresztül Aragon közelébe is el tudtunk jutni. Kértük, hogy ő is tiltakozzon, mert tudtuk, hogy nem ért egyet ezekkel az ítéletekkel. Megígérte, hogy küld a magyar kormánynak egy táviratot, de csak azzal a feltétellel, ha erről senki sem tud. Az első dolgom az volt persze, hogy kikürtöltem, és le is jött, hogy Aragon tiltakozott. Erre aztán az egész francia baloldal is tiltakozott Sartre-ral meg Camus-vel egyetemben.

Franciaországban elég gyorsan beilleszkedtem. Az ottani szellemi életben jelentős szerepet játszottak a trockisták. Nagyon sok könyvkiadó meg író volt közöttük. Én az egyetemen, az évfolyamtársaimon keresztül kerültem kapcsolatba velük.

Annak idején Nagy Balázssal\* együtt alapítottunk egy magyar trockista pártot, de nagyon hamar összevesztünk.

\* Nagy Balázs (1927–) történész. A MADISZ egyik szervezője, a Petőfi Kör egyik titkára. 1956-ban emigrált. Alapító tagja a brüsszeli Nagy Imre Intézetnek. Franciaországban él, a hatvanas évektől a trockista mozgalom résztvevője.



A Budapesten maradt gyerekünk meglehetősen nehezen és nemzetközi bonyodalmak árán került csak Párizsba. Franciaországban született még egy lányom. Végül létrehoztam egy filmvállalatot, és a trockistákkal teljesen megszakadt a kapcsolatom. 1988-ban, amikor elzáródott a nyaki ütőerem és lebénultam, a vállalatom is tönkrement. Az én hibám volt, mert a munkatársaim, akiket magam választottam, jó munkakerők voltak ugyan, de nem tudtak helyettesíteni.

Ma már nem foglalkozom politikával. Próbálok '56-on dolgozni, '56-ról írni, hogy franciául is megjelenjen valami. A trockistákkal nincs semmi kapcsolatom. Van három unokám, és várom, hogy a betegségemből felépülök-e valaha.

1992



## MÁTÉFFY CSABA

*„...itt most valaminek történnie kell!”*

1937. július 22-én születtem Kecskeméten. Apai részről egy elszegényedett kisnemesi családból származom. A nagyapámból lakatos lett, a Ganz-MÁVAG-ban dolgozott mint művezető. Apám meg akarta mutatni, hogy ő többre képes, és ez végül sikerült is neki. Jogot végzett, de később pénzügyi szakember lett.

Anyám egy Felvidékről Kecskemétre elszármazott szász családba született. A nagyapám volt az ország egyetlen reszelővágó-mestere, de az ipara mellett szőlőt is művelt, mint Kecskeméten mindenki. Anyám világéletében háztartásbeli volt. Azután, hogy a tanítóképzőt elvégezte, gyorsan férjhez ment. Amikor én megszülettem, apám már 37 éves volt. Az első felesége meghalt. Persze a második házasságába jöttek vele a gyerekei is. Miután a húgom is megszületett, már négy gyerekről kellett gondoskodnia.

A Felvidék visszatérése után a család Párkányba költözött, és ott maradtunk majdnem a háború végéig. Apám a járási pénzügyi igazgatóságon dolgozott. Bár nem volt vezető beosztásban, igen magasan kvalifikált szakembernek tartották, és nagy tekintélye volt. Mielőtt az oroszok bejöttek volna, mi elhagytuk Párkányt. Először átmentünk Esztergomba, és aztán ahogy közeledett a front, az esztergomi helyőrséggel együtt menekültünk Nyugatra.

A rá következő fél esztendő volt az én gyerekkorom igazi nagy élménye. Bombáztak, égő városokon mentünk keresztül, hallottuk, ahogy lövöldöznek, csapatokat láttunk jönni-menni, de nekem ez gyerekfejjel rendkívül nagy élmény volt, mert én nem éreztem veszélyben magam. Nem úgy, mint anyámék, akik tele voltak aggodalommal. Joggal, hiszen ezernyi veszély leselkedett ránk. Láttam a levegőben a bombákat, de egyszerűen el sem tudtam képzelni, hogy lezuhannak, robbannak, és hogy halált okoznak... Mindez esemény volt számomra, élmény, mert én ez alatt az idő alatt nem nélkülöztem. Nem tudtam, hogy mi az az éhség, mit jelent az, hogy fájni.

A németek internáltak bennünket. Ez már a háború vége felé volt. Nem tudtak velünk mit csinálni, de nem akartak bennünket továbbengedni se. Pogyászostul, mindenestül egyszerűen egy Linz közeli kiürített barakktáborba irányítottak. Katonákat, civileket egyaránt. A „Lager Berg” egy erdei irtáson állt. A barakkokat a kiirtott fákból tákolták össze, de az látszott, hogy ezeket már jóval korábban megcsinálták. A tábor élelmezéséről részben a németek, részben a menekült katonák gondoskodtak, ők hajtották fel a nyersanyagot. A tábor női lakói felváltva készítették az ebédet. Volt a közelben egy folyó, ott a katonák rámentek a jégre, és gránáttal robbantották ki a halakat, de ez csak csemege volt.

1945 júniusa körül jöttünk haza. Apám döntött így. Azt mondta, mit kereshet ő máshol, mint ahol az anyanyelvét beszélik. Testvérének volt egy villája a Kapi úton, és oda fogadtak be bennünket.

Másnap, de lehet, hogy még aznap munka után nézett. Először vidéken próbálkozott, de aztán visszajött Budapestre, és végül a fővárosnál helyezkedett el mint pénzügyes. Bár kistisztviselő volt, előbb az igazolóbizottság elé kellett állnia, mint mindenkinek, aki ilyen állást töltött be. Nem találtak nála semmit, és 1956-ig itt dolgozott. Akkor – miattam – egyszerűen kivágták.

Anyám kitartásának köszönhetően még 1945-ben egy bérlakáshoz jutottunk a Rózsadombon. 1950 körül költöztünk át a Pasarétre. Jó nagy zsúfoltságban éltünk ebben a lakásban, de ez abban az időben más mérlegelés alá esett, mint manapság. Mi már annyira hozzászoktunk a zsúfoltsághoz a táborban – ott nem lehetett kikötni, hogy hányan legyünk –, hogy ekkorra már tökéletesen edzettek voltunk. Annyian laktunk együtt, ahányan befértünk a barakkba. És ráadásul kénytelenek voltunk jó pofát is vágni hozzá. Igyekeztünk jól érezni magunkat, amennyire csak lehetett.

Apám nagy fegyelmet tartó, szigorú ember volt. Mindenkinek, legyen az nagyfiú vagy kisleány, de még a feleségének is – bizony, még öneki is – kiadta a parancsokat, és nem volt visszabeszélés. Egyszerűen tudomásul vettük, hogy ilyen, és tiszteletben tartottuk, mi gyerekek különösen. Vagy hogyha nem, hát két akkora pofont kaptunk jobbról-balról, hogy gyorsan megváltozott a véleményünk. Így azután – természetesen – nem is volt ellentétes elképzelésünk.

Iskolába Párkányban kezdtem járni. A harmadik–negyedik osztályt már Pesten végeztem, majd 1949-ben apám Pannonhalmára küldött egy évre. Előtte azonban még egy évet a kecskeméti piaristákhoz jártam.

Amikor visszakerültem Budapestre, a Rákóczi Gimnáziumban folytattam a tanulást. Egészen az érettségig, 1955-ig ide jártam. Teljesen ostoba módon azt határoztam el magamban, hogy színházrendező leszek, ezért jelentkeztem a Színművészeti Főiskola rendező szakára. Ez azért volt ostobaság a részemről, mert semmilyen családi hagyomány nem indokolta, hogy odamenjek. Nem voltak színész, vagy színházközeliek rokonaim. Nem voltak író rokonaim se. A családi környezetem egészen más típusú volt. Nem is tudom, hogy vettem magamnak ezt a bátorságot. Jelentkeztem, de nem feleltem meg. Ebből azonban nem csináltam tragédiát. Mivel nem volt szakmám, segéd munkásnak helyezkedtem el az Autófelszerelések Gyárában. Később elvégeztem egy galvanizáló-tanfolyamot, és 1956. októberig a galvanizálóban dolgoztam.

Apám tudatosan alakította a világlátásomat a saját képére. Politikus alkat volt. Rendszeresen olvasott, és az aktuális politikai kérdésekkel kapcsolatban rendszeresen nyilatkozott. Ez általában mindig ebéd közben történt, és többnyire akkor, mikor a marhahúsleveset megette. Én nem szerettem a politikát, de kénytelen voltam őt meghallgatni. Olyannyira, hogy gyerekkoromban azonosultam is apám szemléletével. Hallgattam a rádiót, meg olvastam a *Szabad Népet*, és már akkor sem a sportrovatnál kezdtem, hanem az első oldalon. Bár utólag azt mondom, lehet, hogy jobb lett volna, ha inkább egész idő alatt pecázok. Politikai képem tökéletesen megegyezett az apáméval. Kötelességemnek éreztem, hogy azonos legyen, mert az apámon kívül nagyobb tekintélyt el se tudtam képzelni. A későbbiek folyamán azonban, ahogy idősebb lettem, annál inkább elhomályosult bennem ez az azonosulni akarás, és 18 éves korom körül bizony éles szóváltásokba torkolló vitáink voltak. Apám katolikus ember volt, az ő morális alapállása szerint minden politika, amely a keresztény felfogással egyezik, az

jó politika, minden, ami ettől különbözik, az rossz. Apám annak idején még a Barankovics pártjának<sup>\*</sup> volt a tagja. Mint katolikus, nem is tudott volna más lenni.

A neveltetésem hatására így azután bennem soha nem élt az a kép, hogy a kommunizmusnak hosszú távon létjogosultsága van, de apámmal szemben én nem hittem, hogy gyorsan meg fog bukni. Tizenéves voltam, mikor az apám egy dobozba betett három szivart. Azt mondta, hogy ezt a három szivart akkor fogja elszívni, ha majd a szovjetek kimennek Magyarországról. Apám meghalt, a három szivar meg ott maradt a dobozban, mert nem vonultak ki. Aztán már én akartam elszívni, de nem lehetett, mert a szovjetek még mindig itt állomásoztak. S mire kivonultak és én elszívhattam volna, a három szivar elporladt.

Apámmal elsősorban nem ideológiai konfliktusaim voltak, inkább a praktikus politikai kérdésekben tértek el a nézeteink, de ez természetes is egy 18 éves fiatalember és az apja között. Apám egyéniség volt, de én is az lettem. Az egyház szerepében sem értettünk egyet. Most is azt mondom, hogy az egyház ne politizáljon! Apám elviekben politizált, én viszont azt vallottam, a politikának gyakorlati következményei kell hogy legyenek.

A gyárban találkoztam először melósokkal. Na, ők aztán nem politizáltak! Se így, se úgy. Meglehetősen apatikusak voltak, és kilátástalannak ítélték meg a helyzetüket. Reménytelenségben éltek, amit kétségbeesésükben úgy hátrítottak el, hogy nem érdekelte őket, ami körülöttük történik. Újságot nem olvastak, politikai kérdésekről nem vitatkoztak. Egyébként is, a pártzsargon olyan távol volt egy munkástól, mint Makó Jeruzsálemtől. Mindenki tudta, hogy a politikát a kommunisták csinálják, az „élcsapat”, de ritka kivételektől eltekintve nem foglalkoztak vele. Néhány kollégámmal eljártunk a Közlekedési Dolgozók Szakszervezetébe, ahol találkoztam érdeklődő emberekkel, akik tényleg munkások voltak, nem holmi „deklasszált elemek”, mint én. Ezek tájékozottak voltak, számos dolgot én is tőlük tudtam meg. Például itt értesültem Déry Tibor híres beszédéről<sup>\*\*</sup> is. De már a munkahelyemen provokációszámba ment, hogyha valaki politikai kérdést tett fel. Arra vagy nem válaszoltak, vagy teljesen kitérő választ adtak volna. A munkások között nem volt ildomos politizálni. Ahol én dolgoztam, munkásöntudatról meg történelmi hivatásról mit sem tudtak, halvány fogalmuk sem volt róla, meg nem is érdekelte őket.

Egyszóval a marxista értelemben vett munkásosztály nem volt sehol, legalábbis én nem találkoztam vele. A forradalmi munkásosztályról nem is beszélve! Pedig illetet volna forradalmárnak lenni. A korszak ideológiája úton-útfélen ezt sulykolta. Én ugyan részt vettem a forradalomban, de egyszerűen morálisan nem tartom helyesnek, hogy forradalmárnak mondjam magam, és különösen, hogy mindenféle morális kötelezettség alól fölmentve érezzem magam, mondván, a cél szentesíti az eszközt. Vagyis, ha puská van a kezemben, akkor mindenáron és mindenkire lőnöm kellene. Szóval én ezt a fajta forradalmártípust, amely lázasan keresi az ellenséget, nem szerettem. Se Gorkij regényeiben, se később az életben. Ezért nem vallottam magam forradalmárnak soha! Igaz, teljesen mindegy volt, hogy én annak vallom-e magamat vagy se.

\* A Barankovics István által vezetett Demokrata Néppárt 1949-ben Rákosiék „szalámszeletelő” taktikájának áldozata lett.

\*\* 1956. június 27-én, a Petőfi Kör sajtóvitáján elhangzott hozzászólása, amelyben először veti fel a szocialista rendszer strukturális átalakításának szükségességét. *Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján IV. Partizántalálkozó – Sajtóvita*, Bp., Múzsák – '56-os Intézet, 1991.

Október 23. ugyanolyan munkanap volt, mint a többi. A gyárból hazafelé menet a 83-as villamosról láttam, hogy a Petőfi Katonai Akadémia felől jön egy tömeg, vegyesen, civilek és katonák, de az élen katonákkal. Ez fél hat körül lehetett. Hazamentem, de aztán a húgommal együtt visszajöttünk a városba, mert mindketten kíváncsiak voltunk, hogy mi történik. Ugyanis csak május 1-jén meg április 4-én lehetett fölvonulni. Más felvonulási alkalmat nem ismertem, és nem is hallottam odabent arról, hogy valamilyen felvonulás lenne.

A Margit hídról éppen akkor özönlött át a tömeg a Bem térre. Álltam a járdán, amikor egyszer csak felfedeztem az egyetemisták között egy volt gimnáziumi osztálytársamat. Hívott, hogy menjek velük. Hát beálltam közéjük. Innen is, onnan is felröppentek a jelszavak, hogy „Aki magyar, velünk tart!”, „Kossuth Lajos azt üzenté, elfogyott a regimentje”. Egyre csak ezt énekelte a tömeg, mást nem. Szóval az emberek számára az 1848-ra való emlékezés akkor is jelentett valamit. Például a függetlenséget, a szuverenitást! Menet közben már röplapokat is terjesztettek, többfélét is kaptunk. Akkor került a kezembe a műegyetemisták 16 pontja is.

Alapjában véve nagyon jó érzés volt ott lenni. Jó érzés volt egynek lenni a tömegeből. Jó érzés volt a nagy tömeget látni, és rendkívül jó érzés volt közvetlenül tapasztalni, hogy ez nem egy parancsszóra összehívott társaság, hanem ezek azért jöttek, mert hajtotta őket valami, hogy jöjjenek. Ez engem tökéletesen kielégített.

A következő stáció a Kossuth tér volt. Hosszú ideig álltunk a Parlament előtt, és skandáltuk azt a néhány – még egyáltalán nem szovjetellenes – mondatot, amit valakik felröppentettek a tömegeből, és vártuk Nagy Imrét. A hangadók erősen követelték, hogy látni akarjuk Nagy Imrét és azt akarjuk, hogy beszéljen hozzánk. Tudtam, hogy nagy hercehurca volt a leváltása körül, és hogy Rákosi Mátyás széke is megingott, bár aztán látszólag megint megerősödött. Azt éreztem, hogy itt valami nincs rendjén. Intenzíven olvastam a sajtót, amely erről beszámolt. Az írók nagy szerepet vittek abban, hogy tudatosítsák, miért érdemes kimenni az utcára.

A tömeg megakadályozta a közlekedést, a 2-es villamosok leálltak, és még mindig nem történt semmi. Közben besötétedett. Meggyújtottuk az újságokat és röplapokat, fáklyát csináltunk belőlük, de Nagy Imre csak nem jött. Végül amikor megérkezett, az volt az első megnyilvánulása – amire megnehezelt a tömeg –, hogy „elvtársaknak” szólított bennünket. Kórusban üvöltöttük vissza, hogy: „Nem vagyunk elvtársak, nem vagyunk elvtársak!” Szegény Nagy Imre zavarba jött. De hát politikusember lévén, tudomásul vette a dolgot és elmondta a beszédét, amivel többé-kevésbé egyet is értettünk. Tulajdonképpen vége is lett volna a dolognak, hogyha közben nem halljuk a hírt, hogy a Rádiónál lőnek. Ha lőnek a Rádiónál, akkor mindenképpen oda kell menni. Annál is inkább, mert mindenki úgy gondolta akkor, hogy oda kell menni, ahol szükség van rá.

A húgom a Kossuth téren még velem volt, de nagyon elfáradt, és haza akart menni. Nem lett volna szabad egyedül elengednem, mert már késő este volt és elég messze laktunk, de hát én mindenféleképpen a Rádióhoz akartam menni.

A Rádiónál megdöbbenő látvány fogadott. A lövöldözések első áldozatai már ott heverték a járdán, de a lövöldözésnek még nem volt vége. A könnygázgránát csípte a szemünket, de valahogy mégsem akartunk tágitani onnan. Kapualjról kapualjra húzódtunk. Egyszer csak az egyik ablakból kilépett a Szepesi egy páncélautó tetejére, és onnan igyekezett megnyugtató beszédet tartani. Arra akart rávenni bennünket, hogy menjünk haza, és ne csináljunk grimbuszt.

Aztán jött a Gerő-beszéd, ami nagyon sokunk számára eldöntötte a további napokat. Nem akartunk mi akkor semmit se csinálni, csak vártunk. Tudtuk, hogy itt most valaminek történnie kell! Ilyen körülmények között mindenféleképpen lennie kell valaminek!

De akkor még nem történt semmi, jóllehet az utcák egész éjjel tele voltak emberrel. Aznap nem is mentem haza. Még az este folyamán megismerkedtem egy munkás-emberrel, és ő megengedte, hogy az éjszakát nála töltssem. Egész éjjel hallottuk a lövéseket meg a robbanásokat. Reggel aztán hazamentem, de nem sokáig bírtam otthon.

Hallgattuk a híreket. Direkt azzal a céllal jártunk-keltünk az utcán, hogy ha valaki a városból jön, tőle halljunk valamit. Ez akkor bevett szokás volt, hogy aki Pestről jött, az megmondta, hogy mit látott, mit hallott. Az emberek vették a hírt és vitték tovább. Primitív módja ez az információközvetítésnek, de hát egyszerűen nem volt más lehetőség, a járókelőktől szereztük az értesüléseket, miközben sorban álltunk kenyérért, mert enni azért kellett. Jöttek-mentek az információk. A 25-i tömegvérengzés mindenkit megdöbentett.

Bennem már akkor érlelődött a gondolat, hogy itt azért nekem is valamit vállalom kellene. De hát katoná nem voltam, a fegyverekhez nem értettem, és kapcsolataim sem voltak. Teljesen bizonytalan voltam, hogy hova menjek. Végül is morális kérdéssé vált számomra, hogy ha valamit egyszer elítélek, és ugyanezzel szemben a nép megmozdul, akkor mi lehet az, ami engem visszatart? Hogyhogy én nem keresem az útját-módját annak, hogy miképpen tudnék segíteni annak érdekében, hogy megváltozzanak a dolgok? De egyszerűen képtelen voltam kitalálni, hogy hogyan kezdjek hozzá.

26-án a Marx téren csellengtem éppen, a szokásos séta volt, tájékozódás, információszerzés céljából. Ezt csinálta akkor egész Budapest. A sarki nyomdában röplapokat nyomtak, arra várt a tömeg, közte jó néhány teherautóval, hogy vidékre is szállítható legyenek. Ahogy ott állok, egy férfi kezembe nyomott egy nagy köteg röplapot, hogy gyerünk, indulunk Dunavarsányba. Rendben van – mondtam magamban –, itt az alkalom. Ehhez nem kell katonai szakképzettség.

Teljesen spontánul jött az egész. Ennek nincsen forgatókönyve, és állítom, hogy minden ilyen bizonytalan és kezdeti forradalmi helyzetben bárhol a világon ugyanez történik. Nem ismerik egymást az emberek, viszont tudják, hogy most nagy balhé van, mert százezrek vannak kinn az utcán. És mondjuk meg akarják dönteni a kormányt, mert bajuk van a kormánnyal, vagy nem tetszik nekik a párt, akkor egyszerűen fogják, és el akarják kergetni őket. Erő nincsen még, fegyver nincsen még, mégis, ha valaki elkiáltja magát, hogy menjünk ide, akkor mennek utána sok százan. Tehát ez még a történelem automatikus mozgása. Hát itt is ugyanez volt a helyzet. Ahol én álltam, onnan több autó is ment jobbra-balra, kik ide mentek, kik oda mentek. Egy ember azt mondta, hogy „Emberek, ide megyünk, és ezért megyünk. Aki velünk akar jönni, az szálljon fel erre a teherautóra.” Végül is megteltek a teherautók, és elindultunk.

Dunavarsány teljesen kihalt volt, senki nem járt az utcán, mivel mindenki a templomban volt. Bementünk a templomba, és minden szó nélkül egyszerűen elkezdtük osztogatni a röplapokat. Bár a pap, szegény, nagyokat nézett, de nem szólt semmit sem. Mikor végeztünk, kellő tiszteletadással, az oltáriszentségnek térdhajtással, szó nélkül távoztunk.

Ezek után ugyanaz a férfi, aki azt mondta, irány Dunavarsány, minden további nélkül elkérte a pártház kulcsát, és kinyitotta. És a dunavarsányiak bizony nem sok

kíméletet tanúsítottak! A berendezéshez nem nyúltak, de az iratokat szétszórták, Sztálin szobrát összetörték, ám érdekes módon a Leninét meghagyták. Láttam, hogy milyen erős indulattal tették ezt az emberek. Mintha személyes sérelmüket torolták volna meg azzal az egyébként ártatlan tevékenységgel, hogy a pártiratokat széjjelszórták, illetve hogy Sztálin mellszobrát szétverték.

Dunavarsány után már gyorsan peregtek az események. Nagy Imre átszervezte a kormányt\*, a szovjetek elhagyták Budapestet, vagy készültek elhagyni. Csak szórványosan lövöldöztek, egyébként úgy tűnt, csönd és nyugalom van. Azért egy kis bajunk volt Nagy Imrével, de elsősorban nem azért, hogy ő is kommunista volt. Hiszen őt azért mégis más kommunistának tartottuk, mint a többieket, és '56-ban egyébként sem arról volt szó, hogy a kommunizmus nem megreformálható. Mindenki részéről olyasmit hallottam, hogy itt egy emberarcú szocializmus készül. Az volt a baj vele, hogy szerinte ellenforradalom volt. Azután változott a helyzet, Nagy Imre az eseményeket forradalomnak nevezte. Amikor a szovjetek kivonultak és a harcok megszűntek, rendőrség egyáltalán nem volt, katonaság volt is, meg nem is, viszont volt már Nemzetőrség!

Ha van Nemzetőrség, akkor nekem ott a helyem! Tehát én egyáltalán nem harcolni akartam, hanem egy rendfenntartó erőben, egy konszolidáló erőben kívántam részt venni a tehetségem szerint. Tudtam én több csoportról is, persze az ember széjjelne a városban, itt is, ott is találkoztam fegyveresekkel – mindenhol fegyveresek voltak. A legnagyobb híre a Corvin köznek volt, és azt is tudtam, hogy az olyan központ, ahol lehet jelentkezni nemzetőrnek.

Forradalmárnak nem születik senki. És én még a későbbiek folyamán sem éreztem és vallottam magam annak. Így aztán semmilyen forradalmi cselekményben sem akartam részt venni, már csak azért sem, mert teljesen bizonytalan volt, ki mit képvisel. Az a hercehurca, ami a Nagy Imréék és a felkelők között volt, meglehetősen zavaros volt. Tudniillik, hogy most forradalom vagy ellenforradalom van-e. Olyannyira, hogy a felkelőknek tulajdonképpen fegyverrel kellett a forradalom elismerését a kormányból kikényszeríteniük. Ugyanez vonatkozik a budapesti rendőrfőkapitányra is. Természetesen a hatalom eljárása a forradalmárokkal szemben meglehetősen kíméletlennek tűnt. Ereje ugyan már nem volt – azt tudták a forradalmárok is –, legalábbis akkora, hogy a felkelőket félresöpörhették volna. De amíg a forradalmárok végül is elfogadták magukat, ahhoz időre volt szükség.

Nekem is időre volt szükségem, ha már egyszer kezembe veszem a fegyvert, és elkötelezem magam valamelyik oldal mellett, akkor tudatosan kötelezzem el magam, és ne véletlenül. Bennem soha kalandvágy, forradalmi romantika nem volt. Ezt az egész kérdést meglehetősen közömbösen és hidegen kezeltem. Még az olvasmányaimban is bizonyos viszolygással szemléltem a forradalmakat, különösen a bolsevista forradalmakat. Tudni akartam, hogy hol állunk! Akkor, amikor jelentkeztem, nem forradalmárnak jelentkeztem, hanem egyszerűen a Nemzetőrségbe, mert a rendőrség már nem létezett. Szervezték a Nemzetőrséget, mert a rendet azért fenn kellett tartani. Ha pedig rendet kell tartani, de kevés az ember, beállok, vagy legalábbis fölajánlom magamat. Eszem ágában sem volt, hogy majd egy puskának vagy egy géppisztolynak a ravaszát meg kell húznom. Elmentem tehát a Corvin közbe.

Onnan azonban egy fegyveres a Práter utcai iskolába irányított, ahol mindenféle igazoltatás nélkül pillanatok alatt megmondták, hogy az első emeleten lesz a helyem.

\* 1956. október 27-én. Ez volt az első kísérlet koalíciós kormány kialakítására.



Más dolgom nem volt, mint az emberekkel ismerkedni. Igaz, név szerint nem mutatkoztunk be egymásnak, csak úgy arcról ismertük meg, hogy kik azok, akik jönnek-mennek. A befogadás és az elfogadás pillanatok alatt történt. Tökéletes volt a bizalom. Még keresztneveket sem mondtunk, de senki nem is volt kíváncsi erre. Akkor volt érdekes a dolog, mikor a nemzetőr-igazolványokat kiállították, mert végül is rendbe kellett szedni a dolgokat. Jöttek fegyverek a rendőrségi és egyéb raktárakból, szervezett őriséget kellett állítani meghatározott helyekre, vagyis ellenőrizhető és kezelhető állapotokat kellett teremteni, és a szervezethez látszatán túl a tényleges szervezethez kellett létrehozni.

Az igazolványok kiállításához semmi sem kellett. Ki milyen nevet mondott, azt egyszerűen beírták. Nem volt idő az ellenőrzésre. Aki hajlandó volt beállni és munkát vállalni, azt nem utasították vissza. Volt ebben rossz is, mert így akárki odajöhetett, és azt csinálhatott, amit akart.

Kétféle akció fordulhatott elő akkor a Nemzetőrségnél. Az egyik, hogy fegyverraktárba kellett valahová elmenni, trógerolni, fölrakni és lerakni a fegyvereket. Aztán meghatározott időben őrszolgálatot kellett teljesíteni. Kinek-kinek megmondták, hogy mikor hová megy, és azt is megmondták, hogy mikor váltják le. És ezt be is tartották. Én egy alkalommal egyedül voltam a Ferenc körút–Üllői út sarkán, aztán egy másik alkalommal az Üllői út közepén valahol. Nem messze tőlem szemmel jól belátható távolságban, jobbra és balra is megint volt valaki közülünk. Egyébként halálosan untam magam. Bár bizonyos szempontból a látvány érdekesnek bizonyult, mert az utca akkor is mozgalmasnak tűnt, és szórakoztató volt figyelni a nagy sürgés-forgást. Ennyi volt az egész, egyáltalán nem éreztem magam hősnak.

Úgy jöttem el otthonról, hogy a szüleimnek nem mondtam semmit. Ha bejelentem, biztos le akartak volna róla beszélni, én meg nem hagytam magam. A biztos konfliktust elkerülendő, egyszer csak elfelejtettem hazamenni, de egyszer azért hazatelefonáltam.

A november 4-i szovjet támadást aknatűz előzte meg. Robbant ott minden, egymás szavát sem hallottuk, olyan zaj volt, nem is láttunk semmit. Hát persze, hogy nem láttunk, mert Vecsés tájékaról kezdték lőni a Corvin közt. Az egész Üllői utat beszórták aknákkal. Az Üllői út még később is elég súlyos találatokat kapott, szerintem a legnagyobb csaták ott folytak, mert az orosz főerők ezen az úton jöttek végig, és a páncélosok ideálisabb helyet nem is találhattak volna a bevonuláshoz. A széles, jól belőhető utakat szerették – okkal. Kevés és rossz minőségű fegyverrel, elégtelen felszereléssel nemigen volt itt komoly ellenállásra lehetőség.

Úgy gondoltam, ha már egyszer nemzetőr vagyok, fegyver van a kezemben, és jönnek a szovjetek, és a nyomukban feltételezhetően a Kádár-rezsim, akkor most nem mondhatom azt, hogy „Gyerekek, a viszontlátásra, itt most úgy megváltoztak a dolgok, hogy leteszem a fegyveremet, sarkon fordulok és elmegyek haza”. Ezt akkor senki sem csinálta meg, nem is jutott eszünkbe. Egyszerűen ott voltunk és vártunk. Vártunk, mert 4-én hajnalban mi már tudtuk, mert voltak, akik a rádiót hallgatták, és a szolnoki rádió bement, hogy megalakult a Kádár-kormány. Úgyhogy nem ért váratlanul bennünket a szovjet bevonulás, csak azt nem tudtuk, hogy mikor kezdődik a támadás.

Amikor elkezdődött az aknazás a Práter utcában, összehívták az otlévőket, fegyvert a kézbe, és nyomás, gyerünk kifelé. Egy irányba mentünk, mint vezérkos után a birkák. Voltak akik a közelükben lévőeknek mondták, hogy most ide megyünk, vagy oda megyünk. Érzékelhető volt, hogy vannak olyan katonaviselt emberek, akik meghatározott szituációban tudják, hogy mit kell csinálni. Akkor még voltak katonák, katonatisztek is a Práter utcában, nem csak 19 éves gyerekek.

Én az Üllői út egyik bérházának első emeletén az ablakban foglaltam el a lőálláso-  
mat a Corvin köz oldalán. Akkor az ellenség még nem volt sehhol, csak becsapódó aknák  
voltak. Akinek egy csöpp esze volt, az valamilyen fedezéket keresett magának. Itt  
azonban már világos volt, hogy ha már aknáznak az oroszok, akkor egész biztos, hogy  
jönnek. Egy első emeleti ablak nagyszerű hely arra, hogy az ember jól lásson, tájéko-  
zódjon, és ha kell, lőjön. Semmiféle összeköttetés, híradólánc nem volt köztünk. Aztán  
egy-két órán belül megjelentek a tankok.

Félelmetes érzés volt! Jöttek, és nem történt semmi. Én nagyon jól tudtam, hogy  
rengetegen vagyunk, mégis nagy csönd volt. Lépésben jöttek, nem rohantak, méltó-  
ságteljes lassúsággal közeledtek. Közben meg-megálltak, továbbmentek, megint meg-  
álltak. Egyszer visszafelé kezdtek menni. De nem mentek el, hanem megálltak, és  
megint előrementek. Óriási feszültség volt bennem, hogy ennek az ijesztő hömpöly-  
gésnek valamikor egy szempillantás alatt vége kell hogy legyen, mert ez így sokáig  
nem mehet. Ha ideérnek – abban biztos voltam –, itt nagy cirkusz lesz. Hát lett is, mert  
azzal a néhány nehézfegyverrel, amivel a Corvin köziek rendelkeztek, hamarosan  
munkához láttak, és igen szép eredményt értek el. A Corvin közön túl, a Körúton túl  
amíg én ott voltam, nem is jutott át egyetlen tank se. Mi az ablakokból segítettünk nekik.

Erőteljes gyalogsági akcióra is számítottunk. De azoknak egészen más volt a  
feladatuk. A harcokat a szovjet katonák vívták meg, ők kaparták ki a gesztenyét a  
Kádárnak. Ész nélkül szétlőtték mindent. Ahogy a forradalom után a város kinézett,  
az kétségbeejtő látvány volt.

Nem is maradtam a helyemen sokáig, mert ötödikén hajnalban a házból egy  
idősebb úr összetrombitált bennünket, hogy nyomás, megyünk a Landler Jenő utcába.  
Kinevezte magát parancsnoknak, és mi hallgattunk rá, mert nekünk nem volt elgon-  
dolásunk arról, hogy mit csináljunk. Neki volt, és elég erős is volt hozzá a hangja. Végre  
volt egy ember, aki legalább tudta, hogy mit kell csinálni. Úgyhogy onnan mi szépen  
elmentünk körülbelül huszadmagunkkal.

Nagyon vegyes társaság volt. Volt, aki teljesen ismeretlen volt a számunkra. A  
Práter utcai iskola végül is mindenkinek az otthona volt, de állandó jelleggel ott nem  
lehetett ötven embernél többet látni.

A Landler Jenő utcai házban, ahova mentünk, már volt egy felkelőcsoport. Nem  
tudtuk, hogy kik, de nem is volt fontos, mert állandóan cserélődtek az emberek. Itt két  
feladatunk volt. Mivel eleve nagyszámú gyalogságra számítottunk, utcavédelemre  
rendezkedtünk be. A legfontosabb az volt, hogy az utca vonalában áttörjük a pincében  
az elválasztó falakat 200–300 méteren keresztül.

A Landlerben – ahol eredetileg egy női munkásszállás működött – Gyöngyösi  
Miklós, azaz Piri volt az egyik parancsnok, aki később a pertársam lett. A parancsnok  
egyébként mindig alkalmyszerűen választódott ki. Akinek ötlete volt, akinek koncepciója  
volt, aki az öt, tíz, tizenöt ember közül hangadóvá vált. Hiába mondta az egyik  
azt, hogy most menjünk jobbra, hogyha valaki, aki meggyőzőbb volt, azt mondta, hogy  
ellenkezőleg, inkább balra. Akkor aszerint cselekedtünk, minden vita nélkül.

Amikor meg van szorulva az ember és saját magának nincsen semmiféle elgondo-  
lása, akkor persze keresi a vezetőt. És vezető mindig akad. Olyan még nem volt, hogy  
egy csoport azért pusztult volna el, mert leállt az utca közepén, és nem tudta, hogy mit  
csináljon. Minden katonai szervezet ilyen. A katonák tudják, hogy ott az őrmester vagy  
a főhadnagy, és amíg az él, addig utána kell menni, az ő parancsait kell elfogadni.  
A mi esetünkben ilyen nem volt. Volt úgy, hogy félóra után a csoport egyszerűen

megszűnt létezni. Volt, nincs. Aztán mentünk erre, mentünk arra, és találkoztunk egymással, és egyszer csak összejöttünk megint. A portyáink is ötletszerűek voltak, hullámszerűen mentünk ki és jöttünk vissza.

Az ötletszerűség, a nagy átmenő forgalom természetszerűleg hozta magával a gyanakvást. Ment a bűnbakkeresés meg a vamzer- és kémkedésgyanúsítgatás, és ez bevetté vált mindannyiunk számára. Ébernek kellett lenni, és bizony nem tudta az ember, hogy most akkor hová is figyeljen, mit is figyeljen, csak annyit tudott, hogy figyelni kell, mert egész biztos van valaki, aki nem jó szándékkal van közöttünk. Miért ne lenne? Aki nagyon gyanús lett és nem tudta kimagyarázni magát – igaz, sok időt nem hagytak a kimagyarázkodásra –, azt akár le is lőhették. Ez egy ilyen felfordult világ volt. Persze ez a dolgok logikájából is következett. Tudniillik azt egyikünk sem hitte, hogy az ellenfeleink tétlenek. Nyilván ők is felderítettek, ők is ott lehettek közöttünk, széjjelnézve, hogy hol gyülekezünk, meg hova és milyen irányba megyünk. Még akkor is, hogyha nem volt ilyen, bennünk azért ott bujkált a gyanú, hogy esetleg figyelhetnek. Hamar megszoktuk, hogy bármikor bárhova mentünk, soha nem előre-néztünk, hanem volt, aki hátra, volt aki forgott, én jobbra néztem, a másik balra figyelt. És hogyha valami gyanúsat észlelt az ember, akkor már mondta is a többieknek.

Fizikailag is, idegileg is fáradtak voltunk. Kevés idő maradt alvásra, mert ha más dolgunk nem volt, akkor ott volt a felderítés mint állandó tevékenység. Pihenni azért sem nagyon lehetett, mert hol egy tank jött, hol egy páncélauto, vagy nem jött semmi, de várni kellett, mert ha jön, akkor helyben kell lenni. Voltak olyan általunk biztonságosnak tartott helyek, ahol érdemes volt ledekkolni és várni. Mi embereket vártunk elsősorban, gyalogságot, mint ahogy ezt a filmekben láttuk. Elöl jönnek a harckocsik, mögöttük pedig ott vannak a gyalogosok, és akkor nyomás, megszállunk egy területet és elfoglaljuk. Hát ilyesmi nem volt, ebben csalatkoztunk. Ellenben magányos tankok jöttek, de azokat nem kellett felderíteni, mert amikor azok megérkeztek, azt mindenki hallotta. Néhány mellékutcában is voltak csapatok, de a harcok elsősorban a Thököly úton folytak.

November 6-án és 7-én éjszaka is kinn portyáztunk a Thököly úton. Mindenre, tankra, mozgó oroszra lőttünk. Ez jó néhány órát tartott, több halálos sebesülés is történt. Én szerencsés voltam, mert egy karsérüléssel megúsztam a dolgot. Ez 7-én lehetett, mert emlékszem, az orvos a Péterfy Sándor utcai kórházban megkérdezte, hogy gyerekek, mi van, miben reménykedhetünk? És hát igen illetlenül, és egyáltalán nem egy öntudatos forradalmár mentalitásával mondtam, hogy doktor úr, fel kell készülni a holnap, holnaputánra, mert ez a dolog nem fog menni. Kétségbeesetten néztünk ki. Álmosak, éhesek, borostásak voltunk. Ha ez még két hétig tart, én nem tudom, hogy ki lett volna ott az ellenálló! De hát nem tartott.

A Péterfy Sándor utcai kórházból, ahol elláttak, visszamentem a Landlerbe, de ez már 7-én, 8-án volt, és akkor már a szovjet túlerő meg a lőszerhiány egyszerűen lehetetlenné tette a csoportokat, és felszámolt minden cselekvési lehetőséget. Egyszerűen elfogyott a lőszer, a tankok meg folyamatosan jöttek, elfoglalták a mellékutcákat is. Még a mellékutcába betérőkkel lehetett volna valamit csinálni, sőt ez sokkal szimpatikusabb is volt a számunkra, mint a széles, nagy Thököly út. De aztán egyszerűen nem volt muníció... 7-én még egy hátizsákban hoztak át mit tudom én honnan lőszert meg gránátokat, de 8-án mindennek vége volt.

Voltunk még néhányan fegyveresek a Landlerben, de akkor már elcsendesedett minden. Akciót nem mertünk kezdeni, mert annyi erőnk már nem maradt, és kapcsó-

lataink se voltak. Persze nem is nagyon kereshettünk volna, mert ahogy hallottuk, a Corvin köz is, meg a Széna tér is elesett. Elcsendesedett körülöttünk minden, és mi az egész időnket azzal töltöttük – már aki épkezláb volt és járn tudott –, hogy felderítettük a terepet. A fegyverünk ugyan megvolt még, de nem vittük magunkkal.

Nekem akkor egy karabélyom volt, és annyi gránátom, amennyivel lehetett volna még valamit kezdeni, de nem mertük már kivinni az utcára, mert akkor már az oroszok is járőröztek. Pufajkást az utcán akkor még nem lehetett látni. Ők karhatalmi akciókat szerintem nem is hajtottak végre. Ahol megjelentek, ott biztos feljelentés, beköpés volt, mert lakásra mentek ki, és főképpen éjszaka.

Elsősorban azonban a többiekre vártunk. Vártunk arra, hogy a nagy központok – mint a Corvin meg a Széna tér – megszólalnak. Reménykedtünk, hogy ha el is estek, de végül is nem szóródtak széjjel, és lesz hová mennünk. De nem jelentkezett senki, nem volt hova mennünk, nem volt hol csoportosulnunk. És főképpen olyan lehetőség nem volt, hogy fegyvert kell fogni valahol.

Fölmerült, és módunkban is lett volna külföldre távozni. Csak egyszerűen nem akartuk elhinni, hogy ezzel a 14 nappal mindennek vége. Abban akartunk hinni, itt most valaminek még történnie kell. Tudtuk, de nem akartuk elhinni, hogy ezzel a 14 nappal mindennek vége. Igenis hinni akartuk, hogy itt még valami történni fog, mert valaminek történnie kell, és hogyha mindenki elmegy, nem lesz itt senki, amikor majd szükség lesz fegyverforgatókra.

A röpcédulázás ezekben a napokban kezdett szerveződni. Az Angyal Pista is ekkortájt kezdett visszavedleni civil emberré, mert a Tűzoltó utca is elesett. Meg hát az Obersovszky Gyula és a Gáli Jóska is akkor kezdett konspirálni igazán. Tudtuk, hogy van feladat, tehát nem szabad elmenni. Mert ki más vehetne részt a röplapok terjesztésében? Ki más tudná ezt rajtunk kívül csinálni! A szerkesztést az Angyalék nagyon jól tudják nélkülünk is, de szétvinni az egész városba, azt nem! Erre egyedül mi vagyunk alkalmasak, már a létszámunk miatt is.

A Landlert amúgy is mindenképpen fel kellett számolni, mert a katonai, a karhatalmi nyomás és a karhatalmi ellenőrzés olyan erős volt, hogy a még meglévő fegyverekkel nem tudtunk már ellenállni. És piszok éhesek is voltunk.

13-án átmentünk a Péterfybe, ugyanis az egy nagy elosztó központtá vált november 4-e után. Itt vártuk, hogy az okos emberek – mert hiszen voltak itt nem szolgálatban lévő orvosok, a forradalomban jelentős szerepet vállaló civilek és katonatisztek – majd mondanak valamit. A bázisunk a kórház alagsorában volt. Az égvilágon senkit nem háborgattunk, jóformán nem is lehetett tudni, hogy ott vagyunk, pedig voltunk vagy ötvenen, de lehet, hogy többen is.

Mindenesetre a Péterfyben alkalom nyílt arra, hogy egyrészt bekapcsolódjunk az illegális röpcédula-terjesztésbe vagy annak szervezésbe, másrészt meg egyfajta menedéket is jelentett számunkra a kórház. Kajához is hozzájutottunk. Igaz, nem nagy bőségben, de annyihoz igen, hogy egy napot el lehessen azért tölteni kínosabb éhségérzet nélkül. Mert az utolsó napokban egyszerűen nem volt mit ennünk, és már egy külön élmény volt, mikor a Péterfy Sándor utcába be tudtunk menni, és az Angyal Pistáék gondoskodtak róla, hogy legyen valami harapnivalónk.

Nem mindenki jött be velünk a kórházba. Volt, aki lelépett, volt, aki elköszönt, volt, aki egyszerűen hazament, és volt, aki vagy nem akart, vagy nem tudott hazamenni – és ezek igen sokan voltak –, mert nem volt igazolványuk. Aki a börtönből szabadult, annak nem volt igazolványa. Ahhoz is vállalkozó szellem kellett, hogy valaki elhatá-

rozza, hogy külföldre távozik. Akinek nem volt bizonyíthatóan vaj a füle mögött, az maradt. Sajnos olyan is maradt, akinek volt, és rajtavesztett, mert azt gondolta, hogy kiesik a rostán. Rosszul gondolta.

Én tudtam, hogy vaj van a fülem mögött, de nem éreztem a helyzetemet olyan súlyosnak, hogy disszidáljak. Először is bántatlanságot hirdettek, bár én ezeknek soha az életemben nem hittem. De hát agyon nem lőttem senkit, hát miért is lőttem volna? Egyáltalán katona se voltam, miért sült volna el a fegyver a kezemben? Úgy gondoltam, legfeljebb a röpcédulázásért kapok hat hónapot vagy egy évet. No bumm neki, hát ennyi még az én fiatal életemből kitelik. Még megéri a dolog, mert az itthon maradás nekem létszükséglet volt. És mi van – gondoltam –, ha mégis történik valami...

Szóval, amikor vége volt a fegyveres harcnak, akkor mi átálltunk a röpcédulázásra. Az egész Landler Jenő utcai társaság ott volt a Péterfy Sándor utcai kórház pincéjében. Úgyhogy nagyon hálásaknak kell lennie az Obersovszkyéknak, de még szegény Angyal Pistának is, mert amit ők kigondoltak és leírtak, és amit aztán végül is lestencileztek, illetve lestencileztünk, annak a széthordását nekünk, jobbára Landler Jenő-sőknek köszönhetik.

Elég sokan voltunk, úgyhogy pillanatok alatt egész Zugló, meg az egész Józsefváros, Terézváros be lett szórva, meg föl lett ragasztva. Még abból sem csináltunk ügyet, hogy most sötétedik vagy nem sötétedik, mert ez reggeltől estig ment. Obersovszkyval éjjel csináltuk az *Élünk*-et, reggelre készült el, akkor kezdtük kihordani. Amikor elkészültek a röplapok, mindenki magához vett ötvenet vagy százat, és elindultunk a szélrózsa minden irányába.

Ennek is volt rizikója, de túlságosan fásultak voltunk már. Azt pontosan tudtuk, hogy ezért halálos ítéletet nem lehet kapni, még ha megcsípi is az embert. De az egész idő alatt nem láttam pufajkást, nem tudom, hova bújtak, vagy később honnan jöttek elő... Én ragaszkodtam a Nyugati pályaudvar környékéhez, mert ott jó helyismeretem volt. Körülnéztem és már tudtam, hogy milyen falra vagy milyen kapubeugróba szórom. A röpcédulázás halála lett volna, hogyha senki nem olvassa el őket. Akkor teljesen értelmetlen lett volna, amit csinálunk. Ellenben amikor látták, hogy valaki plakátot ragaszt, akkor mindenki tudta, hogy itt valami új plakátról van szó, nem egy régiről. Úgyhogy alighogy elsimította az ember a plakátot a falon és ment arrébb, már ott állt tíz-húsz ember, nézte és olvasta.

A Péterfy Sándor utcai kórház alagsorában nagy beszélgetések folytak. Az egy igen nagy helyiség volt, nagyon sokan elértünk. Úgyhogy ott meghánytuk-vetettük a világ dolgait. A tőszomszédságunkban, a pincekijárat folyosójának a szemközti oldalán volt egy ajtó, ami mögött Angyal Pista dolgozott. Hófehér köpenyben természetesen. Ez volt az egyetlen álca, amit alkalmazott, mert egyébként aki látta egyszer az Angyal Pistát, az nemigen felejtette el, vagy ha hallotta a mély, erős, jellegzetes hangját, annak mindig benne maradt a fülében.

Angyal Pista egy pillanatig sem titkolta, hogy ő kommunista. Nekünk pedig ez ellen semmi kifogásunk nem volt, mert hiszen egyikünk fejében sem fordult meg a gondolata annak, hogy itt valami háború előtti restaurációt akarunk. Azonkívül elismertük a Nagy Imre-kormányt, és annak néhány tagjáról tudtuk, hogy az egyik nagyobb kommunista, mint a másik. De hát nem az a döntő, hogy valaki kommunista-e vagy sem, hanem hogy ma vagy tegnap, az elmúlt néhány napban hogyan viselkedett, hogyan nyilatkozott, és egyáltalán kinyilvánította-e azt, hogy semmi kapcsolata nincs a régi, rákosista szisztémával, politikai-ideológiai szellemmel, amely uralta az országot

vezetését. Szóval ez nekünk máris maximális bizalmat adott. Mert azért azt tudni kell, hogy az egész '56-os koncepció a marxista és bolsevista ideológia egyvelege volt a maga forradalmiságával és romantikájával, meg még a nemzeti jellegével együtt is, mert mindenképpen emberarcú szocializmust akart. Világos volt, hogy a felső vezetés a szocializmust szándékozta megreformálni, és jobb irányba terelni a dolgokat. Szóval akkor még én is hittem, hogy jó, hát szocializmus szocializmus, végül is csak akarat kérdése, hogy ez jó irányba menjen. És hogyha nagyon akarják, hát akkor miért ne lehetne egy jó kommunizmus? Csinálják csak a volt kommunisták! Nem volt bennünk konfliktus, hogy valaki kommunista vagy nem kommunista, fel sem merült, hogy ez zsákutca. De az egész '56 persze azért egy pártellenes megmozdulás volt, azt pedig mondanom sem kell, hogy egyértelműen AVH-ellenes volt. De az egy baromság, hogy mi a kommunista párttagsága miatt bárkit is üldöztünk volna. A legtöbb ember tagja volt a kommunista pártnak. Aki 19 éves volt, vagy a sors kegyelme folytán csak később született, az eleve nem kerülhetett gyanúba, a többenél meg nem vizsgáltuk. Mert ha valaki katonatiszt volt például, az énnekem ne mondja, hogy ő katonatiszt létére nem volt párttag. De ha ennek jelentősége lett volna, akkor nyilván rákérdeznék a parancsnokok – akik szintén többségükben párttagok voltak –, és esetleg elzavarják őket. És akkor mi harcosok ott lettünk volna katonatisztek nélkül. De nem tudok róla, hogy ilyesmi történt volna. Az ávósokat igen! Azokat nagyon gyűlölték!

Visszatérve Angyalra meg a rölapok készítésére, az az igazság, hogy a rölapok előállításával rengeteg gond és baj volt. Agyonhasznált, kiszuperált géppel dolgoztunk, ami sokszor elromlott. Gyakran nem volt festék, akkor arra kellett várni. Végül is aztán összeizzadtunk valahogy valami olvashatót. Papírhoz sem lehetett egykönnyen hozzájutni. Pedig csináltuk volna éjjel-napal.

Állandóan szó esett a harc újrakezdésének a lehetőségéről, mert sehogy nem akartunk belenyugodni abba, hogy viszonylag ilyen rövid idő alatt, bár hát egy óriási szovjet nyomásra végül is, de fől számolódtak a csoportok. Mindenféleképpen föl kellett tennünk a kezünket, mert ezekkel a fegyverekkel, amik rendelkezésünkre álltak, semmit se tudtunk tenni ellenük. De ebbe nehéz volt belenyugodni. Egyszerűen be kellett látnunk – bárhogy forgattuk is a szót –, hogy teljesen fölösleges bármilyen fegyveres akciót is indítani, mert aránytalanul nagyobb lenne a megtorlás. Itt persze már nem kizárólag csak a saját életünkről volt szó. Persze arról is, de hát ugye elképzelhető, hogy ha valamilyen orosz tankra rálövünk, mondjuk egy Hernád utca nagyságú utcában, akkor egyszerűen elkezdenek ágyúzni vaktában, mert ők is félnek, és szétlövik az egész utcát, úgy, hogy ott kő kövön nem marad. Tehát volt egyfajta racionalitás ebben a döntésben. Hogy ha már egyszer az esetleges győzelem reményében nem vehetjük fel a harcot, akkor legalább – az egyébként is óriási épület- és életben okozott kár után – fölöslegesen és felelőtlenül újabb károkat ne okozzunk.

Ezekben az időkben az sem volt mindegy, milyen aláírással megy ki egy rölap, hogy mi van az aljára írva, hogy Magyar Ifjúság vagy Forradalmi Ifjúság. November közepétől már a munkástanácsok is bekapcsolódtak a dologba, velük is egyeztetni kellett. A fegyveres ellenállás összeomlása után az egyedüli erőt a munkástanácsok jelentették. Egész biztosak voltunk benne, hogy egy tömegdemonstráció, a hagyományos munkáellenállás, a munkahelyeken szervezett munkabeszüntetés, egy országos sztrájk rendkívüli hatást képes elérni. Azért kínálódunk a rölapokkal, hogy az emberek, ha bemennek a munkahelyükre, akkor arról beszéljenek. Aztán a többit elvégezték a munkástanácsok, amikor már az emberek benn voltak az üzemekben. Jóleső érzés

volt, hogy mindenki arról számolhatott be, folyik az ellenállás, a néma, fegyver nélküli passzív rezisztencia, és majd meglátjuk, hogy mi legyen!

Ma tudjuk, hogy kiadták a jelszót<sup>\*</sup>, és le is állt az egész ország, ezt végül sikerült elérni. Ezért mi ugyan nem verjük a mellünket, de abban a helyzetben, azokban az időkben egyszerűen csak saját magunkat tartottuk képesnek arra, hogy ezt az egyébként szimplának és egyszerűnek tűnő feladatot – hogy a röplapokat eljuttassuk az emberekhez – elvégezzük. A munkástanácsok akkor, novemberben, december elején óriási politikai erővé kezdtek fejlődni, úgyhogy én teljesen igazolva éreztem magam, hogy nem mentem Nyugatra, mert volt értelme maradni. A munkástanácsok tevékenysége nélkül nem lett volna értelme a röpcédulázásnak sem. Az ő munkájukban én nem vettem részt, mert nekem más dolgom volt, de ha módomban lett volna visszamenni az addig egyáltalában nem politizáló munkástársaim közé, egész biztos, hogy akkor tudtam volna a munkástanácson belül is csinálni valamit. De erre nem került sor, nem volt rá idő. Akiknek azonban módjuk és tehetségük volt, azok mindent megtettek annak érdekében, hogy a munkásokat mozgósítsák. Így nem jártuk hiába a röpcédulákkal az utcákat. Nem feleslegesen osztogattuk, kentük fel a falra. Azokat az emberek elolvasták, és egyrészt passzív rezisztenciát, másrészt meg nagyon is aktív elutasító magatartást tanúsítottak a munkástanácsok felhívása nyomán.

Szerintem 1956 decemberében már teljes volt a Kádár-rezsim elutasítása. Az ésszerűség azt követelte, hogy most már ne golyók röpjöjenek. De az ésszerűség azt is követelte, hogy ezt a fajta konszolidációt ne fogadják el. Nem én idéztem ezt elő, ezt nagyon jól tudom, csak részt vettem benne, a láncnak egy szeme voltam, és szerintem megérte.

Most is azt mondom, hogy ezt meg kellett tenni. Még akkor is, ha tudtuk, milyen erővel állunk szemben. Az más kérdés, hogy gyengének bizonyultunk, hogy esetleg szégyellni kellene magunkat azért, hogy néhány hét alatt számoltak föl bennünket, és mondjuk nem néhány hónap alatt. Nem fejtettünk ki olyan erős és hosszú ideig tartó ellenállást, mint amit szerettünk volna, mégis, ez azért igen hősies és nem értelem nélküli vállalkozás volt.

Ha egyáltalán szégyellni kellene magam, az nem más, mint ami ma történik. Ma azért kell szégyellnem magam, hogy '56-ot annyira el lehet bagatellizálni, ahogy ezt manapság teszik. Még azok helyett is szégyellem magam, akik ma még nem tartják időszerűnek, hogy szégyelljék magukat. Undorítónak találok, hogy egynéhány mártírt politikai okokból megkoszorúznak, ugyanakkor hagyjuk, hogy annak a sok ezer hősi halottnak a hozzátartozója nyomorogjon. Szégyellem, hogy fontosabbnak ítélik a kárpótlási törvényt, mint azt, hogy egy tisztességes nyugdíjat állapítsanak meg az '56-osoknak vagy a családtagjaiknak. Nekem senki nem fogja tudni megmagyarázni, hogy ez normális állapot!

Az első letartóztatásunkra november 16-án került sor. Nyilván feltűnő volt az a nagy mozgás a Péterfyben! Ha valaki bennünket észre akart venni, az észrevett. Ha egy kis elhárító vénája van valakinek és beleszagol a levegőbe, megáll az udvar előtt és látja a nagy jövést-menést – de sehol egy hordágy, sehol egy beteg, mégis emberek tömegeivel találkozik –, hát csak szöveget üt a fejében, hogy mit kereshetnek ezek itt?

<sup>\*</sup> 1956. december 8-án a munkástanácsok összeülő küldöttei december 11–12-ére negyvennyolc órás sztrájkot hirdettek. Válaszul a kormány minisztertanácsi rendelettel megszüntette a területi munkástanácsokat.

Igazság szerint konspirálni kellett volna az ügy érdekében, de nem vonultunk illegálitásba. Eleve feltételeztük, hogy vannak közöttünk, akik tájékoztatják az újonnan alakuló hatalom erőszakszerveit arról, hogy tulajdonképpen mi folyik itt. Mert olyan nagyon sokat a konspiráció ellenére sem lehetett volna titkolni, és Angyal Pista nem is akarta.

A pince, az alagsor természetes közege, létezési módja volt a jövés-menés. Ez volt akkor már a magatehetetlenné vált emberek egyedüli közege, hogy valamivel biztassák magukat, hogy elhittessék önmagukkal még egypár napra, hogy talán valami mégiscsak fog történni. Mert ha olyanok vannak mellettünk, mint Angyal Pista, aki humorral, jókedvvel, fáradsága ellenére is jó szóval tartotta bennünk – meg magamagában is – a lelket, akkor csak van remény! Mert az Angyal Pistának nagy szava volt ott közöttünk. Azért nem kell csodálkozni ezen, mert arcról ismertük egymást. Tehát akkor, amikor másod-, harmad-, negyed-, ötödmagunkkal beállítottunk, akkor a csoportból valakik valakit onnan már ismertek, és azt mondták, hogy ha ezek együtt vannak, akkor menjenek. A másik pedig, hogy nincs igazán titkolnivaló azon kívül, hogy ott van az alagsorban a nyomda. De hát azt meg nem titkolta maga Angyal Pista sem. A folyosóról nyílt az a kis helyiség, ahol a stencilgép működött. Az alagsorban az grasszált, aki csak akart. Egyikünk sem hitte, hogy ez örök időkre így fog maradni, annyira nem voltunk naivak, hogy azt higgyük, hogy mi ott vagy százan észrevétlenül tudunk maradni. És nyilván volt felderítés és feljelentés is.

November 16-án több teherautóval, óriási készültséggel és rengeteg pufajkással kijött a karhatalom. Körbevették az egész kórházat, és átfésülték az épületet. Minket az alagsorban leptek meg, éppen pihentünk. Semmiféle ellenállást nem tanúsítottunk, módunk sem lett volna rá. Teherautóval vittek el bennünket Angyal Pistával együtt a BRFK-ra, a Deák térre.

Angyal Pista ismerős volt a kórházban, ha ő megkéri, hogy rejtsek el egy fél órára, míg bennünket elszállítanak, akkor utána ő minden további nélkül egyszerűen kísérelhetett volna a kapun, és soha az életben senki nem találja meg. De akkor, amikor bennünket egyenként tuszkoltak és lökdöstek fel az autóra, egyszer csak jött az Angyal Pista. Hideg volt, télikabátban, egy baromi nagy kofferral a kezében jön az Angyal. Hát hogy most ebben ruha van, elhiszi ezt valaki? Olyan súlyos az a ruha, hogy a szerencsétlen majd összeesik. Azt mondják neki, nyissa ki! Kinyitotta. Tele volt röplappal! Mindig is vakmerő volt, és most egy kártyára tett föl mindent. De az is lehetséges, hogy egyszerűen Angyal Pistát a lelkiismerete valahogy nem vitte rá, hogy kivonja magát a kollektív felelősségre vonás alól, mikor ő volt az, akinek az óhajait mi teljesítettük. Akkor találkoztam vele utoljára. Sok mindent hallottam róla, csak azt nem, hogy jellemtelen vagy gyáva lett volna.

A főkapitányságon levezettek a fogdasonra. A cellák üresek voltak. Nyilván már vártak minket, tudták, hogy sok embert kell elhelyezni. Tán mi voltunk az elsők. Olyannyira elsők, hogy én egy ideig egymagam voltam egy zárkában. A Deák téren mélyen a föld alatt vannak a zárkák, oda a szabadból nem jön be levegő, ventilátorokkal préselik be erre a szintre. Ha működik a ventilátor, akkor van levegő, ha nem, akkor nincs szellőzése a zárkáknak. Természetesen gyakran nem működött. Úgyhogy izzadtunk, csorgott rólunk a víz. De hát fiatalok voltunk és többé-kevésbé egészségesek, bár kissé meggyötörtek. Volt egy kis légszomjunk, de úgy-ahogy kibírtuk. Jellemző volt az Angyal Pista egész magatartására – hiába, ő egy különleges ember volt –, hogy senkinek sem jutott volna eszébe rajta kívül azt követelni, hogy hallgassák ki. Ugyanis



eleinte senkit sem akartak kihallgatni. És az Angyal Pista hangját nem lehetett nem megismerni. Ő maga adta ki a jelszót, hogy „Angyalt kihallgatásra! Angyalt kihallgatásra!” Követelte, hogy hallgassák ki, vigyék a kihallgatók elé, mert beszélni akar velük. Természetesen elkezdett tombolni az egész zárkasor, hogy Angyal Pistát hallgassák ki! És azt mondta, hogy itt van egy csomó zöldfülű, majd ő, Angyal, elintézi, hogy mi a lehető leghamarabb szabaduljunk. Jobb embert el se tudtunk képzelni! A mi szemünkben Angyal különben is egy félisten volt, és hittük, hogy biztos el fogja tudni rendezni a dolgot. És tényleg, mi hamarabb is szabadultunk. Nagyrészt! De egyeseket visszatartottak. Angyal Pistát is! Azután a többi már nem a főkapitányság dolga volt. Azt már a Gyorskocsi utcában intézték, ahonnan egyenesen vezetett az útja az akasztóházhoz.

A BRFK akkor még Kopácsi embereivel volt tele. Formális kihallgatásokat tartottak, meghallgattak, hogy öltem-e embert, vagy nem öltem embert. Merre jártam, mit csináltam. Néhány soros jegyzőkönyvet vettek föl, és aztán három nap után szabadon engedtek. Semmi atrocitás nem volt, egyetlen pofon se csattant. Végeredményben elég kedélyesen folyt le, mert a régi Kopácsi-gárda adta a kihallgatók nagy részét.

A későbbiek folyamán aztán kiderült, hogy a Gyorskocsi utca nyomozói egyszerűen semmibe se vették azokat a jegyzőkönyveket, amiket a rendőr-főkapitányságon csináltak. Nem is voltak rá kíváncsiak. Kifejezetten dehonesztálón nyilatkoztak erről a gárdáról, hogy ők ezeket nem is tartják kollégáknak.

Abban a pillanatban, amikor kiléptem a főkapitányság kapuján, nem voltam euforikus hangulatban, hogy na végre ennek is vége, és szabad vagyok. Érezni kezdtem, hogy szarban vagyunk. Egész nyilvánvaló volt már akkor a számomra, hogy én innen most elindulhatok bármerre, de azt mindenki tudni fogja, akit érdekel, hogy merrefelé, hova megyek.

Szabadulásunk után a Landler Jenő utcába mentünk, de már eleve úgy, hogy nem maradunk sokáig, mert ott lefeküdni és nyugodtan egy éjszakát eltölteni nem igazán lehetett. De azért kényszerűségből több napig ott maradtunk. Kutattunk lakások után, hogy hol húzhatjuk meg magunkat, de nem találtunk megfelelő helyet.

A Péterfyben az Angyal-féle nyomdát lefoglalták, Obersovszkyék pedig november 18-án átköltöztek a Domonkos utcai kiségitő kórházba\*, ahová Tóth Ilona, a kiségitő kórház megbízott vezetője hívta őket. Én a landleres társaimon keresztül jutottam el hozzájuk. Obersovszkyék csupán egyetlen éjszaka dolgozhattak a kiségitő kórházban, mert másnap ott is razziáztak. Úgyhogy az *Élünk* következő két számát a *Faluszínház*-ban készítettük el. Itt már együtt volt a perünk jó néhány későbbi vádlottja, Gyöngyösi, Gönczi, Obersovszky, Lukács József és jómagam. Tóth Ilonát Molnár Józseffel együtt már a november 19-i razziában letartóztatták.

Közben néhányan Gyöngyösi Miklóssal együtt kimentünk a Pilisbe. Gyöngyösi állítólag megbízható helyről tudta, hogy ott egy felkelő csoport gyülekezik. Pontosan megjelölték azt az erdészházat, amelyet el kell érnünk Pilisvörösvár után. Elindultunk, gyalog tettük meg az utat. Egyébként könnyű volt ilyen hinni, annál is inkább, mert el akarta hinni az ember, hogy ilyen van. A másik meg az, hogy annyira kilátástalannak tűnt, hogy itt a belvárosban vagy munkásnegyedekben szerveződjön ilyen jellegű

\* A Cházár András (korábban Szent Domonkos) utca 3. sz. alatt, a Tanácsakadémia épületében működött a Péterfy Sándor utcai kórház egyik kiségitő kórháza a forradalom alatt. Ennek a vezetője volt Tóth Ilona szigorló orvos.

ellenállás. Mindenféleképpen valahová Budapest szomszédságába kellett tenni azt a helyet, ahol sok ember elfér, sok ember fölkészülhet, és egy szervezett tömegakció keretében megindulhat Budapest felé.

Odamentünk, de senki sem volt ott. Minden stimmelt, csak az emberek hiányoztak. Egy napot el is vesztegettünk. Az erdészházban aludtunk. Gyöngyösi, Gönczi, Lukács meg vagy még öt-hat ember volt ott. Másnap visszajöttünk, és egyenesen Csontos Erzsikehez mentünk a Hess András térre. Csontos Obersovszkyval tartotta a kapcsolatot, és majdhogynem ő szervezte az *Élünk* előállítását, ami december 3-án már az ottani kollégiumban készült. Obersovszky ott már érezte, hogy szarban vagyunk. Sejtette, hogy ezek a példányok még kimennek, de hogy megérünk-e még egy számot, lesz-e olyan nyugalmas helyünk, ahol megcsinálhatjuk anélkül, hogy rajtunk ütneek, ezt valószínűleg már nem hitte, mert nagyon nyomott, komor és ingerlékeny volt. Szóval tudtuk, éreztük, hogy itt befejeződik a dolog. Ezt sem fogjuk tudni tovább csinálni. De szinte már értelmét is veszítette a dolog, legalábbis ezzel próbáltuk vigasztalni magunkat, hogy itt sok röpcédulázás nem kell már, mert hamarosan történnie kell valaminek. Az emberekben fel kellett kelteni az érdeklődést, a figyelmet, a szolidaritást, a célt, amiért érdemes harcolni, sztrájkolni, amiért érdemes a munkát beszüntetni. Mi megtettük, amit lehetett – tehát biztos lesz eredmény. De nem volt már sok időnk, hogy a lehetőségeken meditaljunk, mert lassan elfogyott a levegő körülöttünk!

Az értelmiség nagy része akkorra már szemmel láthatólag föladta. Miért, miért nem, ez az ő dolguk természetesen. Szóval vagy maga a változás jellege volt veszélyes a számukra, vagy ők maguk is úgy vélték, hogy már kiírtak magukból mindent, amit ki lehetett írni, most már többet nem lehet csinálni az adott körülmények között. Várni kell valamire, ami majd történik, de most ők se tudják, hogy mit csináljanak.

Gáli és Obersovszky azonban nehezen adta fel, akárcsak mi. A Hess András téri kollégiumban találták ki december 4-ére a nőtüntetést, amit Marosán elvtárs gyászruhás kurvák tömegének titulált. Én csak a távolból követtem őket, mert hát férfiembernek ott dolga nem volt. Reméltük, hogy ezek a vitéz emberek azért nőkkal szemben mégsem fognak sortűzet alkalmazni. Ennyi emberség azért szorult beléjük. Hát ennyi szorult! De annyira már nem, hogy meghallgatták volna őket.

A tüntetés a Keleti felől jött a Dózsa György úton, körülbelül ötszáz nő feketében, némán, gyertyával, virággal a kezében. Minden lezajlott konfliktus nélkül, ennyit még kénytelen volt eltűrni a hatalom. Tulajdonképpen ez volt a mi hatyúdalunk, mert december 4-e után szinte egyszerre, egy napon, bár különböző helyeken fogtak el bennünket. Engem két társammal együtt december 6-án tartóztattak le.

Én akkor másfél napja egy Mester utcai illegális lakásban tartózkodtam Kovács Ferivel. December 6-án éjjel vertek fel bennünket, biztos, hogy feljelentésre. Egy rendőrsre kísértek, és aztán a rendőrség a karhatalommal együtt gondoskodott arról, hogy reggel átszállítsanak bennünket a Gyorskocsi utcába. Gyöngyösi és Lukács is ebbe a lakásba jártak, de ők nem aludtak ott. Nem tudtam, hogy ők merre vannak. Lehetséges, hogy nagyon is célirányos útjaik voltak, de abban az időben halálos véték volt kérdezni, mert egyszerűen kitette magát az ember annak a gyanúnak, hogy mi köze hozzá, vajon miért érdeklődik? Egyáltalán nem volt ajánlatos kérdezősködni. Ha

\* Csontos Erzsike részt vett a fegyveres és politikai ellenállásban, az *Élünk* c. lap szervezésében. 1957 januárjában elhagyta az országot, azóta nincsenek róla információink. Lehetséges, hogy nem ez az igazi neve.

valaki azt mondta, hogy neki el kell menni, de itt van négy óra körül, akkor tudomásul vettük, hogy négy óra körül majd keresni fogjuk.

Gyöngyösit, Gönczit, Lukácsot, Csontost és Bagó Gyulát, aki a gépkocsit vezette, december 5-én a szovjetek föltartóztatták a Margit hídnál. Éppen a Hess András térre igyekeztek, azt hiszem, az *Élünk* egy újabb számának kiadása lett volna a cél. A személygépkocsit megállították és igazolásra szólították fel őket, hogy miért, miért nem, nem lehet tudni. Lehet, hogy véletlen volt az egész. Akkor még nagy tömeg volt az utcán, és Csontos Erzsébet a nagy igazoltatás közben az ártatlan képével meg a rátermetségével és jó szimatával valahogy eltávolodott ettől a csoporttól, és egy villanás alatt elvegyült a tömegben, ahol nyoma veszett. Másnap vitték be Obersovszkyt. Következő nap – 7-én – Gálit is letartóztatták. Tehát akkor, amikor elkezdődött a Gyorskocsi utcába szállításunk, akkor már ez az illegális vonal is felszámolás alatt állott, és napokon belül meg is szűnt.

Az az igazság, hogy nem volt veszélyérzetünk. Arra sem ügyeltünk, hogy a Mester utcai lakás tulajdonképpen egy egérfogó, egyetlen kijáratral a házból. De annyi mindenben átestünk, hogy a rettegést, a remegést, a pánikszerű menekülni vágyást nem kellett leküzdenünk, mert ilyen egyszerűen nem volt bennünk. Bizonyos fokig érzéketlenek voltunk a letartóztatással szemben. A civilektől inkább féltünk, mert egyenruhában akkor még nem merészkedett senki a pufajkások közül az utcára. Úgyhogy mi abban biztosak voltunk, hogy ilyen meglepetés nem érhet. Arra azért számítottunk, hogy ennek nem lesz jó vége. Hazra nem mentünk, a munkát nem vettük föl, disszidálni nem akartunk. Tudtuk, ezt nem lehet sokáig csinálni. De amíg lehet, addig viszont csináljuk, mert nincs senki más, aki ezt helyettünk csinálja. És körülbelül így is volt, mert azért nagyon sok embert nem kellett végül is letartóztatni, mert elfogytunk. Már nem voltak ügyek sem, kifogytunk az ügyekből is. Itt még egyet meg lehetett volna csinálni, azt, hogy fölszállunk egy vonatra. Mert a vonatok jöttek, a vonatok mentek, és megnézzük, hogy hogy néz ki a határ. Annyira nem tartottuk tragikusnak a helyzetet, hogy azon nyomban futnunk kellett volna. Talán azért, mert valami nagyot vártunk. Azért azzal az élménnyel megajándékozhattak volna bennünket a munkástanácsok, amilyen élményt okoztak a Marosánéknak, mert azt még meg szeretttük volna élni. De ez nekünk már nem adatott meg, csak hallottunk róla, hogy nagy balhék vannak odakint.

Szóval az eszünkkel fölfogtuk, hogy bajban vagyunk, de nem volt akkora a félelmünk, hogy elvesztettük volna a fejünket, vagy ellenkezőleg, hogy megjöjjön a józan eszünk, és saját magunk védelmében megtegyük mindazt, amit akkor még meg lehetett tenni. Még december végén is csapatostul mentek ki emberek!

A Mester utcai lakásból először egy rendőrörsre vittek. Azt hittük, a kálváriának vége, és örültünk, hogy idekerültünk, és nem máshova. A rendőrökkel nagyon jóba voltunk a forradalom alatt is, és később is. Nagyon rendesen és emberi módon viselkedtek. Olyannyira, hogy megnéztem, mi van a zsebeimben. Röpcédulákat, neveket, címekeket találtam benne. Megkérdeztem a rendőrt, hogy odamehetek-e a kályhához, mert van nálam egypár fölösleges dolog, azt elégethetem-e. És a rendőr mosolyogva intett, hogy csináljam. Mindent, ami nálam volt, elégettem, amit megtaláltam – mert aztán volt, amit ők találtak meg. Volt vagy nyolc-tíz zsebem, és az egyikben bennmaradt egy röplap. Azt a Fő utcán elvették, bűnjelként lefoglalták és a bíróság elé terjesztették.

Másnap reggel ismét autóba ültettek, és bevitték a Fő utcába a politikai vizsgálati osztályra. Betettek egy kétszemélyes cellába. Telt-múlt az idő, de nem történt semmi.

Nem volt nekik sürgős. Egyszerűen heteket voltunk úgy abban a zárkában, hogy hozzánk se szóltak. A börtönrendtartás megköveteli, hogy a formasághoz ragaszkodjanak. Jelentkezni lehetett például mindennap kihallgatásra. Hát én jelentkeztem is mindennap, hogy valami történjen. De nem volt nekik sürgős. Persze, ez nem jelenti azt, hogy mással nem foglalkoztak volna. Foglalkoztak. Csak hát más szempontok vezették őket, mint engem, aki mindenféleképpen ott akartam hagyni őket.

Hamarosan rájöttem, hogy arra nincs esélyem, hogy a kihallgató kérdésére bármit mondhassak. Továbbá nem volt esélyem arra sem, hogy innen rövidesen szabaduljak. Gyorsan bele kellett törődnöm, hogy nem egy-két hétről, hanem esetleg több hónapról is szó lehet, ráadásul nagyon észnél kell lenni. És kezdtem lélekben is, és fizikailag is berendezkedni arra, hogy én most fogoly vagyok, és az kell hogy érdekeljen elsősorban, hogy mi van körülöttem, és mi történik abban az egyébként nagyon egyhangú és számomra nagyon esemény nélküli közegben, amelyben vagyok. Már akkor kezdett kialakulni bennem a rabok hagyományos éles hallása. Egy reccsenés, egy zárkanyitás, -csukás, egy cirklizörrenés, ha néhány méterrel arrébb történt is, már meghallottam. Aztán később egyre mozgalmasabbá vált a börtön élete, már amennyire ugye a zárkán belülről a kinti mozgást figyeli az ember, márpedig az egyetlen esemény a számunkra ez volt. Szomorú esemény, hogy egyre többen és többen lettünk.

A börtönben az volt a szokás, hogy a buliról nem beszélünk. Semmiről nem beszélünk, mert ugye nagyon bennünk volt, hogy a kommunista börtönök milyenek. Meg hát nem tudtuk, hogy minek vagyunk kitéve, milyen vallató módszerek vannak. Ne tudjunk semmit, ne emlékezzünk semmire, ne mondjunk semmit még a zárkatársnak sem, mert nem lehet tudni, hogy ki kicsoda. Úgyhogy a legegyszerűbb volt hallgatni. És ha beszélgettünk, akkor nagyon indifferens dolgokról. Családról, iskoláról, nőkről. Ezen nem lehetett lebukni.

Körülbelül három hét múlva hallgattak ki először. Egy Kerecsi nevű fiatal, jó modorú, halkszavú hadnagyhoz vagy főhadnagyhoz kerültem. Nem volt pofozkodós. Több fényképalbumot átnézettem velem, hogy kiket ismerek. Én szinte senkit nem azonosítottam, mert a nagy részét tényleg nem is ismertem. Ha valaki mégis nagyon ismerősnek tűnt a számomra, a legkézenfekvőbb dolog az volt, hogy túlsiklani rajta és nem észrevenni. Eleve az volt az alapállásom, hogy én nem akarok tanúkat gyártani se magam ellen, se más ellen. Nem hiszem, hogy csalódást keltettem a kihallgatómban azzal, hogy nem mondtam semmit se, mert nemigen jellemző ilyen körülmények között, hogy olyan nagyon beszédeselek lennének az emberek. A helyzetet pedig úgy fogtam fel, hogy a Kerecsinek foglalkozásánál fogva az a feladata, hogy az emberből kihúzzon mindent, ami egyáltalán kihúzható. Az én dolgom meg, hogy annyit mondjak, amennyit muszáj.

Már akkor említette „Pirinek” a nevét, de akkor még nem Gyöngyösinek nevezte, talán mert akkor még nem tudta az igazi nevét. Gyöngyösit ugyanis december 5-én az oroszok tartóztatták le. És az egész társaságot, akik föl akartak menni a Hess András téri kollégiumba, kivitték az országból, talán Munkácsra, vagy Ungvárra. Én csak később, a per során tudtam meg, hogy a szovjetek kivitték őket, és meglehetősen brutálisan bántak velük. Nehezményezték, hogy az oroszok nem voltak olyan elegánsak, mint ahogy a dolog a Fő utcán indult. Elvileg persze hamar visszahozhatták őket, mert vagy három hét eltelt már a lebukásunk óta. Aztán egy héttel később, a nyomozás során kiderült, hogy a Gyöngyösi, vagyis a „Piri” is ott van. És a Gönczi is ott van, aztán érdeklődtek Jagicza után is. Ott tudtam meg, hogy én is körözés alatt álltam, de nem

tudtak azonosítani egyikünket sem, pedig egész jó személyleírás állt a rendelkezésükre Jagiczától, meg a környékbeli lakók valamelyikétől. Volt egy pomponos sapkám, ez önmagában is feltűnő, de végül is nem annak alapján találtak meg.

Az az igazság, hogy én Jagiczát csak úgy ismertem, hogy Laci bácsi. Ő is ott volt a Landler Jenő utcában november 20-a körül. Az a félelem alakult ki egyesekben, hogy Jagicza besúgó, áruló. Ha bármifajta ellenőrzést, bármilyenfajta gyanús mozgást észleltünk magunk körül, akkor ennek csak Jagicza lehet az oka. De ezt semmi sem bizonyította. Laci bácsi fölajánlotta, hogy elhelyez bennünket egy éjszakára vagy legfeljebb kettőre, mert az ő lakása Budafokon volt. Tehát messze, és oda ki kellett gyalogolni.

November 26-án Lukács Jóska, Jagicza meg én kimentünk. Ott töltöttük az éjszakát, aztán másnap reggel fölcihelődtünk. Mielőtt elindultunk volna visszafelé Pestre, Lukács közvetlenül az ajtóban visszafordult és rálőtt. Azt még láttam, hogy Jagicza összeesett, aztán ész nélkül elkezdtem rohanni. Azt hittem, hogy én vagyok a következő, s most engem fog lelőni. Miért ne? Örült idők voltak. Lukács ezt később zokon vette. Azt mondta, hogy neki esze ágában sem volt, no de hát ilyen körülmények között mit gondoljon az ember?

Azt én feltételeztem, hogy ez a 17 éves kölyök nem magától csinálta. A hivatalos változat szerint Kovács vette rá, aki Jagicza albérlője volt korábban, és nézeteltérések támadtak közöttük. Annyi biztosan igaz, hogy Kovács Feri meglehetősen faragatlan, nyers alak volt. Szóval nem az értelem irányította, hanem az ösztönei. Jagicza meg egy bohém művészember volt. Hamar dühbe gurult, de hamar meg is lehetett vele békülni. Haragot nem tartott, de egy főbérlő–albérlő viszonylatában az, hogy hangulatember volt, konfliktust okozhatott. Ezt gondolta a bíróság is, mert olybá vette a dolgot, hogy tulajdonképpen Kovács volt az, aki fölbujtatta, és ezért föl is akasztották. Azt állították, átmentette az ő korábbi sérelmeit, mert összeveszett a főbérlőjével, és olyan gyáva módon járt el, hogy fiatakorút bujtott föl arra, hogy ezt megcsinálja. Tehát ez volt Kovács ellen a vád. Kovács egyébként első fokon nyolc évet kapott. Mindenre gondolt a szerencsétlen, csak arra nem, hogy ebből másodfokon kötél lesz, hiszen Jagicza nem halt meg. Igaz, megsebesült, de a bíróságon már tanúként megjelent.

Kerezsinek egyébként rettenetes nehéz dolga volt velem, és már akkor féltem is, hogy ennyire semmit hogyan lehet mondani napokon keresztül, és hogyan fog ez végződni. Gyöngyösit kénytelen voltam felismerni, mert hát ezt nem lehetett letagadni, több napon keresztül együtt voltunk, és bizonyíthatóan sokan láttak. Gönczi neve is fölmerült akkor, de az egész Kollár-ügyet ők már javában csinálták. Bár akkor még nem gondolhattak arra, hogy az egy konstrukciós per lesz, mert azt nem a nyomozók készítették elő, egészen biztos, hogy máshol ötlötték ki.

Tóth Ilona 24 éves, hatodéves szigorló orvos volt. Részt vett a Péterfy Sándor utcai kórházban alakult Önkéntes Mentőszolgálat munkájában. November első napjaiban a Péterfy kiegészítő kórházának ideiglenesen megbízott vezetője lett. November 8. után beszállt először az Angyal István által vezetett röpcédula-készítő csoport munkájába, később az *Élünk* című illegális lap előállításába. Letartóztatták, és kivégezték.

Tóth Ilona neve is hamarosan felmerült, azt mondtam, hogy őt csak látásból ismerem, ami igaz is volt.

El kellett mesélnem a forradalomban való részvételemet. Minden napomra és minden percemre kíváncsiak voltak, jóllehet amnesztia volt hirdelve, de ők azért mégiscsak kíváncsiak voltak. Akkor én úgy ítéltam meg, hogy nem várom meg, hogy

agyba-főbe verjenek. Valamit mondani kell, mert ezek nem fognak tudni aludni, hogy napokat fordítanak rám, és én 19 éves kölyök létemre kijátszom őket. Főként a röplapkészítés iránt érdeklődtek. Jagiczával a kihallgatás vége felé, az utolsó héten jöttek elő. Igyekeztem csak annyira belemerülni, amennyire kényszerítettek. Szerencsém volt, hogy én szinte utolsóként kerültem kihallgatásra, mert akkorára már a jegyzőkönyvek, az idevonatkozó részek készen álltak. A kihallgatási procedúrának a végét kaptam el. Nekem ez azért volt nagy könnyebbség, mert csak arra kellett emlékezniem, amire emlékeztettek. Azt kifogásolták, hogy már egy konszolidálódott helyzetben nem mentem el a rendőrségre bejelenteni, hogy itt és itt X. Y.-t lelőtték. Erre azt válaszoltam, hogy eszem ágában sem volt följelenteni senkit, mert hogyha én följelentek valakit, akkor tudom, hogy egy egész csoportot fogok lebuktatni. Márpedig ezt nem akartam. És magamat sem akartam ilyen szituációba hozni, tehát egyszerűen hallgattam róla. Ez egy nagyon elfogadható válasz volt, és nem is firtatták tovább. Különösen azután, hogy már túl voltunk a forradalmi események taglalásán és jegyzőkönyvbe volt véve minden. Nevekkkel, álnevekkkel, azonosítható emberekkel. Tehát ők azt nagyon jól megértették, hogy nekem, az ellenforradalmárnak minden okom megvolt, hogy a rendőrséggel ne kerüljek semmilyen vonatkozásban kapcsolatba. Különösen akkor, mikor egy ilyen ügy a hátam mögött van.

Jagiczáról végül is nem tudjuk, hogy mi volt a szerepe, kinek beszélt rólunk, kinek nem. Nem állíthatjuk, hogy ártatlan, de az ellenkezőjét sem! Abban a légkörben azonban akkor is ellenséget szimatolt az ember, amikor nem volt. Ez a félelem egyik formája. Itt vagyok, támadni nem tudok, látható ellenségem nincs. De biztos, hogy van téglá, akit beépítettek, mert olyan nincs, hogy bejönnek az oroszok meg a pufajkások, és ne legyen kollaboráns. És természetesen egész biztosan az én közelemben van, mert én tehetetlen és bizonytalan vagyok. Tehát nekem kell valakit keresnem, egy létező személyt, akitől félnem kell. A társamtól, akit valamennyire ismerek, mert már két hete együtt lövöldözünk, egész biztos, hogy nem, de az, akit annyira azért nem ismerek, vagy aki engem a kapualjból vagy az ablakredőny mögül néz, az könnyen lehet, hogy el fog árulni. Ez ugyanaz, mint a börtönben a vamzerőrület.

Ha a börtönben annyi vamzer lenne, mint ahányról mi feltételeztük, akkor abban a börtönben csak vamzerok lettek volna. Mert ha valami történt, ha megtalálták nálam a rádiót, akkor biztos, hogy a vamzer feldobott, mert egy hülye smasszer honnan a fenéből venné, hogy nálam rádió, vagy a szalmazsákomban egy könyv van, amit megszereztem, mert el akarom olvasni, de nekem tilos könyvet tartani. És jönnek, széjjelszórják a szalmazsákot, megtalálják. Hétszentség, hogy nekem nem az jut az eszembe, hogy ez a barom smasszer félrehányta nekem a szalmazsákot és most rendet kell csinálni, hanem az, ki volt az a rohadt vamzer, aki ezt befújta. Szóval ez így működött. Ha valaki nem fegyelmezi, nem fogja vissza magát, akkor akivel egy zárkában van, attól mindtől félhet. Miután tizenöten voltunk egy zárkában, nem mindenki fért egy asztalhoz. Már a korkülönbség miatt is klikkek, csoportok alakultak ki, barátságok szövődtek. És halálosan biztosak voltunk, hogy a mi csoportunkból senki nem vamzolt. Végül már nem foglalkoztunk vele, mert egy cellában nem lehet úgy élni, hogy valakit mindig vamzernek higgyünk.

De a börtönben ez annyival egyszerűbb, hogy előbb-utóbb feloldódik valahogy. Vagy azzal, hogy kiderül, tényleg vamzer valaki, vagy bebizonyosodik, hogy vakláрма volt. Az esetek többségében rá kellett jönnünk, vakláрма az egész. A börtönben mindez csak azért van, hogy a rabok szórakoztassák magukat és egymást, hogy történjen

valami a nagy csendben. Odakint ez veszélyesebb, különösen, ha éppen forradalom van, mert nincs lehetőség a feloldására. Megeshet, hogy nem is közlöm valakivel, hogy őt gyanúsítom, hanem egyszerűen beleengedek egy sorozatot, és azután hátat fordítok és elmegyek az ellenkező irányba. De ez csak egy lehetőség! Nem jelenti azt, hogy ész nélkül kinyírtunk volna mindenkit, aki gyanús volt!

Januárban átszállítottak a Markóba. Itt akkor már nagyüzem volt. Vitték a tárgyalásra az embereket, aztán hozták be az újakat, ítélet után meg elszállították őket. Állandó mozgás volt. Én nem is emlékszem arra, hogy mondjuk egy hétig ugyanazzal lettem volna. Ez már nem volt olyan kényelmes börtön, mint a Fő utca, mert egy viszonylag nagy teremben, de olyan zsúfoltan voltunk, akár a heringek. Tizenöt-húsz embert zsúfoltak be egy zárkába. Szalmazsákok voltak egymás mellé téve, és még beágyazás sem volt, csak formálisan, hogy összehajtottuk a pokrócot. A szalmazsákokat nem lehetett egymásra rakni, mert nem volt olyan magas a zárka, hogy elfértek volna.

A Gyorskocsi utca nagyon csendes börtön volt. Nem sétáltattak bennünket, benn rohadtunk egész idő alatt a zárkában. A Markóban a séta intézményesítve volt, bár gyakran megfélelgettek róla. De azért sokszor legalább egy fél órát a börtönudvaron sétáltunk. Ez a börtöntársadalomnak mindig egy nagyszerű kaszinózást jelentett, mert bár előírás volt, hogy beszélni nem lehet, mégis mindenki mindenkivel beszélt. Az örök is belefáradtak, ezért eltűrték.

A Markóban nagyon sok halálraítéllettel találkoztam. És nagyon soktól kellett végleg elbúcsúzni. Mi nem voltunk szentimentálisak, közöttünk soha nem ment a csókolózás, de mindig fájdalmas dolog volt tudni azt, hogy igen, most már mi soha nem fogjuk látni egymást. Pedig együtt voltunk egy vagy két hétig, ami a börtönben nagyon hosszú idő. És ha megszerettük vagy megkedveltük egymást, akkor még nehezebb volt az elválás.

Gálival a Markóban keveredtem össze. Ő akkor már nagyon exponált személyiség volt. Állandóan a szívére hivatkozott, egyébként joggal, és mindig kórházba vitette magát. Aztán időnként ott is ragadt. Volt olyan tárgyalási nap, amin nem jelent meg. Szóval őt azért megviselte ez a hercehurca. Mert sok mindent kibírt szegény Gáli Jóska, de amilyen törekeny volt fizikailag, olyan sziklaszilárd jellemnek bizonyult '56-ban, meg utána is, a tárgyalásokon mindvégig. Ő többet tudott az egészről, mint én, mert még meg se kaptuk a vádiratot, de ő már tudta, hogy van egy Tóth Ilona-ügy is, és minket ebbe a perbe fognak összerakni. Így is lett. Sorrendben: Tóth Ilona, Gyöngyösi Miklós, Gönczi Ferenc, Molnár József, Obersovszky Gyula, Gáli József, Lukács József, Kovács Ferenc, Bagó Gyula, Pribelszki István és végezetül én kerültünk össze egy nagy, monstre perbe.

A per szereplői valamilyen szálon mind ismerték egymást. Tóth Ilona szigorló medika volt a Péterfyben, és az Önkéntes Mentőszolgálatnál ügyködött, majd a Domonkost, a Cházár András utcai kiegészítő kórházat vezette. Gyöngyösi a Landler Jenő utcában és mindkét kórházban megfordult, mint ahogy Gönczi is. Én a Landlerből ismertem Gyöngyösit és Gönczit, de Tóth Ilonával soha nem beszéltem. Lukáccsal és

\* A Péterfy Sándor utcai kórházban, 1956. október 24-étől folyamatosan szerveződött nem hivatalos egészségügyi alakulat. Feladatának a harcok következtében életveszélyessé vált sebesültszállítást tekintette. A fegyveres csoportokat rendszeresen ellátták kötszerrel, gyógyszerrel, illetve élelmiszerrel. Vezetői: dr. Jákó Géza, dr. Lambrecht Miklós és Péch Géza voltak.

Kováccsal is a Landlerből ismertük egymást. Nekik Tóth Ilonához nem volt semmi közük. Bennünket a röplap hozott össze. Röplapozott még Pribelszki és Bagó is, akik a Hess András téren laktak mint műegyetemi kollégisták. Tóth Ilona helyet adott Gáliéknak a Domonkos utcai kiegészítő kórházban, hogy ott nyomják az *Élünk*-et, miután a Péterfy november 16-án lebukott. A perhez sorolták még Molnár Józsefet is, egy 17 éves felkelőt a Domonkos utcából, de hogy őt miért, arról fogalmam sincs.

Az egész Tóth Ilona-per egy tipikus koncepció per volt. Kádár elhatározta, hogy nem ad kegyelmet, és majd Nagy Imrét is felakasztja. Ezzel a koncepció perrel kezdték. Voltak itt írók, akik úgy szerkesztettek illegális röpcédulákat, hogy közben a mellettük lévő helyiségben Tóth Ilona, Gönczi és Gyöngyösi állítólag meggyilkolta Kollár Istvánt, azért, mert ávós volt. Volt e mellé egy gyilkossági kísérlet Jagicza ellen, amit a tárgyaláson a bíróság könnyen bizonyíthatott. Voltak értelmiségiek, akik kapcsolatban voltak bűnözőkkel. Így aztán a három dolgot, a feltételezett Kollár-gyilkosságot, a bizonyított Jagicza elleni gyilkossági kísérletet és az *Élünk* című illegális újság előállítását és terjesztését egy perbe kapcsolták össze. És emellett persze még különböző bűncselekményeket is elkövettünk, mert bűnt pártoltunk és izgattunk folyamatosan. Nem beszélve arról, hogy az írók politikai állásfoglalásait, szövegeit, irodalmi tevékenységüket is mérleg alá vonták. Ez pontosan elegendő volt a konstrukcióhoz, kellő számú ember volt, volt gyilkosság, gyilkossági kísérlet, politikai indíttatás, népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló fegyveres szervezkedés – tehát minden, most már csak a pert kellett belőle megrendezni. Hát meg is rendezték szépen, úgyhogy a fele társaságot halálra is ítélték.

Tóth Ilonát, Gönczit, Gyöngyösit és Kovácsot felakasztották\*. Majdnem ráment Gáli és Obersovszky is, mert másodfokon őket is halálra ítélték.

A tárgyalás a szokásoktól eltérően nyilvános volt, kivéve egy-két alkalmat, amikor zárt tárgyalást rendeltek el, de legfőképpen csak egy-két órára. Nyilvános volt, hiszen nekik is érdekük volt, ha már egyszer egy ilyen súlyú kirakatpert csinálnak. Akkor ez volt a legnagyobb per, és ezzel a külföld és a belföld számára egyaránt be akarták bizonyítani, hogy itt nevükhöz és foglalkozásukhoz méltatlanul viselkedő értelmiségiek bűnözőkkel szövetkeztek. Igyekeztek bebizonyítani, hogy a forradalomban részt vevők vagy bűnözők voltak, vagy azzá váltak.

A másodfok már egy végtelenül egyszerű dolog volt, mert ott az égvilágon semmi új nem jött elő. Ott ami új volt, azt a bíróság produkálta, mert a vádat átminősítette izgatásról a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedéssé. Ez a minősítési korrekció pontosan elegendő volt ahhoz, hogy Radó György bíró például az írókra is szemrebbenés nélkül kimondja a halálos ítéletet. Ez azt jelentette, hogy Radó úr összesen hat halálos ítéletet mondott ki.

Ez mindnyájunk számára megdöbbentő volt. Egy ilyen ítélethirdetés úgy történik, hogy kezdik az elsőrendű vádlottal, felemlítik a neki felrótt bűnöket, és kimondják,

\* A Tóth Ilona és társai elleni perben első fokon 1957. április 8-án a FB (bíró: B. Tóth Matild), másodfokon 1957. június 20-án a MNLB Népbírói Tanácsa (tanácsvezető bíró: Radó Zoltán) hirdetett ítéletet. Másodfokon hat halálos ítélet született, amelyből négyet 1957. június 26-án, ill. 27-én végre is hajtottak. Obersovszky Gyula és Gáli József írók kegyelemben részesültek, büntetésük életfogytiglan, ill. 15 év volt. A kivégzettek: Tóth Ilona orvostanhallgató (szül. Árpádföld, 1932. október 23.–1957. június 27.), Gyöngyösi Miklós vízvezeték-szerelő (szül. Bp., 1929. augusztus 8.–1957. június 26.), Gönczi Ferenc géplakatos (szül. Bp. 1931. augusztus 3.–1957. június 26.), Kovács Ferenc segéd munkás (szül. Bp. 1931. december 17.–1957. június 26.). Periratszám: FB 164/1957



hogy milyen ítéletet kap. És végig kell hallgatni az összes vádlott megelőző ítéleteit. Nálunk másodfokon óriási eltérések voltak az elsőfokú ítélethez képest. Az íróknak is, akik egy és három évet kaptak korábban, most kötelelet tettek a nyakukra. És persze én is meglepődtem, mert egy évet kaptam első fokon. Ez azonban nem jelentett semmit sem ezeknek, mert itt az átminősítés volt a lényeg, és máris nyolc év lett belőle. Akkor értettük meg, hogy itt bármi megtörténhet bárkivel, mert nem jogi, hanem politikai szempontok vannak.

Mindenki tudomásul vette a döntést, nem volt sem kiabálás, sem hisztérikus jelenet, se sírás, se összeomlás. Még a fizikailag olyan gyengének látszó ember is, mint például a Gáli Jóska, az is állva maradt. De mindenki döbbent arccal vette tudomásul, hogy mit kellett csinálni Gálinak meg Obersovszkynak ahhoz, hogy őket is halálra ítéljék? Igen, szóval megdöbbenő volt az egész szituáció...

Én az ítéletemet egyszerűen regisztráltam, hisz végső soron bármekkora lehetett volna. Már akkor tájékozódtam, hogy igen kicsi a valószínűsége, hogy az ember a börtönbüntetését az utolsó napig letölti. Meg aztán 19 éves koromban mit számított az! Mit mondott nekem ez a nyolcéves ítélet?! Pusztán egy közlés volt a számomra, nem több. Nyilván más kérdés, hogy az elkövetkezendő néhány hetet hogyan töltöttem, de maga ez a közlés nem hozott ki a sodromból, és egyáltalán nem éreztem olyan nagyon rosszul magam. Tulajdonképpen örültem, hogy túl vagyok ezen az egész hercehurcán.

Az embernek lelkileg rá kell hangolódnia arra a hullámhosszra, hogy most hosszú ideig nincsen szabadulás. Itt egyszerűen az van, amit a smasszerok mondanak. Azt teljesíteni kell, ha az ember nem akarja a rövidebbet húzni, mert úgyszólván ők az erősebbek. Tehát lelkileg fölkészíti magát az ember, hogy miután el kell viselnünk egymást, nekem is úgy kell viselkednem a többivel szemben, hogy az én személyem is elviselhető legyen. A börtönben a jó közérzet alapja a jó zárkatárs. A zárkatársat pedig nem maga választja az ember, azok jönnek. De hogyha úgy verődik össze egy társaság, hogy emberként tudnak viselkedni, és egy kis közösség alakul ki, akkor könnyebben telnek a napok, és könnyebb még a kényszerű semmittevést is elviselni, mint amikor állandó veszekedés és marakodás van.

Vácon magánzárkában kezdtem, majdnem fél évig tartott. Később, ha akartam volna is magánzárkát, akkor se kaptam volna, mert rohamléptekkel kezdtek feltölteni a börtönöket. Fél esztendő múltán egy lyukban, egy kétszer két méteres zárkában már öten voltunk. A naponkénti felüdülést szolgálta az a félóra, amit sétával töltöttünk, mert ott már rendszeresen volt séta. A nagy börtönudvar szegélyezve volt egy járdával, és ezen a járdán trappoltunk körbe-körbe. Ez azért volt jó, mert itt megismerkedhetett az ember másokkal, és kommunikálhatott is. Ugyan itt is tilos volt beszélgetni, de azért végül is mindenki beszélt. Kialakultak a börtönbarátságok, pusztán csak szimpátia alapján, hogy ki hogy néz ki, meg hogy ki mennyire közlékeny, meg kinek van mondanivalója vagy kérdése.

Az időt egyébként a nagy semmittevéssel kellett eltölteni. Ez egy kínlódás volt. Vácon nem voltak köztörvényesek, és ez egy csomó problémát kiküszöbölt. De a generációs problémák csak előjöttek, mert ugye a régi elítéltek nem sokra tartottak bennünket, mi meg nem respektáltuk őket. És kölcsönösen hülyítettük és idegesítettük egymást, attól kezdve, hogy összekerültünk. De össze kellett szoknunk. Rákényszerültünk, hogy megtanuljunk eltekinteni attól, hogy ki mikor került be a börtönbe.

A következő év nyarán egyszer levittek bennünket a Dunához szemet hordani. Uszályal hozták a szemet, egy talicskát nyomtak a kezünkbe, és azzal kellett a szemet

kihordani a partra. Ez jó multság volt, tetszett, meg a Dunát is láthattuk, nem a négy fal között voltunk. Szabadon beszélgethettünk, és egy bizonyos körben szabadon járkálhattunk. Nagyszerű dolog volt! Szegény Kádas Gézát azért nem engedték ki, mert ő úszófenomén volt. És mit csinál egy Kádas Géza a Duna partján? Hát beleugrik, és egyszerűen megszökik – így képzelték őrünk.

1958 őszén elkerültem dolgozni a tmk-ba, ahol nagyszerű életem volt. A gomb-sütő sablonok fémrészeit esztergáltam, illetve csiszoltam. Ez eléggé változatos elfoglaltság volt.

Az újságok is bejutottak akkor még a börtönbe, meg aztán ott helyben is készültek titokban detektoros készülékek. Mi a hírek hallgatásától el voltunk tiltva. Minden hippisnek az volt a célja, hogy legalább egy detektoros rádiót földerítsenek, és volt, amikor többet is találtak. Azután megint hónapokat kellett várni ahhoz, hogy ismét összejöjjen egy rádió, mert az alkatrészeket csak kívülről lehetett beszerezni a smasszerektől. Velük kellett kialakítani olyan kapcsolatot, hogy ők erre hajlandók legyenek. Ezt szívesen meg is csinálták, egyrészt mert ők is szerették a balhét, másrészt meg ezeket a kis műtyürcéket minden feltűnés nélkül be lehetett hozni. Behozták a tmk-ba a motorjukat, hogy csináljuk meg, és persze mi ezért nem kolbászt kértünk meg sonkát, hanem megmondtuk, hogy diódára lenne szükségünk, mert most éppen azt szeretjük a legjobban. És aztán jó páran meg is kaptuk. A smasszereket rá lehetett venni erre. Különben is, nem lett volna mit keresniük hippiskor, ha nem csináltunk volna rádiókat!

Aztán 1960-ban jött az éhségstrájk. A gondolat a Lordok Házából pattant ki, ahol az értelmiségiek ültek. A gondolat az persze egy dolog, az elvetett magnak valahol ki is kell kelni. Hát erre a mi közegünk volt a legalkalmasabb, mert mikor a műhelyeket „elfoglaltuk”, akkor nem pofázott a mi munkánkba senki más, csak a kijelölt – szintén rab – munkavezető, és szabadon érintkezhettünk egymással. Tehát nagyobb szabadsággal rendelkező tömeg voltunk.

Nagy segítséget nyújtottak a régi, öreg rabtársak, akik házimunkások voltak. Ők hozták-vitték a híreket, mert nekik teljesen szabad mozgásuk volt.

Végül elérkezett az a reggel, amikor a börtön vezetésében egyértelműen tudatosítani kellett, hogy foglalkozzanak velünk, mert amnesztiát akarunk. Nem volt vitás, hogy ezt nekünk kell kezdeményeznünk a tmk-ban, mert mindenki tudta, hogy az egész üzem áramellátását szabályozó ki- és bekapcsoló kar ott van elhelyezve. Az öreg házimunkások végigjárták a munkahelyeket, és az emberek szájába rágták, hogy vigyázzatok, gyerekek, mert itt most valami lesz, kikényszerítjük, hogy nyilatkozzon a börtönparancsnok. El kellett végül kezdeni, és az volt a jel, hogy kikapcsoltuk az áramot. Ez egy nagyon jó és mindenki által érzékelhető jel volt, mert minden árammal ment, és ha nincs áram, megáll minden.

Végvári Feri a tmk-ban volt villanyszerelő, és hogy sokáig ne nyújtsuk az előkészületeket, egyszerűen odament a kapcsolóhoz, és lekapcsolta. Hát persze elkezdődött a nagy futkosás, hogy mi van? Közöltük velük, hogy nincs áram, és nem is lesz. Vegyék tudomásul, hogy mostantól kezdve munkabeszüntetés és előreláthatólag éhségstrájk lesz, amíg néhány óhajunkat nem teljesítik. Először szóba se akartak velünk állni. Fenyegetőztek, hogy erőszakot fognak alkalmazni. De mi már nem hittünk ebben a fenyegetőzésben sem, és nem hagytuk magunkat üres szavakkal fenyegetni. Na, azért nem maradt ez aztán üres szó. Ragaszkodtunk ahhoz, hogy méltóztasson a börtönparancsnok lefáradni hozzánk, tiszteljen meg bennünket azzal, hogy lejön és szót vált

velünk, de nem jött le. Hirtelenjében vagy húsz géppisztolyos smasszer szállta meg a terepet. Jelezték, hogy jó lesz vigyázni, mert ugye ők fegyverrel vannak. Mi erre azt mondtuk, hogy egy nyilatkozatot kérünk arra vonatkozóan, hogy lesz amnesztia, vagy nem lesz amnesztia.

Végül is megunták a dolgot, és egyszerűen elrendelték a zárkába való fölkísérésünket. Nos, ezt megtagadni, a nagyobb konfliktust elkerülendő, nem lehetett. De hiszen a mi célunk az éhségsztrájk volt, éhségsztrájkot pedig a munkahelyen tartani amúgy sem lehetett volna. Föl is vonultunk a zárkába. Jött az ebéd, amit a rabok nagyobb része nem vett föl. Aztán jött a vacsora. Egy kisebbik rész megint fölvette, egy nagyobbik rész megint csak nem vette föl. Ők tudomásul vették, de felírták, hogy hányan nem vették fel az ételt. A takarodó is éppúgy zajlott le, mint egyébként. Jött a reggel, és megint igen kevesen vették föl a reggelit. Akkor sorakozó, hogy megyünk dolgozni. Mi megmondtuk, hogy nem megyünk, mert nem hagyjuk el a zárkát. És erre a következtetésre jutott a mellettünk lévő zárka is, meg az a mellett lévő zárka is. Aztán kiderült, hogy néhány ember – ilyenkor mindig akad néhány ember, aki azt mondja, hogy jobb a békesség –, ez tíz-húsz fő lehetett abból a kétszázból vagy háromszázból, akik itt érintve voltak, végül őket sem vitték le, mert húsz emberrel mi a fenét kezdjenek egy olyan nagyüzemben? Visszaküldték a zárkába őket, és jött megint a hajcihó, hogy föl vesszük-e a kaját vagy sem. „Lesz nyilatkozat, vagy nem?” A börtönparancsnok végül is nem nyilatkozott, viszont arra ígéretet tett, hogy az esetet jelenteni fogja.

Jelentette is, de vegyük tudomásul – azt mondta –, hogy ez nem egyik percről a másikra megy, mert itt komoly felelős személyiségeknek kell megfontolni a dolgot. Nem sok értelme volt sem a munkabeszüntetésnek, sem az éhségsztrájknak, mert a börtönparancsnok se tudott mit mondani, nem tőle függött. Akkorra az a közhangulat alakult ki, hogy jó, ha már másra nem, erre legalább rá tudtuk őket venni, hogy legalább nyilatkozati kötelezettséget vállalnak.

A nyilatkozat persze elmaradt. Helyette elkezdtek fölszámolni az állományt, szétszórták az embereket mindenfelé. Az egész börtönt köztörvényesekre cserélték ki. Én a Gyűjtőbe kerültem, ami Váchoz képest egy koszos poloskafészek volt. Ott a kávaüzemben dolgoztam.

Aztán eljött 1962. Napokkal előtte tudtam már, hogy szabadulni fogok, mert akiket szabadulásra szántak, azokkal közölték, hogy pakoljanak össze, és a földszinten néhány előre kijelölt zárkákban helyeztek el. Ott két-három napig nem tudtunk semmiről sem. Senki nem szólt hozzánk, hagyták, hadd izguljunk.

Maga a szabadulás végtelenül egyszerűen történt. Persze már az előző nap átöltöztünk, már civilben voltunk a zárkában. Aztán szólítottak, hogy hagyjuk ott a zárkát. Turnusokban, ötösével, hatosával engedtek ki bennünket az utcára. Kinyílt a kapu, és azt mondták, hogy „Méltóztassanak, tessék parancsolni!” Az első dolog volt, hogy fölhívtam anyámékat. Mondtam, hogy kint vagyok és jövök.

Utána az elhelyezkedés volt a legfőbb gond, annak ellenére, hogy azt mondták és azt is írták, még az újságban is azt olvastam, hogy a börtönből szabadultaknak lehetőséget kell adni, hogy beilleszkedjenek a társadalomba. Hát én megpróbáltam beilleszkedni, de mikor megtudták, hogy börtönben voltam, meg REF-es is voltam fél évig, akkor nem nagyon érdekelte őket, hogy nekem be kell illeszkednem.

Júniusban jöttem ki, de júliusban még nem adódott semmi. Végül július utolsó napjaiban megegyeztem a Gelkával, hogy a IX. kerületi raktárába kerülök segédmunkásnak. Aztán ott is ragadtam tíz évre. Csak egy-két esztendő segédmunkáskodtam,

mert a Gelkánál 1966-ban megindult a számítógépesítés, és akkor átnyereltem a számítástechnikára. Az egyik tanfolyamot a másik után végeztem, és aztán végül is számítógép-programozói oklevelet kaptam.

Azóta nem jártam be sok munkahelyet, de egy-kettőt még igen. Előbb a SZÁMOK-nál voltam, utána a Tejipari Vállalatnál, majd a Telefongyár következett. Onnan jöttem a Sasad Tsz-hez, ahol a mai napig is dolgozom mint számítástechnikus.

A tejiparos főnököm, aki egy rendes fickó volt, egyszer rákérdezett, de nem mondott neki semmit, hogy én a Tóth Ilona-perben voltam elítélve.

Az életrajzomba egyébként mindig beírtam a börtönt, mert köteleztek rá, hogy amíg nem mentesítenek, addig mindig be kell írni. Minden életrajzomba be is került. Ezt a tejiparnál is megtettem, de ez a főnök azt mondta, hogy „Öregem, hagyjuk már ezt az egész börtönhistóriát a francba, egyszerűen hagyd ki”. De hát, mondom, engem senki nem mentesített. „Szard le az egész, mentesítettek – nem mentesítettek, nem érdekel ez ma már senkit. Ne írd be!” Ez 1972-ben volt, azóta nem írom be.

1966-ban megnősültem, de 1971-ben elváltunk. Két fiam és egy kisunokám van.

Az én maradandó, meghatározó élményem 1956 volt. Mindenféleképpen. Én semmit nem tudok úgy megítélni, hogy abba valahogy, valamiként, akár egy gondolatvillanás erejéig, '56-ot bele ne keverjem. Ha föltennék nekem a kérdést, hogy megbántam-e, azt mondanám, nem, már csak azért sem, hogy magam előtt tiszta legyen a dolog. Hogy te hatökör, ha már a nyolc év helyett öt évet benn töltöttél, akkor legalább magad előtt próbáld igazolni, hogy elviselhető legyen az a gondolat, hogy te ültél, hogy legalább azt érezhesd, hogy volt miért ülni. Bennem kétely nem volt és nem is lesz soha, mert ezt akkor egyszerűen meg kellett csinálni. Erre senki nem kötelezett, senki nem küldött, senki nem hívott. Én egyszerűen magamtól mentem, saját elhatározásból. És persze az az eljárás, ahogy a Kádár-rezsim emberei eljártak a forradalom után közvetlenül és közvetve a szovjetek közvetítésével, az elég szemét munka volt ahhoz, hogy az ezzel szembeni fellépést én mindenkor igazságos és kötelezően fontos dolognak, fontos ellenállási cselekménynek tekintsem.

Ha '56-ot mint történelmi leckét nézem, akkor az '56-os értelmiségnek érdemes lenne elgondolkozni azon, hogy az utókor számára egyáltalán van-e, és ha van, akkor mi a mondanivalója. Mert ha van, és ők is így gondolják, akkor le kellene írniuk, mert nekik ez lenne a feladatuk. Már csak azért is, mert én és sokan, akik fegyveresen harcoltunk, másképpen gondoljuk. Szerintem ugyanis egy forradalomnak önmagában semmiféle üzenete nincsen. A forradalomban legfeljebb önmagam és az elődeimet kereshetem. Csak akkor lesz a forradalomnak üzenete, az nekem különben nem fog üzenni semmit sem. Ha engem nem érdekel az, hogy a '48-as tábornokokat agyonlőtték és fölakasztották, akkor nekem az „Aradi 13” az égvilágon semmit nem üzen. Semmit. Az darabja egy hullá, akkor ennyi... S így van ez '56-tal is!

1991

## RÖVIDÍTÉSEK ÉS UTALÁSOK JEGYZÉKE

- ÁVO** 1945-től a rendőrség államvédelmi osztálya. A későbbiekben a köznyelv az ÁVH-t is ÁVO-nak nevezte
- ÁVH** 1950-től, Államvédelmi Hatóság
- BHÖ** Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása
- BHÖ 1/1** a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése, kezdeményezése vagy annak jelentős anyagi támogatása
- BHÖ 1/2** a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel
- BHÖ 33 és 34** Fegyver, lőszer és robbanóanyag rejtegetése
- BHÖ 230 és 232** a társadalmi tulajdon terhére elkövetett fosztogatás, rongálás, illetve annak minősített esete, amikor különösen nagy kár keletkezett
- BHÖ 349** Előre megfontolt szándékkal elkövetett gyilkosság
- BRFK** Budapesti Rendőr-főkapitányság
- cirkli** a zárkaajtón lévő, elfordítható fémlappal fedett megfigyelőnyílás
- DISZ** Dolgozó Ifjúság Szövetsége
- FB** Fővárosi Bíróság
- Gyorskocsi utca, Fő utca** A BM Vizsgálati Osztálya, ahol a fontosabb politikai foglyokat is őrizték
- Gyűjtőfogház, Gyűjtő** A Budapesti Országos Börtön (Kozma utca) eredeti neve
- hippis** motozás (argó)
- KB** Központi Bizottság
- Kisfogház** a Budapesti Országos Börtön külön épülete, amelynek földszintjén a halálraítélteket helyezték el
- KISZ** Kommunista Ifjúsági Szövetség
- KMT** Nagybudapesti Központi Munkástanács
- KV** Központi Vezetőség
- „Lordok Háza”** A váci börtön magánzárka osztályának elkülönített része, ahová a legsúlyosabb büntetéssel sújtottakat helyezték el
- Markó utca** A Fővárosi Ügyészséghez tartozó börtön
- MDP** Magyar Dolgozók Pártja
- MEFESZ** 1945–1948 között Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Egységes Szervezete. 1956-ban a legtöbb egyetemen és főiskolán újjáalakult, többnyire a betűszót használták csak
- MHSZ** Magyar Honvédelmi Szövetség

**MNLB** Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága  
**MSZMP** Magyar Szocialista Munkáspárt  
**MZ** magánzárka, eredetileg egy, ebben az időben három-négy, esetleg több személy  
elhelyezésére szolgáló 2 x 4 méteres zárka  
**NÉKOSZ** Népi Kollégiumok Országos Szövetsége  
**ORK/ORFK** Országos Rendőr-főkapitányság  
**PB** Politikai Bizottság  
**POFOSZ** Politikai Foglyok Országos Szövetsége  
„rabó” rabomobil, rabszállító autó  
**REF** rendőri felügyelet  
**SZIT** Szakszervezeti Ifjómunkás- és Tanoncmozgalom  
**SZOT** Szakszervezetek Országos Tanácsa  
**TIB** Történelmi Igazságtétel Bizottsága  
**TTIT** Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat

## AZ EREDETI INTERJÚK ADATAI

A szerkesztett interjúk az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutatóintézetének Oral History Archívuma életútinterjúi alapján készültek.

*Csongovai Per Olaf-interjú:* készítette Eörsi László 1992-ben. Terjedelme 6 ív. Nyilvántartási száma: 420

*Hrozova Erzsébet-interjú:* készítette Lugossy István 1991-ben. Terjedelme 9 ív. Nyilvántartási száma: 304

*Kabelács Pál-interjú:* készítette Eörsi László 1992-ben. Terjedelme 12 ív. Nyilvántartási száma: 202

*Kajtár Imre-interjú:* készítette Eörsi László 1991-ben. Terjedelme 4 ív. Nyilvántartási száma: 321

*Márton Erzsébet-interjú:* készítette Lugossy László 1991-ben. Terjedelme 4 ív. Nyilvántartási száma: 319

*Mátéffy Csaba-interjú:* készítette Gyenes Pál 1991-ben. Terjedelme 14 ív. Nyilvántartási száma: 314.

*Nagyidai József-interjú:* készítette Molnár Adrienne 1989-ben. Terjedelme 5 ív. Nyilvántartási száma: 274

*Szigetvári István-interjú:* készítette Eörsi László 1991-ben. Terjedelme 12 ív. Nyilvántartási száma: 371

*Takács Béla-interjú:* készítette Rainer M. János 1988-ban. Terjedelme 4 ív. Nyilvántartási száma: 159.

*Sebestyén Mária-interjú:* készítette Lugossy István 1991-ben. Terjedelme 7 ív. Nyilvántartási száma: 257.

*Vizi Imre-interjú:* készítette Eörsi László 1991-ben. Terjedelme 5 ív. Nyilvántartási száma: 255.

*Wittner Mária-interjú:* készítette Lugossy István 1991-ben. Terjedelme 9 ív. Nyilvántartási száma: 364.





## NÉVMUTATÓ

- Angyal István 21, 69–73, 76, 79, 80, 127,  
140, 185–188, 190–200, 212–214, 216,  
217, 221
- Apró Antal 185, 189
- Aragon, Louis 200, 201
- Ács Imre 57, 60, 61
- Bagó Gyula 219, 223, 224
- Bakosné 25
- Balaton Pál 108, 109, 115, 117,
- Balogh Tibor 70–72
- Barankovics István 205
- Bán Róbert 158
- Bárány János, „Pirossapkás” 56–60, 63, 71
- Benke Valéria 169, 186
- Bertalan Pál 24
- „Beszkártos” (felkelő) 18, 91
- Bibó István 81
- „Bizsu” (felkelő) 18
- „Bogár” (felkelő) 91
- Bojtha Béla 62
- Borbély János 24, 57, 158
- Brug Gábor 87
- Camus, Albert 201
- Cieslár Viktor 79, 80
- Csákányi 83
- Csellik Ferenc 79, 80
- Csiba Lajos 127, 130
- „Csoki” (felkelő) 18
- Csongovai Ingeborg 183
- Csongovai Per Olaf 72
- Csongovai Péter 183
- Csongovai Tamás 183
- Csontos Erzsébet 218, 219
- Darvas Iván 22, 134
- Darvas József 185
- Dezsényi Miklós 200
- Déry Tibor 185, 205
- Dobi István 127
- Dudás József 71, 189, 191, 192
- Dvorzsák László 41
- Előd Katalin 199
- Eörsi István 133, 185, 199
- Erdei Ferenc 187
- Erdélyi Sándor 190, 194
- Élő József 160
- Farkas Mihály 25, 73
- Farkas Vladimir 25
- Fazekas György 188, 192
- Fátyol István 79
- Fejtő Ferenc 200
- Fónay Jenő 29, 158
- Földes Péter 186
- Galambos (nyomozó) 61
- Gazdik (börtönőr) 27
- Gáli József 185, 186, 200, 212, 218, 219,  
223–225
- Gerő Ernő 60, 73, 124, 166–168, 170, 190
- Gosztonyi Péter 130
- Gönczi Ferenc 217–221, 223, 224
- Greskovics Jenő 165
- Gruzsa Gábor 39, 40

Gyikó Sándorné 38,  
 Gyöngyösi Miklós, „Piros”, „Piri” 133,  
 210, 217–221, 223, 224

Halász Pál 158  
 Hanusz László 64  
 Haraszi Pál 108, 109, 115, 117  
 Hatvani Lajosné 46  
 Havrila Béláné Sticker Katalin 18, 20, 22,  
 24–26, 28, 29  
 „Hebegős” (felkelő) 115, 117  
 Herskó János 185  
 Hídvégi Ferenc 187  
 Hollós Ervin 192  
 Hont Ferenc 192  
 Horthy Miklós 138, 183  
 Horváth György 74  
 Hrozova Erzsébet 27

Iván Kovács László 71, 90, 187, 188  
 Ivicz György 57

Jacsó János 41  
 Jagicza László 220–222, 224  
 Jakab János 41  
 Jancsó Miklós 185, 192  
 Janza Károly 127, 187, 190  
 Jánoki Attila 18  
 Jánoki László 18  
 Jura (felkelő) 18

Kabelács Ferenc 56, 65  
 Kabelács Károly 56–58, 60–62  
 Kabelács Lajos 49, 50, 55–58, 60  
 Kabelács László 56, 57, 61  
 Kabelács Pál, ifj. 65  
 Kabelács Rudolf 49, 56, 57, 60  
 Kaczián Loránd 147  
 Kapitány István 127  
 Kardos László 185  
 „Katona” (felkelő) 91  
 Kádas Géza 226  
 Kádár János 22, 27, 36, 73, 76, 79, 80, 82,  
 131, 136, 189, 190, 192, 193, 198, 199,  
 210, 224  
 Káldor György 185, 200  
 Káldor Anna (Panni) 184, 199, 200

Kálmán László 41  
 Kárászi János 130  
 Kecskeméti (nyomozó) 61  
 Kelemen Lajos 67, 76, 77  
 Kerekes (rendőr) 19  
 Keresztury Dezső 187  
 Kerecsi (nyomozó) 220, 221  
 Keszeiné 133  
 Király Béla 60, 114, 127, 190–193, 200  
 Kiss Károly 18  
 Kollár István 224  
 Koller Károly 133  
 Kopácsi Sándor 19, 127, 144, 188, 190–192,  
 208, 217  
 „Korbácsos Rózsi” 147  
 „Korom” (felkelő) 91  
 Kovács András 185  
 Kovács Béla 184  
 Kovács Ferenc 218, 221, 223, 224  
 Kovács I. (felkelő) 18  
 Kovács István 25  
 Kósa Ferenc 33, 37, 39, 41, 43,  
 Kóté Sörös József 24  
 Körösi Sándor 167  
 Kulcsár Kristóf 34, 41

L. Kiss Margit 27, 46  
 Ladányiné 77, 78  
 Ledényi Ferenc 189  
 Lejusenko 128  
 Lengyel (rabtárs) 62  
 Lenin, Vlagyimir Iljics 190, 193, 208  
 Lestyák György 35, 36  
 Lévai (nyomozó) 22  
 Lipták János 41  
 Losonczy Géza 185  
 Lukács György 185, 193  
 Lukács József 217–219, 221, 223  
 Luxemburg, Rose 193

Makk Károly 185, 192  
 Maléter Pál 32, 37, 42, 57, 60, 72, 90, 107,  
 116, 126, 127, 130, 189, 191, 194, 199  
 Mansfeld Péter 23  
 Marosán György 153, 154, 159, 218  
 Mándi József 46  
 Márton András 125

Márton Erzsébet 25, 27  
 Meggyesi János 39, 41  
 Menon, Kumara Pladmanabha Sivasan-  
 kava 143, 145  
 Merz László 58  
 Mesz János, „Falábú” 115, 126  
 Mikes István 60  
 Molnár József 217, 223, 224  
 Molnár László 61  
 Módos Károly 78  
 Münnich Ferenc 79, 124, 189  
  
 Nagy Balázs 201  
 Nagy Ferenc 28  
 Nagy Imre 18, 20, 36, 52, 55, 71–74, 102,  
 106, 114, 123, 124, 126, 127, 131, 149,  
 168–170, 174, 176, 184, 185, 187–191,  
 193, 199, 206, 208, 224  
 Nagy József 57  
 Neumann Tivadar 18, 24  
 Nickelsburg László 71, 127  
  
 Obersovszky Gyula 200, 212, 213, 217–  
 219, 223–225  
 Oláh Aranka 60, 61  
 Oszváth Károly 57, 58, 60, 61  
  
 Pankai István 63  
 Patkós (tanár) 16, 28,  
 Pavlov, Vaszil Petrovics 193, 196, 198  
 Pekár Ferenc 122  
 Peterdi Béla 46  
 Pintér (nyomozó) 131  
 Pongrátz Gergely, „Bajusz” 18, 35, 90–93,  
 107, 114, 116, 127, 140  
 Pongrátz testvérek 71, 188, 191  
 Pócze Imre 131  
 Preszmayer Ágoston 62  
 Pribelszki István 223, 224  
  
 Radó Zoltán 62, 224  
 Rajk Júlia 185  
 Rajk László 20, 124, 185  
 Rác Sándor 79  
 Rákosi Mátyás 21, 31, 52, 68, 73, 87, 123,  
 124, 136, 137, 166–168, 170, 206  
 Révai József 166, 167  
  
 Riesz György 57, 58, 60, 63  
 Rozner Antal 67, 84  
 Rusznyák László 158  
  
 Sartre, Jean-Paul 201  
 Sós (börtönorvos) 81  
 „Söprű” (felkelő) 128, 130, 132  
 Stanczel László 39, 47  
  
 Szabó (börtönőr) 81  
 Szabó János 57, 71, 127, 153, 155, 189  
 Szabó Lajos 57  
 Szabó László 114  
 Szabó (nevelőtiszt) 25  
 Szalai Benő 64  
 Szegedi Vilmos 80  
 Szeléné (nevelőtiszt) 27  
 „Szennyes” (felkelő) 91  
 Szente, „Csita” (felkelő) 18  
 Szentpétery Gyula 25  
 Szepesi György 206  
 Székely Béla 32, 33, 35–39, 41  
 Székely Dezső 148  
 Szel Sándor 79, 80  
 Széles Jenő 184  
 Szirmai Ottó 70, 72, 79, 80, 190, 191,  
 199  
 Szlama Árpád 141  
 „Szöszi” (felkelő) 18  
 Szűcs Miklós 191  
 Szöllősiné (felkelő) 147  
 Sztálin, Jozsif Visszarionovics 102?, 123,  
 136, 171, 190, 193, 208  
 „Szundi” (börtönőr) 83  
 Szvétekné 27  
  
 Tankó Tibor 72, 130, 190, 194  
 Tegzes Ernő 134  
 Tildy Zoltán 190, 193  
 Tito, Joszip Broz 124  
 Tok Lajosné 61  
 Tóth B. Matild 224  
 Tóth Ilona 217, 221, 223, 224  
 Tóth József 20, 24, 29  
 Tóth Lajos 121, 122  
 Trockij, Lev Davidovics 190  
 Turányi (nyomozó) 78

Tutsek Gusztáv 24, 57, 70–72, 79  
„Tücsök” (felkelő) 91

Újvári József 33–37, 40, 41, 43, 44

Valló Mátyás, „Csoki” 57, 58

Varga János 18, 24

Vas Lajos 57, 60, 63

Váradi Gyula 125

Végvári Ferenc 226

Vida Ferenc 187

Vilmos ? 78

Vizi Imre, „Vasutas” 18

Wagner István, „Göndör” 69, 70, 188

Wittner Mária 39, 46, 47, 160

Zalai Miklós 61

Zs. Szabó (katonatiszt) 127

## AZ 1956-OS INTÉZET EDDIGI KIADVÁNYAI (a megjelenés időrendjében)

<b>1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája</b> Bp., Századvég–Atlanti Kiadó–1956-os Intézet, 1990, 182 old.	Elfogyott
<b>A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján</b> Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta Hegedűs B. András (az I–IV. és a VI. köteteknél Rainer M. Jánossal, a VII. kötetnél Ember Mária és Bohó Róbert közreműködésével)	
<b>I. Két közgazdasági vita</b> Bp., Kelenföld–ELTE, 1989, 127 old.	80 Ft
<b>II. Filozófusvita</b> Bp., Kelenföld–ELTE, 1989, 206 old.	63 Ft
<b>III. Történešzvíta</b> Bp., Kelenföld–ELTE, 1990, 203 old.	Elfogyott
<b>IV. Partizántalálkozó – Sajtóvíta</b> Bp., Múzsák–1956-os Intézet, 1991, 280 old.	Elfogyott
<b>V. Gazdaságpolitikai viták</b> Bp., 1956-os Intézet, 1994, 176 old.	320 Ft
<b>VI. Pedagógusvíta</b> Bp., Múzsák – 1956-os Intézet, 1992, 178 old.	Elfogyott
<b>VII. Iparművészeti víta – Orvosvíta</b> Bp., 1956-os Intézet, 1994, 212 old.	320 Ft
<b>Az 1956-os magyar forradalom</b> Reform–Felkelés–Szabadságharc–Megtorlás Írták Bak M. János, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János Szerkesztette Litván György Bp., Tankönyvkiadó, 1991, 223 old.	Elfogyott

- Ungváry Rudolf: Utána néma csönd**  
A miskolci egyetem 1956-os diákszékeségének története  
Bp., 1991, Történelmi Igazságtétel Bizottság–1956-os Intézet, 243 old. Elfogyott
- Évkönyv, I.**  
Bp., 1956-os Intézet, 1992, 354 old. Elfogyott
- Évkönyv, II.**  
Bp., 1956-os Intézet, 1993, 361 old. Elfogyott
- Évkönyv, III.**  
Bp., 1956-os Intézet, 1994, 380 old. 480 Ft
- Ötvenhatról nyolcvanhatban**  
Az 1956-os forradalom előzményei, alakulása és utóélete című, 1986. december 5–6-án Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve.  
Szerkesztette és a jegyzeteket írta Hegedűs B. András.  
Bp., 1992, Századvég–1956-os Intézet, 334 old. Elfogyott
- A vidék forradalma**  
Az 1991. október 22-én Debrecenben rendezett konferencia előadásai.  
Szerkesztette Simon Zoltán, technikai szerkesztő Valuch Tibor  
Debrecen, Az 1956-os forradalom történetének Hajdú-Bihar megyei  
Kutatócsoportja, 1992, 114 old. Elfogyott
- Szemle. Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából**  
Szerkesztette Kozák Gyula, Kende Péter előszavával  
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1992, 307 old. 360 Ft
- Várallyay Gyula: Tanulmányúton**  
Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után. Szerkesztette Murányi Gábor  
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1992, 339 old. 310 Ft
- Zimándi Pius: A forradalom éve. Krónika 1956-ból**  
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1992, 390 old. Elfogyott
- A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról**  
Szerkesztette Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János.  
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1993, 242 old. 380 Ft
- Az 1956-os magyar forradalom helye a szovjet kommunista rendszer összeomlásában.**  
Az 1991. június 13–15-én Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban megtartott nemzetközi konferencia jegyzőkönyve (Kézirat gyanánt).  
Szerkesztette Békés Csaba, az Intézet munkatársainak közreműködésével  
Bp., 1956-os Intézet, 1993, 155 old. Megrendelhető

**1956 dokumentumai Hajdú-Biharban**

Az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei történetének válogatott dokumentumai

Főszerkesztő Gazdag István, szerkesztők Valuch Tibor, Filep Tibor  
Debrecen, az 1956-os forradalom történetének Hajdú-Bihar megyei  
Kutatócsoportja, 1993, 509 old.

400 Ft

**Eörsi László: A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban**

Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1993, 99 old.

180 Ft

**„Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!”**

Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből  
Szerkesztette Kozák Gyula, Molnár Adrienne, Kőrösi Zsuzsanna

Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1993, 356 old.

420 Ft

**Tyekvicska Árpád: A bíboros és a katona**

Mindszenty József és Pálinkás-Pallavicini Antal a forradalomban

Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1994, 178 old.

Elfogyott

**Wiktor Woroszyński: Magyarország napló, 1956**

Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1994, 123 old.

280 Ft

**Pesti utca – 1956**

Válogatás fegyveres felkelők visszaemlékezéseiből

Szerkesztette Kozák Gyula, Bindorffer Gyöngyi, Gyenes Pál

Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1994, 240 old.

420 Ft

**AZ 1956-TAL FOGLALKOZÓ SZAKIRODALOMBÓL  
MEGRENDELHETŐK TOVÁBBÁ****Századvég 1956.**

A tematikus szám tartalma: Kende Péter: Gimes Miklós;

Litván György: A Nagy Imre-csoport; Varga László: 1956. okt. 23.;

Farkas Mihály: Egy el nem mondott beszéd; A Petőfi Párt 1956–57-ben;

Kenedi János: A békés átmenet esélyei

A Bibó István Szakkollégium társadalomelméleti folyóirata,

1989. 1–2. sz. 183 old.

96 Ft

**Az igazság a Nagy Imre-ügyben**

2. kiadás. Előszó Kende Péter, jegyzetek Hegedűs B. András,

Varga László. Szerkesztette Kenedi János

Bp., 1989, Századvég–Nyilvánosság Klub

(Századvég füzetek 2.), 205 old.

120 Ft

**A forradalom hangja**

Magyarországi rádióadások 1956. okt 23.–nov. 9.

2. kiadás, szerkesztette Kenedi János

Bp., 1989, Századvég–Nyilvánosság Klub  
(Századvég füzetek 3.), 507 old.

190 Ft

---

Az 1956-os Intézet (Budapest, 1074 Dohány u. 74.) kiadványai közül néhány már nem kapható. Megfelelő számú megrendelés esetén újrakiadást tervezünk. Eddigi kiadványaink teljes listáján külön jeleztük (az árak feltüntetésével) azokat, amelyek még kaphatók, illetve megrendelhetők az alábbi címeken:

**Századvég Könyvklub és Könyvkereskedés**

1053 Bp. Veres Pálné u. 4–6.

Telefon/Fax: 118–2516

**1956-os Intézet**

1074 Bp. Dohány u. 74.

Tel.: 122-4026